

ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆԻ ՀՐԱՊՈՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1984 թվականին ԵՊՀ-ում տեղի ունեցած մի հանդիպման ժամանակ Հ. Մաթևոսյանը, անդրադառնալով որոշ գրողների՝ իրենց գրականությամբ մարդուն, աշխարհը փոխելու, կյանքի ընթացքը շուռ տալու ցանկությանը, ավելացնում է. «Իմ ցանկությունները էդքան ագրեսիվ չէին...»: Ապա պատմում է երիտասարդ տարիներին պատահած մի դեպք: Իրենց գյուղում կոլխոզը դարձրել էին սովխոզ, իսկ դա նշանակում էր, որ ավելի էր պակասել գյուղացուն թույլատրված սեփական ունեցվածքի չափը, որ նա իրավունք ուներ պահել ավելի սահմանափակ թվով անասուն:

Երա հայրը ստիպված վաճառել էր իրենց ձին, և վշտացած հորը սփոփելու համար նա ասում է. «Ես կգրեմ, և թույլ կտան դարձյալ ձի պահել»: Նկարագրում է հոր արձագանքը. «Էսպես, կասկածով նայեց, թե՛ էդ դու էդ ո՞վ ես, որ կանոնադրությունը փոխես, կոլխոզի օրինակելի կանոնադրությունը փոխես և ինձ ձի տաս...»: Ապա ամփոփում է. «Իսկապես, ամենաագրեսիվ ցանկությունս, ամենասիրված ցանկությունս, ինչքան որ գրել եմ, էդ է եղել՝ որ հորս ձին վերադարձնեն: Դա դարձավ, իմ կարծիքով, սովորական մի ակնարկի հենք ու հիմք, և ինձանից ավելի վախկոտները ակնարկը նշանավոր դարձրին... Դա եղավ նշանավոր «Ահնիձոր» ակնարկը»:

Իհարկե, «Ահնիձոր»-ը ակնարկ է, որն ունի ակնհայտ հրապարակախոսական շեշտադրություններ, բայց կարո՞ղ ենք այն համարել հրապարակախոսություն: Մի կողմից՝ ձին վերադարձնելը իսկապես խիստ համեստ նպատակ է աշխարհը փոխելու-ուրիշ գրողների ցանկության համեմատությամբ, բայց մյուս կողմից՝ այն նաև անհամեմատելի է խորհրդային հրապարակախոսության մասշտաբային խնդիրների հետ, թեև չպետք է մոռանալ նաև այն, որ ԽՄ-ի փլուզումից հետո մի հարցազրույցում, ափսոսալով կայսրության կործանման համար, Մաթևոսյանը նկատում է, որ իրենց նպատակն էր «կայսրության սրբագրումը»: Հոր ձին վերադարձնելը և կայսրությունը սրբագրելը, համաձայնեք, որ միմյանցից միանգամայն տարբեր, իրարից շատ հեռու գտնվող հավակնություններ են:

Քանի որ խոսելու եմ Մաթևոսյանի խորհրդային և ետխորհրդային շրջանների աշխատանքի մասին, ապա անխուսափելի է թվում մի պարզաբանում: Բազմաթիվ ուրիշ հասկացությունների ու եզրույթների նման՝ հրապարակախոսության կամ հրապարակագրության մեզ ժամոթ իմաստը ևս ժառանգվել է խորհրդային ժամանակից, և կարծում եմ՝ կարիք ունի վերաքննության, վերանայման, քանի որ համոզված եմ, որ նախկին իմաստները արդեն խամրել կամ ջնջվել են, ինչպես նաև անհասկանալի են ներկա սոցիալական իրականության մեջ, իսկ նորերը կամ չկան, կամ կարիք ունեն նկարագրության կամ սահմանման:

Ռուսերեն պուբլիցիստիկա բառը հիմնված է Public բառի վրա, որը նշանակում է հանրային: Հայերեն եզրը՝ հրապարակախոսություն կամ հրապարակագրություն, կառուցված է հրապարակ բառից և խորհրդահայ բառարաններում բացատրվում է որպես գրականություն, գրություն հասարակական-քաղաքական թեմաներով: Բացի դրանից՝ հրապարակ բառը ենթադրում է խոսելու կամ գրելու տարածություն, բայց այնպես խոսելու, որ լսելի լինի շատերին, որ լինեն արծագանքողներ, և թերևս այդ խոսքը դառնա քննարկման, բանավեճի առարկա, գուցե վերաճի համատեղ հրապարակային խորհրդածության և, որ նույնպես կարևոր է, ունենա այս կամ այն տեսակի գործնական հետևանքներ:

Ես չեմ փորձում քննարկել Արևմուտքում ընդունված «հանրային ոլորտ» հասկացությունը (որ այս դեպքում միանգամայն տեղին կլինեն, բայց զեկուցման շրջանակը թույլ չի տալիս այդ բանն անել), ուստի պարզապես ցանկանում եմ մի քիչ էլ առաջ տանել իմ դիտարկումը: Հրապարակախոսությունը, ըստ ամենայնի, ենթադրում էր որոշակի ակտիվ քաղաքացիական կեցվածք, որը, իր հերթին, ենթադրում էր որոշակի համձնառություն: Եվ այստեղ մենք մոտենում ենք կարևոր մի սահմանագծի՝ հրապարակախոսություն անունը կրող պրակտիկայի երկիմաստություններին և ծուղակներին:

Չենք մոռանում խորհրդային գրաքննության մասին՝ գրականության բովանդակության նկատմամբ 1960-ականներին թեև մեղմված, բայց բնավ չանհետացած գաղափարաբանական, կուսակցական պարտադրանքի մասին: Հանգամանքներ, որ վճռականորեն սահմանում էին ոչ միայն գրականության, այլև թերևս էլ ավելի մեծ չափով՝ հրապարակախոսության անելիքները. ինչ ասել, ինչպես ասել և այլն...

Ոչ բացահայտ սոցիալիստական ջատագովությունը, ոչ էլ բացահայտ այլախոհությունը չէին կարող կոչվել հրապարակախոսություն: Կոպիտ ասած՝ հրապարակախոսը նա էր, ով ենթադրաբար ընդունում էր կուսակցական գաղափարախոսությունը, ով մեծ հավանականությամբ կոմունիստական կուսակցության անդամ էր: Հանգամանք, որ թույլ էր տալիս վայելելու իշխանությունների վստահությունը և անհրաժեշտ հավաստիություն էր հաղորդում նրա խոսքին, նրա քննադատու-

թյանը կամ վերապահումներին, որոնք, ըստ էության, արվում էին դարձյալ ի շահ սոցիալիստական կարգի, եթե նույնիսկ խորքում հետապնդում էին, ասենք, ազգային նպատակներ. ի վերջո, սոցիալական շատ խնդիրներ կարող էին ընկալվել որպես ազգային:

Այսինքն՝ հրապարակախոսությունը ավելի բացահայտ ձևով, քան գրականությունը, դիրքավորվում էր գաղափարաբանությունը և սոցիալիստական իրականությունը ընդունելու և քննադատելու միջև տարածվող վտանգավոր գոտում: Վտանգավոր՝ առաջին հերթին այն իմաստով, որ այստեղ գտնվողն ավելի մեծ չափով էր ենթակա այդ նույն գաղափարաբանության հետ մեղսակցությանը, քանի որ, օրինակ, հաճախ զուգակցվում էր հրապարակախոսի անձնական հաջող կարիերայի հետ: Իսկ մյուս կողմից՝ հրապարակախոսը ռիսկի էր դիմում՝ կորցնելու իշխանության բարեհաճությունը:

Այսպիսով, հակառակ նրա, որ «Ահնիժոր» ակնարկն ուներ ակնհայտ հրապարակախոսական պաթոս, և Մաթևոսյանի հետագա ինքնաբերական թագրումները և պարզաբանումները՝ Ծմակուտի «ակնարկագիր» կամ «լուսանկարիչ» կամ, մյուս կողմից, կայսրություն սրբագրելու հավակնոտ մտադրությունը նույնպես տալիս են որոշակի հիմք՝ քննարկելու հրապարակախոսության թեման՝ Մաթևոսյանի ընտրած ձևը չի տեղավորվում հրապարակագրության այս շրջանակում: Ավելին, գուցե ճիշդն իսկ այն խնդրականացնում, հարցականի տակ է առնում այդպես հասկացված հրապարակագրությունը:

Մաթևոսյանը կուսակցության անդամ չի եղել. նրա տեքստերի տպագրությունը տարիներ շարունակ բախվել է դժվարությունների, բայցևայնպես, նրա գրություններում հաճախ կարելի է գտնել հրատապ սոցիալական խնդիրների հստակ արձագանքները, դրանց քննադատական մեկնաբանությունը: Սոցիալական հրատապություն ունեցող թեմաներ էին արդյունաբերացման և ուրբանացման ընթացքին զուգահեռ քայքայվող գյուղը, անհետացող գյուղացիությունը, սրա սոցիալական, մշակութային և բարոյական անդարմանելի հետևանքները:

Ասենք, խորապես բանաստեղծական և առերևույթ միայն գյուղական թեմա շոշափող «Գոմեշը» պատմվածքը արձանագրում է ժամանակի տազնապահարույց իրողություններ, ձևակերպում ոչ միայն խորհրդային կայսրության համար հրատապ, այլև համամուրակային մասշտաբ ունեցող խնդիրներ: Ուրիշ բան, որ Մաթևոսյանի գրություններում այն, ինչ կարող ենք անվանել հրապարակախոսություն, ներկայացվում և օրինականացվում կամ ընդունելի է դարձվում ոչ թե իշխանության ուղղությամբ արվող ռեբրանսներով, այլ գրության բազմաշերտ հյուսվածքի մեջ ներգրավվելով, ոչ թե այն բանի հաշվին, ինչ անվանեցի «գաղափարաբանության հետ հավանական մեղսակցություն», այլ տեքստի բարդության, հարցադրումների մասշտաբի և խորության:

Այսու պարզաբանող հանգամանքը, որ օգնում է պատասխանել՝ «ինչպե՞ս քննադատել, ինչպե՞ս արձագանքել հրատապ խնդիրներին՝ խույս տալով հրապարակախոսության ասպարեզի ծուղակներից և անցանկալի պարտադրանքներից» հարցին, Մաթևոսյանի գրականության մեկնակետի և գրողի ինքնանույնացման սոցիալական և աշխարհագրական որոշակիությունն է: Ինչպես թելադրում է խորհրդային մտավորականի կերպարի մասին պատկերացումը, հրապարակախոսը ստանձնում է հասարակության անունից խոսողի, շատերի կամ բոլորի կարծիքը, շահերը ներկայացնողի դերը:

Եվ այս միասնականության, համահասարակական հավակնությունների մեջ է, որ ճնշվում, դուրս է մղվում բոլոր լուսանցքային խավերի և խմբերի ծայրը: Մի բան, որ ընդունելի չէր Մաթևոսյանի համար: Չոր ծին վերադարձնելու, Ծմակուտի լուսանկարիչը լինելու, մուռք մշակի խոսքը ասելու գրողի հետևողականորեն կրկնվող ցանկության մեջ ամփոփված է խորին սոցիալական հաճածառություն: Հակառակ հավակնությունների մասշտաբին՝ «սրբագրել կայսրությունը», նա իրեն նույնացնում էր ոչ թե կայսրության կամ նույնիսկ խորհրդային Հայաստանի, այլ առաջին հերթին անհետացող գյուղական համայնքի և արժեզրկված-անտեսված գյուղացու հետ:

Ետխորհրդային շրջանում, գրեթե չտպագրելով գրական ստեղծագործություններ, Մաթևոսյանը հրապարակում է բազմաթիվ հոդվածներ, տալիս անհաշիվ հարցազրույցներ: Տպավորություն ունեն, թե Հայաստանում երբևէ ոչ ոք այդքան հարցազրույց չի տվել, որքան Մաթևոսյանը: Այսինքն՝ թվում է, թե ետխորհրդային շրջանում գործ ունենք գրեթե բացառապես հրապարակային խոսքի հետ:

Այս ծավալուն նյութի հետաքրքրական կողմերից մեկը կայսրության քննադատությունն է դրա կործանումից հետո: Այսպիսի քննադատությունը կենսական նշանակություն ուներ և այսօր էլ ունի, եթե, իհարկե, «արվում է պատշաճ մակարդակով, որ խիստ հազվադեպ էր պատահում: Ինչո՞ւ է կարևոր: Քանի որ կայսրությունը դեռ չի անհետացել, այլ անթիվ ձևերով շարունակվում է և որոշադրում ներկա իրադրության ինչ-ինչ կողմեր:

Հետաքրքրական է և այն, որ իր հարցազրույցներում Մաթևոսյանը հաճախ ի հայտ է բերում իր խորհրդային շրջանի գրությունների հակախորհրդային քննադատության շերտերը, մի տեսակ հրապարակախոսական մակարդակ տեղափոխում այն քննադատությունը, որ ոչ բացառապես, նուրբ ձևերով արդեն արված էր իր գրական տեքստերում:

Այդ հարցազրույցներից մեկում նա նկատում է. «Լավ, եթե նույնիսկ հարցերի պատասխանը գտնեն, ես կարողանալու եմ ասել՝ ահա, այդ հարցերի պատասխանը կա, հնարավոր է ասել... պատմության հարցերը արժարժեն, որ ի՞նչ: Եվ դժվար ես մտա այս նոր ժամանակի

մեջ: Դժվար հասկացա, որ իսկապես ոչ ոք ինձ իմ հարցերի պատասխանը չի տալու...»:

Հրապարակախոսությունը ենթադրում է հասցեատեր՝ ոչ անպայման հզոր կայսրության, կուսակցության կամ տիրապետող գաղափարաբանության տեսքով, բայց ունկնդիր, ընդդիմախոս: Իսկ եթե լսող և արձագանքող չկա, եթե չի ակնկալվում բանավեճ, եթե չեն արվում եզրակացություններ, որոնք կարող են ունենալ գործնական հետևանքներ, ապա չի կարող լինել երկիրը սրբագրելու հավակնություն, չի կարող լինել հրապարակախոսություն բառի բուն իմաստով, այլ միայն հրապարակային մտորումներ ու կոչեր, հորդորելու, քաջալերելու, գոտեպնդելու փորձեր:

Չենց այդ պատճառով էլ՝ հաճախ խիստ հետաքրքրական այս մտորումները, վերլուծություններն ու պարզաբանումները անհնար է անվանել հրապարակախոսություն՝ ոչ թե խոսքի, այլ հրապարակի բացակայության պատճառով: Հրապարակ, որ այսօր էլ բացակայում է:

Հակառակ իմ զեկուցման վերնագրին՝ «Հ. Մաթևոսյանի հրապարակախոսությունը», ստիպված եմ եզրակացնել, որ, իմ կարծիքով, Մաթևոսյանը բառիս ընդունված իմաստով հրապարակախոս չի եղել ոչ խորհրդային, ոչ ետխորհրդային շրջանում, թեև նրա գրությունները, նրա խոսքը երբեք զերծ չեն եղել հրապարակախոսական ընդգծված չափումից:

ԱՊՐԱԾ ԵՎ ՉԱՊՐԱԾ ՏԱՐԻՆԵՐԻ ԿԵՆՍԱԳԻՐ

Զեկուցումը դժվարությամբ շարադրվեց, թեև վերնագիրը ծնվեց անմիջապես, ակամա, երբ մտովի թերթում էի Վարդգես Պետրոսյանի կենսագրությունը, երբ Հայաստանի ազգային գրադարանում որոնում էի նրա ժողովածուները: Վերընթերցեցի կրկին՝ ներքին մի համոզումով, որ իմ ուսանողներից շատերին, ցավոք, անծանոթ են դրանք, ինչպես գրողի կյանքը, իր ապրած և չապրած տարիները...

Եվ տեղին համարեցի հիշեցնել, որ 1932 թվականին Աշտարակում ծնված Վարդգես Պետրոսյանը գրականություն մտավ բանաստեղծությամբ՝ «Բալլադ մարդու մասին» գրքույկով, հետո ծնվեցին «Վերջին գիշերը», «Անավարտ դիմանկարներ», «Քաղաքի կիսաբաց պատուհանները», «Հայկական էքսիզներ», «Ապրած և չապրած տարիներ», «Հավասարում բազմաթիվ անհայտներով», «Վերջին ուսուցիչը», «Մենավոր ընկուզենի», «Կրակե շապիկ» գրքերը:

1967 թվականին հիմնադրեց և մինչև 1975 թվականը խմբագրեց «Գարուն» ամսագիրը, ապա գլխավորեց Հայաստանի գրողների միությունը, Մշակույթի ֆոնդը, 1994 թ. փետրվարին սկզբնավորեց «Երկիր Նաիրի» շաբաթաթերթը, որը խմբագրեց մինչև իր ողբերգական մահը՝ 1994 թ. ապրիլի 15-ը:

1998 թվականին «Երկիր Նաիրին» գրել է. «...Ժամանակի մեջ նրա հրապարակախոսությունը 1988 թվականին հնչած շեփոքի պես էր... նրա բացակայությունն այս տարիներին շատ ավելին էր ումանց ներկայությունից»:

Իր ստեղծագործությամբ Վարդգես Պետրոսյանը երիտասարդության պոռթկումների, հույզերի, ոգևորությունների, թռիչքների և լուսավոր երազների վավերագիրը դարձավ: 1959 թվականին լույս տեսած «Զնիալը հունիսին» վիպակը խորհրդանշական մեկնարկ էր նախանշում: Գրող-հրապարակախոսը գտել էր իր թեման, գրույց էր բացել երիտասարդ սերնդի հետ: «Մայրիկ, ես արդեն մեծացել եմ» վիպակն այդ գրույցի շարունակությունն էր: Բնաբանում հեղինակը գրել է. «17 տարեկան այն պատանիների մասին, որոնք շտապում են 20 տարեկան դառնալ»: Իր երկերի քննադատը նկատել է. «Պատանեկության, երիտասարդության կենսագրությունը դարձնելով վիպական հենք, հեղի-

նակն արժարժում է արդիական մի հարց. ինչի՞ համար է մարդն ապրում: Հարցադրումը պարզում է երիտասարդության և հասարակական իդեալների, անհատական հույզերի էությունն ու ոլորտները»: Այս առնչությամբ թերևս ճիշտ կլինի լսել հենց իրեն՝ գրող- հրապարակախոսին. «Մարդը նրա համար չի ծնվում, որ երկար ապրի: Եթե այդ լիներ ապրելու նպատակը, մարդը կարող էր երազել քար ծնվել, քանի որ աշխարհի ամեն մի քար ավելի երկար է ապրում հողի վրա...»: Ասել է, թե կյանքն իմաստավորելու համար մարդ անվերջ պետք է որոնի, արարի և չկորցնի գլխավորը կյանքում՝ գեղեցիկի երազանքը: Նա պետք է ապրի կյանքը հավատով և սիրով, լույս ունենա հոգում և հոգու լույսը տա աշխարհին: Վ. Պետրոսյանի երիտասարդ հերոսները՝ փիլիսոփայող, թախժոտ ու երազուն, կենսական այդ հայացքների կրողներն են: Այդպես՝ վիպակից վիպակ, հրապարակախոսական պատմվածքից պատմվածք, հողվածից մինչև հեռուստաեկույթ: «Վարդգես Պետրոսյանը խորաթափանց հայացքով է նայում իր շուրջը փոթորկվող կյանքին, գրում է Էդուարդաս Մեծելայտիսը, - նայում և որոնում է այն խիստ կարևոր հարցի պատասխանը, թե ինչպես ապրել և գեղեցկացնել կյանքը, որպեսզի «առօրեական տենդի» մեջ մարդը կարողանա չկորցնել ինչ-որ թանկ, սուրբ ու կարևոր բան»: Գրողի ստեղծագործությունները գեղարվեստական ատաղձ ունենալուց զատ նաև հրապարակախոսական բնույթ ունեն, հրապարակախոսական հատու շեշտեր: Թերևս կլինեն գեղապաշտներ, ովքեր վերապահումով կընդունեն «հրապարակախոսական» բնորոշումը գեղարվեստական երկի առնչությամբ: Հնարավոր մեր ընդդիմախոսներին կառաջարկեի վերընթերցել «Հայկական էսքիզներ» էսսեն, որը գրող-հրապարակախոսի տաղանդի խոսուն դրսևորումը եղավ ժամանակի քննադատներից շատերի համոզմամբ:

«Էսքիզները» կարելի է կոչել նաև խճանկարներ, մանրաքանդակներ կամ քանդակներ, մանրանկարներ: Այն անավարտ նատյուրմորտ չէ, այլ իրականությանը մոտեցող, ֆիզիկական և հոգևոր հայրենիքի ճանաչման աստիճանաբար զարգացող ընթացք:

Վարդգես Պետրոսյանը զգացումների, խոհերի, մտորումների հզոր խաչածոււմներով՝ սիրո, կարոտի, թախիծի, վշտի, ողբերգության, ներշնչանքի և ոգևորության միմյանց հաջորդող ու մեկը մեկին լրացնող առկայծումների միջից վերակերտում է Հայաստան աշխարհի նվիրական պատկեր-կերպարը:

«Ի՞նչ անուն տալ այս գրքին, - հարցնում է հեղինակն ու պատասխանում, - չգիտեմ, չեմ ուզում բանաձև հորինել: Հարկ կա՞ Այս գիրքը ծնվել է սիրուց և աստվությունից: Ավելի շատ՝ սիրուց: Ամենից առաջ՝ սիրուց»:

Ո՞րն ես դու, Հայաստան
ես քեզ որոնեցի երկար ու ցավագին:
Հազար անգամ գտա:
Չգտա:
Կորցրի:

Շփոթեցի ու կասկածեցի,- բարձրաձայն խորհում է հրապարակախոս-գրողն ու շարունակում.

«Կգտնե՞մ արդյոք: Կգտնե՞ն ուրիշները, և մի՞թե դա է կարևորը: Մենք շատ բան ենք կորցրել կյանքում և կորցրած տարածությունը կրճատելու համար պիտի վազենք: Բայց մենք վազում ենք ետ նայելով: Այդպես չի անում ոչ մի իսկական վազող: Այդպես, շատ ուրիշներն էլ, որ հիմա դեռ գալիս են հետևից, առաջ կանցնեն: Մեզ թվում է՝ բավական է ետ չնայել և կմոռանանք մեր պատմությունը, մեր պարանոցները շատ են ծռված: Հայաստան, ես քեզ որոնեցի այդ վազքի մեջ և ուզում եմ, որ դու վազես առաջ նայելով...»:

Խոր և անկեղծ ապրումների, հրապարակախոսական պաթոսի յուրօրինակ համաձուլվածք է «Հայկական էսքիզներ» էսսեն: Այն գրվել է, ինչպես հեղինակն է վկայում, երկար ու տառապանքով՝ 1965-ից 1978 թվականներին: Հրապարակախոս-գրողը որոնել է Հայաստան աշխարհը, որոնել է հեռավոր ու մութ անցյալում, ներկայում, ապագայում, փնտրել այն կարևորը, որով մեր տեսակը անխաթար է մնացել և չի մոլորվել պատմության քառուղիներում:

Գրող-հրապարակախոսի գործը համարելով թռիչք, Վ. Պետրոսյանը գտնում էր, որ նա պետք է ոչ միայն «կարողանա հաղթահարել տարածությունը, այլև շարժվել ժամանակի մեջ, թռչել-անցնել-թափանցել դարից դար, ճակատագրից ճակատագիր, ներկայից-անցյալ-ապագա, պիտի կարողանա իջնել և բարձրանալ, սխալվել և հավատալ, և այդ ուրախ ու տանջալի ճանապարհին երբեմն գուցե կարողանա նաև հայտնաբերել ճշմարիտի, զեղեցիկի և բարու ազնիվ հատիկները»:

Հարկ է փաստել, որ «Հայկական էսքիզները» Հայաստանի, հայոց պատմության, մեր ազգային էության, բնավորության սովորական արձանագրումը չէ: Այն երկար, բազում տարիներ տևած որոնումն է ամենազլխավորի՝ ինչպես պիտի ճանաչել, սիրել հայրենի հողն ու հարազատ ժողովրդին: «Հազիվ թե ժամանակակից խորհրդային արձակուրդ գտնվի մի գիրք, որը իր քաղաքացիական շնչով, հրապարակախոսական կրքով և զգացմունքային լարումով կարողանա համեմատվել «Հայկական էսքիզների» հետ, որի հեղինակն այդքան համառորեն և ոգեշնչված հարցնում է. «Ինչպիսի՞ն ես դու, Հայաստան», իսկ վերջաբանում երդվում.

«Փնտրել
երկյուղել,

Գտնել,
Կորցնել,

Ապրել քեզ համար, Հայաստան» (եղ. Մեծելայիտա):

Տաղանդավոր հրապարակախոսն ու գրողը հյուսեց Հայաստան աշխարհի ամբողջական կերպարը՝ արժանավոր զավակի նվիրումով, սիրով և իրավունքով. «Հայաստան... այս «էքզիզների» բարակ թելին ես գույնզգույն ուլունքներ չէ, որ շարում եմ արդեն քանի տարի: Ես իմ ուրախություններն ու հույզերն եմ շարում, նաև արցունքները: Արցունքները, որ իմը չեն, իմ հեռու և մոտիկ նախնիներինն են: Ես ևս ժառանգել եմ ամեն ինչ, որ ունես, նաև քո հին արցունքները: Դրանք ես խտացնում, զմռսում եմ սրտիս մեջ, որ նույնպես քեզ է պատկանում՝ իր առաջին զարկից մինչև վերջինը:

Վերջակետից հետո ես նորից ճանապարհ կելնեմ:

Քեզ որոնելու:

Գտնելու,

Կորցնելու, կասկածելու, քեզ համար ապրելու»:

Վ. Պետրոսյանի հրապարակախոսական բացառիկ տաղանդը դրսևորումներ ունի նաև հետագայում գրված գեղարվեստական երկերում, որոնք հիմնականում նվիրված են երիտասարդության առօրյայի, հոգսերի և ուրախությունների, երազների, հոգևոր-բարոյական նկարագրի, անպարագիծ ներաշխարհի բացահայտմանը:

«Ինձ իբրև գրողի, - խոստովանել է հրապարակախոս-գրողը, - մտահոգում է, որ ցավալիորեն գոյացել է մարդու մի տեսակ, որը ոչինչ չի անում, իր վրա պատասխանատվություն չի վերցնում, իր ուսերին բռն չի զզում»: Մեկ այլ առիթով նկատում է. «Մեզ սթափ ռոմանտիկներ են պետք, որոնք իդեալ ունեն և «լինե՞լ, թե չլինելու» երկընտրանքի մեջ միշտ քվեարկում են բարոյականի, վեհի, ազնիվի կողմը»:

1977 թվականին լույս տեսավ «Հավասարում բազմաթիվ անհայտներով» գիրքը, որում ամփոփվել էին գրողի բացառապես հրապարակախոսական երկերը: Դրանցից երկուսը այնքան էլ միանշանակ չընդունվեցին ժամանակին՝ նույնանուն հոդվածը և «Գազոն, թե՞ անտառ»-ը: Հրապարակախոսն «ատում է» զազոնի վրա աշխատող մկրատը. «Ես ավելի գերադասում եմ անտառի անկանոն մացառները, անհավասար թփերի ու ծառերի խռիվ շարքերը, որովհետև բնությունը դա է: Գազոնն ավելի հարմար է ծույլ ուղեղի համար, համատարած հարթության վրա բավական է երևա մի խենթ կանաչ, իսկույն աչքի կընկնի ու... խըրթ՝ կաշխատի մկրատը»:

Իսկապես, պե՞տք են զազոնի մկրատած ու հարթ թփերը, երբ խռիվ անտառի խշռոցի միջից են լսելի իմաստուն հեքիաթները: Այն հեքիաթները, որ «... հորինում են մարդիկ, կյանքի տխրությունը ցրելու համար» (Վ. Պետրոսյան):

Այսպես շարունակում ես կարդալ, և քեզ ականա թվում է, թե հրապարակախոսը՝ իբրև վերջին ուսուցիչ, դեռևս շարունակում է իր դասը՝ իմաստունի իր խորհուրդը հղելով գալիք սերնդին. «Մեր սրտի վրա ստացած վերքերով սովորենք ամենակարևոր բաները: Իսկ վերքերից սպիներ են մնում: Այդ սպիներով է, որ սիրտը դառնում է մեր ապրած ճակատագրի վկան և մեր ամենավերջին գրուցակիցը»:

Մի քանի օր առաջ ես նորից վերընթերցեցի Վ. Պետրոսյանի «Կրակե շապիկ» գիրքը, որն իսկական կրակե շապիկ դարձավ հեղինակի համար:

Եվ չգիտես ինչու, ինձ թվաց, թե Վարդգես Պետրոսյանը կռահում էր իր մահը, կռահում էր այն ժամանակ, երբ գրում էր «Կրակե շապիկ» վեպը, մինչև այսօր դեռևս լավ չհասկացված, «չբացահայտված, ինչպես հեղինակի կյանքը: Ինչպես հեղինակի մահը: Ինչպես կյանքը և մահն ընդհանրապես»:

ԴՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՆՈՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱԴԻ

«Այս աշխարհի ուժեղների վրա արվեստը չի ազդում՝ նրանք իրենց շահերն ունեն: ...Որքան էլ տանջվես, նրանք տեղից չեն շարժվելու, եթե շահերը չհամընկնեն»,- ասել է Պ. Ջեյթունցյանը ի պատասխան լրագրողի՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանն առնչվող հարցին (26-ը ապրիլի 2010 թ.)¹: Այդուհանդերձ, իր գրական և հրապարակախոսական գործունեության ընթացքում մշտապես անդրադարձել է ազգային գերակայություններին, գործել հանուն ազգային շահի:

Ազգային շահը տեսական գրականության մեջ սահմանվում է իբրև ազգային պետության օբյեկտիվորեն նշանակալի նպատակների ու խնդիրների ամբողջություն²: Ջեյթունցյանի հրապարակախոսությունը թեմատիկ առումով քննելու դեպքում կհամոզվենք, որ չկա ազգային նշանակության նպատակ կամ խնդիր, որին զրոգ-հրապարակախոսն անդրադարձած չլինի. հայոց ցեղասպանություններ, արցախյան հիմնահարց, ինքնության և միասնության հարցեր, արտագաղթ, ազգային հիշողության և արժեքների կարևորություն, անկախ Հայաստանի պաշտամունք և դրա աղավաղված տարբերակի դեմ ընդվզում, հայրենիք-Սփյուռք, Հայաստան-գերտերություններ հարաբերություններ և այլն:

Հատկապես կարևոր է այն ոգին ու զգացմունքայնությունը, որ Ջեյթունցյանն արտահայտում է ազգային խնդիրների մասին խոսելիս: Հուզական, իր խոսքերով՝ «տաք», «բաց նյարդով», միևնույն ժամանակ փաստարկված խոսքը, հայոց պատմության էջերից արված տեղին մեջբերումները հզոր ազդակներ են հաղորդում ընթերցողին, ստիպում դառնալ համախոհ, ինչը և հրապարակախոսական հողվածի հիմնական նպատակն է:

Ջեյթունցյանը ուշադրությամբ հետևում է մամուլին, նաև արտասահմանյան պարբերականների հրապարակումներին և անմիջապես արձագանքում Հայաստանին ու հայությանն առնչվող հոդվածներին:

---

¹ «Միջին չափի թատերական դահլիճը մեկ գրքի տպաքանակն է», PanARMENIAN.Net, 26 ապրիլի 2010 13:33 AMT 08:33 GMT, <http://www.panarmenian.net/arm/culture/news/47816>

² Материал из Википедии --- свободной энциклопедии.

Նրան հատկապես անտարբեր չեն թողնում թուրք-ադրբեջանական քարոզչամեքենայի՝ հայոց պատմությանն առնչվող մեքենայությունները: Դրանց Ձեյթունցյանն անդրադարձել է տարբեր ժամանակներում գրած հոդվածներում: Ընդ որում, անդրադարձերն իրենց բնույթով ևս տարբեր են: Մի դեպքում հեղինակը գրախոսում է Նոր լույս տեսած պրոհայկական գիրքը՝¹ վերհիշելով առավել ազդեցիկ հատվածները, ներկայացնելով իր մտորումները թուրքական կողմի խեղաթյուրած փաստերի մասին, մյուս դեպքում ցավով արձանագրում «Ադրբեջանում լույս տեսած մի հերթական նենգ ու ստախոս» գրքի հրատարակումը², մեկ այլ դեպքում ծավալուն հոդվածի նյութ է դառնում ադրբեջանցի գրողի արած հայտարարությունը ֆրանսիական հեղինակավոր պարբերականներից մեկում, թե «Հայ ժողովուրդը մազոխիստ է» և «Եթե Սումցայի՞քը գոյություն իսկ չունենար, մինևույն է, հայերը կհնարեին այն»³: Ի պատասխան ադրբեջանական ցինիզմի՝ Ձեյթունցյանը նուրբ հումորով ներկայացնում է հանրագիտարանային տվյալներ օգտագործված տերմինի մասին, ցույց տալիս, որ հնչեցված նախադասությունը առավելապես հակաադրբեջանական է, քան հակահայկական. հապացույց այն բանի, որ թեև թունուտ, բայց և թույլ է ադրբեջանական քարոզչությունը: Ընդգծելու համար «Le Figaro»-ում արտահայտված մտքի ամբողջ ցինիզմը՝ հրապարակախոսը նկատում է, որ հայտարարություն անողը «մարդասիրական փխրուն և «անպաշտպան» մասնագիտության տեր սովետական քաղաքացի է, սովետական գրող, Ադրբեջանի գրողների միության վարչության քարտուղար, երևի շքանշաններ և կոչումներ էլ ունի, զուցե նաև՝ «ժողովուրդների բարեկամության»»: Թուրք-ադրբեջանական մտավորականի կերպարը ավելի ամբողջական դարձնելու համար Ձեյթունցյանը հիշում է թուրք բանաստեղծի կոչը: «Յուրաքանչյուր զինվոր պետք է վերադառնա բարբարոսության օրերին, պապակի արյան, լինի անգութ մանուկներին ու կանանց սպանելիս... Ուրեմն՝ տառապանք, անարդարություն և սուգ սփռենք»:

Ձեյթունցյանը քաջ գիտակցում է տեղեկատվական հարձակումներին հակազդելու կարևորությունը: Նրա հոդվածներում հաճախ են հանդիպում հայոց պատմության մասին մեքերումներ, ծաղրվում և փաստարկված ընդդիմախոսվում է «պատմություն հնարելու» ադրբեջանական մոլուցքը, որը, ըստ հեղինակի, «նախ և առաջ հանցանք է սեփա-

---

¹ Ձեյթունցյան Պ., Ովքեր են անցել այստեղիվ, Գրական թերթ, 29 հոկտեմբերի, 1982 թ.:

² Ձեյթունցյան Պ., Մեզ չի հասկանա օտարերկրացին, մեզ չի հասկանա սառն օտարուհին, փետրվար, 1990 թ., Ապրենք տասը պատվիրաններով, Երևան, ՀԳՄ հրատ., 2009 թ., էջ 367:

³ Ձեյթունցյան Պ., Չարության տոնավաճառ, «Ավետական Հայաստան», 23 նոյեմբերի, 1988 թ.:

կան ժողովրդի առջև»: Հատկապես ազդեցիկ են պաշտոնական փաստաթղթերից արված մեջբերումները, օտարազգի հեղինակների ու քաղաքական գործիչների վկայակոչումները:

Ձեթունցյանի մասնակցությունը տեղեկատվական փոքրիկ հակամարտություններին միայն մասնակիորեն էր հաջողվում, հեղինակը հաճախ է ցավ հայտնում, որ իր հերթական հոդվածը «Դարձյալ պիտի լույս տեսնի միայն հայերեն լեզվով...»: Ցավոք, արտաքին լսարանին ուղղված մտորումներն ու բանավեճերը միշտ չէ, որ հասնում էին հասցեատերերին:

Ուստի քաղաքագիտական դպրոցը պնդում է, որ «Ազգային շահ» հասկացությունը օգտակար չէ ժողովրդավարական զարգացումների համար¹: Եվ, իրոք, երբեմն, փորձելով տուրք տալ ազգային գերակայություններին, աշխատելով գործել ի շահ պետական հետաքրքրությունների, ստիպված են լինում լռել որոշ խնդիրների մասին, որոշների մասին էլ բարձրաձայնել պետք եղածից ավելի: Ձեթունցյանի դեպքում այլ է. նա չի լռում, ավելին, հանդես է գալիս բավական սուր և համարձակ որակումներով, բայց միևնույն ժամանակ զարմանալիորեն կարողանում է նպաստել ներազգային բարենպաստ հոգեբանական միջավայրի ձևավորմանը:

Ձեթունցյանը մշտապես արձագանքել է իր շուրջը տեղի ունեցող իրադարձություններին: Խորհրդային կարգերի դեմ նրա ընդվզումն ինքնին հասկանալի է: Խորը հիասթափություն ապրած հայրենադարձ ընտանիքի զավակի համար, բնական է, որ «ԽՄԿԿ-ն երբևէ չէր կարող հանդես գալ մարդկային տեսքով: Մի կուսակցություն, որի խղճին ընկած է միլիոնավոր մարդկանց (ըստ Գինեսի գրքի՝ 66,7 մլն) գազանային սպանությունը: Ընդ որում՝ ոչ միայն անմեղ մարդկանց, այլև՝ նվիրված յուրայինների»²: Վերը նշված՝ ժողովրդավարության և ազգային շահի անհամատեղելիությունը այս դեպքում կարծես քննություն չի բռնում. իրապարակախոսը արտահայտում է ազատական գաղափարներ, բայց և գործում ազգային շահի դիտակետից. ըստ Ձեթունցյանի՝ «Կոմունիստական գաղափարախոսությունը ազգային դեմք չունեցող, ապազգային էությանը գաղափարախոսություն է», որը այդ շրջանում վարում էր հակահայկական քաղաքականություն. «Չեն թաքցնում, որ իմ խոր գայրույթը պայմանավորված է Հայաստանի Հանրապետության

---

¹ Ալեն Դեռոնդյան, Ազգային շահ հասկացության ռեալիստական մեկնաբանության հարցի շուրջ, Выпуск 3 (8), апрель - май' 08, 15.06.2008http://ap.rau.am/?page=statja&st_id=481, (Б. Г Капустин "Национальный интерес", как консервативная утопия, ж-л "Свободная мысль", 1996, №3, стр. 12).

² Ձեթունցյան Պ., Ուրիշի տուն մի՛ տեսք առանց թուլտվություն խնդրելու, «Հայաստան», 6 հոկտեմբերի, 1990 թ.:

դեմ ԽՍՀՄ-ի կատարած բացահայտ ազդեցիայով»¹, - գրում է հրապարակախոսը:

Իհարկե, խորհրդային կարգերի դեմ հողվածների դեպքում, հասկանալի պատճառներով, կարելի է որոշակի վերապահում կատարել: Նոր իշխանությունների հանդեպ զեյթունցյանական մոտեցումը ևս ընդդիմադիր էր և ազատական: Բայց և սուր քննադատությունների կողքին միշտ դրված էր հայրենիքի, պետականի, նաև այն անծանց հանդեպ հարգանքն ու սրտացավությունը, որոնց դեմ շատ խիստ է արտահայտվել Ձեյթունցյանը. «...երկրիդ ղեկավարի դեմ գրելը, հավատացնում եմ, այնքան էլ մեծ հաճույք չէ, մանավանդ որ նա նորանկախ Հայաստանի առաջին նախագահն էր, մեր դարավոր երազանքի իրականացման խորհրդանիշը»²: Շատ բարդ է գրել երևույթի կամ անձի դեմ, միևնույն ժամանակ հարգանք ձևավորել նրա հանդեպ. վկայությունը՝ մերօրյա մամուլը, երբ տարբեր քաղաքական ուժերի դեմ գրված հողվածներում ամխնա փոշիացվում են մեր ազգային ամենամվիրական արժեքները: Ձեյթունցյանին դա հաջողվում է:

Պոռթկումի պահին հրապարակախոսը կարող է նաև կասկածել ազատ ու անկախ հայրենիքի գոյությանը, բայց ամմիջապես հաջորդ պահին անկեղծանալ. «Ես պատրաստ եմ հանուն իսկապես անկախ և իսկապես ազատ Հայաստանի անտրտունը կրել ամեն դժվարություն, պատրաստ եմ լուռումունջ տանել ամեն զրկանք, կարծում եմ՝ նաև բոլորը...»³:

Եթիկական և ազգային առաջնահերթությունները ևս, ցավոք, միշտ չէ, որ համընկնում են: Եվ ճիշտ կլինի, եթե տեղեկատվական գործողությունները դատենք ըստ պետության համար դրանց հնարավոր հետևանքների: Զէ՛ որ արդյունավետ տեղեկատվական քաղաքականությունը ենթադրում է գործողություններ ի շահ ազգային և պետական զերակայությունների, ինչը եթիկապես սխալ լինել պարզապես չի կարող: Ձեյթունցյանի հրապարակումների մեջ հանդիպում են խիստ որակումներ (ինչպես՝ բիրդանաղաներ, քաջնազարներ, հեզնական չակերտավոր «ազգընտիրը» և այլն), որոնք, չնայած նրա հրապարակախոսական ողջ հարստությունը միասնաբար քննելու դեպքում արդարացվում են, բայց առանձին հողվածներում չունեն բավարար հիմնավորվածություն: Բառերի համատեքստը, սակայն, արտահայտում է ավելի շատ սրտացավ գայրույթ, քան չարություն: Սա ոչնչացնող, թունոտ ծաղր չէ, ինչպիսին շատ է մերօրյա մամուլում, այլ ուղղորդող, ճանապարհ մատնանշող խոսք. «...Իշխանության գլուխ անցնելուց հետո «ախպեր-տղերքի» նկատմամբ հավատարմություն պահպանելը թերևս գովելի է կեն-

¹ Նույն տեղում:

² Ձեյթունցյան Պ., Մի քիչ էլ համբերենք, «Ասպարեզ», Լոս Անջելես, 22 հունվարի, 1999 թ.:

³ Ձեյթունցյան Պ., Մեր հայրենիք թշվառ, անտեր..., «Երկիր», 9 հուլիսի, 1993 թ.:

ցաղային մակարդակով, բայց ոչ՝ պետության ղեկավարի: ...ես գրել եմ, հիմա էլ կգրեմ ու կգրեմ միշտ, որ ուզում եմ, շա՛տ եմ ուզում, երդվում եմ ամենայն սրբությամբ, որ մեր ու նախագահի հեռակա կամ ուղղակի բախման և տարածայնությունների մեջ հաղթողը նա լինի, միշտ նա, և միայն նա, ո՛չ թե ես, ո՛չ թե դու»¹: Ձեթունցյանը լավ տեսնում էր հասարակության մտածողության ներքին շերտերը, գիտեր այդ շերտերի ձևավորման պայմաններն ու պատճառները և իր հողվածներում փորձում էր հնարավորինս չեզոքացնել դրանք, հնարավորինս նպաստել հասարակական ազգային գիտակցության կառուցմանը:

Արևմտյան քաղաքագետները վստահ են՝ պետությունները միմյանց կապող միակ ամուր օղակը նրանց շահերի միջև հակասության բացակայությունն է²: Շահերի բախումներից խոսելիս՝ հարևան պետությունների մասին չխոսել չենք կարող: Եվ Ձեթունցյանն անդրադառնում է այս խնդրին պարբերաբար: Հրապարակախոսն առանձնակի ոգևորությամբ է հիշում այն օրը, երբ «թմբիղից արթնացած, մեկ կամք, մեկ մարմին դարձած»՝ մեզ իրավունք վերապահեցինք խոսելու ապրիլի 24-ի մասին. «Պատմական հիշողության արթնացումը 23 տարի անց ժայթքեց լավայի պես, դարձավ ազգային ինքնագիտակցության տուն»³: Հեղինակը վստահ է, որ պատմության տխուր էջերը ևս կարող են վառ պահել ժողովրդի ոգին, «ուժ ու կորով տալ նրան, ապրելու և գործելու կամք թելադրել»: Հեռատես ստեղծագործողը կարևորում է հատկապես նման երևույթների ներկայացումը արվեստի և գրականության միջոցով, խոսում դրանց գեղարվեստական իմաստավորման մասին:

Ձեթունցյանը շատ է անդրադարձել Ղարաբաղյան խնդրին և հատկապես սումգայիթյան դեպքերին: Ավելին, բոլորովին վերջերս մի առիթով ասել է. «Մինչև 1988 թվականը հրապարակախոսական ոչ մի հողված չեմ գրել (չնայած որ գրել է- Ա.Ս.)⁴, բայց ժողովրդի հրաշք զարթոնքը ստիպեց, ուղղակի պահանջ արթնացրեց անդրադառնալու ժամանակի իրադարձություններին»⁵: Ուստի պատահական չէ, որ այս թեմայով գրված հողվածներն աչքի են ընկնում առանձնակի զգացմունքայնությամբ: Ձեթունցյանը ազգային զարթոնքի այս շրջանը, իր բոլոր թերություններով հանդերձ, համարում է «մեր պատմության աստե-

---

¹ Նույն տեղում:

² H. J. Morgenthau, Politics Among Nations., NY, 1949, p. 94.

³ Ձեթունցյան Պ., Հիմի՝ էլ լռենք, «Ազգ», 17 մայիսի, 1995 թ.:

⁴ Ձեթունցյանի հրապարակախոսական հողվածներին կարելի է հանդիպել 70-ական

թթ.-ից:

«Միջին չափի թատերական դահլիճը մեկ գրքի տպաքանակն է», PanARMENIAN.Net, 26 ապրիլի 2010 13:33 AMT 08:33 GMT, <http://www.panarmenian.net/arm/culture/news/47816>

դային ժամանակներից մեկը»¹: Բայց և նշենք, որ ընդգծված ոգևորությունը ամենևին չի խանգարում հրապարակախոսին լինել փաստարկված, հարկ եղած դեպքում կատարել սթափ տեղեկատվական գործողություններ: 1988 թ., առաջին հայացքից առանց որևէ տեղեկատվական առիթի, Ձեյթունցյանն անդրադառնում է Սարդարապատի ճակատամարտին, բերում օրինակներ մեր հերոսական էջերից: Հրապարակախոսը քաջ գիտակցում էր, որ ոգեշնչման կարիք կա թե՛ մութ ու ցուրտ բնակարաններում, թե՛ մարտի դաշտում, որ այդ պահին ավելի քան երբևէ անհրաժեշտ է համախմբվել և 70 տարի առաջվա դեպքերի մասին գրում էր. «Դա պաթետիկ այն պահն է, ողբերգականորեն պաթետիկ, երբ մի կողմ են դրվում ներքին պառակտումներն ու տարածայնությունները, միավորվում են հակառակորդները, աշխարհականն ու հոգևորականը, մտավորականն ու գեղջուկը, արևմտահայն ու արևելահայը, դառնում մեկ բռունցք, մեկ կամք և ամբողջություն: Դառնում են ժողովուրդ: Ոչ թե էթնիկական, այլ՝ հոգևոր բարձրագույն իմաստով»²: Ես և անհրաժեշտ էր ոգևորել մարտի դաշտում կյանքը վտանգող ազատամարտիկին, ցույց տալ, որ տարիները մոռացության չեն մատնում հերոսներին, և Ձեյթունցյանը մեկիկ-մեկիկ թվարկում է ճակատամարտերին մասնակից երկու տասնյակից ավելի հերոսների անուններ:

Ի դեպ, պատմական հիշողության կարևորությունը նա հաճախ է շեշտադրում. «Հերոսները մեծարման կարիք չունեն, մենք ինքներս կարիք ունենք մեր հավաքական հիշողությունը հարգելու»: Հրապարակախոսը գիտակցում է, որ ազգային դիմագիծը պահելու համար աշխարհասփյուռ հայությանը անհրաժեշտ է նախ միասնական լինել, ապա չկորցնել հիշողությունը, որը «մենք չենք ընտրում, պատմությունն է պարտադրում մեզ»³: Զե՞ որ, եթե չլինի մեր ազգային հիշողությունը, իրենց մարդասեր և քաղաքակիրթ հռչակած ազգությունները ուրախությամբ կմոռանան իրենց գործած ոճիրների մասին:

Կեղծ կարգախոսներով հանրային գիտակցության վրա ազդելու և հանրային վարքը ուղղորդելու օրինակներն այսօր շատ են: Ընդ որում, մի շարք կարգախոսներ գալիս են դեռևս 90-ականներից: Ձեյթունցյանն առանձնացրել է մի քանիսը: «Մեր անցյալը զոհի բարդույթ է ձևավորում մեզ մոտ». սա իրական ուսնձգություն է Ձեյթունցյանի կողմից այնքան կարևորված պատմական հիշողության հանդեպ: Հրապարակախոսը չի զլանում ներկայացնելու սոցիալ-կենցաղային այն խնդիրները, որոնք իրոք կարող են զոհի բարդույթ ձևավորել, մինչդեռ «պատմական հիշո-

¹ Ձեյթունցյան Պ., Երբեմն լռությունը իրոք ոսկի է, «Ասպարեզ», ԱՄՆ, 10 մարտի, 2001 թ.:

² Ձեյթունցյան Պ., Սրբազան խորհուրդ, 1988 թ., Ցուլեղը դեռ այնտեղ են, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 1990 թ., էջ. 161:

³ Ձեյթունցյան Պ., Դիմի՛ էլ լռենք, «Ազգ», 17 մայիսի, 1995 թ.:

դությունը, անգամ նրա մոռալ դրսևորումները, ունակ են մաքրել մարդկանց, հասցնել կատարսիսի՝ մաքրագործման, ապաքինման, հոգեկան տառապանքի թոթափման...»¹: Հաջորդ կարգախոսը, որ ժամանակ առ ժամանակ դրվում է շրջանառության մեջ, փաստում է, թե «չկան հավերժական թշնամիներ»: Ձեյթունցյանը ամոթալի է համարում նման կարգախոսի գոյությունը, քանի դեռ «Թուրքիան չի ընդունել հայոց ցեղասպանությունը և քանի դեռ մեր հողերը զավթված են Թուրքիայի կողմից»: Նա վստահ է. «Դրա համար առնվազն մեկուկես միլիոն հայ զոհերի և 3 մլն-ից ավելի սփյուռքահայերի համաձայնությունը պետք է ունենալ»²:

Պատմական հիշողությամբ սրբագործված ազգային արժեքների պահպանությունը ևս մտահոգում է Ձեյթունցյանին: Պատերազմի տարիներին նա անհանգստացած էր այն անդունդով, որ ավելի էր խորանում «Արցախում ու Հայաստանի սահմաններին կռվող պայծառ տղաների, նրանց զոհված ու սրբացած ընկերների ու երևանյան սեղանիկավորների»³ կամ ռեստորաններում ֆիդայական երգերի ներքո հարբած պարողների միջև. «Ժամանակը չէ՞, որ մեր սուրբ երգերը չօգտագործվեն որպես լայն սպառման առարկա և ֆիդայի բառն էլ մարդիկ շատ զգուշորեն օգտագործեն իրենց հասցեին»⁴: Ազգային արժևորմանն է ուղղված նաև Ձեյթունցյանի երազանքը. «Երբ պիտի գա այն օրը, որ հայ մարդն էլ ներքին պահանջ կունենա պատշգամբից կախելու իր երկրի դրոշը, իր եռագույնը...»⁵:

Արտագաղթի թեման առանցքային է Ձեյթունցյանի հրապարակախոսության համար: Ներգաղթած ընտանիքի զավակը հստակ պատկերացնում է արտագաղթի պատճառները և անդրադառնում դրանց բավականին սուր հողվածներով, բայց և գիտակցում է, որ «մեր ճակատագրի տեր փոքր ժողովուրդները դեռ վրեժ ունեն պատմությունից, մենք հազիվ-հազ պատեհություն ենք ստացել մի տանիքի տակ հավաքվելու... Ոչինչ, ոչինչ, որ տանիքից դեռ ջուր է կաթում... Գուցե մի քիչ էլ դիմանանք, հը՞, գուցե մի քիչ էլ ատամներս սեղմենք...»⁶, - դիմում էր նա ժողովրդին 1989-ին, երբ արտագաղթի հզոր ալիք էր թափ առել: Այս թեմայով զրված հողվածներում Ձեյթունցյանը հաճախ է խոսում 1946-48 թթ. հայրենադարձության մասին, ցույց տալիս ներգաղթողների չար-

¹ Նույն տեղում:

² Ձեյթունցյան Պ., Մեզ չի հասկանա օտարերկրացին, մեզ չի հասկանա սառն օտարուհին, փետրվար, 1990 թ., Ապրենք տասը պատվիրաններով, Երևան, ԳՊՄ հրատ., 2009 թ., էջ 372:

³ Ձեյթունցյան Պ., Հովհարածն դեմոկրատիա, «Երկիր», 22 հուլիսի, 1992 թ.:

⁴ Ձեյթունցյան Պ., Մի՛ խառնեք մեզ ձեր վայրի, արջի ցեղերին, 1990 թ., ապրիլ, Յուլերը դեռ այնտեղ են, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 1990 թ., էջ 120:

⁵ Ձեյթունցյան Պ., Այդ «տարբեր, տարբեր» հայերը, «Ազգ», 27 հունիսի, 2001 թ.:

⁶ Ձեյթունցյան Պ., Վերջը լավ կլինի, 1989 թ., մայիս, Ապրենք տասը պատվիրաններով, Երևան, ԳՊՄ հրատ., 2009 թ., էջ 305:

դարացված ոգևորությունը, այստեղ կրած դժվարություններն ու համատարած ահի, մերժվածության մթնոլորտը: Այս ամենով, կարծես, ցույց է տալիս ընթերցողին, որ իրենք բախտակից են, որ լիովին հասկանում է նրանց, և կարեկցողի ու բախտակցի առավել իրավասու դիրքերից հորդորում. «Գուցե դեռ պայքարենք միասին...»: Գտնված մոտեցում է:

Համահայկական միասնությանը Ձեյթունցյանը այլընտրանք չի տեսնում, պետք է «կամ միասնական բռունցք դառնալ, կամ փոշիանալ ու անհետանալ»¹: Հիշեցնում է ամերիկյան հայտնի կարգախոսը՝ «Միավորվիր կամ մեռիր», որն, ի դեպ, ևս ժամանակին շրջանառության մեջ դրեցին մամուլի օրգանները և որը մեծապես նպաստեց գաղութների միավորմանը միասնական հզոր պետության մեջ²:

Ընդհանրությունը շահի և նպատակի միջև այն է, որ և՛ առաջինը, և՛ երկրորդը արտացոլում են օբյեկտիվ պահանջումներ, իսկ տարբերությունը՝ որ առաջինը գիտակցում է, իսկ երկրորդը՝ գործում: Շահերը, այդ թվում նաև ազգային շահը առկա են միայն այնտեղ, որտեղ կան նպատակային սկզբունքով գործող սուբյեկտներ³: Վստահաբար կարելի է ասել, որ Ձեյթունցյանը գործում է նպատակային, նրա յուրաքանչյուր խոսքը պայմանավորված է առկա խնդիրներով և ազգային հետաքրքրություններով. «Եթե ասեն, որ հրապարակախոսական հողված չեմ սիրում զրել, գուցե կոկետություն համարեք: Բացատրեմ: Գրում եմ միայն այն ժամանակ, երբ մեջս կուտակվում-կուտակվում են մտահոգություններն ու դժգոհությունները և պոռթկալու անհրաժեշտություն է ծագում: Իսկ ի՞նչ հաճելի բան կա դրանում: Երանի չէ՞, որ այդպիսի առիթներ չլինեն»⁴

---

¹ Ձեյթունցյան Պ., Իսկ ո՛վ ենք մենք, 1990 թ., մայիս, Ապրենք տասը պատվիրաններով, Երևան, ԳԳՄ հրատ., 2009 թ., էջ 392:

² Բենջամեն Ֆրանկլինը «The Pennsylvania Gazette»-ում 18-րդ դարասկզբին տպագրեց հետագայում հանրահայտ դարձած այն նկարը, ուր պատկերված էր 7 մասերի բաժանված օձը (7 գաղութների թվով)՝ «Միավորվիր կամ մեռիր» կարգախոսով:

³ Ալեք Ղեւոնդյան, «Ազգային շահ» հասկացութեան ռեալիստական մեկնաբանության հարցի շուրջ, Выпуск 3 (8), апрель – май, 08, 15.06.2008http://ap.rau.am/?page=statja&st_id=481:

⁴ Ձեյթունցյան Պ., Կցկտուր մեծախոսություն, «Ազգ», 17 սեպտեմբերի, 2005 թ.:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԾԱՌՈՒԿՅԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

«Հայացքը հայոց ապագային» վերնագրով ուղերձում Հրանտ Մաթևոսյանը 1983 թ. գրում է. «Առաջնակարգ արձակագրի, լրագրողի, փայլուն հրապարակագրի, խմբագրի ծննդյան յոթանասունամյակը մենք նշում ենք ոչ ամենևին որպես սոսկ փրկվածի և անգամ ոչ որպես տաղանդաշատ գրողի, այլ որպես ուժեղ մի անհատի, որ պոկում է մեզ սփյուռքի նկատմամբ հուսահատության ու կասկածների ոստայնից, անհատի, որ հանդգնում է այսօրվա ու ապագա իրականության աչքերին նայել և մեզ համար լույս ու հույս կորզել: Իրականությունը Ծառուկյանի պես մարդկանց երբեք անակնկալի չի բերում, քանի որ իրականությունը նրանք չափում են միայն մի բանով՝ իրականությամբ: Վերապրել է պետք, ամեն օր վերապրել, անընդհատ վերապրել: Ահա թե ինչի ուսուցմանն է ուղղված Անդրանիկ Ծառուկյանի կյանքն ու գործը, ահա թե ժողովրդական ինչ առողջ բնագրի առջև է բացել Ծառուկյանը իր կյանքի դռները»:

Անդրանիկ Ծառուկյանի կյանքի ամեն էջը, թողած հսկայական գրական ժառանգության յուրաքանչյուր կտորը վերապրումի յուրատեսակ դրսևորում է: Ինչպես որքը, որ մոլորվել է աշխարհի անարդարության, իր վախերի ու երազանքների հակասականության հորձանուտում, որտեղից փորձում է դուրս գալ լուռ համառությամբ ու կամքի գերլաիրունով, կամ ինչպես կայացած ուժեղ անհատականությունը, որ իր մեջ զսպելով պարտադրված մարդկային ողբերգության ցավն ու կսկիծը, այն վերափոխում է ազգային նվիրումի, հայրենիքի նկատմամբ անափ ու անշահախնդիր սիրո:

«Նայիրի»-ի խմբագրի պաշտոնում մոտ 40-ամյա գործունեությունը չհաշված՝ 12 հատոր երկեր, բանաստեղծություններ ու արձակ ստեղծագործություններ է թողել մեզ Ծառուկյանը, որոնք որքան գրական-գեղարվեստական, նույնքան էլ հրապարակախոսական արժեք ունեն: Դրանք այնքան շողկապված են միմյանց ու ներդաշնակ, որ դժվար է ասել՝ որ սկիզբն է ավելի շահել՝ գրականությունը, թե՞ հրապարակագրությունը: Թերևս երկուսն էլ:

Սակայն Ծառուկյանի հրապարակագրության հիմնական միջավայրը, անկասկած, նրա հիմնադրած և մինչև մահը խմբագրած «Նայիրի» շաբաթաթերթն է: Այն ունեցել է կյանքի 2 շրջափուլ. 1941-1949 թթ., երբ

Ծառուկյանը ապրում ու գործում էր Հայկեպում, և 1952-1983 թթ., երբ նա Բեյրութում էր: Թերթի առաջին շրջանում Ծառուկյանը կուսակցական էր, բայց «Նայիրին» ուներ ընդգծված գրական ուղղվածություն: Իսկ Բեյրութում հրատարակության շրջանում արդեն ազատ էր և «Նայիրին» հրատարակում էր որպես գրական, ազգային քաղաքական շաբաթաթերթ: Այսպիսի մոտեցումը զուտ նախապատվությունների, կամ Ծառուկյանի մոտ թեմատիկ առաջնայնությունների փոփոխության պարզ դրսևորում չէր: Դա հավաստումն էր այն բանի, որ նա երբեք գրականությունն ու իր քաղաքական կողմնորոշումները չչաղկապեց, չփորձեց նեղացնել, կուսակցական կաղապարների մեջ առնել գրականագետի իր հայացքները, մոտեցումները Սփյուռքի հայապահպանության և Հայաստան-Սփյուռք հարաբերությունների առնչությամբ: Մինչդեռ իր ժամանակների շատ մտավորականներ, ովքեր հիմնականում այս կամ այն ավանդական կուսակցության անդամներ էին և առաջնորդներ, հաճախ տուրք էին տալիս կուսակցական նեղ գաղափարաբանությանը: Ծառուկյանի ներսում կուսակցականը երբեք առաջին պլանում չի եղել: Նա հանդես էր գալիս իբրև սփյուռքահայի ճակատագիրը կիսող հազարավորներից մեկը՝ իր որոնումներով, ինքնահաստատման բարդ մաքառումներով, հոգում կուտակված ու ժայռացած կորստի ցավով, կարոտներով, և վերջապես խոր մարդկային ողբերգությամբ, որ ծնունդ էր փնտրված ու չգտնված, ավերված մանկության թողած բաց վերքի: Ծառուկյանի «Թուղթ առ Երևան» ստեղծագործությունը չափածո հրապարակախոսության մի իսկական գլուխգործոց է: Լինելով դաշնակցական՝ խորհրդահայ գրող Գևորգ Աբովի «Մենք չենք մոռացել» հակադաշնակցական բանաստեղծությանը Ծառուկյանը նախընտրում է պատասխանել իբրև օտար անդաստաններում իր տեղը որոնող ու չգտնող, կսկիծը սրտում կուտակված տարաբախտ մի անձ՝ ընդ որում՝ առանց Աբովի նկատմամբ ատելության ու մաղձի:

Իմ հոգին հիմա, մորիկների տեղ
ճարճատող քնար,
Որին փաթթել է անցեալը դժխեմ
Որպես հնչուն լար՝
Միլիոն զոհերի աղիքները պիրկ՝
Դարն է մղկտում լարերի վրայ
Ու ողբն իր նետում դարերին գալիք.-
Հասել է ահա թուլեն գերագոյն,
Կեանքի եւ մահուան արարը վերջին.
Չկա՞յ մեզ համար ուրիշ փրկութիւն
Քան մեռելների սեւաբախտ ուղին,
Որ ձգվում է տաք անապատներից,
Անցնում մեր սրտից
Եւ հասնում ի քե՛զ, եւ հասնում ի քե՛զ,
Իմ լուսապայծառ, կարմիր հայրենիք...

Որքան խորն էր, սակայն, Ծառուկյանի ներքին խռովքը, մարդկային ողբերգությունը, նա երբևէ դրանք չփաթաթեց ընթերցողների պարանոցին, այլ դարձրեց իր ժամանակների Սփյուռքի իրական դեմքը գծագրելու միջոց: Նրա «Մանկություն չունեցող մարդիկ» հուշագրությունը Սփյուռքի առաջին սերնդի կենսապատում կարելի է համարել: Այն հուշերի հիման վրա գրված ակնարկների, գրողի որբանոցային կյանքի դրվագներից հյուսված իրական պատմությունների մի ամբողջություն է, որն իր ապրած ժամանակների շունչն է, մտայնությունների, սպասելիքների ու հիասթափությունների հակասական աշխարհի նկարագրությունը: «Մեր մանկությունը թշվառության ու տառապանքի դժոխային խառնուրդ էր, որի հիշատակն իսկ, տարիներ հետո, դեռ պահում է մեր սրտերը կարծր ու հոգիները՝ խանձված: Իսկ մանկություն չունեցանք, որովհետև հայ էինք ու որբ էինք: Մանկություն էր արդյոք կիսամերկ, բոբիկ ու թշվառ մեր գոյությունը սալաքարերի վրա, ցրտին ու անձրևին, մանկություն էր գրկանքը, անոթությունը, արցունքները, բուլորի անտարբերությունը...: Մանկություն էր, որ վեց տարեկանից արդեն գիտեինք գողության բուլոր ձևերը, նաև մուրացկանության արվեստի նրբությունները, մի կտոր հացի համար դռներ ծեծելը»: Իրավամբ, ըստ գրականագետ Վ. Գաբրիելյանի՝ Ծառուկյանի «Մանկություն չունեցող մարդիկ» հուշապատումը իր նյութով, ժանրով և առհասարակ բովանդակությամբ կարող է շատ հանգիստ միանալ Գ. Մահարու, Ն. Չարյանի, Թոթովեցի կենսագրական վեպերին, իսկ հրապարակագրական տեսանկյունից՝ հայ իրականության նշանակալից էջերին:

Այն, ինչ Ծառուկյանը կորցրել էր մանկությունում, տենդագին որոնում էր ապագայում ու այդ ապագան կերտում ներկայով: Ու այդ որոնումները տանում էին դեպի այն մի կտոր հողը, որ ջերմացնում էր համայն Սփյուռքին ու նրան տոկալու, գոյատևելու և հայեցի մնալու ուժ հաղորդում: Կար այդ հողեղեն, իրական հայրենիքը, թեև շատերը սփյուռքում ստեղծում էին հոգևորը, երագայինը, որը հաճախ բախվում էր իրականությանն ու օտարման նոր խթան դառնում: Ծառուկյանի համար կար միայն իրական հայրենիք՝ Խորհրդային Հայաստանը՝ անկատար, դժգույն, վանդակների մեջ, որին, սակայն, նվիրված էր իր ողջ էությանը, իր մտածումներով, ամեն մի նյարդալարով:

«Հին երագներ, նոր ճամփաներ», ինչպես նաև «Նոր Հայաստան, Նոր Հայեր» աշխատությունները Ծառուկյանի ընդգծված հրապարակախոսական գործերից են, որոնք ստեղծվել են Հայաստան կատարած նրա երկու այցելությունների ամփոփական տպավորությունների ներքո: Եվ ինչպիսի ջերմությամբ է այդ երկերում հիշում Հայաստանում անցկացրած օրերը. «Այցելեցի սուրբ էջմիածին, տեսա ճեմարանի աշակերտներին դասի ժամանակ, ապա այցելեցի Գրողների տուն և երկար ու սիրալիր զրույց ունեցա բազմաթիվ գրողների հետ, ներկա եղա

երգի-պարի երեկույթին և «Անուշ» օպերային: Հիացումով շրջեցի կոն-
յակի գործարանով, և իրոք զմայլվեցի իրականացրած աշխատանքնե-
րով: Այցելեցի նաև Օշական՝ սուրբ Մեսրոպի դամբարանին: Ձվարթ-
նոցն էլ տեսա... Երեկ ացելեցի Գեղարդ, որի նկարագրությունը, սա-
կայն, չի կարելի կատարել ո՛չ բառերով, ո՛չ էլ անգամ նկարներով.
կարելի է ըմբռնել և շշմել միայն տեսնելով: Կարծես շուտասելուկի
պես, երագուն տեսածն ու զգացածը չմոռանալու և արագ ունկնդրին
հասցնելու մղումով գրում է Ծառուկյանը «Հին երազներ, նոր ճամփա-
ներ» ստեղծագործության մեջ:

Հայաստանին առնչվող ցանկացած հարցում նա անզիջում էր,
կտրուկ. Հայաստանը նրա համար գերագույն արժեք էր: Անգամ գաղա-
փարախոսությունները տեղ չունեին, եթե խոսքը սկսում էր առնչվել
Հայաստանին: «Հայրենասեր հայ մարդը սփյուռքում, ինչ համոզումի և
գաղափարի ծառայող լինի, մինչև անգամ եթե կոմունիզմը խորթ զգա
հոգուն, պարտավոր է երբեք չգտնվել հակակոմունիստ դիրքերի վրա: Ի
վերջո քաղաքական բոլոր տեսությունները և զգացական բոլոր ապ-
րումները հանգում են հետևյալ տարրական իմաստության՝ եթե սիրում
ես հայրենիքդ, ուրիշ աշխարհներում քո հայրենիքի դեմ պայքարող-
ների հետ գործ մի ունեցիր»,- Ծառուկյանի խոսքերն է մեջ բերում
Բեյրութում լույս տեսնող «Ձարթոնք» օրաթերթը 1989 թ.: Նա իր
պարտքն էր համարում «Նայիրի»-ի միջոցով պատասխանելու Հայաս-
տանին ուղղված ցանկացած քննադատության: Անդրադառնում էր Հա-
յաստանում կատարվող բոլոր քիչ թե շատ նշանակալից իրադար-
ձություններին, արծագանքում անենաաննշան փոփոխություններին՝
լինեին դրանք գիտության, մշակույթի, հասարակական կյանքի, թե
մարդկանց սովորական կենցաղի, սոցիալական հարցերի հետ կապ-
ված: Նրա խոսքը կենդանի էր, գրում էր իրականության մասին՝ իրա-
կան զույներով՝ առանց որևէ պաթոսի, զուևազարդման, այնքան պարզ
ու անմիջական, ինչպիսին իր անկեղծ սերն էր: Միակ բանը, որ չէր կա-
րողանում հասկանալ, ներել, Հայաստանից սկսված արտագաղթն էր:

Հայաստանը նրա համար Սփյուռքի ինքնապահպանության միջոց
էր, կռվան, փրկօղակ ուժացման անկասելի վտանգի առջև կանգնած
Սփյուռքի համար: Կահիրեի «Արև»-ում Ծառուկյանը գրում է. «Հայաս-
տանը նյութապես մեզ պետք չունի, մեր ապրած երկրներում մենք Հա-
յաստանին պետք ունենք՝ հայ մնալու համար: Պետք ունենք իր
խոսքին, գրքերին, երգերին, իր բանաստեղծներին, հայագետներին ու
արվեստագետներին: Պետք ունենք օտարի առջև հպարտությամբ ցույց
տալու, թե մեզ պես հայեր են նաև Վիկտոր Համբարձումյանը, Միկոյա-
նը, Բաղդամյանը...պետք ունենք: Եվ այս ամենի փոխարեն ի՞նչ ենք
մենք տալիս Հայաստանին: Բացարձակապես ոչինչ: Եվ նա ոչինչ չի էլ
ուզում մեզանից: Մենք ենք, որ պետք է ճգնենք, խորհենք, խորանանք

մեր մեջ՝ ինչո՞վ կարող ենք ծառայել հայրենիքին»: Սփյուռքի պորբլեմատիկայի համատեքստում Ծառուկյանի հրապարակախոսության մեջ Հայաստանը նույնպիսի արժեք ուներ, ինչպես հայոց լեզուն և հայ գրականությունը: Ինչպես Հայաստանի հարցում որևէ վերապահում գոյություն չուներ նրա համար, այնպես էլ հայոց լեզվի անաղարտության, հստակ ռճավորման, հայեցի մտքի ու մտածողության: Ծառուկյանի ռճը, որպես ստեղծագործող, հստակ էր, պարզ, անմիջական, խիստ պատկերավոր, զգացմունքային: Իսկ որպես գրաքննադատ ու տեսաբան՝ դիպուկ, հասցեական, սուր, հաճախ սարկազմով: Նրա մի քանի գրախոսականներից կարելի է հստակ պատկերացում կազմել գրականության վերաբերյալ Ծառուկյանի ընկալումներից: Հակոբ Օշականի «Հայ գրականություն» աշխատությունը քննելիս Ծառուկյանն ընդգծում է. «Օշականը բերել է վերլուծության բազմաթիվ օրինակներ, բացատրել լեզվի, ռճի, արտահայտության կերպերի հատկությունները, թե ինչպես պետք է փնտրել տող առ տող, բառ առ բառ, զատել զգացական և իմացական տարրերը, ամբողջացնել և խորացնել վերլուծումը»: Ճիշտ այդպիսի որակներով են օժտված նրա գրեթե բոլոր ստեղծագործությունները: Լևոն Հախվերդյանի գրաքննադատության առանձնահատկություններին անդրադառնալիս 1981 թ. «Նայիրի»-ի համարներից մեկում Ծառուկյանը նշում է. «Հախվերդյանի արժանիքը լեզվի մաքրությունն է, ռճի հստակությունը: Գրականագետները, առհասարակ, վերլուծող և ուսուցողական կարևորություն չեն տալիս լեզվին: Նրանց համար կարևոր է, թե ինչ են ասում, այլ ոչ թե՝ ինչպես: Իսկ Լևոնի բառարանային իմաստից անկախ բառերը իր գրչի տակ իրենց հարմար տեղն են ունենում և երբեք չեն կարող փոխարինվել այլ բառերով, նույնիսկ հոմանիշներով»:

«Նայիրի»-ի գործունեության առաջին շրջանում Ծառուկյանը վարում էր կայուն բաժիններ, որոնք կոչվում էին «Հաշվեհարդար» և «Հայ մամուլի արատներ»: «Հաշվեհարդարի» նյութ դարձող ստեղծագործություններն ու դրանց հեղինակները ենթարկվում էին անխնա քննադատության: Սակայն դա ինքնապատակ չէր. Ծառուկյանը երբեք չէր փորձում առաջնորդվել քմահաճությամբ, իր սուր քննդատությունը չէր օգտագործում անձնական հաշիվներ մաքրելու համար: Նա ուներ հստակ սկզբունք. երբեք քննադատության չենթարկել սկսնակների գործերը: «Քաջալերանքն իմաստ կունենա այն ժամանակ միայն, երբ մեր առջև իրական արժեք լինի: Մենք երբեք հաշվեհարդարի չենք բերել և չենք էլ բերի սկսնակներին: Իսկ այ նրանք, ում քննում ենք, կատարյալ չարիք են մեր գրականության համար», - ասում էր Ծառուկյանը «Նայիրի»-ում: Որպեսզի հասկանալի լինի, թե որքան հյուսթել ու սուր էին նրա դիտարկումները, բերենք մեկ օրինակ: Ինքնահաստատման ուղին բռնած գրողներից մեկի ստեղծագործության մասին Ծառուկյանը

գրում է. «Այն ոչ վսեմաշունչ է, ինչպես կարծում են շատերը, և ոչ էլ նսեմաշունչ, այլ պարզապես անշունչ: Նրա բանաստեղծությունները չունեն համապատասխան հանգավորում, գրված են խառն ու անհասկանալի կերպով, և այդքանի հետ մեկտեղ էլ բանաստեղծը շատ ինքնահավան ու փառասեր է, մի բան, որ վայել չէ գրական կերպարին: Եվ այն բանասերները, ովքեր զովաբանում ու շոյում են նրա փառասիրությունը, ճիշտ հակառակը պետք է անեն՝ ասել այդ խեղճ տղային, որ նա բանաստեղծ չի և որևէ անելիք չունի այդ ասպարեզում»: «Հայ մամուլի արատներ» և «Նշմարներ» բաժիններում նա նաև քննության առարկա էր դարձնում սփյուռքահայ առաջատար թերթերի հրապարակումները: «Ժողովրդի ծայն», «Արարատ», «Զարթոնք», «Եփրատ» և այլ պարբերականներ հաճախ են դարձել նրա քննադատության թիրախը: Բոլոր դեպքերում նյութը մեկն էր. մկատված լեզվաոճական, տրամաբանական թերությունները:

Այս անողոք հաշվեհարդարները, բնականաբար, չէին կարող չնկատվել: Ոմանք խոցվում էին Ծառուկյանի սարկազմից, ոմանք՝ ճիշտ արված դիտողություններից: Նրան հաճախ էին մեղադրում ստեղծագործողին հոգեպես ու բարոյապես ոչնչացնելու միտումների մեջ: Բայց Ծառուկյանն իր բարձրությունից դրա կարիքը չուներ: Դա չարամտության արտահայտություն չէր, պարզապես նա չէր կարող անտարբեր լինել այն հարցերում, որոնց հետ կապված ուներ սկզբունքային մոտեցումներ: Ինչպես վայել է իսկական լրագրողին ու հրապարակագրին, խոսում էր փաստերով, հիմնավորված, ինքնավստահ: Պահպանելով լրագրության լավագույն ավանդույթները՝ նա իր ընդդիմախոսներին պատասխանում էր՝ նախապես իր և «Նայիրի»-ի հասցեին հնչած քննադատական հողվածները արտատպելով պարբերականում:

Ամենակարևոր սկզբունքը, որին փորձում էր հասու դարձնել գրողների, գրաքննադատների երիտասարդ սերնդին, ազատ մտածողությամբ առաջնորդվելն էր: «Նայիրի»-ի «Իմացական բաժին» խորագրի ներքո թե՛ թերթի փոքրաթիվ աշխատակիցները, թե՛ բոլոր ցանկացողները կարող էին իրենց կարծիքներն ու հայացքները ներկայացնել գրականության, արվեստի տարատեսակ հարցերի, հիմնախնդիրների շուրջ: Հաճախ այն դառնում էր իրարամերժ տեսակետների բախման, բանավեճերի թատերաբեմ: Միակ կանոնը, որ գործում էր այս բաժնում, և որին առհասարակ գրական բանավեճի հետ կապված հավատարիմ էր Ծառուկյանը, հետևյալն էր. ընդունելի է անգամ պարսավանքը, պայմանով, որ այն լինի անկեղծ և բացառապես պարկեշտության ու բարոյականության սահմաններում: Անկախ ամեն ինչից՝ ըստ Ծառուկյանի՝ գրողը պարտավոր է լինել ազատ ու անկաշկանդ: Գրականության մեջ հատկապես ազատության սահմանափակումը, ինքնակամ թե պարտադրված, արվեստագետին մղում է միջակության, տափակության, կեղծ,

չինծու իրագործումների: 1946 թ. նա գրում է. «Գրողների համագումարը հայ գրականության համար ուղիներ է նշում, նյութեր է մատնանշում, սահմաններ սահմանում, սակայն որոշումով գրելու սոսկալի փաստն ինքնին ընդվզումի պատճառ չէ՞ արդյոք բանաստեղծի, առհասարակ գրողի համար: Բանաստեղծն իր ներշնչումը պետք է առնի ոչ Պիղատոսից, և ոչ էլ Հիսուսից: Իրենց հոգին պետք է լինի իրենց համար ուղեցույց, նաև նույն հոգին՝ ստեղծիչ: Թող ցանկացած պահ բացեն իրենց սիրտը աշխարհի առջև որպես պատուհան, թող հագնան և արբենան մարդկանց և աշխարհի տառապանքով և հրճվանքով, լինեն կյանքի երկրպագու, բայց երբ լինեն իրենց հոգու հետ միայնակ, փակեն յուրաքանչյուր պատուհան և ականջ դնեն միայն իրենց սրտի տրոփին»:

Հայաստանի, հայոց լեզվի ու գրականության նկատմամբ այս վերաբերմունքը սոսկ անհատի ներքին զգացողությունների, ապրումների արտահայտություն է: Ավելի շատ այն պայմանավորված էր Սփյուռքի ապագայի հետ կապված ներքին տագնապներով: Իրական Հայաստանը, մաքուր հայերենը և բարձրարժեք հայ գրականությունն անհրաժեշտ էին Սփյուռքին ինքնապահպանության համար, հայկական տարրի միասնականության ապահովման համար՝ որպես բովանդակ հայ ժողովրդի լինելության գրավական: Ծառուկյանը թե՛ գրականության և թե՛ հրապարակախոսության մեջ մնաց որպես հայոց ցավի կենդանի մարմնավորում: Նրա գրականությունը վերապրելու և վերապրեցնելու գրականություն էր, նրա հրապարակախոսությունը հիշելու և հիշեցնելու հրապարակախոսություն էր: Ծառուկյանը հրաշալի գիտեր Սփյուռքն իր բոլոր ներքին խնդիրներով, շերտերով, բազմազանությամբ, նրա ձեռքը մշտապես Սփյուռքի զարկերակին էր, չէր հանդուրժում երկպառակության, կուսակցությունների միջև փոխադարձ մեղադրանքների, պատշաճության սահմաններն անցնող մրցակցության դրսևորումները: Երբեմն-երբեմն Սփյուռքի կենսառիթմն արտացոլվում էր «Նայիրի»-ում, գրական-հրապարակախոսակալն գործերում: Սփյուռքի համապատկերի բացահայտմանն են ուղղված նրա մի քանի արձակ ստեղծագործություններ, մասնավորապես «Մեծերը և մյուսները», որով ուշագրավ համեմատությունների, ակնարկների, հուշապատումների միջոցով կերպարանավորում է հայ մի շարք մեծանուն մտավորականների՝ Լևոն Շանթ, Նիկոլ Աղբալյան, Դրո, Արշակ Չոպանյան և այլք, «Սփյուռքի տասնամյակները», որը գրեթե ամբողջությամբ «Նայիրի»-ի՝ Սփյուռքին վերաբերող հրապարակումների խմբավորված համահավաք է ըստ տասնամյակների և ճանաչողական հսկայական նշանակություն ունի, «Երազային Հալեպ»-ը, որը սփյուռքահայի կերպարի, ներաշխարհի բացահայտմանն ուղղված իրապատումների շարք է և այլն:

Ծառուկյանը վախճանվեց 1989 թ., տեսավ համազգային զարթոնքը, բայց ընդամենը երկու տարի չբավականացրեց՝ վայելելու Հայոց

անկախ պետականության վերածնունդը, երազանք, որի իրագործմանը նվիրեց իր ողջ գիտակցական կյանքը: «Նրա հոգնատանջ հոգուն միայն մի ափ հայրենի հող էր պետք նետել: Բոլորն էին նրան սիրում, քանզի նա, հատկապես շնորհիվ իր «Նայիրի»-ի 40-ամյա վաստակի, դարձել էր ազգային ու գրական մակարդակի չափանիշ, իսկ իր «Նայիրին» մնայուն մի հուշակոթող այն մարդու, ով բանաստեղծ էր, գրականագետ, խմբագիր, հրապարակախոս ու մտավորական, մարդ, ում անունն էր Անդրանիկ Ծառուկյան» («Զարթոնք», 1989 թ. հունիս):

Ն

**ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ
ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿՅԱՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Սիլվա Կապուտիկյանի հրապարակախոսական ժառանգության մեջ բացառիկ տեղ է գրավում անդրադարձը դարաբաղյան հիմնախնդրին: Իր գործունեության ամբողջ ընթացքում նա մշտապես ուշադրության կենտրոնում է պահել Ղարաբաղի հայկական երկրամասի խնդիրը, նամակներով, դիմում-բողոքներով բազմիցս դիմել խորհրդային Միության, նաև Ադրբեջանի ղեկավարությանը՝ պահանջելով պատշաճ վերաբերմունք ԼՂԻՄ-ի առջև ծառայած խնդիրներին: Սակայն հատկապես Ղարաբաղյան հիմնախնդրի նկատմամբ ունեցած դիրքորոշման պատճառով էլ 1980-ական թթ. վերջին Ս. Կապուտիկյանի անձի ու գործունեության հանդեպ ձևավորվեց մերժողական վերաբերմունք: Կապուտիկյանի քաղաքացիական կեցվածքն այդ շրջանում ճիշտ չընկալվեց ու չմեկնաբանվեց, ինչի պատճառով այսօր էլ մեզանում, հատկապես երիտասարդության շրջանում, ասվածը չափազանցություն չէ, առկա է որոշակի բացասական տրամադրվածություն ամենայն հայոց բանաստեղծուհու հատկապես այդ շրջանում ծավալած գործունեության, նույնիսկ ստեղծագործության նկատմամբ:

Ս. Կապուտիկյանը խրուչչովյան «ձնհալից» հետո խորհրդահայ գրողներից առաջինը հնարավորություն ունեցավ այցելելու Ղարաբաղ և ելույթ ունենալու Ստեփանակերտի հայ բնակչության առջև: Հանդիպման ժամանակ հնչած գրողի ելույթը «չափած-ծևած» ու «զգուշավոր» էր և դիվանագետի հմտություն ու ճկունություն էր պետք դրսևորել՝ ազգային զգացմունքներ չբորբոքելու համար:

Մեկ ամիս տևած ուղևորությունից վերադառնալուց հետո հրապարակախոսը նամակ է հղում Ադրբեջանի գիտությունների ակադեմիայի նախագահ Մամեդալիևին, որում իր վրդովմունքն է արտահայտում ԼՂԻՄ-ի պատմական հուշարձանների, մասնավորապես Խոթավանքի անմխիթար վիճակի վերաբերյալ: Պատասխան նամակում Մամեդալիևը ստեղծված իրավիճակը բացատրում է «իրենց» հայրենիքում հուշարձանների մեծ քանակությամբ, ինչի պատճառով հնարավոր չէ ժամանակին համապատասխան պահպանություն ապահովել: «Կարդացի նա-

մակը, վիրավորվեցի և միայն այսքանը...»¹, - խոստովանում է Կապուտիկյանը:

Ղարաբաղին առնչվող Ս. Կապուտիկյանի հաջորդ, առավել խիստ քննադատական նամակն ուղղված էր Ադրբեջանի կոմկուսի կենտրոնի առաջին քարտուղար Յ. Ալիևին: Բանաստեղծուհին այն գրել է 1975 թ. մարտի 21-ին Ստեփանակերտում կայացած կուսակցական պլենումից հետո, երբ մարզի ղեկավար Կևորկովը հանդես է գալիս «Աշխատավորների ինտերնացիոնալ դաստիարակության...»² մասին զեկույցով: Այն, շատերի համոզմամբ, շրջադարձային նշանակություն ունեցավ Ղարաբաղահայության համար, քանի որ դրան հաջորդած տարիներին սկսվեց Ղարաբաղի հայաթափումը:

«Առանց այն էլ խեղդված-խեղանդամված Ղարաբաղի հայությունը այդ պլենումից հետո շնչահեղձ էր լինում»³, - վերհիշում է Կապուտիկյանը, և քանի որ Ղարաբաղ այցելելուց հետո հարազատի պես կապվել էր «այդ բազմաչարչար հողին», վրդովված նամակ է ուղարկում Յ. Ալիևին: Կապուտիկյանը դատապարտում է Ադրբեջանի, մասնավորապես ԼԴԻՍ-ի ղեկավարության վարած հակահայկական քաղաքականությունը: Նա գրում է. «...Չի կարելի իր հայրենի Ղարաբաղում ապրող հայից պահանջել, որ նա հոգեպես պոկվի իր ժողովրդից, իր պատմությունից ու մշակույթից... Հարկավոր է ընդմիշտ հիշել, որ պետական մակարդակի հասցրած վրեժխնդրությունը, ռեպրեսիաները, Սովետական Հայաստանի հետ կապերի արգելումը, դպրոցների և հիմնարկների պատերից հայ գրողների և նշանավոր գործիչների դիմանկարները պոկելը և ոտքի տակ տրորելը, հայկական հնամյա հուշարձանների սրբապղծումը, Ստեփանակերտի մատույցներին կանգնեցրած քարակերտ պապի ու տատի դեմ ծիծաղելի կոիվ մղելը...կարող են տալ հակառակ արդյունք. բորբոքել թշնամություն և ատելություն...»⁴: Եվ այստեղ, և առհասարակ Ղարաբաղին առնչվող բոլոր նամակներում ակնհայտ է Ղարաբաղի պատմությանը Կապուտիկյանի քաջատեղյակ լինելը. Ալիևին ուղղված վերոնշյալ նամակը պատմական փաստերի և բանաստեղծական մեծ հույզերի միահյուսման հրաշալի օրինակ է: Այսօր էլ, ազատ խոսքի պայմաններում, կարդալով Ադրբեջանի ղեկավարին ուղղված նամակը, պարզապես զարմանալ կարելի է այն համարձակության վրա, որով հայ բանաստեղծուհին դիմում է Ալիևին՝ կարծես մարտահրավեր նետելով նրան:

¹ Կապուտիկյան Ս., Էջեր փակ գրողներից, Ե., 1997, էջ 228:

² Կևորկով Բ., Աշխատավորների ինտերնացիոնալ դաստիարակության հետազոտարելավման ուղղությամբ մարզային կուսակցական կազմակերպության խնդիրները «Սովետական Ղարաբաղ», 1975, 23 մարտի, թիվ 71:

³ Կապուտիկյան Ս., Էջեր փակ գրողներից, Ե., 1997, էջ 231:

⁴ Նույն տեղում, էջ 234:

Այդ օրերին «Պրավդա» թերթի առաջնորդողը, անդրադառնալով Անդրկովկասում ինտերնացիոնալ դաստիարակության հարցերին, որպես այդ գործի լավագույն օրինակ հիշատակում է Ադրբեջանը, նշում հատկապես ԼՂԻՄ կուսկազմակերպության վերոհիշյալ պլենումը¹: Վրդովված սույն հողավածից՝ Կապուտիկյանը Ղարաբաղում տիրող իրավիճակը նկարագրող ընդարձակ նամակ է ուղարկում Լ. Բրեժնևին, Քաղբյուրոյին և Հայաստանի կոմկուսին, պապ նաև առանձին հեռագիր Լ. Ի. Բրեժնևին՝ խնդրելով ուշադրություն դարձնել Լեռնային Ղարաբաղում ստեղծված իրավիճակին²: Այս ընդարձակ հեռագիրը ևս չափազանց համարձակ էր, հատկապես, եթե նկատի ունենանք, որ այն ուղղված էր բռնատիրական ռեժիմի գլխավոր դեմքին: Կապուտիկյանը պահանջելու նման խնդրում է Լ. Ի. Բրեժնևին անհապաղ ուշադրություն դարձնել Լեռնային Ղարաբաղում ստեղծված պրոբլեմին: «...Խոսքը ամբողջ երկրամասի կենսական խնդիրների մասին է, նրա ավելի քան 80 տոկոս կազմող հայ ազգաբնակչության, ամբողջ հայ ժողովրդի ազգային արժանապատվության ոտնահարման մասին»³, - ասվում է հեռագրում: Այն նույնպես մնում է անպատասխան, իսկ քաղաքական երեսպաշտության մթնոլորտը շարունակվում է մինչև 80-ականների վերջը՝ մինչև գորբաչովյան վերակառուցման տարիները:

Ղարաբաղի բնակչությունը հավատում ու արծազանքում է վերակառուցման գաղափարներին: Արցախում սկսվում են համատարած միտինգներն ու բողոքի ցույցերը, Հայաստանի ղեկավարությանն են ուղարկվում նամակներ ու հեռագրեր՝ ԼՂԻՄ-ը Հայաստանին վերամիավորելու խնդրանքով: Հատկանշական է այն փաստը, որ այդ բովանդակությամբ մի շարք նամակներ են ուղղվել նաև Ս. Կապուտիկյանին: Նամակագիրները, նկատի ունենալով Կապուտիկյանի՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի նկատմամբ ունեցած մեծ հետաքրքրությունն ու շահագրգռությունը, նրան են հասցեագրել իրենց նամակներն ու խնդրագրերը՝ ակնկալելով «ազգի մեծանուն զավակների սգնությունը»: 1988 թ. փետրվարի 15-ին Հայաստանի գրողների միության կուսակցական փակ ժողովում ելույթ է ունենում նաև Ս. Կապուտիկյանը: Նա կոչ է անում գրողների միությանը սատարել Ղարաբաղի ժողովրդին, իրենց ձայնը միացնել նրանց արդար պահանջին, իսկ 1988 թ. փետրվարի 20-ին մասնակցում է Ղարաբաղին նվիրված առաջին միտինգին և ելույթով ոգևորում շարժման նախաձեռնողներին: «Սիլվա Կապուտիկյանը, որ 50-60-ական թվականներից ի վեր արժանի ճանաչում էր գտել Խորհրդային Միության և՛ կառավարական, և՛ գրական, և՛ մանավանդ

¹ Предисловие «Правда», 1975, 29 мая, № 149. . .

² Կապուտիկյան Ս., էջեր փակ գրողներից, էջ 238:

³ Նույն տեղում, էջ 236:

բազմալեզու ընթերցող հասարակայնության շրջանակներում, իսկ վերջին տասնամյակներին էլ իր գրական հեղինակությանը զուգարել էր հրապարակախոսի բարձր համարումը, շարժման առաջին իսկ օրերից գտնվում էր հորձանուտի կենտրոնում»¹,- այսպես է գնահատում Բ. Ուլուբաբյանը գրողի այս շրջանի գործունեությունը:

Դետագա օրերին լայն թափ են ստանում բազմահազարանոց հանրահավաքները Հայաստանում և Արցախում, որոնք բնականաբար անհանգստացնում են կենտրոնական իշխանություններին: Նկատի ունենալով Ս. Կապուտիկյանի մեծ հեղինակությունը՝ Ս. Գորբաչովը հանդիպման է հրավիրում Ս. Կապուտիկյանին և Ջ. Բալայանին: Հայ մտավորականները Մոսկվա են մեկնում՝ զինված դարաբաղյան հիմնահարցի հետ կապված մի շարք կարևոր փաստաթղթերով: Սակայն միութենական իշխանությունների համար առաջնահերթ խնդիր էր դադարեցնել ցույցերը և, մի քանի կիսախոստումներ տալով, երկրի ղեկավարը հայ մտավորականներին հորդորում է զնալ և ցանկացած միջոցներով հանդարտեցնել ժողովրդին: «Իմացեք, որ դուք պատասխանատու եք դեպքերի հետագա ընթացքի համար»²,- նախազուշացնում է Ս. Գորբաչովը:

Մոսկվայից վերադառնալուց անմիջապես հետո Ս. Կապուտիկյանը հեռուստատեսային ելույթով դիմում է ժողովրդին, որում վերարտադրում է հանդիպման ընդհանուր բովանդակությունը և հորդորում պահպանել հավասարակշռությունը մինչև առաջիկա պլենումը, որի ժամանակ, ինչպես խոստացել էր Ս. Գորբաչովը, ի թիվս այլ խնդիրների, կքննարկվի նաև Լեռնային Ղարաբաղի հարցը:

Սակայն, ինչպես հետո պարզվում է, կենտրոնական ղեկավարության խոստումները վերաբերում էին միայն Ղարաբաղի տնտեսական ոլորտին: Իսկ մինչ այդ «Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը «լուծելը» իրենց խնդիրը դարձրին մոսկովյան պարբերական հրատարակչությունները»³: ասես հող նախապատրաստելով առաջիկա տնտեսական զարգացման ծրագրի համար: Այս շրջանում Կապուտիկյանը արծագանքում է կենտրոնական մամուլի այն հրապարակումներին, որոնք ինչ-որ կերպ առնչվում էին դարաբաղյան հիմնախնդրին: Հակահայկական ամբողջ քարոզչության «զլուխգործոցը» «Հույզեր և բանականություն»⁴ հոդվածն էր, որում ազգային վերելքը բնորոշվում է որպես բանականության կուրություն և ազգային սահմանափակություն, իսկ հա-

¹ Ուլուբաբյան Բ., Արցախի գոյապայքարի տարեգրություն, Ե., 1997, էջ 25:

² Կապուտիկյան Ս., Էջեր փակ գրողներից, Ե., 1997, էջ 291:

³ Ուլուբաբյան Բ., Արցախի գոյապայքարի տարեգրություն, Ե., 1997, էջ 30:

⁴ Овчаренко Г., Аракелян Ю., Кадимбеков З., Эмоции и разум "Правда", 1988, 21

յաստանյան իրադարձությունները՝ «միտինգային, փողոցային դեմոկրատիա», որում առաջին տեղում են հույզերն ու կրքերը:

Հոդվածի ընդգծված հակահայկական բնույթը, շարժումը վարկաբեկող բնորոշումները, մի ամբողջ ազգի նվիրական զգացմունքների հանդեպ դրսևորված արհամարհական վերաբերմունքը, կենտրոնական մամուլի ու հեռուստատեսության՝ հատկապես սուսցայիթյան դեպքերի մակերեսային լուսաբանումը և քաղաքական գնահատական չտալը, և վերջապես, «Իզվեստիա» թերթում հրապարակված՝ ռուս մտավորականության՝ Ադրբեջանի, Հայաստանի և Ղարաբաղի բնակչությանն ուղղված «հավասարապես խաղաղվելու» հորդորը Կապուտիկյանին մղում են գրելու ռուս մտավորականությանն ուղղված իր հանրահայտ Բաց նամակը:

Ամբողջ ժողովրդի տրամադրությունները, նաև Կապուտիկյանի այս շրջանի գործունեությունն ու հոգեվիճակը առավելագույնս բնութագրում է այս Բաց նամակը, որը թեև չի տպագրվում խորհրդային մամուլում, սակայն, թարգմանաբար տարածվելով, լայն ծանաչում ու արծագանք է գտնում: Բանաստեղծուհի Կապուտիկյանը, գնահատելով հանդերձ իր գործընկերների մտահոգությունն ու տագնապը, երկու ժողովուրդներին խաղաղեցնելու ձգտումը, անընդունելի է համարում «հավասարապես» բառը, քանի որ ռուս գրողները, միակերպ գնահատելով երկու հանրապետություններում ծավալված իրադարձությունները, ցույց էին տալիս իրենց անտեղյակությունը դեպքերի բուն էության ու պատմական փաստերի վերաբերյալ: Հրապարակախոսը «Հույզեր և բանականություն» հոդվածն անվանում է մեր ժողովրդի համար «հոգևոր Սուսցայիթ», քանի որ խեղաթյուրված և միակողմանի էին ներկայացվում փաստերը: Տարիներ անց Կապուտիկյանը, անդրադառնալով այս նամակին, նշում է, որ ղարաբաղյան խնդրին անընչվող իր բազմաթիվ հոդվածներից, ելույթներից ու դիմումներից ոչ մեկը չի ունեցել այն ներագիտող ուժը, մտքի ու զգացումների հազցեցվածությունը, էլեկտրականացնող լիցքը, ինչպես այս նամակը:

Շարժումը ղեկավարող «Ղարաբաղ» կոմիտեի գործունեությունը, սակայն, շուտով տագնապեցնում է Կապուտիկյանին և նրա սերնդակից մտավորականներին: Նրանք ստեղծում են «Ավագների խորհուրդ» որը փորձում է «Ղարաբաղ» կոմիտեի հետ համընթաց գործելով՝ «հունի» մեջ պահել, Կապուտիկյանի բնորոշմամբ, արդեն տարերային և անկառավարելի դարձող Ղարաբաղյան շարժումը:

Եթե «Ղարաբաղ» կոմիտեն ըմբոստության, զենքի միջոցով նպատակին հասնելու, ԽՍՀՄ-ից անկախանալու կոչեր էր հնչեցնում, ապա «Ավագների խորհուրդը» հավասարակշռության, զսպվածության կոչ էր անում խռովահույզ միտինգավորներին, հորդորում դադարեցնել գործադուլները և պայքարի համար ընտրել ժամանակին և պայմաններին

ավելի համապատասխան միջոցներ: Տարաբևեռ այս մոտեցումներն էլ պատճառ դարձան «Ղարաբաղ» կոմիտեի և «Ավագների խորհրդի» ճամփաբաժանի:

Նույն թվականի սեպտեմբերյան հանրահավաքում բազմությունը, չցանկանալով լսել Կապուտիկյանին, նրան իջեցնում է հարթակից: Նման վերաբերմունքի են արժանանում նաև մի շարք այլ մտավորականներ: Որոշ ժամանակ անց լույս է տեսնում Լ. Տեր-Պետրոսյանի «Պատվերը կատարված է, սպասեք շքանշաններին»¹ հոդվածը, որն ասես խորհրդահայ մտավորականների մահվան դատավճիռն էր: Հոգևածագիրը դատապարտում է հայ մտավորականներին, մեղադրում, որ վերջիններս ոչինչ չեն արել իրենց հայրենիքի համար, կատարել են վարչակարգի պատվերներն ու ստացել շքանշաններ: Ս. Կապուտիկյանը պատասխան նամակում գրում է. «Ի՞նչ անեմ, որ հավատաք... Ղարաբաղյան նյութերով լցված բազմաթիվ ստվարաթղթե տուփերս դատարան բերեմ, դեռ 60 թվից սկսած ադրբեջանական ակադեմիային, Ալիևին, Բրեժնևին ուղղված նամակ-բողոքներս մեջտեղ հանեմ, Ղարաբաղին նվիրված բանաստեղծություններս կարդամ... Մոսկվա հղված իմ նամակները, հեռագրերը, բազմաթիվ ելույթները...»²:

Այնուհանդերձ, վերոնշյալ իրադարձություններից հետո Կապուտիկյանի գործունեությունը թևակոխում է նոր փուլ: «Ավագների խորհուրդը» ընտրել էր Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը վերակառուցման շրջանակներում, սահմանադրական եղանակով լուծելու տարբերակը, ինչին էլ հետամուտ եղավ իր հետագա գործունեության ընթացքում: Հրապարակախոսի գործունեության այս շրջանն ամենաառատն է Հայաստանում և Արցախում տիրող իրավիճակի վերաբերյալ բարձրագույն ղեկավարությանն ուղղված դիմում-բողոքներով, նամակներով, հեռագրերով, ամենատարբեր ամբիոններից հեջած ելույթներով: Դրանցից շատերը բովանդակային առումով թխանման են: Հետաքրքիր է, որ տարիներ անց, վերագնահատելով իր գործունեության այս շրջանը, Կապուտիկյանը նշում է, որ ապագայի պատմաբանները, ուսումնասիրելով Ղարաբաղյան շարժման պատմությունն ու աչքի անցկացնելով անհամար դիմումները, գուցե ժպտան իրենց միամտության վրա: Սակայն այդ պահին նրանք ավելի լավ ելք կամ միջոց չէին տեսնում: Դիպուկ է ընդհանրապես խորհրդային սերնդին տրված Կապուտիկյանի «ազնվորեն մոլորվածներ» բնորոշումը: Գրողը խոստովանում է, որ կյանքում արված իր բոլոր քայլերը պայմանավորված են եղել խոր հավատով տիրող գաղափարախոսության նկատմամբ, և ինքը միշտ հավատարիմ է եղել իր խղճին:

¹ Տեր-Պետրոսյան Լ., Պատվերը կատարված է, սպասեք շքանշաններին, «Հայք», 1990, 6 մայիսի, թիվ 13:

² Կապուտիկյան Ս., Էջեր փակ գրողներից, Ե., 1997, էջ 506:

Ղարաբաղյան իրադարձությունների զարգացմանը, «չափ ու կշռից» դուրս գալուն զուգընթաց ավելանում է գրողի հոգեկան երկվությունը: Նա ներքին խոր տազնապ ու անհանգստություն էր ապրում՝ միտինգների ու ցույցերի ժամանակ հաճախակի լսելով զենքի դիմելու կոչեր: Ավագի փորձառությունը, իր ժողովրդի ողբերգական պատմությանը քաջատեղյակ լինելը, երկրում անկառավարելի իրավիճակ ստեղծվելու տազնապն էլ ավելի էր մեծացնում Կապուտիկյանի մտահոգությունը: Ողջ հոգով ու զգացմունքներով ընդունելով Շարժման արդարացիությունը՝ նա, սակայն, բանականորեն ընդվզում էր պայքարի՝ իր պատկերացմամբ ծայրահեղ միջոցների դեմ. բացի այդ, գրողը դեռևս չէր կորցրել հավատը գորբաչովյան վերակառուցման գաղափարների նկատմամբ: Թերևս այդ պատճառով էլ այն ժամանակ, երբ Չայաստանում արդեն անթաքույց հնչեցնում էին հակախորհրդային, հակապետական կոչեր, Կապուտիկյանը, իրավիճակը կարգավորելու ակնկալիքով, դարձյալ դիմում է «իր ճանաչած բարձրագույն իշխանությանը»՝ Մ. Գորբաչովին՝ խնդրելով ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ՝ արյունահեղությունը կանխելու համար: Ներքին տարուբերումների, հոգեկան երկվության ու վտանգի կանխազգացողության արդյունքն էր 1988 թ. մայիսին հրապարակված «Խոսք դարաբաղցիներին»¹ նամակը, որը հայ հասարակության մեջ նույնիսկ որակվեց որպես դավաճանական քայլ: Խնդիրն այն է, որ ընդամենը մի քանի ամիս առաջ չափազանց վրդովվելով «Չույզեր և բանականություն» հոդվածում արտահայտված մի շարք տեսակետներից, հատկապես վիրավորվելով «Բանականության կուրությունը աչքի կուրությունից վատ է» արտահայտությունից, Կապուտիկյանն ինքն իր հերթին սքափ դատողության և ողջամտության կոչ է անում՝ հորդորելով առժամանակ դադարեցնել Շարժումը:

Այսօրվա ընթերցողին պարզապես զարմացնում է Կապուտիկյանի անսահման հավատը գորբաչովյան վերակառուցման ու ժողովրդավարական գաղափարների նկատմամբ: Նա դարաբաղցիներին հորդորում է դադարեցնել անժամանակ պայքարը և սպասել 19-րդ կուսկոնֆերանսին: Այս նամակին հետևում են հանդիպումները բարձրագույն ղեկավարության հետ, մասնակցությունը Մոսկվայում կայացած ԽՄԿԿ համամիութենական 19-րդ կոնֆերանսին: Մոսկվայի հանդիպումների ժամանակ նա առիթը բաց չի թողնում հանդիպելու ճանաչված ու ազդեցիկ մտավորականների հետ, նրանց դրականորեն տրամադրելու դեպի Ղարաբաղյան հիմնահարցը: Սակայն այն փաստը, որ Կապուտիկյանը ընդդիմանում է Ղարաբաղյան հիմնահարցը զենքի միջոցով լուծելու տարբերակին, նաև ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալուն և անթաքույց ներկա-

---

¹ Կապուտիկյան Մ., Խոսք դարաբաղցիներին «Սովետական Ղարաբաղ», 1988, 29 մայիսի, թիվ 124:

յացնում իր դիրքորոշումը, նրա դեմ ձևավորում է բացասական վերաբերմունք: Չայտնի է, որ այդ ընթացքում բանաստեղծուհուն հարյուրավոր նամակներ են ուղղվել բնավ էլ ոչ դրվատանքի խոսքերով: Նամակագիրների մի մասը դատապարտել է Կապուտիկյանին՝ ժողովրդական շարժմանը դեմ գնալու, որոշ մասն էլ՝ ընդհանրապես «Ղարաբաղյան շարժումը հրահրելու և մի կողմ քաշվելու համար»:

Օտարվածության, իր հարազատ տարերջից մեկուսացած լինելու, սխալ ընկալվելու զգացումն, անշուշտ, տանջել է Կապուտիկյանին: Այդ շրջանում իրեն մտահոգող բազմաթիվ հարցերի է անդրադառնում հրապարակախոսը «Երեկոյան Երևան» թերթին տված «Ավելի դժվարը չհավատալն է»¹ հարցազրույցում: Սրանում արտահայտված տեսակետները, պատկերացումները, հետագա տարիներին առավել ամրապնդվելով, դարձան Կապուտիկյանի հասարակական-քաղաքական գործունեության մեխերը: Նա անվերապահորեն ընդունում է, որ Ղարաբաղյան շարժման բուռն օրերին ստեղծված կոմիտեները նոր մտածողության, ժողովրդավարության օրինակներ էին, և որ դրանց շնորհիվ Շարժումը չմարտնչեց և տվեց իր դրական արդյունքը: Կապուտիկյանը, սակայն, անընդունելի է համարում նրա գործունեության հետագա ընթացքում դրսևորվող որոշ պահեր: Նախ այն, որ նրա կազմից դուրս մղվեցին Շարժման սկզբնավորողները, իսկ ասպարեզ մտած նոր գործիչների ծայրահեղ դիրքորոշումը, հատկապես հակառուսական ընդգծված քաղաքականությունը, բանաստեղծուհու համոզմամբ, մեր ժողովրդի ճակատագրի համար ոչ միայն վնասակար է, այլև կործանարար:

Ս.Կապուտիկյանը Ղարաբաղի հարցի լուծումը պատկերացնում էր բացառապես խաղաղ ճանապարհով՝ ԽՍՀՄ սահմանադրության և օրենքների շրջանակներում՝ համոզված լինելով պատերազմական եղանակով խնդրի լուծման անարդյունավետության ու անհնարինության մեջ: Չետագայում, երբ Ադրբեջանը փորձեց ռազմական պարտադրանքի միջոցով իր կամքը թելադրել արցախահայությանը, Կապուտիկյանը, ընդունելով իր «քաղաքական միամտությունն» այս հարցում, պարզաբանում է, որ իր խաղաղասիրությունը պատճառաբանված էր հայ ժողովրդին բազում աղետներից ու արհավիրքներից հեռու պահելու մտահոգությամբ:

Գնահատելով իր այդ շրջանի գործունեությունը՝ նա գրում է. «Ես միշտ ինձ ուժեղ եմ զգացել՝ սեփական արդարության զգացումով: Ես ինձ արդար եմ զգացել, երբ միամտորեն հավատալով վերակառուցմանը, հոգուս ողջ կարողությամբ արձագանքել եմ ազատագրական կռիվի ելած Ղարաբաղի՝ հայրենի ժողովրդին դիմող օգնության կանչերին, իսկ երբ զգացել եմ Ղարաբաղյան պրոբլեմի այդ պահին լուծելու

¹ Ավելի դժվարը չհավատալն է «Երեկոյան Երևան», 1988, թիվ 38:

անկարելիությունը..., ջանացել եմ առժամյա դադարի կոչել Շարժման մասնակիցներին»¹:

Ընդ որում, Ս. Կապուտիկյանը համոզված էր, որ կարժամանա պատմության և ժողովրդի օբյեկտիվ գնահատականին. «Ես գիտեի և հիմա էլ գիտեմ, որ այդ բոլորը, ինչպես և ներկա որոշ թերթերի առավոտյան բերած խայթոցները երեկոյան մոռացվում են և՛ իմ, և՛ հանրության կողմից: Մնում է հիմնականը՝ ժողովրդի կայուն սերն ու գնահատականը, որը ինձ համար վեր է ամենայն կոչումներից ու շքանշաններից»²:

---

¹ Շառոյան Ռ., Եթե անկեղծ չենք լինելու, եկեք չխոսենք «Մունետիկ», Երևան, 1992, թիվ 4:

² Անանյան Գ., Ստորումներ ճանապարհի վերջերին «Գրական թերթ», 1999, 15-31 հունվարի, թիվ 2:

ՍԻԼՎԱ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆԻ ՎԵՐՋԻՆ ՇՐՋԱՆԻ ԳՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՍԱԿԱՆ ՎԱՍՏԱԿԸ

Սիլվա Կապուտիկեանին Սփիւռուքի վաղ սերունդները ծանօթ էին վաղուց՝ նախքան նրան հանդիպելը, այսինքն՝ մինչև 1962 թուականը:

Ծանօթութիւնը սկսվել էր հոգի ալեկոծող նրա առաջին իսկ բանաստեղծութիւններից, այնուհետև վերածվել կարօտալից սպասման: Ինչո՞ւ: Քանզի Սփիւռքի հանրութիւնը՝ որպէս ձգված զգայարանների մի խառնարան, պատրաստ էր կլանել հայրենիքից եկող ամեն շշուկ, եթէ հարցը հայրենաբաղձութեանն էր վերաբերում: Բանաստեղծուհին իր վերին քանքարով դարձաւ հենց դրա արտահայտիչը: Նա գեղեցկօրէն նւագեց բոլոր հայերի և առաջին հերթին՝ մեղեդի ակնկալող մեր զգայարանների ու մեր բաց սրտի լարերի վրայ եւ հեռու-հեռում դարձաւ Սփիւռքի փարոսը:

Այստեղից արդեն մի քայլ է սիրասուն դստերը սեփական աչքերով տեսնելիս իղծ ու երազանք նրա հետ կապելը, նրա դիմաց հոգի ու տազնապ բացելը, նրանով երջանկութիւն պայմանավորելը: Գործ զգացմունքների այդ օվկիանոսը 1962 թ.-ից ալիք տուեց ու բարձրացաւ իրական հանդիպումների ժամանակ, երբ բանաստեղծուհին որոշեց շրջել գաղութներում և ճանաչել հայոց Սփիւռքը: Ինքն իրենից ելած այդ օվկիանի ինքնաբուխ պահվածքը Կապուտիկեանի շնորհիւ առաջին անգամ մտաւ գրականութիւն, եւ բարեբախտաբար այնպէս մտաւ ու այնպէս փայլատակեց, որ բանաստեղծուհու առաջին հուշագրութիւնները՝ «Քարավանները» (1962) եւ «Խճանկարը» (1974), դարձան ողջ հայութեան ոգեւորութեան ու ոգեշնչման առարկան:

Այդուհետև միմեանցից անբաժան մնացին բանաստեղծուհին ու Սփիւռքը: Մինչև խոր ծերութիւն՝ ուղիղ 40 տարի, այսինքն՝ մինչև 2002 թուականը, Կապուտիկեանը ամեն հնարավոր առիթով կրկին ու կրկին եկավ հայոց գաղութներ, ոգեւորեց ու ոգեպնդեց, իր բոցաշունչ խօսքով կրակներ վառեց հայոց սրտերում և ամեն անգամ առատ հունձք հանձնեց թրթին, թողեց հարուստ ու հուզիչ վավերագրութիւն:

Այսօր, իբրև այդ հանրոյթի ներկայացուցիչ, ով մանկուց նույնպէս սնունդ է առել «Խօսք իմ որդուն», «Դայոց բարդին» և միւս բանաստեղծութիւններից, սերնդակիցներիս անուցից երախտագիտութիւն եմ հղում և ցանկանում մի քանի տող ընթերցել Թեհրանի հայոց թեմի

առաջնորդ Սեպուհ սրբազանի խօսքից, ով իմանալով Երեւան գալու նպատակս՝ իր օրհնութիւնն ուղարկեց հետեւեալ խօսքով. «Արդի գրականութեան լուսավոր աստղերից է Ս. Կապուտիկեանը: Նրա ստեղծագործութիւնը պատվանդանուած է հայ ժողովրդի ողջ պատմութեան վրա: Մեր մանկութեան օրերից նա մեզ համար եղած է այն տաղանդաշատ ու բազմերախտ բանաստեղծը, որ մեր ոգին ալեկոծած է իր հայրենասիրական ստեղծագործութիւններով ու վստահաբար շարունակելու է ալեկոծել հոգիները բոլոր նրանց, ովքեր հաղորդվում են իր գրականութեան հետ: Նա այն մեծերից է, որի գործերի հետ հաղորդուելիս մարդը ինքը եւս մեծանում է ու զօրանում միանգամայն»:

Այժմ բուն միօթին անցնելով՝ խօսքս պիտի սկսեմ Կապուտիկեանի՝ 1996 թ.-ի Թեհրան այցելութեամբ, որ ուշացած լինելով հանդերձ, մեծ իրադարձութիւն եղաւ համայնքի կեանքում: Ինչպէս ինքը՝ բանաստեղծուիին է նշում, մեր արանքում միայն Արաքսն էր, բայց հեռավոր գաղութներ այցելել հնարավոր էր, Պարսկաստան՝ ոչ: Ճանապարհների բացվելուց հետո էլ տարօրինակ կերպ լուծվեց հարցը: Հեղինակի խօստովանութեամբ՝ «Մի 10-եակ առաջ ես չէի կարող ենթադրել, որ Թեհրան կգնամ «Ալիքի» հրավերով, մանավանդ որ ժամանակին մեր՝ խորհրդահայ գրողի եւ դաշնակցական պաշտօնաթերթի միջեւ «սրեր էին խաչածեւուել»... Սակայն մեր ժամանակները չենթադրելիք բաների ժամանակներ են» («Իմ կածանը աշխարհի ճանապարհներին», «Գոյներ իրանահայ աշխարհից», Երեւան, 2002, էջ 370):

Ահա այս չենթադրելիք ժամանակներում շատ բան տեսած բանաստեղծուիու կեանքում այնպիսի մեծ փոփոխություններ եղան, որոնք եւ տխրեցրին, եւ ուրախացրին, սակայն ամենակարեւորը Թեհրանից հեռանալիս նա ձեւակերպեց այսպէս. «...մեծ միացումը սփիւռքի ու հայրենիքի միջեւ, տարբեր շրջանակների միջեւ կայացել է, եւ այդ միացմանը կասեցում չկայ» (ն. տ., էջ 441):

Անկեղծ ասած, կարծում եմ՝ Կապուտիկեանի վերջին ուղեգրությունների համար սա ամենահեմակետային բանաձևումն է: Ոչ թէ զուտ լաւատեսական, ոգելուրելու մղումից ասւած խոսք, այլ գրողի բարձր տեսողութեամբ՝ կեանքին, իրականութեանը տւած ընդհանրացում, որ համազգային նշանակութեամբ վեր է կանգնում ամեն ինչից եւ մի պահ նրան էլ, մեզ էլ հեռացնում թէ՛ օրախնդիր դժվարութիւնները քննելուց, թէ՛ իշխանական չարաշահումներն ու վարում մնացած մանր-մունր անհասկացողությունները դատապարտելուց:

Իհարկէ, Կապուտիկեանի համար իդեալական կլիներ այս ամենը զուգորդւած տեսնել անկախացած հայրենիքի բարգաւաճմանը կամ գոնէ տանելի դժվարութիւններ քաշելու բախտին, սակայն, ավաղ... Սփյուռքն արդեն ինքն էր բանաստեղծուիուց առաջ ընկնում, խօսում այն ահավոր իրավիճակի մասին, որ Հայաստանում ապրում էր հայու-

թիւնը, եւ տարիքն առած մեծամորը ոչինչ չէր մնում, քան երիցս տանգրվել ու տառապել ստեղծված կացութեան համար: Այդպէս պատահեց նաեւ Թեհրանի «Սասունցի Դավիթ» դաիլիճում հենց առաջին անգամ կազմակերպւած մեծ հավաքոյթի ժամանակ, որտեղ ցուցադրւած երեսանյան ֆիլմի ճնշող տպավորութեան տակ բանաստեղծուիին խօստովանեց, թէ ամեն օր ապրելով այդ կեանքի մեջ, այդպէս խորունկ ու թանձր չէր զգացել իրավիճակը: Սակայն Կապուտիկեանը Կապուտիկեան չէր լինի, եթէ մթութեան միջից արշալոյսի շողերը նկատող մեկը չլինէր, եւ թեհրանահայութեանը չկարողանար հանել տրտմութեան վիճակից: Այստեղ նա հիշեցնում է, թէ մութ տարիներին Չայաստանում հանկարծ ծաղկեց մանկական տաղանդը եւ տանն էլ, արտասահմանում էլ բոլորին ափիբերան թողեց աննախադէպ վերելքով: Չիշեցնում է դժվարագոյն պայմաններում բեմադրւած «Անուշ» և «Պողկկտոս» օպերաների մասին, որոնք պատիւ կբերէին Փարիզին ու Նիւ Եորքին, ապա գրում է. «Նորից լցւում ենք հավատով, յոյսով, յիացմունքով այն բանի համար, որ մեր ժողովուրդը այս անասելի տառապանքների մէջ էլ մնում է մեծ ժողովուրդ եւ, այնուամենայնիւ, շարունակում է ապրել արարելով, պատասխանել ճակատագրին իր ձեւով: Ես ուզում եմ, թանկագիններ, որ այդ կենսայաստատ զգացումները հաղորդվեն նաեւ ձեզ, որպեսզի դուք երբեք չհուսահատվեք, որովհետեւ ձեր հուսահատութիւնը շատ թանկ է նստում մեզ վրայ» (էջ 378):

Նման մուտքից հետո Կապուտիկեանն անցնում է իր հիմնական առաքելութեանը, այսինքն՝ զաղութի և երկրի կեանքը հաւուր պատշաճի նկարագրելուն, հայութեան ջրաղացին ջուր լցնող մեծ ու փոքր բուլօր դեմքերին ներկայացնելուն: 50-ի հասնող հանդիպումներից բանաստեղծուիին ինքն էլ դժվարութեամբ է ընտրում թղթին հանձնելու պատահիկները և ամմոռաց տողեր է թողնում հայկական դպրոցների, Նոր Ջուղայի հայոց եկեղեցիներում ու մատենադարանում տեսածի, Թեհրանի՝ ամեն ինչով օրինակելի «Սոսե մայրիկ» ծերանոցի, հայ բարեսիրական բուլօր և հատկապէս կանանց միութիւնների, պարսից արքունիքում վառ յիշատակ թողած մեծ թարգմանիչ Խան-Մասեհեանի, ներկայում մեծ յարգանք վայելող հայ պատգամաւորների ու շահի ժամանակներից ոսկերչի հատուկ համբաւ վայելող արհեստաւորի մասին:

Յուզիչ երանգ ունեն հատկապէս Նոր Ջուղայից մնացած յիշողութիւնները, որ առանձնանում են մեր այլ հեղինակների գործերից: Կապուտիկեանի գրչի տաքութիւնն իրեն զգալ է տալիս մի այլ երանգով՝ մայրական գորով ու քնքշութիւն դնելով ամեն ինչի մեջ: Այդ գորովն ու սէրը երևում է թե՛ հատակից մինչև գմբեթ նկարազարդւած Ամենափրկիչ եկեղեցու անկրկնելի պատկերը գծելիս, թե՛ Խաչատուր Կեսարացու պատմութիւնն անելիս, որից պարզվում է՝ Ջուղայում էլ հայ Գուտտներբերգ ենք ունեցել, ով 1638 թ. վանքի պատերի ներսում ստեղ-

ծել է տպագրական մեքենայ և տպել «Սաղմոս ի Դավիթ» գիրքը: Անկեղծ հիացմունքի պես է հնչում Կապուտիկյանի զարմանքը Շահ Աբասի հրովարտակի առթիւ, որից բանաստեղծուհին մեծ մեքերում է անում. «Կեցցե՛ն, երեսները պա՛րզ: Ա՛յս է կերպը հյուրամեծարութեան... Մի ժողովուրդ, որ մեր խաթեր լքել է իր հազարամեա հայրենիքը և խալւարներով ոսկին ու մետաքսը թողած ձեր տունն է եկել, տեղի՛ն է, որ մի քանի սեխի, մի քանի լիտր խաղողի ու բամբակի համար նրանց հետ կուեք...»: Ահա նաեւ մեկ այլ բանալի՝ հետազոտողներին համար, թե որտեղի՛ց Կապուտիկեանի բանաւոր ելոյթներում հայտնեց ցնցոտիներով ժողովրդի մեջ շրջող դերվիշի կերպարը, որով բանաստեղծուհին ամօթանք էր տալիս մարդկանց վիճակից անտեղեակ նորօրյա իշխանավորներին, խրախուսում գոնէ մեկ-մեկ դերվիշ դառնալ, մտնել ժողովրդի մեջ, իմանալ նրա ցաւուղարդը: Բայց ահա նաեւ մեղալի հակառակ երեսը՝ պատմութեան գիրկն անցած այլ իշխաններ ու իսկական ազնվատոհմիկներ, որ տաղանդի ու աշխատանքի շնորհիւ հասել են Կալկաթա, Ջավա, Մոսկվա, չեն մոռացել ծննդավայրը և դպրոց ու վարժարան են բացել այնտեղ, իսկ ռուս ցարին աղամանդակուռ գահ են նվիրել՝ հայ համայնքի վրայ նրա աչքը քաղցր պահելու համար...

Պերսեպոլիսի պատերի տակ իրեն պաշարած զգացումներից խօսելիս Կապուտիկեանը ներկայացնում է մի պահ ընկրկելու վիճակը, երբ 23 հոգանոց շարքի մեջ ցոյց են տալիս շահին ներ տանող հայերին՝ մեկի ձեռքին՝ կծով ոսկի, մյուսի առջևից՝ մի կով. «Երևի 2500 տարի առաջ ունեցած մեր անկախութեան ժամանակ էլ «տեղներս նեղ է եղել», մտածեցիմք մենք... Սակայն, երբ իմացանք, որ այդ նվեր բերողները՝ Բաբելոնը, մարերը, կապադովկիացիները, Հին Եգիպտոսը, հին հույները,- բոլորն էլ հիմա անհետացել են, իսկ մենք կանք,- ամեն տեսակի ստրես-մստրես վայրկենաբար անհետացաւ», - ուրախ վրա է բերում բանաստեղծուհին (էջ 404):

Նա մեծ տպավորութեամբ է խօսում նաեւ իրանահայ գրողների հետ ունեցած հանդիպման մասին, հայտնում նեղստութիւնը, որ ի տարբերութիւն սփիւռքի միւս հատվածների՝ իրանահայ հրաշալի պոեզիային աւելի անհաղորդ մնացինք, գուցէ հենց այդ առթիւ էլ Վարանդից ամբողջութեամբ մեջ է բերում հրաշալի մի քերթուած:

Այսօր ի յիշատակ այդ անմոռաց հանդիպման՝ ինձ հետ խօսք է ուղարկել նաեւ իրանահայ գրողների միութեան նախագահ Վարանդը, որը կկարդամ ձեր թոյլտվութեամբ և դրանով էլ կամփոփեմ իրանահայ խճանկարը. «...Մեծ եղավ Սիլվա Կապուտիկեանի ստեղծագործութիւնների ազդեցութիւնը հայութեան վերարթնացման, ինքնագիտակցութեան, ինքնաճանաչման և ինքնահաստատման առումով: Կապուտիկեանի բանաստեղծութիւնները՝ թեւ առած բեմերում, մտան գրքերի ու

դասագրքերի մեջ, շնչեցին մեր հարկերի ներքոյ՝ ոգի, հայրենասիրական շունչ ու գոյատեւման, հարատեւման կամք, վճռակամութիւն փոխանցելով մեր՝ կորստեան ու հուսահատման եզրին կանգնած սերունդներին: Նոյնն էր Կապուտիկեանը նաեւ Արցախյան շարժման եւ գոյամարտի ու Հայաստանի ազատագրման, դրան հաջորդող տարիներին՝ միշտ արդար, միշտ արթուն եւ միշտ պատենշների վրայ:

Հարգանք՝ իր վաստակին եւ յիշատակին:

Թէ ինչպիսին էր Կապուտիկյանը վարանդի խօսքով ասած՝ պատենշների վրա, բօլորս գիտենք: Սակայն այն պարագան, որ նա 1992 թ. թեժ օրերին գերմանահայ համայնքի հրավերով գնաց Գերմանիա ու Ավստրիա՝ իր քարոզչութեան համար օգտագործելու նաեւ եւրոպական ամբիոնները, գիտեն ոչ բօլորը: 1993 թ. լոյս տեսած «Հոգու նոյն երթուղիներով» գիրքն, ահաւասիկ, հենց այդ՝ դարաբաղեան գոյամարտը աշխարհին ներկայացնելու ջանքերի մասին է:

Կարդալու ընթացքում ընթերցողն առաջին պահ տարակուսանք է ունենում համայնքի պատկերը տեսնելիս: Սակավամարդ, ոչ այնքան կազմակերպված, Պոլսից ու Թեհրանից եկած, մանր առետրի մէջ ներքաշած և հասարակական կեանքի համար դեռ ժամանակ չունեցող այս զաղութը բաւական հեռու է այլ գրքերից ճանաչած մեր զաղութներին նման լինելուց: Կապուտիկեանի խօսքն էլ, անշուշտ, նիւթից ելնելով, այն տաքութիւնն ու ջերմութիւնը չի կուտակում, որ սովօր ենք տեսնել այլ ուղեգրութիւններում:

Բանաստեղծուհին ավելի քան կարկամած ու տարակուսած է, որովհետեւ եւրոպայի սրտում ժրաջան մեղաւփեթակ տեսնելու, քաղաքական գործերի մէջ թաղւած քաղաքագէտներ գտնելու յոյսն ունեն, բայց զաղութում աւելի թրքախօս են, քան հայախօս, ավելի անտեղեակ են, քան տեղեակ: Ի՞նչ անել: Քյոլնում համայնքը պառակուած է, ինքնագործ թատերախումբը միայն աղջիկներից է բաղկացած, Մայնցում հագիվ իրար գլխի են հաւաքուած մի քանի հոգի՝ տարին մի քանի անգամ անվարժ պատարագ երգելու, շաբաթօրյա դպրոցներ հաճախում են հաշուած թուվ երեխաներ, որոնց ծնողները թրքախօս են և նոյնպես հայերեն սովորելու կարիք ունեն... Բայց ի՞նչ հայերեն սովորեն, եթէ իրենց խանութների հիմնական հաճախորդները Գերմանիան հեղեղած թուրքերն են, որոնց սպասարկելու համար ստիպված են չմատնել հայ լինելը...

Կապուտիկեանը, ուզած-չուզած, կառչում է որոշ առկայծումներից. Շտուտգարդում ահա Մինասեան ամուսինները հայկական շրջիկ ցուցահանդէս են ստեղծել և եւրոպացիներին ծանօթացնում են հայկական հին ու նոր արժեքներին, Հոլանդիայից հանդիպման եկած երիտասարդները Գորբաչովին նամակ են հղել՝ ճանաչելու հայերի արդար պահանջները, Հեսսենից երկրաշարժի օրերին օգնութիւն առաքած

գերմանացիները դարձյալ շարունակում են բարեկամութիւնը Հայաստանի հետ, Ախեմեդն իրանահայ ճարտարապետ Արմեն Հախնազարեանը (ով վերակառուցեց Սաղմոսավանքն ու Դադիվանքը) ցոյց է տալիս քաղաքի մայր տաճարը և ասում, թէ վանքը աղերսներ ունի հայկական ճարտարապետութեան հետ, և գտել են մի արձանագրութիւն, որի վրայ գրած է եղել, թէ այն կառուցել է Նոյի տապանից եկած վարպետը: Քարն, աւաղ, արդեն չկայ, գողացել են: Ու չկայ նաեւ բարյացակամութիւնը մեր պատմութեան հանդէպ: Վաղամեռիկ ճարտարապետը բանաստեղծուիւմ պատմում է նաեւ, թէ ի՞նչ դժվարութեամբ, դատարանում դատը շահելուց հետո է միայն կարողացել թերթում փոքրիկ յայտարարութեան չափ նիւթ տպել ապրիլի 24-ի առթիւ, յիշատակել Հայոց ցեղասպանութիւնը: Ահա այսօրվա Գերմանիան հայութեան համար:

Այսքանից հետո իսկական յայտնութիւն է թոււմ Ավստրիա կատարած կարճ ուղեւորութեան ժամանակ ՄԱԿ-ի շենքում երեւելի հայ դեմքերի հետ հանդիպումը: Կապուտիկեանը վերջապէս կարծես շունչ է քաշում եւ հղում իր պատգամը. «Տարտղնած աշխարհով մեկ, մենք՝ տուն-տեղ ու հայրենիք կորցրած հայերս, մեծ մասամբ հայտնի ենք եղել որպէս փորձած վաճառականներ, հմուտ արհեստաւորներ եւ այլն: Մենք պետք է կարողանանք մեր այս չարիքը, մեր այս աշխարհափիւռ վիճակը բարիք դարձնել մեր ժողովրդի համար: ...Ուրախ եմ ձեզ ողջունելու այս միջազգային կառուցվածքի՝ ՄԱԿ-ի մէջ և յուսով եմ, որ ձեր մասնակցութիւնը այստեղ պտղաբեր կլինի նաեւ մեր ժողովրդի համար»: Իբրեւ պտղաբեր ներկայութիւն նա հիշատակում է լուսավոր մի տիկնոջ՝ Արշալոյս Ճգնավորեանի մասին, որ հայտնի խմբավարի քոյրը լինելով՝ երկար տարիներ ղեկավարում էր ՄԱԿ-ի տնտեսական մասնաճիւղի քիմիական արդիւնաբերութեան բաժինը:

Փրկարար Վիեննայում է, վերջապէս, կայանում բանաստեղծուիւմ հարցազրոյցը «Ստանդարտ» թերթի լրագրողի հետ: «Մի անսովոր ողբերգութիւն» խոստում վերնագրով Կապուտիկեանը վերջիվերջոյ հնչեցնում է խռովայոյզ մտքերը և՛ Ղարաբաղի, և՛ Սումգայիթի, և՛ Հայաստանի շրջափակման, և՛ հակահայկական հիստերիայի մասին:

Սա, բնականաբար, այն չէր, ինչ ակնկալում էր բանաստեղծուիւմ իր այցելութիւնից, սակայն գուցէ այն է, ինչ այսօր պետք է մեզ՝ բոլորիս: Նրա անդուլ ջանքին ի տես, մենք երիցս համոզվում ենք, թէ որքան քիչ է քաղաքականութեան մեջ ներդրած մեր ջանքը, և որքան շատ են անելիքները: Տարիքն առած բանաստեղծուիւմ որոնումներն ու պայքարի դուրս գալու մարտունակութիւնը մեծ պարտք է դնում իւրաքանչիւրիս վրայ՝ առաջ նայելու, առաջ շարժելու, քանի դեռ մեջներս խօսում է հայի նախանձախնդրութիւնը:

Թոյլ տւեք խօսքս ավարտեմ Կապուտիկեանին լաւագոյնս գնահատող, նրա վաղեմի բարեկամ, այժմ Իրանում Հայաստանի արտակարգ և

լիազօր դեսպան Գրիգոր Առաքելեանի խօսքով. «Խօսել Ս. Կապուտիկեանի մասին, նշանակում է խօսել մի ժողովրդի խղճի, ազգի յոյսերի ու հոյզերի մասին: Լինելով մեր ժամանակակիցը՝ նա վաստակեց նաեւ դասականի դափնեպսակը: Այրեց ու ստեղծագործեց մի դարաշրջանում, որի ժամանակ հայրենիքում վտանգւած էր մեր ժողովրդի հայեցի դաստիարակութեան խնդիրը: Եւ նա՝ որպէս հայոց լեզւի հավատաւոր քարօզիչ, մայրենիի նկատմամբ իր անհուն սէրը փոխանցեց մատաղ սերնդին: Եթէ մենք հայրենիքում եւ այլուր թոթովում ենք մայրենիով, դա այն հունձն է, որը ժամանակին սփռեցին Կապուտիկեանն ու ազգապահպանման նվիրական գործին զինվորագրւած միւս բանաստեղծներն ու ազգային մշակոյթի ջատագովները:

Կապուտիկեանն իր ներկայութիւնն ու նվիրվածութիւնը ցուցաբերել է մեր ազգի համար ամենակարեւոր ու վճռորոշ պահերին, պայքարել անարդարութեան դէմ, ձեռնոց նետել չարին, խրախուսել բարին եւ որպէս մեր ազգի պատմութեան ամենադաժան ժամանակահատվածի բովում թրծուած հասուն քաղաքական գործիչ՝ բարձրաձայնել մեր ժողովրդի արդար դատը»:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆԻ ԴՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ամերիկահայ արծակագիր, «Նոր օր» և «Պայքար» թերթերի երկամյա խմբագիր, Ռամկավար ազատական կուսակցության մուներտիկ Անդրանիկ Անդրեասյանը (1909-1997) ծագումով Խարբերդի նահանգի Չմշկածագ գավառից է: Վեց տարեկանում ճաշակելով եղեռնի արհավիրքները՝ նա էլ միլիոնավորների նման տարագրվել է հաստատվելով՝ 19 տարեկանից նվիրվել է ազգային-հասարակական գործունեությանը, բուռն հետաքրքրություն դրսևորել քաղաքական անցուղարծի, մամուլի հանդեպ, որն աննկատ չի մնացել: 1937-ին նշանակվել է Սան Ֆրանցիսկոյի «Նոր օր» թերթի գլխավոր խմբագիր, 1957-ին գործուղվել է Բոստոն, տասը տարի գլխավորել «Պայքարի» խմբագրությունը, այնուհետև կրկին հետ է կանչվել Կալիֆոռնիա՝ շարունակելու «Նոր օր»-ի խմբագրումը: Ահա այս առթիվ ինչ է գրում Շահան Շահնուրը. «Սիրելի Անդրանիկ, «Պայքարեն» լսած էի, թե քեզ դրոշակի տակ կանչած են կրկին՝ երթալ պաշտպանելու առաջին գիծը Լոս Անճելեսի լքյալ ճակատին: Երբ դասալիք կ'ըլլա նոր սերունդը, ուրիշ որու կրնային զենք վստահել, եթե ոչ այն նվիրյալ և փորձառու մարտիկին, որ դուն ես»¹:

Դետաքրքիր է իմանալ, որ Շահնուրի պես մեծ գրողի բարձր գնահատանքին արժանացած գրչի այս անխոնջ մշակը պատշաճ կրթություն չի ստացել: Նրա ուսումնառությունը սկսվել և ավարտվել է Պոլսի Եղի Գուլեի որբանոցում, իսկ համալսարանը եղել է սեփական գրասեղանը: Գրողի կենսագրությանն անծանոթ ընթերցողը, սակայն, մշտապես այն կարծիքին է եղել, թե հեղինակը, ճշմարիտ տաղանդով օժտված լինելուց բացի, բարձրագույն կրթություն ստացած, մագիստրոսի կամ դոկտորի կոչումով այն փնտրված «դատավորն» է, որին իրավունք էր վերապահվում բարձր ամբիոնից քննադատել հայտնի դեմքերին, խոսել արդարության անունից, պահանջել արժեքավոր գրականություն:

---

¹ Ա. Անդրեասյան, Գրական-հասարակական գործունեության 45-ամեակի յոթնօրյան, Լոս Անճելըս, 1978, էջ 23:

Անդրեասյանի՝ 16 հատոր հաշվվող երկերում հրապարակախոս-
խոհագիր-գրականագետի վաստակը կազմում է 6 գիրք («Խոհեր»՝
երեք հատորով, «Սփյուռքը և հայրենիքը», «Հայկական դատին նոր
հանգրվանը», «Գրականության և գրողներու մասին»): Նրա գրականա-
գիտական հողվածներն ամփոփում են հայ գրական երթի ողջ ընթաց-
քը՝ Մաշտոցից մինչև Շահնուր, Սևակ, Կապուտիկյան, պատմական ակ-
նարկները՝ հայոց պատմության անկյունադարձային դրվագները, իսկ
նորագույն պատմության վերլուծություններն ընդգրկում են Հայաս-
տան-Սփյուռք հարաբերությունները Հայ դատի համատեքստում: Հե-
տաքրքիր են նաև ամերիկյան կյանքին վերաբերող ուսումնասիրու-
թյունները, որոնցում գրողը շոշափում է քաղաքական նշանակալի ան-
ցուդարձեր և երևելի գործիչների անուններ:

Ի դեպ, իր սուր քննադատությամբ աչքի ընկնող Անդրեասյանը
սկզբից ևեթ առանձնացել է այլ հրապարակագիրներից՝ հաճախ հա-
կառակ դիրքորոշում դրսևորելով ընդունված կարծիքներին, և երբեմն
խոցելի, երբեմն անընդունելի, սակայն նոր տեսակետներ է բերել հայ
հրապարակախոսություն: Նախապես իբրև համամարդկային արժեքնե-
րի ջատագով՝ նա ստեղծագործել է «սպիտակ արդարության» թեմանե-
րով, իսկ քննադատական հողվածներով քարոզել հայ գրականությունը
դուրս բերելու ազգային նեղ շրջանակներից: Ահա մի դիտողություն՝
ուղղված սփյուռքահայ հեղինակներին «Ազգայինը գրականության
մեջ» (1957) հողվածից. «Պատմվածքներուն մէջ հաճախ այնքան
ուժգնօրէն կը շաչէ ազգային շունչը, որ դուրս կը հալածէ ճշմարտու-
թեան լոյսն ու արևստին հրապտորը: Ան (հայ գրողը – Ա. Դ.) կհիւծի միւ-
թերու աղքատութենէն, որովհետեւ երկչոտ ինքնալքումով իր ներշնչում-
ները կը բանտարկէ հայ լեզու - հայ ոգի - Արարատ եռանկյունիի վան-
դակորմէն ներս»¹:

Դրանից ավելի վաղ «Գաղութահայ գրականության մասին» (1948)
հողվածում Անդրեասյանն արդեն խոսել էր սիրված ու մեծարված հեղի-
նակների մասին՝ չխնայելով նրանց ո՛չ վաստակի, ո՛չ էլ անվան համար:
Բանն այնտեղ էր հասել, որ Համաստեղին ու Մնձուրուն մեղադրել էր
գրական ամլության մեջ՝ գրելով տողեր, որոնք այսօր էլ ցավ են
պատճառում ընթերցողին. «Զննադատութիւնը փոխանակ օգնելու Հա-
մաստեղին, որ նա ըլլար ճշմարիտ արվեստագետ նկարիչ մը... զայն
վերածեց գիւղանկարներու փայլուն ընդօրինակիչի մը: ...Հակոբ
Մնձուրին կար ու չկայ»²:

Նույնպիսի տոնով հետագայում գրում է իր համար շատ գնահատե-
լի հեղինակների՝ Թեքեյանի, Չարենցի, Շիրազի ու Սևակի մասին՝ ասե-

¹ Ա. Անդրեասեան, Խոհեր, Ա, Պէյրոս, 1967, էջ 30:

² Ա. Անդրեասեան, Խոհեր, Բ, Լոս Անճելըս, 1976, էջ 22:

լով, թե նրանց հայերգությունը ոչինչ չի տանում դեպի «տիեզերական մարդը»: 1967 թ. լույս տեսած «Գրական խորքի ու տարազի մասին» հոդվածում երկար առաջաբանից հետո գրում է, թե մեզանում ազգային արժեքի շուրջ ստեղծվել է կռապաշտական վերաբերմունք, որին իրենց տուրքն են տալիս նույնիսկ տաղանդավոր գրողները՝ ստեղծելով «այնպիսի ծանր երկնաքար, որ կը սանձ է նիւթեր ընտրելու և մեկնելու ամեն փորձարկութիւն» (էջ 33):

Այսպիսի «կռապաշտության» մեջ Անդրեասյանը նախ մեղադրում է Թեքեյանին՝ գրելով. «Հայերգութիւն խորագիրը կրող հատորի մը մէջ նոյն սեռի քերթվածները ոչինչ կը հաղորդեն հայէն դուրս մարդուն», ապա անցում է անում Չարենցին՝ մեղադրելով ոչ ավել-ոչ պակաս «ես իմ անուշ»-ի վերջին տողերի համար. «Որեւէ օտար ընթերցողի, նոյնիսկ հայու համար կան Արարատի նման ճերմակ գագաթներ... Եվ կան Նարեկացիի ու Քուչակի պէս, եւ ավելի լուսապսակ ճակատներ» (ն. տ.):

Հասկանալով հանդերձ գրողի մտահոգությունը, այսինքն՝ հայ գրականությունը համաշխարհային ուղեծիր դուրս բերելու մեծագույն ցանկությունը, այնուամենայնիվ, դժվար է ընդունել հայերգությունը թիրախի տակ առնելու այն համառ չարչարանքները, որոնցով Անդրեասյանը փորձում էր «դարձի բերել» Չարենցին ու Շիրազին: «Շիրազ իր բոլոր քերթվածներուն մէջ եթէ հեծօժ Մասիսներու կողերուն վեր, Արարատէն հողի պտղունց մը չպիտի կրնայ փոխադրել Երևան, սակայն կրնայ հաշմել կամ սպաննել այդքան բանաստեղծութիւն՝ ոչինչ շահի դէմ կորուստի մատնելով հայոց գրականութիւնը» (ն. տ.):

Նկատենք, որ հայության և հայ գրողի հանդեպ նման «ուրացումներ» էլի կան մեր գրականության մեջ: Շահնուրը իր «Հարալեզներուն դավաճանությունը» պատմվածքում գրական հերոսի անունից ասում է. «...Անհրաժեշտ էր հեռանալ վատառողջեն, ազգայինեն, հայեն: Պետք էր լքել հայը: Որքան ատեն որ սեր չկա մեր մեջ, այսինքն՝ հայը իր ազգակիցը չի սիրեր, իր ազգային փրկությանը՝ մասին հույս չունի և ատով իսկ ոչինչ կընէ, պետք է հեռանալ հայեն»¹:

Նույն հանգի մեջ է խոսում նաև Նուպար Ակիշյանն իր «Գաղթականներ» վեպում, Հակոբ Կարապենցը «Ադամի գրքում» հեզմելու տոնով ափսոսում է, թե աշխարհը՝ հազար ու մի խնդրի հետևից, մենք՝ մեր լուսանցքային թեմաների՝ ինչպես անենք, որ հայը հայ մնա: Բայց, բարեբախտաբար, բոլորն էլ կես ճանապարհից հետ են դառնում, Շահնուրի խոսքով՝ ընդունում իրենց տկարությունները, ուրացումներն ու սուտը: Վերադարձողների մեջ է նաև Անդրեասյանը: Վերջինս, ի դեպ, վերադարձ է ապրում ոչ միայն տեսական, այլև գրական հայացքներով. ռասիզմին նվիրված իր հանրահայտ սպիտակ արդարության թեմանե-

¹ Ե. Շահնուր, Երկեր, հ. 1, Երևան, 1982, էջ 304:

րից հետո նա անցնում է զուտ ազգային թեմաների, արդեն առաջացած տարիքում հասցնում ավարտել Հայոց մեծ եղեռնին նվիրված երկու գիրք:

Վերադարձը ակնհայտ երևում է նաև «Գրականության և գրողների մասին» (1988) հոդվածների զրքում, ուր վերոնշյալ հեղինակներին սիրո ու հիացմունքի շատ տողեր է նվիրում՝ երիցս փաստելով, որ խիստ քննադատ լինելով հանդերձ՝ մեծ հայրենասեր էր, իրականությունը տարբեր լույսերի ներքո տնտղող տեսաբան ու գրող:

Հիշյալ հատորում ուշագրավ է 1975 թ. գրված «Ավետիք Իսահակյան» հոդվածը, որը լույս է սփռում միանգամից երկու մեծերի՝ Չարենցի և Իսահակյանի կենսագրությունների վրա: Այստեղ հեղինակը պատմում է, թե ինչպես է 1935 թ. ամերիկահայ պատվիրակության կազմում առաջին անգամ հայրենիք այցելելով՝ հանդիպել Չարենցին և ինչպիսի դաս է քաղել նրա կերպարից. «Դանդաղ քայլերով ամպիոն բարձրացավ Ե. Չարենցը... Ան սկսավ կարդալ Հայաստանի 15-րդ տարեդարձին նուիրուած իր գմայլելի բանաստեղծութիւնը դեղեւանքով, սխալելով: ...Երկիւղած, գրեթէ ահաբեկ լռութիւն կտիրապետէր սրահին, գորովով ու պատկառանքով շողախւած լրջութիւն մը համակեր էր բոլոր դէմքերը, եւ կ'թվէր, թէ դարդեր էր նոյնիսկ ամեն շնչառութիւն: Կարծես հայոց դիցաբանական անցեալէն կիսաստուած մը մարմին առեր էր»¹:

Հիացումը շարունակվում է էլ ավելի բարձր նոտայի վրա, երբ Անդրեասյանը հիշում է, թե ինչպես ՀՅԿ-ի պատվիրակի ելույթը սկսվելուն պես Չարենցը թողնում և ցուցադրաբար հեռանում է դահլիճից, իսկ հետո նրան հետևում են մյուս բոլոր գրողները: Մահարին Անդրեասյանին տեղեկացնում է, թե Չարենցն այդ կերպ պատժում էր սինլքոր պատվիրակին, որը Փարիզում ամբարտավանորեն աթոռ էր բարձրացրել Իսահակյանի վրա: Օրեր անց՝ Փարիզում ելույթ ունենալիս, Անդրեասյանը ամբիոնից հիշատակում է երևանյան դեպքը, ներկայացնում գրողների ցուցադրական բողոքը և Իսահակյանին փոխանցում Չարենցի իրավերը. «Երբ Բարիզ հասնէք, մեր անունից խնդրեցէք Վարպետին... թող վերադառնայ հայրենիք... թող գայ մեզ մօտ... Մենք նրան շատ ենք կարօտել... մենք նրան՝ շատ կարիք ունենք: Ասացեք Վարպետին, որ մենք նրան կպահենք իշխանի պէս, իբրև մեր գլուխների թագը...»:

Անկե հետո դարձեալ իրարու հանդիպեցինք... Եւ ամեն անգամ ձայնին մեջ տրտում աղերսի շեշտով մը կ'ըսէր.

Խնդրում եմ, մե՛կ էլ պատմեցեք, գրողները ինչպես քայլեցին սրահից դուրս:

Եւ հետոյ.

---

¹ Ա. Անդրեասեան, Գրականության և գրողների մասին, Լոս Անճեւլէս, 1987, էջ 110:

- Խնդրում եմ, ասացե՛ք ինչ խոսեց Չարենցը իմ մասին...» (էջ 112-113):

Ահավասիկ, Իսահակյանի խանդավառության և տունդարծի համար որոշում կայացնելու պատճառը, որում, ինչպես երևում է, փոքր չի եղել հենց իր՝ Անդրեասյանի դերը: Ահավասիկ նաև ժամանակաշրջանի անցուդարծի պատմությունը, որտեղ հեղինակը երևանյան մտավորականությանը շնորհում է ամենաբարձր դասինները. «...Ազատութեան այս մայր ոստանին մէջ ո՛չ մեկ բողոքի կամ զայրոյթի մըմունջ կը լսուի... Իսկ հոն՝ Երեւանի մէջ, ուր ճնշում ու բռնութիւն կը տիրեն, հայ գրագետներ բաւական ազատ զգացին իրենց և բաւական քաջ եղան... քուլորիս ճակատներուն ամոթն ալ սրբելով» (էջ 113):

Այս ամենը երիցս գալիս է փաստելու, որ Անդրեասյանը քաղաքացիական անթերի պահվածքով գործիչ էր, բարձր սկզբունքների կրող, որոնք նա դրսևորում էր նաև իր գրական դատերում: Վերջիններից հետաքրքիր են Շահնուրին և Սահարուն սատարող հրապարակումները, որոնցում նա մատնացույց է անում գեղարվեստի շահը և գրողի ազատությունը ամեն ինչից վեր դասելու կարևորությունը:

Բացահայտելով հանդերձ թուրիմացությունը (Բեյրութի «Սփյուռք» շաբաթաթերթը, առանց տարեթիվ նշելու, 35 տարի հետո արտատպել էր Շահնուրի «Ազատն Կոմիտաս» հոդվածը, որի պատճառով Վահագն Դավթյանն ու Շահնուրը ելել էին միմյանց դեմ), Անդրեասյանն, այնուամենայնիվ, չի փորձում հաշտության եզրեր փնտրել երկու հեղինակների միջև՝ փաստելով, որ գրողն ազատ է իր մտորումների մեջ և չի կարող հասարակական կարծիքին դուր գալու համար դավել սեփական արվեստին. «Շահնուր եւ որեւէ վաւերական գրագէտ անկապտելի իրավունք ունի նոյնիսկ այսօր արտահայտելու նոյն համոզմունքը, կասկածները, վերապահումները» (էջ 295):

Նույն հոդվածում Անդրեասյանը պարսավում է նաև նրանց, ովքեր օտարագիր հայ գրողներին համեմատում և նույնիսկ գերադաս են դիտում հայագիրների հանդեպ՝ ուրանալով հայ արվեստին մատուցած իրական ծառայությունները. «Որեւէ օտարագիր հայ գրող, որքան ծավալուն հռչակի ալ բարձրացած ըլլայ և հայտարարէ իր հայկական ծագումը, շնորհք մը բաշխած չըլլար հայ ժողովուրդին, այլ իր մարդկային արժանապատվութիւնը հարգած կ'ըլլայ» (էջ 296): «Այրվող այգեստանները» պաշտպանելիս նա շեշտում է, թե գրական երկի գնահատման մեջ ազգային արժանապատվության ըմբռնման չափանիշով պետք չէ, որ անձեռնմխելի համարվեն քաղաքական դեմքերը, և հարցերը փակվեն դեռ չբացված: Պաշտպան կանգնելով Սահարուն՝ նա հետևում է վերլուծության արժեքանական եղանակին և համոզված պնդում, որ գրական երևույթները մշտապես ենթակա են այն գաղափարին, թե որ-

քանով են ձգտում դեպի ընդհանուրը, բացարձակն ու համամարդկայինը:

Այս չափանիշներից ելնելով է նաև, որ Անդրեասյանը հանդգնում է քննադատական խոսք ասել ժամանակին անձեռնմխելի համարվող Հակոբ Օշականի մասին, ով, չարաշահելով իր հանդեպ եղած ակնածանքը, մեծ վերապահումով էր վերաբերվում խորհրդահայ զրականությանը՝ սփյուռքին դրդելով ժխտական պահվածքի: «Օշականի «Դատումին» վրիպանքը» հոդվածում (1946) Անդրեասյանը միանգամայն տեղին նկատում է, որ Օշականը հաճախ մեղանչում է քննադատության գիտական կոչման դեմ՝ իրական վերլուծությունը փոխարինելով սուբյեկտիվ կարգախոսներով: Նա հատկապես զարմանում է Մնացորդացի ռահվիրայի՝ հարթելու, անտեսելու հոգեբանության վրա, որով վերջինս վերից վար ջնջում, հերքում էր խորհրդահայ գրականությունը՝ ապավինելով անսխալականության իր հեղինակությանը: Ընդհանրացնող մի տողով նա ամփոփում է. «Կը ցավիմ մանաւանդ Օշականին համար... չունենալուն երիտասարդ ու անկեղծ բարեկամ մը, որ փսփսար իրեն թէ՛ նորերը այլեւս լրջությամբ չեն առնէր իր դատավճիռները» (էջ 80):

Անդրեասյանի՝ հայոց պատմության հիմն ու նոր անցքերի ծանրակշիռ վերլուծություններից կարևորները Հայ դատին առնչվող հոդվածներն են, որոնք բացահայտում են բազմաթիվ մութ ու խրթին հարցեր: Բայց այստեղ էլ Անդրեասյանը Անդրեասյան չէր լինի, եթե դիտարկումները չսկսեր ամենասկզբից և չթափանցեր պատմության խորքերը: Խոսքը Վարդանանց պատերազմի մասին է, որին անդրադառնում է «Վարդան և Վասակ» (1952) հոդվածում: Այստեղ հեղինակին ամենաշատ զբաղեցնողը Վասակի կերպարը վերաբժանորդելու հարցն է, որ սփյուռքում նոր կրքով սկսեց հոլովվել՝ դերերի վերաբաշխում կատարելու մոլուցքով: Անդրեասյանը նախ ուզում է հասկանալ, թե ինչպե՞ս պիտի վարվել Վարդան Մամիկոնյանի անվան հետ, եթե հաստատվում է Վասակ Սյունու փառքը. «Ուրեմն՝ Վարդան և իր համախոհները ապիկար, մոլեռանդ ու յանցապարտ արկածախնդիրներ էին, որ իրենց աղանդամոլութեամբ հայ ժողովուրդը դեպի կործանում կառաջնորդէին»¹: Երկրորդ՝ Անդրեասյանը բացեփրաց դատապարտում է այն ցնորամտությունը, որով փորձում էին նմանություն հաստատել 5-րդ դարի Պարսկաստանի և Խորհրդային Միության միջև և որպես Վասակի արդարացման փաստ բերել երախտագիտական զգացումները, ինչպես դա կարտահայտվեր ռուսների հանդեպ: Փաստերն իրենց անուններով կոչելով՝ Անդրեասյանն ասում է, եթե համեմատելու մի բան էլ լիներ, ապա միայն Սասանյան Պարսկաստանի և Օսմանյան կայսրության միջև, որոնք երկուսն էլ «...հայաջնջման նույն բարբարոս ծրագիրը կը

¹ Խոհեր, Բ, էջ 130:

գործադրելին զարմանալիօրեն համանման ու դաժան միջոցներով» (էջ 136): Եվ հետո՝ Վարդանին դատապարտելով, մենք պետք է պարսավենք մշտապես փոքր ուժերով թշնամու դեմ կռվող մեր բոլոր զորականներին՝ Արշակ թագավորից մինչև Դավիթ-Բեկ ու Անդրանիկ, որ «իրատեսություն» չունեին հանձնվելու ոտիսին՝ «չհարուցելու» նրանց զայրույթը: Կրոնափոխության՝ այսօր թեթև ներկայացվող վտանգի էությունը Անդրեսայանը բացահայտում է Պարսկաստանի օրինակով, որն արաբական կրոնին ու մշակույթին ենթարկվելով՝ «ալ երբեք չկրցաւ բարձրանալ իր նախկին զորութեան, հարստութեան ու փառքին» (էջ 153), և եթե հաջողեց պահել ազգությունն ու լեզուն, ապա միայն մեծաթիվ բնակչության շնորհիվ, որ մեր պարագայում բոլորովին հակառակն էր: Վերջապես, Անդրեսայանը բերում է նաև թուրքական քաղաքականության թարմ օրինակը. «Օսմանյան կառավարութիւնը վեհանձն հանդուրժողությամբ մը հայ զանգվածներուն շնորհեց ֆիզիկական պատուհասեն ազատելու ճամբայ մը,- իսլամացում, որ անհատ հայը փրկել կը խոստանար թրքացումով, այսինքն՝ հայոց ազգային ոչնչացումով» (էջ 134):

Ասվածն այսօր ավելի քան դառն իսկություն է. Թուրքիայում այդպիսի հայերի թիվն անցնում է 3 միլիոնից, և չկա ազգային գիտակցության նշույլ:

Անդրեսայանի քննարկած արդի թեմաներից խիստ ուշագրավ է Հայ դատի վերհանումը «Հայկական դատին նոր հանգրվանը» գրքում (1967, Բեյրութ), ուր նա միանգամայն հնարավոր է համարում հայ ժողովրդի դատի հաղթանակն ընդդեմ Թուրքիայի: Իրավագիտական փաստարկներով հեղինակը պնդում է, որ միջազգային օրենքների համաձայն՝ արևմտահայ նահանգները այսօր էլ կարող են ճանաչվել որպես ինքնուրույն տարածք՝ հայության պատմական հայրենիք, քանի որ նույնիսկ 15-րդ դարից սկսած, Օսմանյան կայսրության հպատակությամբ հանդերձ, քարտեզներում ու միջազգային դաշինքներում միացյալ ձևով հիշատակվել են որպես Հայաստան: Ի դեպ, հաղթանակի մեծագույն կռվանը Անդրեսայանը տեսնում է ՄԱԿ-ի կանոնադրությամբ ու Նյուրնբերգյան դատավարության սկզբունքով Թուրքիային իբրև ոճրագործ ճանաչելու ճանապարհը:

Սակայն բացի ապագայի համար պայքարելուց՝ Անդրեսայանն ապրում էր ներկայով և մեծ գործ կատարում հարցի միջազգայնացման ուղղությամբ: Նա մեզանում այն առաջին երախտավորն էր, որ հինգ տարվա չարչարանքով 1967-72 թթ. Տիգրան Բոյաջյանի հետ կազմեց Հայոց ցեղասպանության մասին անգլերեն առաջին ստվարածավալ՝ մոտ հազար էջանոց վավերագրությունը՝ «Հայաստան. մոռացված մի ցեղասպանության վկայություն» վերնագրով, և հանձնեց ՄԱԿ-ին:

Այս ամենից բացի՝ Անդրեասյանը նաև ժամանակի հոռի խոսակցությունների ու ցնորամիտ տեսությունների դեմ պայքարողներից մեկն էր: Իր «Վերապրում, ազատութիւն, անկախութիւն» (1976) հոդվածում խիստ քննադատություն հնչեցնելով այն ժամանակվա դաշնակցական դիրքորոշման վերաբերյալ, ըստ որի՝ հնարավոր էր համարվում տարածքների ձեռքբերումն առանց Հայաստանի, գրում է. «եղբրական ցնորք է կամ ծիծաղելի բանդագուշանք այս իրողութեան դէմ յեղյեղել «արտերկրային հայրենիքի»՝ Սփիւռքի մէջ «հոգեկան Հայաստան»-ի ստեղծման խարդաւանքը: Հաւատալ ու յռչակել, թէ արտասահմանի հայութիւնը կրնայ ապրիլ ու տեսել առանց Հայաստանի գոյութեան, միայն հաշմած դատողութիւն կը հաստատէ այդ պարտադրանքը վաճառողներուն մէջ»¹:

Վիճելի համարելով կուսակցական դիրքորոշման որոշ սուր անկյուններ՝ նկատենք, որ բոլոր պարագաներում իրավացի է Անդրեասյանը, երբ ազգայինի վերականգնումը հետապնդում ու իրագործելի է համարում պատմական Հայաստանի ազատագրված, միացյալ հողերի վրա և անքակտելի կապ տեսնում Հայաստան, Հայ դատ, Հայ եկեղեցի անբաժանելի խորհրդանիշների միջև:

Իսկապես էլ, վիճելի տարածայնությունները ժամանակի սրբագրմանը թողնելով՝ միանշանակորեն պետք է ընդունել Անդրեասյան գործչի առհասարակ լայնախոհ մտածելակերպն ու ժամանակի մեջ լինելու, ժամանակը զգալու կարողությունը, որով վերլուծում էր իրավիճակը և տալիս դեպի առաջ մայելու, առաջ շարժվելու բանաձևեր: Դրանցից մեկը, որով հեղինակը մատնանշում էր հայության բռնելիք ուղին՝ ասելով. «Կենսական պայման կը դառնայ լիապէս ճանաչել հայկական ընդհանուր գոյավիճակը՝ աւելի հստակօրէն կարենալ ըմբռնելու համար հետապնդող համազգային նշանակետերը եւ սահմանելու անոնց իրագործման ուղիները»², - գործուն քաղաքականություն է ներկայում, երբ հստակեցվում են համազգային գործողությունների թիրախները:

Այսօր առողջ ու կենսունակ են Անդրեասյանի առաջադրած նաև մյուս բանաձևերը, որոնցով պատգամում էր լինել խիզախ ու հետևողական՝ չընկրկելու ժամանակի առաջ, վերադարձնելու կորուստները, որոնցից առաջին ձեռքբերումը՝ Արցախի շրջակա տարածքների ազատագրումը, տեսավ նաև ինքը:

¹ Խոհեր, Բ, էջ 199:

² Ա. Անդրեասեան, Սփիւռքը եւ Հայրենիքը, Պէյրոս, 1982, էջ 6:

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ ԱՐԺԵՎՈՐՈՒՄԸ ՊԱՐՈՒՅՐ ՍԵՎԱԿԻ ԴՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

1967 թ. Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում կայացած գիտական նստաշրջանում՝ նվիրված եղիշե Չարենցի 70-ամյակին, Պարույր Սևակն իր «Ե. Չարենցը և արդիականությունը» զեկուցման մեջ ասել է. «Երբ էլ որ մենք զրկվեինք Չարենցից, թեկուզ 18-20 տարեկան ժամանակ, նա պիտի մնար հայ գրականության պատմության մեջ, ինչպես մնում են և հավերժորեն մնալու են իր և բոլորիս պաշտելի Դուրյանն ու Մեծարենցը»: Սևակյան այս խոսքերը, թերևս, անվերապահորեն կարելի է վերագրել նաև իրեն՝ Սևակին: Արդեն գրեթե չորս տասնամյակ կյանքից ողբերգականորեն հեռացած Սևակը հավերժորեն կենդանի է ոչ միայն իբրև մեծ բանաստեղծ և գրականագետ, այլև իբրև իսկական հայ մտավորական, իր երկրի ու ժողովրդի նվիրյալ զավակ:

Գրականագիտական և հրապարակախոսական բազմաթիվ հոդվածներում, տարբեր առիթներով գրված գրախոսություններում և զեկուցումներում Պ. Սևակը վերհանել ու բարձրաձայնել է ազգային մի շարք երևույթների կարևորության խնդիրը՝ դրանց հաղորդելով համամարդկային նշանակություն: Ազգայինի կարևորագույն բնութագրիչը Սևակի ներկայացմամբ լեզուն է, որին բանաստեղծը մեծ նախանձախնդրությամբ է վերաբերվել:

Մեսրոպ Մաշտոցի ծննդյան 1600-ամյակի առիթով ներկայացրած «Թրի դեմ՝ գրիչ» զեկուցման մեջ, փորձելով համակողմանիորեն պատասխանել իր իսկ առաջադրած «Ո՞վ էր Մաշտոցը» հարցին, Պարույր Սևակը նրա մեծագույն սխրանքը համարում է այն իրողությունը, որ նա եկավ պատասխանելու մեր ժողովրդի առջև ծառայած «Լինե՛լ, թե՛ չլինե՛լ» հարցին և ասաց՝ «Լինե՛լ»: Եվ մեր լինելիության մեծագույն գրավականը դարձավ մաշտոցյան այբուբենը, հայոց գրավոր հզոր լեզուն: «Արդեն միայն Աստվածաշնչի թարգմանությամբ,- գրում էր Սևակը,- հայոց լեզուն կատարեց իր փառատոնը՝ ապացուցելով, որ ի գորու է լիապես արտահայտելու ինչպես պատմություն, այնպես էլ

օրենսդրություն, ինչպես հրապարակախոսություն, այնպես էլ բանաստեղծություն...»¹:

Պ. Սևակի հետ Ա. Արիստակեսյանի մի հարցազրույցում, որ տպագրվել է «Սովետական գրականություն» ամսագրի 1971 թ. 2-րդ համարում, ի պատասխան այն հարցին, թե որոնք են ազգային հատկանիշները պոեզիայում, ընդհանրապես գրականության մեջ, բանաստեղծը ասել է. «Ազգայինը նախ և առաջ լեզուն է, որ բառերի կույտ չէ, այլ հոգեբանություն, և իմ ասածը բնավ խոսք չէ, այլ շոշափելի իրականություն: Եվ այն երկը, ուր կա ազգային հոգեբանություն՝ արտահայտված միայն լեզվի միջոցով, արդեն այնքան է ազգային, որ նույնիսկ, եթե պատկերվող նյութը ազգային էլ չլինի, կմատնի իր ազգայնությունը»²: Եվ իբրև ամենավառ օրինակ՝ վկայակոչել է Նարեկացուն՝ նշելով, որ «Ազգայինի և միջազգայինի գործում Նարեկացու նմանները հազվադյուտ են»³:

Գրականագետ Սերգեյ Սարինյանի բնորոշմամբ՝ «Պարույր Սևակը նաև բանասեր-հայագետ էր: Մի հանգամանք, որ առանձնահատուկ նշանակություն է ստանում նրա անհատական կարողություններում, դա հայոց լեզվի հմուտ իմացությունն է: Նա գիտեր մայրենի լեզուն ո՛չ միայն գեղարվեստորեն, այլև գիտականորեն, գիտեր նրա պատմությունը, կառուցվածքը, զարգացման օրենքներն ու օրինաչափությունները»⁴: Հայոց լեզվի բոլոր մակարդակներին կատարելապես տիրապետելը Սևակին հնարավորություն է տվել ոչ միայն հարստացնելու իր գրական ստեղծագործությունների ինքնատիպ լեզուն, այլև անդրադառնալու հայագիտության տարբեր հարցերի, կատարելու խոր վերլուծություններ, առաջադրելու գիտական հիմնավորված տեսակետներ: Սևակը գրողի համար կարևորագույն և, թերևս, միակ գործիքը համարում էր խոսքը, որով նա ի գորու է նկատածը նկատելի դարձնել, տեսածը տեսցնել: Վ. Խեչումյանի պատմվածքների «Գիրք պանդխտության» ժողովածուի մասին գրախոսության մեջ Սևակը հայոց լեզուն նմանեցրել է իր քառակի պարիսպների մեջ դժվարամատույց մի ամրոցի, որը «գրոհով առնել անհնարին է, կարող է օգնել միայն երկարատև պաշարումը»⁵:

Բանաստեղծի մասին իր հուշերում գրականագետ Ալմաստ Զաքարյանը նշում է. «Անսահման էր նրա բառիմացությունը: Տեղին բառ ու

¹ Տե՛ս Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 5, Երևան, 1974, էջ 178:

² Տե՛ս «Ինչ-ը, ինչպես-ը և որպես-ը», Պարույր Սևակ, Երկեր երեք հատորով, հ. 3, «Սովետական գրող» հրատ., 1983, էջ 255:

³ Նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 1, Երևան, 1972, էջ XXXVIII:

⁵ Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 5, Երևան, 1974, էջ 52:

ձևակերպումներով հոսում էր նրա բանավոր, մանավանդ գրավոր խոսքը՝ հարուստ, ճկուն, խաղացկուն հայերենով, հեռու լեզվական թորած կամ օտարաբառ սեթևեթանքից»¹:

Պ. Սևակին լրջորեն մտահոգում էր հայոց լեզվի մաքրության և միաժամանակ հարստացման խնդիրը: Ամենևին չնսեմացնելով գրական ստեղծագործություններում գրաբարի՝ իբրև «ճոխ ու գեղեցիկ հիմ լեզվի օգտագործման շահեկանությունը»՝ Սևակը, այնուհանդերձ, մտահոգված էր գրական լեզվի զրքայնացմամբ, «գրաբարայնացմամբ», ինչը համարում էր լեզվի հյութազրկություն: Այսպես, Սաքո Սուքիասյանի «էջեր Վահան Տերյանի կյանքից» գրքի առիթով գրված «Տերյանը պահանջում է...»² հոդվածում անդրադառնալով հիշյալ խնդրին՝ Պարույր Սևակը վերստին հաստատում է, թե «այնպիսի մի դարավոր լեզու, ինչպիսին հայերենն է, չի կարող աղքատ լինել», բայց նաև զուգադրում է այն միտքը, որ «լեզվի հարուստ կամ աղքատ լինելը որոշվում է ոչ միայն բառապաշարի հարստությամբ», քանի որ «պաշար ունենալը հարստություն է, բայց դեռ հարուստ ապրել չէ»³: Նրա խորին համոզմամբ՝ լեզվի հարստությունը որոշվում է նրա ճկունությամբ, մինչդեռ նկատում է, որ այն պակասում է մեր գրողներից շատերին, որոնք «խուսափում են կենդանի, հյութեղ, պատկերավոր, խոսուն դարձվածքներից, նույնիսկ հարադրություններից»⁴: Ընդօժիլով գրողների դերը լեզուն հղկել-ողորկելու, նաև ստեղծելու գործում՝ Սևակը նշում է, թե «լեզվաշինարարի նրանց դերը ամենից ավելի դրսևորվում է և պիտի երևա տվյալ լեզվի բոլոր կենսունակ տարրերը համարձակորեն «հունցելու» գործում», ըստ որում «հունցել» այնպես, որ «հա՛ց դառնա՝ բոլորին անհրաժեշտ, բոլորից մարսվող հաց»: Միայն այս դեպքում է լեզուն ճկուն՝ ի վիճակի ոչ միայն արտահայտելու առավելագույնը, այլև արտահայտածը մատչելի դարձնելու»⁵: Այսուհանդերձ, Սևակը խստորեն դեմ էր լեզվական օտարամոլությանը, սակայն խոստովանում էր, որ ինքն «այն մաքրասերներից չէ, ովքեր լեզուն համարում են մեկընդմիջտ «կոմպլեկտավորված»»: Միաժամանակ, նա համարձակորեն քննադատում էր մայրենիի դերը նսեմացնող կամ անտեսող ցանկացած երևույթ: Ահա «Գրական թերթ»-ի 1961 թ. հունվարի 27-ի համարում տպագրված նրա «Բաց նամակ «...բառարան»-ը կազմողներին», որում թեև գտնում էր, որ ամեն մի լեզու զարգանում է և ամեն մի խելացի փոխառությունից հարստանում ու ճոխանում, այնուամենայնիվ,

¹ Տե՛ս Ալմաստ Ջաքարյան, Գրականության և պատմության ընթացքները, Երևան, 1989, էջ 476:

² Տե՛ս «Գրական թերթ», 13 մայիսի, 1960 թ.:

³ Տե՛ս Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 5, Երևան, 1974, էջ 64:

⁴ Նույն տեղում, էջ 65:

⁵ Նույն տեղում, էջ 68:

աջքակապությամբ զբաղվել է համարում մասնավանդ համառոտ բառա-
րանի մեջ «պարսավորել այնպիսի օտարազգի բառեր, որոնք կամ
բնավ գործածական չեն, կամ ունեն իրենց հայեցի ձևերը, կամ գործա-
ծական են միայն նեղ մասնագիտական գրականության մեջ»¹:

Սևակյան ստեղծագործություններում (թե՛ բանաստեղծություններ-
ում և թե՛ հրապարակախոսական ելույթներում ու հոդվածներում) հա-
յոց լեզվի արժևորումը թերևս լիովին արտահայտված է նաև նրա «Մայ-
րենի լեզու» բանաստեղծությամբ և, մասնավորապես, դրա հետևյալ
երկու տողում՝

«Անցյալին պարզված դու մեր լսափող,
Եվ մեր խոսափող՝ գալիքին ուղղված»²:

Հայագիտության զարգացման գործում հայեցի բառ ու բանի ար-
ժանիքն է կարևորվում «Պահպանենք և հարստացնենք մայրենին»³
հոդվածում, որտեղ Պ. Սևակը, քննության ամենելով իր իսկ բնորոշմամբ՝
«հրամանագրով մեր լեզվին փաթաթված» օտար բառերի մի խումբ,
լեզվաբանի հմտությամբ ստուգաբանորեն բացատրել և համեմատել է
դրանք հայերեն համարժեքների հետ՝ վրդովմունքով նշելով, որ դրան-
ցից և ոչ մեկը «չունի գեթ ամենաչնչին առավելություն մեր բնիկ բառե-
րի հանդեպ՝ ո՛չ ստուգաբանությամբ, ո՛չ հասկանալիությամբ, ո՛չ էլ
ճկունությամբ: Ավելին. այդ բառերը բնիկներին զիջում են և՛ ստուգա-
բանությամբ, և՛ հասկանալիությամբ, և՛ ճկունությամբ»⁴: Սևակին, սա-
կայն, խորապես մտահոգում էր ոչ միայն օտար բառերի հրամանա-
գրումը մեր լեզվում, ինչը համարում էր ինքնին չարիք, բայց ոչ աղետ,
այլև մտավորականության զանազան շերտերի մեջ, նաև գրականա-
գետների և գրողների շրջանում վարակի պես տարածվող այն երևույթը,
ըստ որի՝ «օտար բառերի գործածությունը դարձել է մի տեսակ կիրթ
լինելու, զարգացածության, խելքի նշան», մինչդեռ, ըստ հոդվածագրի,
դա պիտի ընկալվի իբրև տգիտություն, կիսագրագիտություն, մտավոր
խեղճություն»: Չթերագնահատելով կամ, ավելի ճիշտ, արժևորելով փո-
խառությունների դերը և չափը մեր լեզվի կշռի մեջ՝ գրողը պահանջում
էր բառափոխանակություն կատարել ըստ անհրաժեշտության, հարըս-
տացնելով մեր լեզուն, չժանրացնելով նրա բեռը: Ընդգծելով հայերենի
ունեցած մի առավելություն՝ բառակազմության հեշտությունը և շահա-
վետությունը, որ բնորոշ է քիչ լեզուների, Սևակը պահանջում էր ոչ թե
փոխառնել օտար բառը, այլ հայացնել այն, քանի որ «օտար բառը,

¹ Նույն տեղում, էջ 95:

² Տե՛ս նույն տեղում, հ. 1, երևան, 1972, էջ 508:

³ Տե՛ս «Գրական թերթ», 1962, մարտի 25:

⁴ Նույն տեղը:

իբրև ընդհանուր օրենք, շատ ավելի քիչ քան է ասում հային, քան մայրենի լեզվի հաջող բառակազմությունը»¹ :

Հովհաննես Թումանյանի ծննդյան 100-ամյակին նվիրված հոբելյանական գիտական նստաշրջանում կարդացան «Թումանյանի հետ» զեկուցման մեջ, խոսելով Ամենայն հայոց բանաստեղծի լեզվի մասին, դարձյալ անդրադարձել է առհասարակ գրողի լեզվի խնդրին՝ ընդգծելով, որ «գրողի համար լեզուն ինչ-որ ինքնաբավ երևույթ չէ, այլ նրա կան ու չկան: Լեզուն է գրողի գեղագիտության և կենսափիլիսոփայության ինչպես հիմքը, այնպես էլ առաստաղը»²:

Ոչ միայն լեզվի, այլև առհասարակ մշակութային արժեքների կարևորման համատեքստում Սևակը ազգայինը զուգորդում է համամարդկայինին: Մատնանշելով համաշխարհային մշակույթի մթերանոցում մեր ազգի բաժինը, մեր նախնիների կտակած ոչ փոքր ժառանգությունը, այնուհանդերձ, ընդգծում էր, թե՛ «մեր ժառանգության մեծագույն գանձը մեր լեզունն է»³:

Ինչպես Տերյանին, Սևակին ևս մտահոգել է մասնավորապես երիտասարդ բանաստեղծների շրջանում իշխող ազգային սահմանափակության և սնամեջ պարծենկոտության հարցը: Այդ երևույթների բազմաթիվ պատճառներից առաջինը համարելով շնորհ-օժտվածություն-տաղանդի բացակայությունը, նաև հետամնացությունը՝ բանաստեղծը վրդովմունքով ընդգծում էր, որ գրողներից շատերը ոչ միայն զարգացած չեն, այլև «վատ գիտեն նույնիսկ հայրենի գրականության պատմությունը, որովհետև դրա համար ոչ միայն ընթերցասիրություն է պետք, այլև մի փոքր գրաբար, միջին հայերեն, արևմտահայերեն»⁴:

Հայաստանի գրողների միության V համագումարում ներկայացրած «Ազգային սնապարծություն և ազգային արժանապատվություն» ելույթում, որ հետո տպագրվել է «Գրական թերթ»-ի 1966 թ. դեկտեմբերի 15-ի N 51-ում, Սևակը սնապարծությունը համարել է ազգային ինքնասպանության ձևերից մեկը: Որքան էլ հայրենասեր ու ազգասեր էր Սևակը, նրա համար նույնչափ կարևոր էին համամարդկային արժեքներն ու արժանիքները: Նա մերժում էր հայրենասիրության այն տեսակը, որը հենվում է սնապարծության, «սնամեջ ու հավակնոտ, պոռոտ ու պռատ» գլուխգովանության վրա: «Ես ինձ թույլ եմ տալիս ասելու, որ ժողովուրդների (մանավանդ փոքր ժողովուրդների) հարատևման երկու եղանակ կա միայն. կամ ընթանալ համամարդկային քաղաքակրթության հետ զուգաքայլ, կամ ապրել նախնական-վաչկատնային կյանքով: Այս վերջին ճամփան մեր առջև փակ է և փակ է արդեն ավելի քան

¹ Լույն տեղը:

² Տե՛ս «Գարուն», 1969, N 9:

³ Տե՛ս Պարույր Սևակ, Երկերի ժողովածու 6 հատորով, հ. 5, Երևան, 1974, էջ 154:

⁴ Լույն տեղում, էջ 62:

1500 տարի: Ուրեմն, սուրբ Մեսրոպի կամքով թե մեղքով, մեզ մնում է միայն մեկ ճանապարհ՝ աշխարհի առաջադեմ երկրներից շատ ետ չմնալու, նրանց հետ համաքայլելու ուղին: Հակառակ դեպքում մեզ չի փրկելու ո՛չ մի հովանոց կամ անձրևանոց. պիտի այրվենք կամ նեխենք»,- տազնապում էր՝ հորդորելով, որ իրավունք չունենք ուշանալ պատմության գնացքից կամ օդանավից»: Սակայն եթե չուշանալը, ըստ Սևակի, մեր ազգային դիմանկարի կարևոր գծերից մեկն է, մեր նկարագրի բարեխառնությունը, մեր հոգեհատակը, և ամեն մի հայի նշանաբանը պիտի լինի՝ «Չուշանա՛լ, ետ չմնա՛լ», ապա նրա իսկ պահանջով «Ով-ով, բայց մենք իրավունք չունենք շփոթել մակերես և մակարդակ բառերը: Մենք պիտի չլինենք մակերեսի վրա (չենք էլ կարողանո՛ւմ), բայց մենք պարտավոր ենք միշտ էլ լինել մակարդակի վրա՝ համաշխարհայինի»²: Գրողի խոսքը, անշուշտ, ուղղված էր ոչ միայն բանաստեղծներին և առհասարակ մշակույթի ոլորտի գործիչներին: Դա, թերևս, մեծ հայրենասերի պահանջն էր բոլորիցս և բոլոր ժամանակների համար:

---

¹ Նույն տեղում, էջ 298:

² Նույն տեղում, էջ 262:

ՀՐԱՊՈՐՏԱԿԱՆՈՍ ՄԱՐԳՈ ՂՈՒԿԱՍՅԱՆԻ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐԸ

«Չեմ կարող անտարբեր անցնել թե՛ վատի, թե՛ լավի կողքով: Քանի նկատում եմ, պիտի գրեմ»,¹- ահա ավելի քան կես դար մարդկային անտարբերության ու սխալների դեմ կռիվ տվող, նաև մարդու մեջ գեղեցիկը փնտրող լրագրողի սկզբունքը: Ինչո՞վ են առանձնահատուկ Մ. Ղուկասյանի ակնարկները, ինչի՞ շնորհիվ են ապահովել իրենց տեղը արդի հայ լրագրության, մասնավորապես ակնարկի պատմության մեջ: Եղ. Ջրբաշյանի գնահատմամբ՝ գաղտնիքը փաստերի ուժի և անկեղծության հմայքի մեջ է: Հարցադրումներին լրագրողն ունի իր պատասխանը՝ թեմայի կարևորությունը երկրի և հասարակության համար, նյութի ուսումնասիրությունը տվյալ բնագավառի մասնագետի մակարդակով, անկեղծությունը և սրտացավությունը, որն էլ դառնում է լրագրողի հանդեպ հավատի և վստահության երաշխիք: Ամենակարևորը լրագրողի համար նկատելու ունակությունն է, դիտողականությունը, տեսնել և տեսածը ներկայացնել կարողանալը: Մ. Ղուկասյանի տեսադաշտում մարդն է, բնությունը, հայրենիքն ու հայրենյաց մասունքները. այլ կերպ ասած՝ կյանքը մանրադիտակի տակ:

«Մարդու մասին գրելը շատ դժվար է,- ասում է արծակագիրը,- պետք է կարողանաս ճանաչել նրան, հասկանալ: Պետք է լինել չափազանց զգույշ, որպեսզի չխաբվես ու չվարկաբեկվես...»: Մարդ արարածին Մ. Ղուկասյանի տողերում հանդիպում ենք տարբեր իրավիճակներում՝ մարդկային էության տարբեր դրսևորումներով. մի դեպքում որպես երևութի կրողի, մյուս դեպքում որպես անհատի՝ միայն իրեն հատուկ էությամբ, ապրումներով, ինքնատիպ ճակատագրով: Ակնարկ դիմանկարները նույնքան տարբեր են, որքան մարդկային ճակատագրերը. ընդհանուր է լրագրողի մոտեցումը՝ հնարավորինս լավ ճանաչել հերոսին, վերջինիս մեջ գտնել ու ընդգծել ամենաարժեքավորը: Մ. Ղուկասյանը այս խնդիրը լուծում է իր ձևով: Դիմանկարի հեղինակ են դառնում ակնարկագիրն ու հերոսը: Լրագրողը պարզապես դառնում է միջնորդ հերոսի ու նրա հուշերի միջև: Ահա թե ասվածը ինչպես է հաստատում Մ. Ղուկասյանը «Քալետի արտիստը»² ակնարկում. «Եվ

¹ Այս և հետագայում հանդիպող հղումները՝ Մ. Ղուկասյանի և հեղինակի հարցազրույցից:

² Ղուկասյան Մ., Վկայություն քսաներորդ դարի, Երևան, 2005, էջ 5:

մենք երկուսով՝ տողերիս հեղինակն ու բալետի արտիստ էդվարդ Չայրումյանը ետ գնացինք ավելի հին ժամանակներ»։ Այնուհետև հուշը կրճատում է անցյալի ու ներկայի միջև տարածությունը, փոխարենը լրագրողի ու հերոսի միջև ստեղծված անմիջականությունը կարծել է տալիս, թե նրանց բարեկամությունը հարյուրամյա պատմություն ունի. «Փաստորեն մենք վաղեմի բարեկամներ էինք, սկսած 1902 թվականից, երբ նրա խստակ պապը Բաքվի Արմենիքենդի Փոքր եկեղեցուն ջահ էր նվիրել և երբ այդ դեպքից ուղիղ հարյուր տարի անց, 2002 թվականի աշնանը, Ծաղկածորում նա ինձ ցույց էր տալիս իր «դուփի» տախտակները...»։ Այստեղ գործ ունենց արդեն դուկասայնական գրչի մեկ այլ առանձնահատկության հետ. ընդամենը մի քանի բառը բավական է, որպեսզի հերոսին խոսեցնի իր միջավայրին հարազատ բառ ու բանով. այդպիսի բառեր, ապրումները մատնող արտահայտություններ որսալու մեծ հմտություն ունի Մ. Ղուկասյանը։ «Խնձորս մնաց քաղելու...»¹ ակնարկի հերոսուհու՝ Մարտունաշենից տեղահանված ութսուներկուամյա Մարգարիտ Չովսեփյանի բողոքը ապրումների այնպիսի խտացում է, որի մեջ կարելի է տեսնել այդ օրերն ապրած յուրաքանչյուր մարդու. «Տներս, բաղուբաղչեսս, շարունակությունը երգեցիկ ծայնով, խնձորս քաղած չէր, կարտոլս քանդած չէր։ Դադար է տալիս, մտածում է։ Լոբիս հասել էր, քաղելու էր։ Հիսուն հավ ունեի, ձվերը մնացին չհավաքած։ Կովս կթալ եմ, վեղորոյվը վար դրալ, որ մերեմ։ Յոնը, մոշը, պոպոքը, հաճարը...Մեր անտառներումը անպտուղ ծառ չկար, չկար։ Մեղք ըլնեմ ես, դուռս փակել եմ, զինվորական ավտոմեքենայով զնացել...»։ Դիմանկարներից յուրաքանչյուրը մի ծանոթություն է արդեն ծանոթ կամ անծանոթ մարդկանց հետ. տպավորությունն այնպիսին է, որ հեղինակն էլ իր հերոսին ծանոթանում է ընթերցողի հետ՝ աստիճանաբար։ Նախ այն զգացողություններն են, որ ապրում է լրագրողը մինչև հերոսի դուռը բախելը, ապա առաջին հայացք, ծանոթություն և քիչ-քիչ «սիրտը բացող» հերոս, որը վերջում դառնում է հարազատ ու մտերիմ։ Ի դեպ, սիրտը բացելու մասին ահա թե ինչ է գրում Մ. Ղուկասյանը. «Տարբեր տարիքի ու սեռի մարդիկ են, տարբեր կրթության ու մասնագիտության։ Եվ որքան տարբեր են նրանց հոգեբանությունը, ապրումները, երևույթների ընկալումները, պատմելու և առավելապես, լռելու կերպը»։ Տարբեր կերպ են լռում մարդիկ և տարբեր պատճառներով, բայց այդ բոլոր կերպերի մեջ մի ընդհանուր բան կա. «Ես հիշում եմ մորս խոսքը՝ քարը որ շուռ տաս, մեծ թե փոքր, տակից անպայման մի բան դուրս կգա» (Մ. Ղ.)։ Երբ հերոսը խախտում է լռությունը, նշանակում է «քարն արդեն շուռ ենք տվել»։ Տարբեր ակնարկներում, տարբեր մտորումների մեջ լրագրողը մաս-մաս տալիս

¹ Նույն տեղում, էջ 21:

է այն բանաձևը, որի միջոցով հնարավոր է հասնել ամենակարևորին՝ զրուցակցի վստահությանը. «Ի՞նչ կարող ես անել, միայն լսել, հնարավորություն տալ, որ նա դատարկի հոգում կուտակված դառնությունը»¹: Յենց սրա շնորհիվ է ակնարկը դառնում երկխոսություն լրագրողի ու հերոսի և հերոսի ու ընթերցողի միջև:

Յողի, արյան կանչը տարբեր մարդկանց մեջ տարբեր կերպ է հնչում: Մ. Ղուկասյանին ուղեկցել է այդ կանչը և՛ կյանքում, և՛ տողերի մեջ, եթե անգամ այդ տողերով պատմում է ուրիշի մասին. «Ի՞նչ պարզվի, որ լավ լինի: Ինչպես իր, այնպես էլ իմ նախնիները Արևմտյան Հայաստանի Բասենի գավառից էին և իրար շատ մոտ գյուղերից՝ Պատժվան և Դալիբաբա: Նույն հողուջրից ենք, ասացի, իրար լավ կհասկանանք...»²: Ահա մի երևույթ ևս, որն անմիջապես մերծեցնում, հարազատ է դարձնում. լրագրողի համար սա նաև յուրօրինակ հոգեբանական հնարք է՝ զրուցակցին առավել անմիջական, մտերիմ դարձնելու: Մեկ այլ ակնարկում, ուղղակի հետևելով տեղահանության ու բռնությունների սարսափն ապրած հերոսի հիշողություններին, մի պահ կտրում է վերջինիս մտքի թելն ու քանդում սեփական հուշերի կծիկը («Միջանկյալ. ես ևս, այս ակնարկի հեղինակը՝ Մարգո Ղուկասյան, հոգևորականի՝ Տեր-Գաբրիելի թոռն եմ: Իմ պապը՝ Բասենի գավառի Դալիբաբա գյուղի վերջին քահանան, զենք բռնելու տարիքի տղամարդկանց հետ տարվել է Էրզրում, որտեղից այլևս չի վերադարձել...»)³: Հավանաբար չկա մեկը, որը դիմացինին լսելու պահին զգացած չլինի, որ տարվել է սեփական մտքերով՝ արթնացած զրուցակցի խոսքերից: Նման անմիջական զգացողությունների Մ. Ղուկասյանի էջերում կարելի է հաճախ հանդիպել: Ակնարկն ավարտվում է այսպես. իբրև եղեռն տեսած վերջին մոհիկաններից մեկը՝ նա իր հուշը փոխանցեց նվաստիս, որ ես էլ իմ հերթին, ընթերցող, փոխանցեմ քեզ...

Այսպես է աշխատում լրագրողը, այսպես է ստեղծում դիմանկար՝ հերոսի վրձնով ու ներկով. իրենը միայն մաքուր կտավն է, մնացածը ճիշտ գույնը ճիշտ վրձնահարվածով ճիշտ տեղում դնելն է. սա է հեղինակի խնդիրը, որը Մ. Ղուկասյանը յուրաքանչյուր ակնարկում յուրովի է լուծում: Մարդը բնության ստեղծագործությունն է և մարդ-բնություն փոխհարաբերությունը Մ. Ղուկասյանի ստեղծագործության առանցքային խնդիրներից մեկն է: Բնական մարդու և բանական բնության սահյանական բանաձևը դրսևորված է նաև այստեղ. «Դիտել բնությունը, տեսնել նրա գույները, լույսը, զգալ վայրի բնության թարմությունն ու

¹ Ղուկասյան Մ., Միասերը, «Գրական թերթ», 2003 թ., ապրիլի 4:

² Ղուկասյան Մ., Դուրզանդացի Հրաչը համակենտրոնացման ճամբարում, Վկայություն քսաներորդ դարի, Երևան, 2005, էջ 24:

³ Ղուկասյան Մ., Կարսի Առաքելոց եկեղեցու քահանայի թոռը, «Հայացք Երևանից», 2003 թ., թիվ 6:

հմայքը... Գիտե՞ս թե ինչ մեծ հարստություն է այդ, հոգու ու մտքի ինչ սնունդ»¹: Գիտել, տեսնել ու գրել. գրել առանց արհեստականության, գրել այնպես, որ ընթերցողը տեսնի, շոշափի, լսի, կլանի առանց մտավախության՝ ճշմարիտ է այն, թե ոչ: «Էկոլոգիապես մաքուր» ակնարկներ՝ կապված բնապահպանության խնդիրների, մարդ- բնություն հարաբերությունների հետ, մարդկային անտարբերությունից եկող անկեղծ մտահոգություն. այս ամենն, իհարկե, փաստերի լեզվով: Տասնյակ փաստեր և օրինակներ են բերվում հեղինակի կողմից՝ ապացուցելու այն, որ բնությունը ոչինչ անվճար չի տալիս, ու թե չարաշահեցիր՝ կվճարես ամենաթանկով՝ առողջությամբ: Լրագրողի փաստերն ավելի քան համոզիչ են. պատճառը դրանց՝ բժախնդրությամբ ուսումնասիրված լինելն է: «Մխիթար Գոշի առակները» կամ «Դիալոգ իրավաբանի հետ՝ Մ. Գոշի մասնակցությամբ»² վերնագրի ներքո Մ. Ղուկասյանը ներկայացնում է հողվածներ Մ. Գոշի «Դատաստանագրքից»՝ դատաստան սերմնահորերի վերաբերյալ, դատաստան տնկահատների վերաբերյալ, դատաստան թռչունների վերաբերյալ... և փորձում 12-րդ դարում ստեղծված «Դատաստանագիրքը» տեսնել այսօրվա իրականության մեջ: «Հատիկը երկար ժամանակ փակ հորում մնալով քայքայվում է, արտադրում մեթան գազ, որը մահաբեր է: Ողբերգությունից խուսափելու համար պահանջվում է աշխատանքն սկսել սերմնահորի կափարիչը որոշ ժամանակ բաց թողնելուց հետո: Մարդիկ միշտ չէ, որ բարեխիղճ են: Այդ իմանալով է, որ Մ. Գոշը խիստ պատիժ է սահմանել»: Ժամանակը չի ջնջել այն հակադրություններն ու հակասությունները, որոնք գործում են օրենքների ու դրանց հետևողների միջև: Որպես իր ժամանակի զարկերակը մշտապես շոշափող լրագրող՝ Մ. Ղուկասյանը զուգահեռներ է անցկացնում դարերի վաղեմություն ունեցող անցյալի ու ներկայի միջև՝ ցույց տալով, որ փոխվում է ժամանակը, անփոփոխ է, սակայն, մարդկային էությունը:

«Հողի վերին՝ 18-20 սմ-ը ամենաարժեքավորն է, հումուսով հարուստը, որից և կախված է բույսերի բերքատվությունը: Հայտնի է, որ այդ 18-20 սմ բերրի հողաշերտը գոյանում է 7000-10000 տարում»³: Այս տեղեկությանը նախորդում է հողի մասին մեկ այլ փաստ, այն, որ Հայրենական պատերազմի ժամանակ գերմանացիները Ուկրաինայից և Կուբանից ի թիվս հազարավոր գերիների, արվեստի գույքագործոցների ու թանկարժեք իրերի, իբրև թանկագին ավար տանում էին նաև հող: Այս տեղեկությունները ամենևին ինքնանպատակ չեն. փաստերի մեջ արդեն կա որոշակի վերաբերմունք, որը հետո հեղինակը պետք է հակադրի այն իրողությանը, որ առաջ է բերել նույնիսկ լեռնալանջերի զայրույթն

¹ Ղուկասյան Մ., Լուսավոր աղբյուրներ, Ու՞ր է կղզյակն Աևանա, Երևան, 1999, էջ 40:

² «Գարուն», 1971 թ., քիվ 7:

³ Ղուկասյան Մ., Լեռնալանջերի բողոքը, Ու՞ր է կղզյակն Աևանա, Երևան, 1999, էջ 32:

ու րողոքը: Բողոքի պատճառը հողի քայքայումն է: Բացատրությունը դարձյալ գիտական է՝ ամրագրված փորձով. «Հողի էրզիայի շատ տարածված պատճառներից մեկն էլ սխալ վարելն է: Հնում օրենք է եղել վարը կատարել լանջին զուգահեռ: Սրբապղծություն է եղել այդ օրենքի խախտումը»: Սրան դարձյալ հետևում է մանրամասն բացատրությունը, որ դա ոչ թե քմահաճույք է, այլ հողի պահանջ, և լրագրողը առաջ է քաշում հողագործության կարևորագույն դրույթներից մեկը: Այսպես կարող էր գրել միայն գյուղատնտեսությանը քաջածանոթ գրիչը:

Հաջորդ էջում արդեն մեղվապահությանն առնչվող խնդիրներն են՝¹ ոչ մասնագետին անտեսանելի նրբություններով ու հեղինակի գրչին հատուկ ահազանգով. վարիտոզ դաժան տիզը ոչնչացրել է մեղվա-ընտանիքները: Ահազանգն էլ ավելի ազդու է դառնում հակադրության միջոցով. մի կողմից պատկերներ են, որոնցից մեղվապարսի բզզոց է զալիս ու մեղրաբույր, մյուս կողմից այդ գեղեցկության ոչնչացման վտանգն է: Մեկ այլ ակնարկում սրատես աչքը երկրի ընդերքում է. «Չէ՞ որ Գանձասարն այդ երեք մետաղներից բացի (պղինձ, մոլիբդեն, ոսկի) պարունակում է նաև ռենիում, գերմանիում, տիտան, սելենիում, միկել, սկանդիում, վոլֆրամ...»²: Յուրաքանչյուր ակնարկ փաստերով հիմնավորված մի հիմնահարց է, որի վրա անհրաժեշտ է հրավիրել հասարակության ուշադրությունը: Փաստերի առատությունը Մ. Ղուկասյանի ակնարկը չի դարձնում զուտ փաստագրական նյութ. յուրաքանչյուր փաստ ունի իր շրջապատի հոգսով ապրող մարդու զգացմունքային մեկնաբանությունը, ավելին, երբեմն լրագրային նյութը թեքվում է դեպի գեղարվեստական ակնարկ՝ շնորհիվ այն գեղեցիկ, հարուստ լեզվի, որով ստեղծվում են պատկերները: Մ. Ղուկասյանի գրչի տակ անձրևը կարող է խոսել, անտառը՝ արտասվել կամ խոռվել, ծաղիկը՝ շնչել, ծիծաղել և ապացուցել, որ բնությունը կենդանի ամենաբարդ օրգանիզմն է, որին չպետք է խանգարել ապրել, եթե ուզում ես ինքդ երկար ապրել: Ասվածը հաստատենք մի քանի պատկերներով.

«Մեղուն ի՞նչ գիտի ծաղկելու ժամը: Պարզվում է՝ գիտի»:

«Բնության անտեսանելի ուժը խլրտում է կոկոնի ներսում»:

«Պարզվում է, որ բույսերն էլ են իրար հետ կռվում: Եվ գիտե՞ք ինչի համար: Ապրելու համար: Ես դա տեսել եմ իմ աչքով»:

«Բնության մեջ արև չտեսած էջերը շատ-շատ են»: «Դեռևս դեղին գույնը չի խփել անտառին. աշունը դեռ չի սկսվել»:

«Կարծես դիտավորյալ է թաքնվել, որ քաղելիս ծնկի գաս առաջը» (խոսքը հիրիկ ծաղկի մասին է):

¹ Ղուկասյան Մ., Գարուն առանց մեղվի, Ու՞ր է կղզյակն Ասանա, Երևան, 1999, էջ 32:

² Նույն տեղում՝ Սար տաշողները, էջ 44:

«Արթիկի տուֆի հանքերը ծաղկունքով լի քանի - քանի չքնաղ ձոր են փակել, քանի սառնորակ աղբյուր կուրացրել»:

«Բնության ձայներին ականջ դնել է պետք. ամբողջությամբ մի մեծ համերգ է դա... Տարվա բոլոր եղանակներին, օրվա բոլոր ժամերին բնությունն իր համերգն ունի»:

Ահա բնության ընկալման մի պատկեր ես. «Հաճելի է գետի ձայնը, որ պարուրում է մարդու էությունը... Ամեն ինչ հրաշալի է, եթե աչքերդ փակ են»: Բացում ես՝ հրաշքն անհետանում է. մնում է մարդկային ձեռքով ապականված գետը. «Կարծես քո զգեստին մեկն իր կեղտոտ ձեռքերն է քսել»¹: Համեմատությունն ավելի քան տեղին է, ավելի խորը, քան թվում է առաջին պահին. եթե փորձեն կեղտոտ ձեռքերով դիպչել զգեստիդ, թույլ չես տա, իսկ եթե զիտակցես, որ բնությունն էլ նույնքան քոնն է, որքան զգեստդ, որևէ մեկին թույլ չես տա ապականել այն:

Մ. Ղուկասյանի համեմատությունները, երբեմն առաջին պահին անհասկանալի, իրականում ունեն ներքին խոր տրամաբանություն: Հաճախ ակնարկներում մեջբերվում են այնպիսի փաստեր (հիմնականում պատմությունից), որոնք կարծես թե որևէ կապ չունեն քննարկվող նյութի հետ: Իրականում ոչ մի տող անմպատակ չէ: «Գետի երգը լռել է» ակնարկում խոսվում է Դեբեդի՝ Թումանյանի ներշնչանքի աղբյուրի ու նրա «հերոսներից» մեկի մասին: Թումանյանից մեջբերված տողերի կողքին լրագրողի տարակուսանքն է՝ ինչու՝ այնպես եղավ, որ մարդն ու բնությունն իրարից խռովեցին:

Թվում է՝ զրույցը բնության ու ընթերցողի հետ ինչպես սկսվել, այնպես էլ շարունակվելու է, բայց... «Հիերոգլիֆները եզիպտացիների հնագույն գրանշաններն են...»: Հարց՝ ի՞նչ կապ ունեն եզիպտացիները Դեբեդի հետ: Պատասխանը չի ուշանում. «Պատկերագրերում հանդիպում է նաև մեջքի վրա շրջված ձուկ: Երկար ժամանակ հնագետները չէին հասկանում, թե դա ինչ է նշանակում: Իսկ հիմա շատերին է հայտնի՝ ջուրը աղտոտ է և թթվածնով աղքատ: Ձկները շրջվում են մեջքի վրա, երբ շնչահեղձ են լինում: Տարբեր մայրցամաքներում գետեր կան, որոնց կենդանական աշխարհն աստիճանաբար նվազել է և, ի վերջո, իսպառ ոչնչացել: Դրանցից մեկը Դեբեդն է»: Ահա թե ինչպիսին էր կապը Դեբեդի և եզիպտական հիերոգլիֆների միջև: Նույն ակնարկում ասվում է՝ բնության մեջ բոլոր երևույթները կապակցված են միմյանց: Երբ մարդն այդ երևույթներից որևէ մեկի մեջ փոփոխություն է մտցնում, խաթարում է ամբողջությունը: Լրագրողի՝ բնապահպանությանը նվիրված վերնագրերից յուրաքանչյուրը մի այդպիսի խաթարման ծնունդ է: Մարդ-բնություն հարաբերություններում եղած սխալները հեղինակը հունցում ու մատուցում է մարդուն, որպես վերջինիս ցանածի ու հնձա-

¹ Ղուկասյան Մ., Գետի երգը լռել է, Ռե՞ր է կղզյակն Մևանա, Երևան, 1999, էջ 22:

ծի արդյունք: Մարդկային անտարբերությունը ոչնչացնում է բնությունը: Հզոր է բնությունը, միաժամանակ՝ անպաշտպան. «Եթե Ծաղկածորի անտառները, քնքուշ ծաղիկները (որոնք այնքա՛ն պակասել են) լեզու ունենային, շատ բան կպատմեին իրենց վիճակի մասին»: Մ. Ղուկասյանի ակնարկներում հաճախ վերաբերմունքն արտահայտվում է փակագծերում: Թվում է՝ ասվածն ընդամենը ռեպլիկ է կամ լրացում. իրականում փակագծում եղածն ամբողջացնում, շեշտադրում է ասելիքը: «Բնությունը նույնպես կարող է առողջ կամ հիվանդ լինել (երբեմն ծանր ու անբուժելի) ...», կամ «Հէ՛ որ միլիոններ են ծախսվում գործարանը կառուցելու համար (թեկուզև սխալ, թեկուզև անհեռանկար)», - փակագծում ասվածը և՛ վերաբերմունք է, և՛ ասելիքի շեշտադրում, և՛ փաստ, և՛ ահազանգ¹:

Մեծ է լրագրողի ստեղծագործության ճանաչողական արժեքը: Թուփ առ թուփ, քար առ քար ճանաչում է Հայաստանը (և ոչ միայն Հայաստանը) և պատկերները պահելով աչքերի մեջ, բերում, նույնությամբ փոխանցում է ընթերցողին: «Ճամփորդությունների ժամանակ ավերված լանջերի ես հանդիպել եմ Սևանը գրկող Գեղամա և Վարդենիսի լեռներում, Թալինում, Եղեգնաձորում, Վեդիի շրջանում, Ողջիի ափերին, Արարատյան դաշտում»: Ակնարկը ներկայացնում է ոչ միայն Հայկական լեռնաշխարհում, այլև Աֆղանստանում կառուցված քահրիզների ստրատեգիական նշանակության մասին, և վկայակոչելով հայոց հնագույն ձեռագրերից մեկը, տալիս է հետաքրքիր և արժեքավոր տեղեկություններ, որոնք է՛լ ավելի են մեծացնում ակնարկի ճանաչողական արժեքը:

Աշխարհը ճանաչելը, աշխարհ տեսած լինելը անընդհատ համեմատության մեջ է պահում լրագրողին. համեմատությունը չի կարող լինել առանց վերլուծության՝ այն, ինչ անհրաժեշտ է երևույթը ճիշտ գնահատելու և ներկայացնելու համար: Դիմենք օրինակներին.

«Այդպիսի մասրենիներ տեսել էի Ենիսեյի ափին, սիբիրյան տայգայում»:

«Մի ամառ, Ծղալտուբոյում հանգստանալիս, երես առ երես հանդիպեցի բնության անակնկալներից մեկին»:

«Բարեբախտաբար ես այցելել եմ Փարիզի ակվարիումը»:

«1985 թվականն էր, Իսպանիայից վերադարձել էի հարուստ տպավորություններով»:

«Ֆինլանդիայում էի... Գեղեցիկ բնություն է, ծով, նավակներ, ծառեր, ստվերախիտ անտառներ»²:

¹ Ղուկասյան Մ., Ծաղկածոր՝ առանց ծաղկի և անտառի, «Գարուն», 1998, թիվ 1:

² Օրինակները՝ Բնության մեջ ի՞նչն է ամենաթանկը, Ծաղկի գաղտնիքը բնության գաղտնիքն է, «Օպկիանոսի բնակիչները, Հովհաննեսի և Սկրտչի քարապատնեղը, Տխուր նվագներ՝ ձոնված ծաղիկներին» ակնարկներից են:

Այսպես կարելի է երկար թվարկել, և որքան մեծ է շրջագայությունների աշխարհագրությունը, նույնքան ընդարձակ է այն մարդկանց և երևույթների ցանկը, որոնք արժանացել են ակնարկագրի գրչին:

Ղուկասյան-լրագրողի ստեղծագործության առաձնահատկություններից է նաև ժողովրդական առաձների առատությունը: Իր խոսքը հաստատելու, ժողովրդի փորձով, իմաստությամբ ամրագրելու նպատակով հեղինակը հաճախ է դիմում ժողովրդական բանահյուսությանը: «Մեր ժողովուրդը մի առած ունի. բարի մարդկանց մասին ասում է՝ մի մրջյուն անգամ չի տրորել» («Բնության մեջ ի՞նչն է ամենաթանկը») կամ «Կյանքի փորձից ելնելով՝ ժողովուրդը շատ գործնական մի ասացվածք է ստեղծել՝ կռվի ժամանակ փլավ չեն բաժանում» («Լեռնալանջերի բողոքը»): Եվս մեկ օրինակ. «Ջուրը ոսկի է,- աշխարհի համարյա բոլոր ժողովուրդներն ունեն այս առածը: Բայց անտեղի ինչքա՞ն ջուր է հոսել ու հոսում», - ժողովրդական առածին հակադրվում է ավստոսանքը, ապա նույն՝ «Լուսավոր աղբյուրներ» ակնարկում համդիպում ենք՝ սառը, համեղ ջուր էր. ինչպես մեր մեծերն են ասում՝ ծյան բերանից էր գալիս:

Յեքիաթով է սկսվում «Սար տաշողները» ակնարկը. «Լինում է, չի լինում, մի ուժեղ մարդ է լինում, այնքան ուժեղ, որ անունը դրած են լինում Սար Տաշող...»: Ինչպես հեքիաթում, Ղուկասյանի ակնարկներում նույնպես չարի ու բարու կռիվ է, չարը ճանաչել տալու, չարն ի ցույց դնելու, բարին արժևորելու պայքար: «Երբ մի քիչ երկար ես մտածում մարդ-բնություն փոխհարաբերության շուրջը, հասկանում ես, որ դա անվախճան պայքար է...»: Ակն ընդ ական՝ այսպես կարելի է բնութագրել Մ. Ղուկասյանի գնահատականը մարդ-բնություն հարաբերություններին:

Գնահատելու հարցում անաչառ լինելու լրագրողի սկզբունքը ակնառու է բոլոր ակնարկներում: «Երևի սրա համար է ասված՝ մարդը միշտ հակված է լավին խաբվելու», - այսպես է ավարտում հեղինակը «Տխուր պատմություն»¹ ակնարկը. ինքը, սակայն, գրչին երբեք չի խաբում, որքան էլ հակված լինի լավ բան գրելու: Ահա թե ինչ է հիշում ակնարկագիրը. «1970 թ. «Գարունի» խմբագիրը Վարդգես Պետրոսյանն էր: Ինձ ուղարկեց Գյումրի՝ մի լավ, դրական ակնարկ գրելու: Գնացի: Լավ ակնարկ գրելու մտադրությունը, սակայն, շատ արագ փոխվեց մտահոգության. փաստերը խոսում էին հակառակի մասին: Երբ ձեռագիրը պատրաստ էր, ինքս իմ գրածից վախեցա...»: Եղածը եղած էր, և սպասվելիք դրական ակնարկի փոխարեն խմբագրի սեղանին դրվեց «Երկրորդ քաղաք՝ չի նշանակում երկրորդական քաղաք» ծավալուն ակնարկը՝ արժեքավոր առաջին հերթին Լեմինական քաղա-

¹ Ղուկասյան Մ., Ու՞ր է կղզյակն Սևանա, Երևան, 2003, էջ 263:

քի մասին հարուստ ինֆորմացիայով: Առհասարակ, ցանկացած ակնարկ, հրապարակախոսական հոդված տարբեր ժամանակներում արժևորվում և ընկալվում է տարբեր կերպ: Այսօրվա վերլուծողի համար թերևս ամենաուշագրավն այն հատվածն է, որը տեղեկություն է տալիս 1961 թ. հիմնադրված ՀԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի գեոֆիզիկայի և ինժեներային սեյսմոլոգիայի գիտահետազոտական ինստիտուտի, նրա դերի, նշանակության, հեղինակության ու հնարավորությունների մասին: «1965 թ. ԽՍՀՄ Գիտությունների ակադեմիայի նախագահությունը որոշում ընդունեց, որի համաձայն՝ ինստիտուտը ճանաչվեց Խորհրդային Միության տերիտորիայում ուժեղ և ավերիչ երկրաշարժերի գրանցման և ուսումնասիրման առաջատար կենտրոն»: 1970 թվականին, երբ գրվում էր ակնարկը, այլ էր հարցադրումը՝ և ինչքան բան կփոխվի քաղաքում, եթե այս տիպի հիմնարկությունները ավելանան... 1988 թ. ավերիչ երկրաշարժից տասնութ տարի առաջ մտահոգությունը կապված էր կադրերի հետ: Մինչդեռ 1988-ը ստիպում է այլ կերպ մայել խնդրին, այլ կերպ ընկալել հարցադրումն ու հետևություններ անել: Իսկ ակնարկում տեղ գտած փաստերն իրենց ճշգրտությամբ և ճշմարտացիությամբ թույլ են տալիս անել հետևություններ՝ թեկուզ տասնամյակներ անց: «Քաղաք – պետություն, քաղաք – հանրապետություն», - մի՞թե այսօրվա Երևանի համար չեն այս բնորոշումները, որոնց մասին ակնարկել է հեղինակը դեռևս 1970 թվականին. «Երևանը դարձել է մեծ գլուխ՝ թույլ վերջույթներով. նույնիսկ երկրորդ քաղաքը թուլացել է մայրաքաղաքի պատճառով»: Սա փաստ է, որը, ցավոք, ավելի քան իրական է նաև մեր օրերի համար:

Մի կողմից ակնարկը՝ որպես լրագրային ժանր, արտացոլում է իրականությունը կոնկրետ ժամանակահատվածում, մյուս կողմից, ուսումնասիրելով Մ. Ղուկասյանի՝ տասնամյակներ առաջ գրված ակնարկները, կարող ես մտածել, որ դրանք գրվել են օրեր առաջ: Գաղտնիքը նյութի ընտրության մեջ է՝ խնդիրներ, որոնք հավերժական են, որոնք բնորոշ են մեր մտածողությանը, նկարագրին: Եվ քանի որ անփոփոխ է նկարագիրը, անփոփոխ են նաև այստեղից բխող խնդիրները, իսկ լրագրողի տաղանդը դրանք նկատելու, բարձրաձայնելու մեջ է: Լրագրողական աչք, ճիշտ կողմնորոշվելու ունակություն և հետևողականություն՝ սրանք են այն պայմանները, որոնք կարող են ակնարկը դարձնել ազդեցիկ միջոց՝ որևէ խնդրի լուծման համար: «Բաց նամակ երկու միլիոն հասցեով»¹ ծավալուն նյութի մեջ (որի ժանրային պատկանելությունը դժվար է որոշել բարդ կառուցվածքի պատճառով) միևնույն երևույթը դիտարկված է տարբեր հայացքներով՝ հնագետի, բուսաբանի, քիմիկոսի, բժշկի, աշխարհագրագետի, վերջապես մի մար-

¹ Ղուկասյան Մ., Բաց նամակ երկու միլիոն հասցեով ակնարկը զետեղված է համանուն ժողովածուի մեջ, «Հայաստան», Երևան, 1974:

դու հայացքով, որին մտահոգում են շրջակա միջավայրի պահպանության հարցերը: Ակնհայտ հետևողականությամբ հեղինակը փորձում է ընթացք տալ արձանագրված խնդիրներին և հրավիրել ոչ միայն հասարակության, այլև պատկան մարմինների ուշադրությունը՝ ակնկալելով գործնական միջամտություն: Եվ «Բաց նամակի» շարունակությունը այն բաց հարց ու պատասխաններն են, որ տեղի են ունեցել լրագրողի և հանրապետության պետական այրերի միջև դեռ 1968 թվականին:

Որպեսզի ասվածի ճշմարտացիության մեջ համոզես ընթերցողին, առաջին հերթին պետք է հավատաս ու համոզված լինես ինքը: «Եղել է դեպք, երբ քաղցկեղի պատճառների հայտնաբերման մասին ակնարկ գրելու համար ստիպված եմ եղել խմել նույնիսկ պատրաստուկը», - այսպիսի բժախնդրությամբ է ծնվել «Մոռացված լաբորատորիայից մինչև Իսրայել»¹ ակնարկը Օնիկ Կարապետյանի և նրա ստեղծած՝ քաղցկեղի վաղ ախտորոշման «Օկարին» պատրաստուկի մասին: Հետագայում ակնարկը դարձավ հիմք «Մի կյանքի պատմություն» վիպակի համար: Մ. Ղուկասյանի գրիչն ուրվագծում է ոչ միայն մարդկային կյանքի պատկերներ, այլև պատմություններ այն ամենի մասին, ինչն ունի հոգի և կենսագրություն: Այդպիսի շարք է հայոց քարակերտ հրաշքներին՝ հնագույն վանքերին, եկեղեցիներին, մատուռներին ու խաչքարերին՝ նվիրված ակնարկաշարը, որը մեր մասունքները ճանաչել տալու լավագույն միջոցներից է: Մ. Ղուկասյանը, խոսելով ճշմարիտ ստեղծագործության մասին, հաճախ է վկայակոչում Վիլյամ Սարոյանին՝ ինչ իրականում տեսել ես, եթե կարողանաս ճիշտ այդպես նկարագրել, դրանից զեղեցիկ պատմվածք չի լինի:

Ութսունամյա լրագրողը ցայսօր պատմում է այն, ինչ տեսել է. բնական, զեղեցիկ, առանց ավելորդ, կեղծ բառերի: Ամենագեղեցիկը հենց այդ պարզությունն է:

---

¹ «Գարուն», 1994 թ., թիվ 8:

**ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ՉԱՓՈՒՄԸ՝ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՋԱՆՔ.
Ա. ԱՅՎԱԶՅԱՆԻ «ՀԱՅՈՒԹՅՈՒՆ» ԹԵՐԹԸ**

ԶԼՄ-ների մատուցած հատվածականացող իրականության դիտարկումը քննական է դարձնում այդ պատկերն ամբողջացնելու հարցը իրականության ակտիվ դիտող-սպառողի համար: Ժուռնալիստիկայով զբաղվողի, լրատվության մեջ իբրև փորձագետ կամ լուրերի աղբյուր հանդես եկողի և դիտող-սպառողի համար, առավել ակտիվ հայացք ունենալու դեպքում, կարող է ծագել համակարգման խնդիրը: Համակարգումը կամ դրա խնդրականացումը կարող է տեղի ունենալ իբրև լուրեր ստեղծողի, փորձագետի առնվազն մտահոգություն, իբրև ժուռնալիստիկայով զբաղվողի առնվազն ներքին հարցադրում, իբրև դիտողի հայացք (այս դեպքում պահանջվում է առավել ակտիվ, ոչ պարզ սպառողական դերակատարում), իբրև որևէ առանձին կառույց (ԶԼՄ, գիտահետազոտական ինստիտուտ), որի ստեղծած համակարգը մատչելի է դիտողին: Դիմելով Պ. Բուրդյոյի կիրառած «դաշտ» եզրին՝ հարցը կարելի է քննել իբրև ժուռնալիստիկայի դաշտի հիմնախնդիրներից մեկը:

Ժուռնալիստիկայի դաշտը դիտարկելիս Պ. Բուրդյոն, ի թիվս այլ հարցերի, առանձնացնում է նաև դաշտին բնորոշ հապճեպությունը: Մասնավորապես նա խոսում է հեռուստատեսության այն պրակտիկայի մասին, երբ կարող են տաղավար հրավիրել որևէ մասնագետի՝ երեք րոպեում խոսելու, օրինակ, Ճզնաժամի մասին: «Ժուռնալիստիկան հապճեպություն է, ժամանակի անդադար հոսք: Դուք չեք կարող մաթեմատիկայով զբաղվել TF1-ի հրապարակում, այնտեղ չեք կարող զբաղվել նաև սոցիոլոգիայով, դուք այնտեղ ոչինչ չեք կարող անել»¹: Պ. Բուրդյոյի հարցադրումը՝ կապված այս սահմանափակության հետ, խնդրարկում է դրան հակառակելու հնարավորությունը, երբ որևէ ոլորտ մուտք ունենալու իրավունքի պաշտպանությունը «չի նշանակում պաշտպանել էլիտարությունը: Դա նշանակում է պաշտպանել այն

---

¹ П. Бурдьё, Поле политики, поле социальных наук, поле журналистики, *В книге: Социология Пьера Бурдьё. Альманах Российско-французского центра социологии и философии Института социологии Российской Академии наук, М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2001, с. 137.*

բաների արտադրության սոցիալական պայմանները, որոնք կարող են ստացվել միայն որոշակի պայմաններում¹: Բուրդոն անհրաժեշտ է համարում մուտքի իրավունքի և ելքի անհրաժեշտության հարցի առաջադրումը:

Նման հարցադրումներով փորձել են ներկայացնել 1992-1997 թթ. Ա. Այվազյանի խմբագրած «Հայություն» թերթը՝ նպատակ ունենալով քննել այն հանգամանքները, որոնցով, ըստ իս, Այվազյանին հաջողվել է պաշտպանել թերթի գաղափարների «արտադրության սոցիալական պայմանները»: Այս տեսակետից «Հայությունն» ուսումնասիրելով Ժուռնալիստական դաշտում՝ հարկ է լինում շեշտել նախ՝ վերը բերված մի շարք գործուն հայացքների կարևորությունը, առանց որոնց տարտամ ու անհստակ է դառնում «Հայության»՝ իբրև որոշակի համակարգի պատկերը, որ ներկայացվում է ստորև: Խոսքը տարբեր խորագրերում քաղաքակրթական չափման հաճախ չտարրորշված սփռվածության մասին է, որը հավաքելու համար էլ անհրաժեշտ է դիտողի ակտիվ հայացքը: Այս պարագային «Հայությունը» կարող է ներկայանալ իբրև իմաստավորող կառույց, որի ստեղծած համակարգը՝ իբրև վերը նշված հարցադրման պատասխան, մատչելի է դիտողին:

Անկախության առաջին տարիները, ինչպես յուրաքանչյուր սկիզբ, վերադիրքորոշումների ժամանակահատված էին: Քաղաքական-գաղափարական վերաբժանողություններն ու ընթացքի ուղղությունները հստակեցվում էին ոչ միայն տարերայնորեն կամ «հոսանքին համընթաց», այլև որոշակի տեսական հիմնավորումներով: Ժամանակաշրջանի մասին շատ են հնչում դրական ու բացասական գնահատականներ՝ լուրջ ձեռքբերումների ու լուրջ վթարների հաշվառմամբ: Ընդ որում՝ այդ գնահատականները տրվել և տրվում են ինչպես «ձեռքի հետ»՝ իբրև առավելապես անհատական-հուզական արձագանք եղածին, այնպես էլ բանական մեկնաբանման որոշակի փորձով:

Հոդվածում անդրադառնում են «Հայություն» պարբերականին՝ իբրև նման բանական փորձի: Նման ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս դիտարկումներ անել, որոնք ոչ միայն բնորոշում են պարբերականը, այլև տեղիք են տալիս մի շարք արդիական հարցադրումների: Թերթը, ինչպես նշվեց, ուսումնասիրվել է առավելապես իբրև մտավոր փորձ՝ ակնհայտ արժեքային-գաղափարական նպատակադրմամբ, երևույթների ներկայացման ոչ թե պարզ-նկարագրական, այլ վերլուծական ուղղվածությամբ: Ակնհայտ են առաջադրված թեմաների ու մեկնաբանման կերպերի հաճախ քաղաքակրթական շեշտադրումները:

Այս համատեքստում «Հայության» հրատարակման ժամանակահատվածը դիտարկելիս նկատելի է դառնում վերաբժանացող ազգային-

¹ П. Бурдые, указ. соч., с. 137-138.

պետականը ստեղծելու ճիգը, որ ենթադրում էր կրկին հասկանալ ինքն իրեն և իբրև հաջորդ քայլ՝ նոր ինքնաստեղծում հանրային-մշակութային կյանքի բոլոր ոլորտներում, որ հանգուցային էր անցյալը, ներկան և ապագան կարգաբերելու տեսակետից: Նոր ինքնակազմակերպման լիցքը ուրվագծում է ազգային ինքնության վերահայտնաբերումը և ներկայացումը նոր գրություններում՝ որպես ամփոփում ու մեկնարկ, ինչպես մեկ ուրիշ տեքստի և այլ, բայց որոշ առումներով զուգահեռելի ժամանակի՝ Մ. Խորենացու պատմության վերաբերյալ նկատում է Ա. Ստեփանյանը, «շարակարգելու հայոց պատմական ժամանակը»՝ «ազգային ինքնությունը բանաձևելով իբրև գրության միասնական տեքստ՝ ներքին լծորդումներով ու զարգացումներով», որ «կարելի է ընթերցել, ըմբռնել և իմաստավորել»¹:

Նման զուգահեռումներ առթելով՝ 1992 թ. փետրվարի 14-ից լույս տեսած «Հայություն» թերթը տարբերվում է մինչ այդ, այդ օրերին և դրանից հետո հրատարակված թերթերից: Խմբագիրն Ա. Այվազյանն էր, որի կողքին ապրած ու աշխատած մարդիկ նշում են՝ նրա ողջ ստեղծագործությունը միտված էր «Ո՛վ ենք վերջապես մենք» հարցին: Այվազյանի ժամանակակիցների համար անակնկալ էր, որ գրականությունից, կինոյից, գեղանկարչությունից դուրս նա այս հարցը որոշում է քննել նաև առանձին պարբերականում: Սա ուշագրավ փաստ է և Այվազյանի ստեղծագործությունը հասկանալ-բնորոշելու նոր մեկնակետեր է տալիս: Եվ ոչ միայն Այվազյանի ստեղծագործությունը, այլև այդ օրերի հայ իրականությունն առհասարակ:

Ինչպես նկատում է արծակագիր, հրապարակախոս, թերթի աշխատակից Գ. Ջանիկյանը, «Հայությունը» տարբերվում էր հայկական բոլոր լրատվամիջոցներից իր ուղղվածությամբ, հենց թեկուզ էջադրումով ու ձևավորումով: Դա «հեղինակային թերթ էր»² Այվազյանը ոչ միայն հղանում էր հերթական համարի թեմաները, այլև անմիջապես գրում էր այն, ինչը պակասում էր տվյալ էջում՝ պատմվածք, հոդված, ակնարկ, կատակաբանություն³: Փաստորեն նման մտահղացումն ու դրա իրագործումը առավելապես մեկ անվան հետ է կապվում, որքան էլ որ թերթը կուլեկտիվ աշխատանքի արդյունք էր:

Սեփական մտահղացմամբ՝ գրողը հարցը դնում է ժամանակային ընթացքի մեջ՝ դուրս գալով զուտ գրական ընդհանրական ժամանակից: Սա Այվազյանի գրությունը նմանեցնում է պատմագրական փորձի, երբ իրերը, զաղափարները ներկայացվում են ժամանակագրական կարգով:

¹ Ա. Ստեփանյան, Խորենացու «Ողբի» մի հատվածի մեկնաբանության շուրջ, Ձեկուցումների ժողովածու, Երևան, ԳԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2006, էջ 249:

² Գ. Ջանիկյան, Ա. Այվազյան առեղծվածը, Այվազյանական ընթերցումներ-2008, Երևան, 2008, էջ 170:

³ Տես նույն տեղում:

Ընդ որում՝ ուշագրավն այստեղ այն է, որ լրագրային տիրույթի մեջ փորձ է արվում դնել «երկար տևողությունների ժամանակը»¹ թերթի միտումը՝ ներկայի ժամանակագրությունը, որ առհասարակ բնորոշ է լրագրությանը, այվազյանական տեքստում ձեռք է բերում նաև քաղաքակրթական ժամանակի արժեք: Ինչպես նկատում է «Հայություն» թերթի աշխատակից Ռուզան Ջաքարյանը, «Հայությունն» առանձնանում էր, «քանի որ ոչ թե աշխարհագրական տարածքի, այլ ժամանակների չափումով էր մեր տիրույթի սահմաններում կատարվող իրադարձություններին անդրադառնում»²:

Խորենացիական միտումը՝ ազգի մշակութային կերպը ներկայացնել ժամանակագրական ընթացքի մեջ, Այվազյանի «Հայությունում» արտահայտվում է իբրև ՆԵՐԿԱ-յացում, երբ քննվողը օրերի ժամանակն է, սակայն քաղաքակրթական իմաստավորումներով: Ընդ որում՝ ներկայի իրողությունները շարադրվում են հեռու և մոտ անցյալի իրողություններին զուգահեռ՝ արժեքներ առանձնացնելով նաև ժամանակային չափույթի հաշվառմամբ. «Հիմա մենք, կարծես թե առհասարակ, կորցնում ենք կապը մեր անցյալի հետ: Ավելի ստույգ՝ կապող թելը բարակել է և այնպես, որ կարող է կտրվել: Իսկ կտրվելու դեպքում մենք կկորցնենք նույնիսկ ժառանգորդ կոչվելու իրավունքը»³: Ուստի «Հայության» ընդգրկած թեմատիկ շրջանակը՝ «ժամանակների ժառանգորդության» պարառմամբ, բավական լայն է՝ ճարտարապետություն, քաղաքաշինություն, գրականություն, քաղաքականություն, պատմություն և այլն: Իսկ ժամանակները համադրելու, ներկայացնելու պահանջն իրականացնում են մտավորականները՝ ոչ միայն թերթի աշխատակիցներ, այլև գիտության և մշակույթի տարբեր գործիչներ, որոնց դիտարկումները տպագրում է թերթը: Սովորել ժամանակների կրկնությունից, քանի որ «նա կրկնում է իր բոլոր փուլերը նույնությամբ». «դրա ապացույցը պատմության մասին տարբեր ժամանակների մտածողների բնորոշումներն են: Եվ դրանցով որոշել, թե որ ժամանակն է նկատի առնվում, դժվար է»⁴ (ընդգծումը մերն է - Մ.Կ.): «Հայության» ներկայացրած ժամանակը «քաղաքակրթության հիմնաքարերի վրա»⁵ դրոշմ ունեցող ժողովրդի ընթացքն է:

¹ Տես Ս. Դովհաննիսյան, Ֆ. Բրոդելի պատմության տեսությունը, «Վեմ» համահայկական հանդես, 1 (2011), էջ 98-118:

² Ռ. Ջաքարյան, Մենք երկրի մշակույթ չունենք, Այվազյանական ընթերցումներ-2008, Երևան, 2008, էջ 179:

³ Ս. Ղազարյան, Երևան XXI, «Հայություն», 1998 թ., 28 փետրվարի, թիվ 2:

⁴ «Հայություն», 1998 թ., 28 փետրվարի, թիվ 2:

⁵ Ա. Այվազյան, Զրիստոնեությունից դեպի հեթանոսություն՝ 7 կիլոմետր, «Հայություն», 1992 թ., 3 ապրիլի, թիվ 4:

Երկար տևողությունների մասին մտածելը, հետևաբար՝ դրանց ներ-
քերուճը լրագրային իրականություն կատարվում է ընթացքի իմաստա-
վորումների միջոցով: «Մտավորականության Սկիզբն և Քարիբդան»,
«ԿԳԲ-ի նկուղներում» և այլ խորագրեր կողք կողքի են դնում ոչ վաղ
անցյալի պատմությունները՝ հասկանալու և դրա հիման վրա ներկան
ստեղծելու միտումով: Այվազյանի փորձը դառնում է ազգային ինքնու-
թյան հայտնաբերումով նաև ազգային ժամանակը վերագտնելու փորձ:
Ազգային ժամանակի տեղափոխումը անցյալից դեպի ընթացիկ ժամա-
նակ (ներառելով նաև անցյալը) արտահայտում է հայացքի վերա-
կողմնորոշումը, միտումն առ ապագա, որ ենթադրում է նաև անդրա-
դարձ հայկական ինքնության ու քաղաքական կողմնորոշման խնդիր-
ներին¹:

Ուշագրավ է, ինչպես արդեն նշեցի, մի հանգամանք ևս՝ մշակութով
համակարգվող ժամանակի հասցեագրումը բոլոր հայերին, այն է՝ ան-
հատի միտումն առ բոլորը, որ դրսևորվում է համայն հայությանն ուղղ-
ված պարբերականի ստեղծմամբ. «Հայաստանը միակ տեղն է հողա-
զնդի վրա, որ կարող է կոչվել համայն հայության կենտրոն՝ առանց
խտրականության, առանց բաժանումի ներքին սփյուռքի, արտաքին
Սփյուռքի և Մայր Հայաստանի: Այժմ, երբ միտում կա աշխարհի հայու-
թյանը հնարավորություն տալ լինելու Հայաստանի քաղաքացի, յուրա-
քանչյուր հայի ծայն, որտեղից էլ նա լսվի, հայրենիքի ծայնն է, և յու-
րաքանչյուր հայի սեփականություն առաջին հերթին իր հողն ու ջուրն է,
իր երկինքն ու իր պատմությունը: ...Այսօր բոլոր հայերի ծայները մի
հնչողություն ունեն, և այդ միաձայնությունը պետք է լսվի ամենուր:
Դրան են ծառայելու «Հայություն» թերթը և նրա հիմնադիր մարմինը՝
Սփյուռքահայության հետ կապերի կոմիտեն: ...Մեր շաբաթաթերթը
հայության թերթն է, և նրան պետք է աշխատակցեն, ավելի ճիշտ՝ նրա
տերը դառնան բոլոր հայերը աշխարհի տարբեր ծայրերից»²:

Այվազյանի նման հավակնոտ-ծավալային մտահղացումը նրան մո-
տեցնում է թունամյանական «ամենայն հայոց»-ին: Ընդ որում՝ ուշա-
գրավն այն է, որ բոլոր հայերին ուղղված խոսքը թերթին թղթակցող
մտավորականների խոսք է. սրանով ազգը, կարելի է ասել, որպես պո-
տենցիալ ընթերցող՝ ենթարկվում է մեկ մշակութակենտրոն ուղղորդ-
ման: Պետության ներքին լարված քաղաքականության հարցեր գրեթե
չեն շոշափվում: Երկիր ունենալու խանդավառության մեջ խնդիր է դառ-
նում գրեթե բացառապես ազգի մշակութային ինքնության կերպը:
Գրագետ շուկայավարման կանոնը՝ սեզմենտավորել լսարանը, որ նոր
ժամանակներում կիրառելի և արդյունավետ է նույնիսկ ավանդաբար ոչ

¹ Տե՛ս «Հայություն», 1992, հունիս, թիվ 9-10: Համարն ամփոփում է «Հայությունը 21-
րդ դարի շննին» համահայկական գիտաժողովի ելույթները:

² «Հայություն», 1992 թ., 14 փետրվարի, թիվ 1:

շուկայական համարվող ստեղծագործական արտադրանք թողարկելիս, շրջանցվում է այս մտահղացման մեջ: Իր բովանդակությամբ առավել ինտելեկտուալ շրջանակների բավարարող թերթը նման նպատակ չի հետապնդում. դա դառնում է մի տեսակ երկրորդային որակ: Բնական է, որ այս հանգամանքը որոշակի ազդեցություն է ունենում թերթի կառուցվածքի, բովանդակության ու նաև հրատարակման տևողության վրա: «Հայությունը» շահում է ինքնատիպության ու ասելիքի իմաստով: Հեղինակային կառուցիկ մտահղացումը առանձնացնում է «Հայությունը» այլ պարբերականներից, տալիս նրան մի տեսակ ինքնաբավություն՝ այլ թերթերի հետ հարաբերության տեսանկյունից:

Նման «ինքնաբավության» լուծած որակական խնդիրը հասկանալի է դառնում մրցակցության դերի թեկուզ հարևանցի քննումով: Ըստ Պ. Բուրդյոյի դիտարկման՝ «...Մրցակցությունը, որը միշտ ներկայացվում է իբրև ազատության պայման, հակառակ ազդեցություն է ունենում մշակութային արտադրության դաշտերի վրա, որոնք առևտրային ճնշում են զգում...: ...Մրցակցային պայքարը, որ [...] տարբերության, առաջնայնության սևեռուն որոնումների է հանգեցնում, բերում է ոչ թե տարբերակման, այլ միասնականացման»¹: Այսօր, սակայն, նման «ինքնաբավությունն» անթույլատրելի շքեղություն կդիտվի: Այվազյանի ձեռնարկը՝ իբրև զաղափարական կազմակերպում, ցավոք, ավելի բնորոշ է նման անցումնային-ինքնակազմակերպող, բայց ոչ քիչ թե շատ կարգավորված կամ իրեն այդպիսին համարող ժամանակին:

«Ժամանակի դանդաղեցումը» այսքանով «Հայությանը» հաջողվում է նաև կոմերցիոն լուծումներից խուսափելու ճանապարհով: Այս տեսակետից խնդիր է ստեղծագործական ազատության և կոմերցիոն միջավայրի հակասությունը, որ այվազյանական մտահղացման դեպքում լուծվում է բացառապես հօգուտ առաջինի՝ ակտիվացնելով թերթում քաղաքակրթական ժամանակը, իսկ զաղափարականից դուրս ծավալվող հարթության մեջ հարուցելով կենսական նշանակության դժվարություններ:

Սա, թերևս, ներքին կապ ունի մեկ այլ խնդրի հետ: Ինչպես նկատում է մշակութաբան Հ. Բայադյանը, «բազմաթիվ լուրջ և հրատապ հարցերի մասին խորհրդածելու և լուծումներ առաջարկելու հիմնական տեղը, պատշաճ գիտական կարողությունների և ասպարեզի բացակայության պայմաններում, հաճախ դառնում են հանրահավաքային հարթակներն ու լրագրերի խմբագրական սյունակները»²: Սա, ըստ մշակութաբանի, «մտավորական դիսկուրսի անհետացումն է»: Նման հայացքը լրատվական սյունակներին ու հանրահավաքային հարթակներին

¹ П. Бурдые, указ. соч., с. 134.

² Հ. Բայադյան, Հեղափոխություն, <http://old.hotq.am/am/politica/revolution-1/> (14.09.2011):

երևան է թերում մշակութային իրական կարիքների և տարբեր քաղաքական-հասարակական շրջանակներում առաջադրվող լուծումների անհամարժեքությունը. քաղաքական-հասարակական, լրագրային չկայացած կառուցվածքների վերլուծությունները հատկանշվում են իրականության մեկնաբանման սուբյեկտիվ, շահերի կողմնակալության ծայրահեղ ազդեցությունը պարունակող դիսկուրսով: Առավել համակարգային, հասարակական տարբեր կառուցվածքներին բնորոշ սահմանափակումները հաղթահարող քննարկումն անհնար է դառնում այդ առանձին կառուցվածքների սահմաններում (մանավանդ որ այդ կառուցվածքները նման գործառույթ երբեմն նաև չունեն) և տեղափոխվում է մեկ այլ՝ ավելի ազատ ու սահմանափակումներից առավել ազատ միջավայր՝ արվեստ, գրականություն, մշակութաբանական երկխոսություն, հարցազրույց մտավորականի հետ՝ առավելապես բնորոշելով անհատական ճիգեր և ոչ համակարգային մոտեցումներ: Լավագույն դեպքում անհատական ճիգերն են փորձում որոշակի համակարգեր ստեղծել (սա, փորձը ցույց է տալիս, ո՛չ դյուրին և ո՛չ էլ «լավ օրից» եկող հանգամանք չէ):

Այս իմաստով Այվազյանի «հեղինակային թերթը» բնորոշ օրինակ է՝ առանձնանալով համակարգվածությամբ, տաղանդավոր անհատի մտածական կառույցի հետևողականությամբ: Իր հարցազրույցներից մեկում Այվազյանը նկատում է. «Մեզ սա է պակասում՝ պետական մշակույթը, որ ունի կոմպոզիցիա, պլաստիկա, ռիթմ, այսինքն՝ այն ամենը, ինչ ունի և պետք է ունենա գեղարվեստական ուզածդ ժանրի գործ»¹:

Մտավորապես համարժեք է նույն տարիներին Ա. Ոսկանյանի արծարծած մտածողական խնդիրը՝ «մտքի առարկան մինչև վերջ սպառելու, մտքով կտրել-անցնելու գործողությունը, որ գերմաներենում կոչվում է *durchdenken*, երբեմն՝ *zuendedenken*, ..., իսկ ռուսերենում թարգմանվում է «*продумать*» բառով»²: «Արդյոք մենք՝ հայերս, ունենք մտածել-սպառելու [այդ] ավանդույթը» հարցին պատասխանելու համար Ա. Ոսկանյանը մեջբերում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության առաջին վարչապետ Հ. Քաջագունու խոսքն ինքնահաշվետվությունից. «Չեմ ասում, թե չգիտեինք, չէինք հասկանում: Գիտեինք, իհարկե, հասկանում էինք ու ասում, երբ հարկ էր լինում բառերով բնորոշել դրությունը: Բայց սրտերիս խորքում չէինք գիտակցում այդ բառային ֆորմուլի ամբողջ իմաստը, մոռանում էինք մեր գիտցածը և եզրակացություններ անում (ընդգծումները՝ Ա. Ո.)»³:

¹ Ռ. Չաքարյան, Մենք երկրի մշակույթ չունենք, Այվազյանական ընթերցումներ-2008, Երևան, 2008 թ., էջ 183:

² Ա. Ոսկանյան, Ազգ. ինքն. հիմնահարցը և մտավ. կոչումը, «Ինքնություն» 1, Կամար, Երևան, 1995, էջ 17:

³ Նույն տեղում:

«Երկրի մշակույթ» ասվածի կամ «մտածել-սպառելու ավանդույթի» իմաստային լիցքը Այվազյանը կիրառում է թերթ հրատարակելիս: Նրա տեքստը նախ ստանձնում է ոչ այնքան իրազեկման, որքան ինքնահամակարգման գործառույթ՝ ինչպես նշվեց, առանձնանալով իր կառույցով, բովանդակությամբ ու նպատակադրումով: Այվազյանն ընտրում է թերթի A3 ձևաչափը. ըստ նրա՝ հայության մասին թերթը պետք է ընթերցանության համար ջանք պահանջեր: «Հայությունը» հավաքում-համակարգում է ազգային ինքնության բաղկացուցիչները՝ հընթացս հաղթահարելով դյուրիներությունը:

Պատահականությունն է հանգամանքը, որ «Հայության» առաջին համարը լույս է տեսնում Տիրոջն ընդառաջ գնալու՝ Տրնդեզի օրը՝ փետրվարի 14-ին: Այն, որ դա գիտակցված փաստ է, թերթում ուղղակիորեն չի նշվում, սակայն ենթադրելի է դառնում համարի ու առհասարակ թերթի բովանդակությունից: Առաջին համարը բացվում է Տերունական աղոթքով, իսկ որպես խմբագրական՝ Այվազյանի անդրադարձն է քրիստոնեությանը. «301 թ. հայերը իրենց համակայության վրա բարձրացրին Քրիստոսի դրոշը: Հայոց պետությունը աշխարհին ներկայացավ որպես առաջին քրիստոնեական մույնաբանություն: Այսօր դա, թերևս, քաղաքական գործողություն նկատվի, պետականության հիմք ու տեսակ, բայց ես՝ իբրև այդ կազմավորության մի փշուր, որը սկիզբ ունի իմ ժողովրդի մեջ, ընթացք ու նաև հանգրվան պիտի ունենա նրա մարմնում, այժմ կրում եմ լոկ գիտակցությունը մեր եղելության: Ու անընդհատ ներքին տառապանքով ձգտում եմ իմ նախագոյի հավատն ու ներուժը պահպանել, ավելի ճիշտ՝ թոթափել իմ շեղված, խոտոր ճանապարհի աղետը և վերգտնել իմաստուն արմատը, որը համարյա երկու հազար տարի էությունն է եղել իմ ցեղի: Էությունն է եղել և ոչ թե ընտրությունը: Մենք ուրիշ տեսակ չենք կարող լինել, քանզի այլ գոյական վիճակ չկա մեզ համար: Թեքումը ձախ կամ աջ՝ քայքայում է, վերջ մեր բարոյական և ֆիզիկական լինելիության: Որովհետև թեքում քո տեսակից անհնար է գիտության բոլոր բնագավառների փորձով: Հավատը մենք ենք, և ընտրության հնարավորություն ի բնուստ չի տրված...»¹:

Ընդ որում՝ Այվազյանի համար հավատը՝ «...քրիստոնեությունը [և] աշխատանք է: Ներհատուկ ջանք է, ծանր աշխատանք: ...Մենք՝ քրիստոնյա ու հեթանոս, հաճախ մեր ներսում ենք, երբեմն՝ դրսում, ու ճակատագրի առեղծվածային հարվածների տակ ձգտում ենք պահպանել մեր հավատը»՝ նույնիսկ մարմնական ճիչերի, արյան մուլեզին տոփ-

¹Ա. Այվազյան, Հավատ, «Հայություն», 1992 թ., 14 փետրվարի, թիվ 1:

վի ժամանակ, քրիստոնեության և հեթանոսության յոթ միլիոնտրի վտանգավոր շրջապտույտներում»¹

Յետխորհրդային ժառանգությունից հայությունը առանձնացնելու, նրա դիմագիծը հստակեցնելու համար, իբրև առաջին քայլ, Այվազյանն, այսպիսով, ընտրում է հավատը:

Չաջորդիվ նա գրում է ազատության մասին, ապա՝ տուն, լեզու, խոսք, աշխատանք և այլն: Թեմաների շարակարգությունը ազգային վերահիմաստավորումների ու մեկնաբանումների կերպ է: Երբեմն փոքրիկ այլաբանական պատմությունների միջոցով Այվազյանը ներբերում է այս բառերը՝ իբրև պատմություն²: Նպատակը թերևս կարելի է համեմատել պլատոնյան հղացման հետ՝ «...ի հակակշիռ քաղաքակրթականի գորացնել մշակութային ժամանակի ու տարածության ներգործությունը՝ նպատակավ համակարգելու համակեցության տարասեռ բաղադրիչները»³: Վերսկսել բառերը «մաքրելուց»⁴, վերանվանելուց՝ դրանց տարողությունը *վերահասկանալու*, *վերահաստատելու* միտումով: Սա *գրողական* հրապարակագրություն է՝ հասարակական խնդիրների յուրակերպ մեկնաբանման յուրակերպ համեմառությամբ:

Աշակույթի այսպիսի ներբերումը լրագրային տեքստ, շեշտենք մեկ անգամ էլ, ակնհայտորեն քաղաքակրթական ինքնահասկացման և ինքնակազմակերպման խնդիր է լուծում: Այսպես է ընկալվում ազատությունը: Դա ինքնաքննման նոր թեմաներ պարառելու հնարավորություն է, «մեր բնակազմությունը սկզբնաստեղծ վիճակին բերելու», մեր երջանկությունը մեր «իսկական տեղի» մեջ գտնելու միջոց, քանի որ «ազատության մեջ թերթը չունի վարչական ուժ, այն միայն բարոյականին է խոսք հղում»⁵: Ընդամիս՝ «ազգային» ասվածի մեկնաբանումներում Այվազյանը չի մնում ավանդական ըմբռումների սահմաններում:

---

¹ Ա. Այվազյան, Քրիստոնեությունից դեպի հեթանոսություն՝ 7 կիլոմետր, «Չայուսթյուն», 1992 թ., 3 ապրիլի, թիվ 4:

² Տես Ա. Այվազյան, Մի տուփ լուցկի, «Չայուսթյուն», 1992 թ., օգոստոս, թիվ 12:

³ Ա. Ստեփանյան, Պլուտինոս (Աշակութային ինքնարարումի ճիգը), Պլուտինոս, Էնեադներ, Գիրք V (Չաղագո Բանականի) հին հուն. թարգմ., ուսումնասիրություն և մեկնություններ՝ Ա. Ստեփանյան, Երևան, Սարգիս Խաչենց, 1999, էջ IX: Մեջբերումը մեկնարկում է «մշակույթ» և «քաղաքակրթություն» եզրերի տարբերակումից՝ եթե պարզեցնենք, մշակույթը դիտելով իբրև հոգևոր փորձառություն, իսկ քաղաքակրթությունը՝ նյութական: Այստեղ զանց ենք առում մեր երկրի տարբեր մեկնաբանումները՝ ընդգծելով մեր համատեքստում դրանց հավասարաժեշտությունը:

⁴ «Համեմատենք՝ «Զ. ա. V դարի վերջին, IV դարի սկզբին, երբ հունական պոլիսը ապրում էր իր քաղաքակրթական վերջալույսը, նա (Պլատոնը-Մ. 4.) ստեղծեց գաղափարների (կամ մաքուր բանական ձևերի (ընդգծումը մերն է -Մ. 4.)) «զուգահեռ տիրույթը» և «ի պահ տվեց» բոլոր նյութական գոյացությունների բացարձակ արժեքները: Հավերժական դադարի վիճակում, շարադասված ըստ ճշգրիտ կարգի, դրանք նպատակաուղղված են ևս Գեղեցիկը, Ճշմարիտը, Էությունն ու Բարիքը», նույն տեղում:

⁵ Տես Ա. Այվազյան, Մի տուփ լուցկի, նույն տեղում:

Եվս մեկ ծավալուն մեջբերում հեղինակից՝ ասվածը ցույց տալու համար. «Մարդկության ստեղծած համակարգը պինդ կարգաբանված, դասդասված մի փխրուն կառույց է, որը ավելի քմահաճույքի, արտաքին հարդարանքի վրա է ձևվել, քան իրական ողնասյան: Եթե եղերաշուք Արշիլ Գորկին չգաղթեր Վանի իր խռոզ աշխարհի ծերպից Ամերիկա, ԱՄՆ-ը այսօր չէր ունենա էքսպրեսիոնիստական արստրակցիոնիզմ՝ Ա. Գորկի տեսակով: Եվ քանի-քանի արտերևույթներ կան հին ու նոր Հայաստանի սորսորներում ու քարուքռաներում: Եվ յուրաքանչյուրը Աստծո առաջ նույն սկզբնաստեղծ գոյությունն է: Նրանք զարդարում են Աստծո թանգարանը, որ ավելի հայտնի է հավիտենականությանը, քան շարապնդված, այսպես ասած, քաղաքակրթված մարդկությանը: Ի՞նչ էր ստանալու Գ. Նարեկացին, եթե հայտնվեր Եվրոպայի գեղագիտական և մտավոր աշխույժ խաղի մեջ: Ինչպե՞ս կներկայացներ երես առած պչրուհի Եվրոպան Նարեկացուն, եթե անձնամատնիչ հայը մասնակցեր Արևմուտքի խաղերին, Արևմուտքի հանդիսակիրը լիներ... Ճակատագիր, որ մեզնից յուրաքանչյուրը կրում է իր մեջ և տառապում է իր ճակատագրի ձեռքին, որ մենք չգիտենք: Գնա գերեզմանոց և կտեսնես, որ գոյություն ունեն միայն երևակայական կապեր, կապեր տիեզերքում: Եվ չկա իրական կապ: Տիեզերական կապի մասին է Կիկոսի մոր ողբը: Ավելի մեծ ողբ դժվար է պատկերացնել: Եղածը հավասար է չեղածին: Ահա բանաձևը: Լավագույն բանաձևը արսուրդի: ...XX դարի արսուրդի արվեստը ոչ թե իոնեսկոյի և Բեկետի, այլ Հ. Յունանյանի «Կիկոսի մահը» երկի մեջ»¹:

Էնթյուն, միեղինություն, սկզբնաստեղծ գոյություն, բնակազմության սկզբնաստեղծ վիճակ, ազգային գաղափարախոսություն և այլն. սեփական հիմքերին վերադարձի պատումը, սակայն, տարբեր է ազգային ինքնության տեսնցիալիստական մեկնաբանումներից: Եվս մեկ զուգահեռ խորենացու «հայեցողական փորձի» մասին Ա. Ստեփանյանի դիտարկումների հետ. «Համաձայն նրա՝ [խորենացու-Մ.Կ.] միայն նյութական և հոգեմտավոր մշակության ճանապարհով է, որ երկրի բնական տարածքն ի գորու է վերածվելու տան և հայրենիքի: Կարևորագույն նախապայմանը երևելի այրերի ստեղծագործ մղումներն են՝ նյութականացած իբրև «գործք արութեան». ռազմական հաղթանակներ, իմաստուն բարենորոգումներ, հավատքի ու լուսավորության տարածում, բարեգործություն, շինարարություն և այլն: Եվ որչափ արդյունական են դրանք, նույնչափ էլ տան և հայրենիքի կառույցները մոտ են իրենց իդեալական արքետիպերին»²:

¹ Ա. Այվազյան, «Կիկոսի մահը»՝ արսուրդի կատարյալ օրինակ, «Հայություն», 1993 թ., մարտ, թիվ 2:

² Ա. Ստեփանյան, Ինքնության ազգային չափումը [նախնական դատողություններ], Ինքնության հարցեր: Տարեգիրք, խմբ.՝ Ա. Ստեփանյան, Եր., Ձանգակ-97, էջ 18:

Ձանազանելի են «Հայության» մասին վերն ասվածի նմանության եզրերը մեջբերված հատվածի հետ: Առանձնացնենք մի քանիսը.

- «Ծագումով՝ հայ». խորագիր, որ ամփոփում է ինչ-որ բանով նշանավոր հայերի պատմությունները, որ զուգահեռելի է «գործք արութեանի»-ի հետ:
«Երևան XXI»՝ ճարտարապետական-քաղաքաշինական հեռանկարներ՝ շարադրված ճարտարապետների կողմից՝ լուսավորության, բարեգործության, շինարարության լիցքով:
- Խմբագրական և ոչ խմբագրական հոդվածներ, մանրապատումներ, փոքրիկ առականման պատմություններ՝ վերը ներկայացված և այլ իմաստային ներբերումներով:

Շարքը կարելի է երկար շարունակել: Այստեղից՝ վստահաբար պետք է խոսել ոչ թե էսենցիալիզմի, այլ կառուցողական ինքնության, ստեղծագործ «այլափոխական սահքի» մասին¹:

Դիտարկելին ներկայացնել ոչ միայն իբրև փաստ (թեև փաստերի նման հայտնաբերումն արդեն հիշարժան է), այլև իբրև իմաստավորում, որ գրող խմբագրին տալիս է որոշակի «քաղաքացիական-քաղաքակրթական կեցվածք» (արժե, թերևս, այս տեսակետից նայել գրողներից այսօր ակնկալվող քաղաքացիական կեցվածքին): Ընդ որում՝ ազգային կյանքի իմաստավորումները՝ որպես լրագրի խնդիր, հատկանշվում են քաղաքակրթական պարառումներով՝ առավելապես իբրև անհատական ջանք: Վերջին հանգամանքը տեղիք է տալիս հարցադրում անելու հայկական իրականության մեջ նման որոնումների շարունակության հնարավորության մասին: Այվազյանի «Հայությունն», այսքանով, անկախության շրջանի հայ մամուլի ուսումնասիրության տեսանկյունից ուշագրավ է նաև նման հարցադրում առթելով:

Դասագրքային դիտարկում է, որ պետական իշխանության բացակայության պայմաններում պետության գործառույթներից շատերն իրենց վրա են վերցրել հայ մտավորականները: Աշվածը վերաբերում է հատկապես գրողներին: «Հայության» պարագայում կարող է զայթակրություն առաջանալ նման համակարգվածություն ու ինքնակազմակերպում փնտրել մեկ այլ ոլորտում նույնպես՝ մամուլում: Սակայն ասվածից ակնհայտ է դառնում, որ «Հայություն» թերթը ևս անհատական-գրողական լուծում է, և նրա բովանդակային հաջողվածությունը (մասնավորապես ազգային-քաղաքակրթական հարցեր ներկայացնելիս) ոչ այնքան ընդունված իմաստով թերթի, որքան դրա հեղինակ-գրողի արժանիքն է՝ իհարկե, չնսեմացնելով թերթի աշխատակիցների գործը և շեշտելով Այվազյան-հղացող-կազմակերպողի դերը Հետևաբար՝ նման ինքնահամակարգող «իմաստավորումների մամուլ» և առ-

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 15:

հասարակ որևէ հասարակական կառուցվածք ունենալու հնարավորության հարցը՝ կապված մտավոր, նյութական-առևտրային և այլ դժվարությունների հետ, ցավոք, զոհե տեսանելի ապագայում վերստին կապվում է միայն առանձին անհատներ ունենալու անհատակ հեռանկարի հետ:

Ամփոփելով ասենք, որ ժուռնալիստիկայի հապճեպությունը, փաստորեն, այստեղ հաղթահարվում է քաղաքակրթական չափման ակտիվացումով, որ, ըստ էության, բնորոշ չէ լրագրին: Առանձին երևույթների համակողմանի «արտադրությունը» լրագրում և «միայն որոշակի պայմաններում» ստացվող բաների արտադրության «պայմանների պաշտպանությունը» այս պարագային հաջողվում են, նախ, լրագրի համար ոչ օրինաչափ նպատակից ելնելով: «Հայության» նման լրագրի հրատարակումը թերևս հնարավոր է դառնում 90-ականներին բնորոշ սոցիալ-քաղաքական առանձնահատուկ պայմանների բերումով և Ա. Այվազյանի հեղինակային ջանքով:

՝

**ՀԱՎԱՅԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԻ ԲԱՅԱՅԱՅՏՈՒՄ
ՋՈՐԻ ԲԱԼԱՅԱՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Անցյալ դարի 90-ականների սկզբին մամուլում տեղ գտած նյութերն առավելապես հրապարակախոսական բնույթի էին: Պատճառն, իհարկե, ժամանակն էր: «Հասարակությունների կյանքում լինում են պահեր, երբ հրապարակախոսությունն ու ժուռնալիստիկան այնքան են մերժենում, որ գրեթե նույնանում են: Այդպես է լինում մեծ հեղաբեկումների նախօրյակին...»¹:

Այդ շրջանի մամուլի հրապարակումներում ժամանակի ընկալման և բացահայտման, երևույթները խորությամբ ըմբռնելու և հետագա զարգացումները կռահելու յուրօրինակ կարողությամբ առանձնանում է գրող, հրապարակախոս Ջորի Բալայանը:

1992 թվականի ամռանը «Գոլոս Արմենիի» թերթում տպագրվեց նրա «Կրակակետ» վերտառությամբ հոդվածաշարը, որը հետագայում ամբողջացավ 1995-ին լույս տեսած «Դժոխք և դրախտ» գրքում:

Հրապարակախոսը դեռևս այդ ժամանակ շատ լավ գիտակցում էր, որ ադրբեջանական քարոզչության ակտիվությունը միջազգային տեղեկատվական դաշտում լուրջ մարտահրավեր է հայկական երկու պետություններին (ԳՀ և ԼԴՀ): Ադրբեջանական քարոզչամեքենան մեզմից ավելի լավ էր գործում, ավելի արագ՝ աշխարհին ներկայացնելով իրականության խեղաթյուրված պատկերը:

Ղարաբաղյան պատերազմի կրակակետերում հերոսանալուց բացի պակաս կարևոր չէր պայքարը տեղեկատվական դաշտում (սա էլ մի երկրորդ ճակատ է), ուր ստեղծված հասարակական կարծիքը շատ դեպքերում կարող է կանխորոշել հակամարտությունների ելքը: Տարբեր կերպ կարելի է այն անվանել այսօր՝ տեղեկատվական պատերազմ, մանիպուլյացիա, լրբիստական աշխատանք, PR (հանրային կապեր), որը ծավալվում է ՁԼՄ-ների միջավայրում, միջազգային ատյաններում:

---

¹ «Ժուռնալիստիկա (տեսության և պատմության հարցեր)», պրակ Ա, Երևան, 1999, էջ 10:

Հարկ է փաստել, որ այս խնդիրը տևական ժամանակ կարծես չէր ընկալվում որպես լուրջ մարտահրավեր մեր ազգային անվտանգությանը, և միայն 2008 թ. այն դիտարկվեց պետական մակարդակով¹:

«Մենք բոլորս էլ լավ էինք հասկանում, որ քանի դեռ պարտություն ենք կրում տեղեկատվական պատերազմում... կպարտվենք մարտի դաշտում և դիվանագիտական ճակատում»², - 90-ականների սկզբին գրում է Ջորի Բալայանը՝ համոզված, որ Ճճմարիտ են հայ ժողովրդի մեծ բարեկամ Զեռոլայն Կոքսի խոսքերը. «Ամերիկան պարտվեց Վիետնամին, իսկ Խորհրդային Միությունը Աֆղանստանին ոչ այնքան մարտադաշտում, որքան հեռուստացույցների կրաններին»³:

Հայտնի է, որ մարդու գիտակցությունը կյանքի երևույթները, իրադարձությունները ընկալում է պատկերների միջոցով: Այսօր հոգեբանները նշում են, որ եթե մեր կյանքը շարունակվի այսպիսի տեմպերով զարգանալ, ապա երևույթների կարծրատիպային ընկալումը կդառնա անխուսափելի, պարտադիր պայման:

Արցախյան պատերազմում ադրբեջանական քարոզչությունը հիմնվել և այսօր էլ հիմնվում է կարծրատիպեր ստեղծելու տեխնոլոգիայի վրա: Հասարակության գիտակցության մեջ կերպարներ ձևավորելով ու ներդնելով՝ այն նպատակաուղղված ներգործում է մարդու հետագա վարքագծի, հանրության դիրքորոշման վրա⁴:

«Գոլոս Արմենիում» լույս տեսած հոդվածաշարում և դրա հիման վրա կազմված «Դժոխք և դրախտ» զրքում Բալայանը բացահայտում է ադրբեջանական ապատեղեկատվության համատեքստում ստեղծված կարծրատիպերը, ցույց է տալիս դրանց պարզունակ, մտացածին լինելն ու կեղծ հիմքերը: Գիրքը, միաժամանակ, Ղարաբաղյան անկուտրում ոգու պատմությունն է:

Ստեղծված կարծրատիպերը հիմնականում կապված են հայերի սոցիալ-հոգեբանական, բարոյական, էթնիկական բնութագրերի բացասական պատկերացումների հետ: Ադրբեջանական քարոզչամեքենան դրանք ստեղծում և տարածում է երկու ուղղություններով՝ սեփական

¹ Ադրբեջանի հակահայկական տեղեկատվական համակարգը, Երևան, 2009, էջ 5:

² Զ. Բալայան, Դժոխք և դրախտ, Երևան, 1995, էջ 116:

³ Նույն տեղում, էջ 117:

⁴ «Սոցիալական ստերեոտիպ» հասկացությունը առաջինը գործածել է ամերիկացի լրագրող Ուոլտեր Լիպմանը իր «Հասարակական կարծիք» աշխատության մեջ: Ըստ Լիպմանի՝ ստերեոտիպերը «մարդու զլխում» աշխարհի կանոնակարգված, սխեմատիկ պատկերներ են, որոնք մարդու գիտակցության մեջ ի հայտ են գալիս ոչ թե սեփական փորձի կամ դիտման, այլ ստացված ինֆորմացիայի ազդեցության տակ:

Ստերեոտիպերի չորս առաջնությունը է առանձնացնում Լիպմանը: Դրանք միշտ ավելի պարզ են, քան իրականությունը: Չևավորվում են ոչ թե սեփական փորձի, այլ հաղորդվող տեղեկատվության միջոցով: Բոլոր ստերեոտիպերն էլ քիչ թե շատ խաբուսիկ են: Եվ վերջապես, դրանք շատ կենսունակ են: Նույնիսկ, եթե մարդը համոզվում է, որ ստերեոտիպը չի համապատասխանում իրականությանը, միևնույն է, հակված է չիրածարվել դրանից:

երկրի ներսում և միջազգային հանրության համար: Նպատակն էր ուղղորդել հանրային կարծիքը՝ հայերին ներկայացնելով որպես «ազրեսորներ», «անջատողականներ»: Այստեղ ցավով փաստենք միայն, որ մեթոդը գործում և բավական լավ արդյունք էր տալիս՝ հայկական կողմից տեղեկատվական լուսթյան պայմաններում: Այսպես՝ 1992 թ., երբ ժնկյան համաձայնագրով արգելված հրթիռային սարքավորումներով սկսեցին գնդակոծել Շահումյանը, լեդի Կոքսի խորհրդով հայկական կողմը, որպես ապացույց վերցնելով հրթիռի բեկորի մնացորդները, ավերված մանկական մարզական դպրոցի լուսանկարները, ուղևորվում է Եվրոպայի և Ամերիկայի երկրներ: Սիա թե ինչ է գրում ուղևորությանը մասնակից հրապարակախոսը. «... ամենուրեք մեզ ցույց էին տալիս փաստաթղթեր (զեկույցներ, հայտարարություններ, լուսանկարչական ալբոմներ, այդ թվում նաև՝ Սունգայիթի, թերթերից ու ամսագրերից կտրված հատվածներ), որ ներկայացրել էին աղբբեջանական և թուրքական կողմերը: Ինձ ապշեցրեց այն, որ Եվրախորհրդարանի շենքում մեզ ցույց տվեցին մի լուսանկար, որտեղ պատկերված էր քարոզված գերեզմանաքար մահմեդական գերեզմանոցում»¹:

Իհարկե, աշխարհը չի տեսել իրականությունը, նա այդ մասին գիտի միայն Աղբբեջանի կողմից հրամցված պատրաստի պատկերների միջոցով, որտեղ հայերին վերագրվում են ճիշտ այն հատկանիշները, որոնք իրենց են բնորոշ: Չեղիմակը ցավով արժանագրում է իրականությունը՝ միաժամանակ բացահայտելով աղբբեջանական քարոզչության էությունը. «Բաքվում կողոպտել էին հայկական անժայռածիր գերեզմանոցը, թողնելով միայն մի քանի գերեզմանաքար, որպեսզի հետևստատեսությամբ անընդհատ ցույց տան դրանք: ... Հային էնտել էին իմներորդ հարկից, կենդանի-կենդանի այրել էին պառավ կնոջը, բայց մի քանի գերեզմանաքար պահպանել են քարոզչության համար»²:

Ի՞նչ անել: Պատասխանը մեկն էր՝ «Հրեշի դեմ հրեշ է հարկավոր» : Հայերը ստիպված էին պայքարել՝ պաշտպանելու Իսմար իրենց հարազատներին և հայրենիքը: Եվ «ազրեսորներ» էին կոչվում միայն այն պատճառով, որ «չեն ուզում պատմական Հայաստանի տարածքից, որը բոլշևիկները տվել էին թուրքերին, այսօր կրակեն Լեռնային Ղարաբաղի հայկական տների ու գերեզմանոցների վրա»³:

Աղբբեջանական քարոզչամեքենայի ստեղծած մյուս ստերիոտիպն այն է, որ հայերը ձեռք են բարձրացնում այնպիսի հողերի վրա, «որոնք առաջներում երբեք չեն մտել ԼՂԻՄ-ի տարածքի մեջ»⁴, և հայկական բանակի կողմից ազատագրված տարածքները ներկայացվում էին

¹ Նույն տեղում:

² Ձ. Քալայան, *Դժոխք և դրախտ*, Երևան, 1995, էջ 118:

³ Նույն տեղում, էջ 402:

⁴ Նույն տեղում, էջ 160:

որպես «բռնազավթած» հողեր՝ դիմելով պատմության զեղծարարության: Այդպիսին էր ներկայացվում Լաչինը: Հրապարակախոսը նշում է հարցադրման պատմական անհեթեթությունը: «Աշխարհը պետք է իմանա վերջապես, որ երբ Ստալինը Թուրքիայի ճնշման տակ Լեռնային Ղարաբաղը տվեց Ադրբեջանին, ապա այն ժամանակ ինքնավար մարզը դեռևս սահման ուներ Հայաստանի հետ: Միայն հինգ տարի հետո, այսինքն 1926 թվականին, որպեսզի Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանից բաժանվի, կազմավորվեց քրդական ազգային օկրուգ, որը բուլշևիկյան ճարպկությամբ անվանվեց «Կարմիր Քուրդիստան» և նույն ճարպկությամբ էլ չորս տարի հետո, 1930 թվականին, հանկարծ վերացվեց, կտրելով Ղարաբաղը Հայաստանից»¹:

Աշխարհը դժվար թե հիշեր այս պատմությունը, իսկ խորանալ և ստուգել ճշմարտությունը քչերը կցանկային, ավելի հեշտ էր հավատալ ադրբեջանական քարոզչության ստեղծած պարզունակ ստերեոտիպերին: Լաչինը, սակայն, միակը չէ: Ղարաբաղյան հողերի հայկական պատկանելությունը ժխտող ադրբեջանական ստերեոտիպի գաղափարական արմատները ձգվում են դեպի պանթուրքիզմի գաղափարախոսություն, դեպի այն ժամանակները, երբ Աթաթուրքը որոշում էր, որ միմիայն հայերի վտարումն իրենց հայրենիքի կենդանի քարտեզի վրայից կօգնի արագ լուծելու տարածքային վեճերը², իսկ Ստալինը՝ հայտարարում. «Չկա մարդ, չկա հարց: Չկա ժողովուրդ, չկա հարց»³: Ձ. Բալայանը նշում է, որ սրա հետ կապված նպաստավոր նախադրյալներ ստեղծվեցին հատկապես խորհրդային տարիներին. «Վաթսունական թվականների վերջին, երբ կուսակցական բռնապետությունը իրականում երկիրը հասցրեց ֆաշիզմի, անպատիժ կերպով սկսեցին ոչնչացնել հին հուշարձանները: Այդ ժամանակ էր, որ բուլղոզերի տակ առան Շուշիի ամբողջ հայկական թաղամասը... Տասը հազարից ավելի գերեզմաններ քարուքանդ արեցին՝ բացելու համար այն ճանապարհը, որով հետո «Գրադ» էին տեղափոխում կրակակետ»: Ազերիները ոչնչացնում էին գերեզմանոցները՝ անպատկառորեն հայտարարելով, թե՝ «մեռածները խանգարում են ողջերին»⁴: Մինչդեռ պատճառն այն էր, որ Շուշին այդ ժամանակ առողջարանային քաղաք էր, ուր հանգստանալու էին գալիս երկրի բոլոր ծայրերից և, իհարկե, հետաքրքրվում հնություններով, որոնք ևս մեկ անգամ ապացուցում էին, որ հայերն այստեղ նոր չեն:

Նույնը տեղի էր ունենում հայկական բոլոր քնակավայրերում:

¹ Ձ. Բալայան, էջ 160:

² Նույն տեղում, էջ 395:

³ Նույն տեղում, էջ 397:

⁴ Նույն տեղում, էջ 154:

Ստերեոտիպերը, որոնք սնվում են քարոզչամեթոդային կողմից, կատարում են նաև պաշտպանական գործառույթ, ինչպիսիք են, օրինակ, երկրի գործող կարգերի պաշտպանությունը կամ վախի մթնոլորտի ստեղծումը այն ամենի հանդեպ, ինչը կարող է սպառնալ դրանց: Ադրբեջանական քարոզչամեթոդներն այս նպատակով սեփական երկրում գործածելու ստերեոտիպեր է ստեղծել՝ հասարակությանը ներշնչելով կեղծ գաղափարներ և տալով ոչ ճիշտ բացատրություններ:

«Ազրեստրի» ստերեոտիպը լայն տարածում էր գտել նաև Ադրբեջանում՝ ստեղծելով վախի և խուճապի մթնոլորտ ժողովրդի մեջ: Պատերազմական անկառավարելի իրավիճակում այս իրադրությունը հենց իրենց դեմ է աշխատում՝ թուլատրելով սեփական քաղաքացուն օգտվել առիթից և անարգել հանցագործության դիմել: մոռթել իր երկու կանանցից ավագին՝ մեկնաբանելով, թե վախենում էր հանկարծ կինը հայերի ձեռքը չընկնի¹: Սակայն այստեղ ծնվում է անխուսափելի հարցը. եթե վախենում էր հայերի զազանություններից, ապա ինչու՞ սպանեց տարեց կնոջը և ոչ՝ երիտասարդին:

Ադրբեջանի կողմից ստեղծված մյուս ստերեոտիպը, որ քողագերծում է հրապարակախոս Ջորի Բալայանը, նպատակ ունի սեփական ժողովրդի գիտակցության մեջ ներդնել «հայերի անխուսափելի պարտության» գաղափարը՝ հոգեբանական ներգործելով և թուլացնելով հայկական բանակի ոգին: Այնպիսի տպավորություն է ստեղծվում սեփական երկրի ներսում, որ հայերը միասնական չեն, ավելին, նրանք կռվել չգիտեն, և Ղարաբաղում միայն արտասահմանցի վարձկաններ են կռվում: «Մեր բոլորի գլուխն են մտցրել, թե պատմության մեջ հայերին միշտ էլ ջարդել են»,- հրապարակախոսին այս մասին պատմում է մի ադրբեջանցի գերի: Իսկ ազերիների բանակի գումարտակի ազգությամբ լեզգի հրամանատարը պատմում է, որ Ադրբեջանում կարողացել են բոլորին համոզել, թե պատերազմը զուտ կրոնական է²: Նա հայտարարում է, որ իրենք բոլորը քարոզչության զոհեր են:

Այնուհետև ազգությամբ լեզգի հրամանատարը սկսում է նկարագրել Ֆիզուլու գործերի մեջ մտնող ութ գումարտակները, որոնցից երկուսը բացառապես կազմված էին աֆղաններից, մեկը՝ բանտերից ազատված քրեական հանցագործներից, մյուսների շարքերում կային ուկրաինացիներ և ռուսներ:

Հայերից թվային առումով բացարձակ առավելություն ունեցող ադրբեջանական կողմը, սակայն, չի կարողացել ճեղքել պաշտպանական գիծը: Հրապարակախոսը տալիս է այս հարցի պատասխանը՝ միաժամանակ բացահայտելով ադրբեջանական՝ կեղծիքի վրա հիմնված

¹ Ձ. Բալայան, Դժոխք և դրախտ, Երևան, 1995, էջ 393:

² Նույն տեղում, էջ 28:

քարոզչության ողջ տւթյունը. «Բանն այն է, որ մենք՝ հայերս, մեր հողն ենք պաշտպանում, իսկ դուք՝ լեզգիներդ, ուրիշի հողը»¹:

Ղարաբաղյան ազատամարտի տարիներին Ձորի Բալայանը պայքարել է այս (քարոզչական) ճակատում: Ադրբեջանի իշխանութունները մինչ այսօր փորձում են վրեժխնդիր լինել Ղարաբաղի անկախության պայքարում ցուցաբերած մասնակցության համար՝ նրա նկատմամբ հետախուզում հայտարարելով ինտերպոլով: Նրանք առիթը բաց չեն թողնում հեռագիր ուղարկել այն բոլոր երկրներ, ուր այցելում է հայ հրապարակախոսը: Իհարկե, ինտերպոլը համել է Ձորի Բալայանի անունը փնտրվող անձանց ցուցակից՝ հասկանալով ադրբեջանական բողոքի քաղաքական դրդապատահառները:

,

,

---

¹ Նույն տեղում, էջ 27:

ՀՐԱՉՅԱ ՔՈՇԱՐԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հրաչյա Քոչարը գրական ասպարեզ մտավ որպես հանրապետական թերթերի աշխատակից՝ մոխիրներից հառնող երկրի տնտեսության, մշակույթի, պետական շինարարության բնագավառում ունեցած յուրաքանչյուր ձեռքբերում հասցնելով ընթերցողին, նրան տոգորելով հայրենասիրությամբ, երկիր արարող աշխատավոր մարդկանց, մեծատաղանդ արվեստագետների նկատմամբ ջերմ սիրով ու հպարտությամբ:

Մեծ հայրենասերը սևեռուն ուշադրությամբ հետևում էր նոր կերտվող հասարակության զարգացման ընթացքին, մասնակցում կարևորագույն հարցերի քննարկմանը, հանդես գալիս ուշագրավ առաջարկություններով, քննադատական հողվածներով՝ իր միտքն ու ծիրքը ծառայեցնելով նոր սերնդի կրթության ու հայրենասիրական դաստիարակության կարևորագույն գործին: Լավ է հասկանում ու զնահատում ուսուցչի դերն ու նշանակությունն ուսումնական գործընթացում: «Խոսք հարգանքի» հողվածում երախտագիտությամբ ու ակնածանքով է խոսում իր ուսուցիչների մասին, բնութագրում նրանց ստեղծագործական միտքն ու տաղանդը, նվիրվածությունը սիրած աշխատանքին: «Ուսուցչությունը պահանջում է սեր, ոգևորություն, ներշնչում, այն բոլոր հնգեկան ու մտավոր հատկությունները, որոնց ամբողջ գումարը միասին կարճ բառով կոչում են տաղանդ: Առանց տաղանդի չկա ստեղծագործություն, իսկ ուսուցչությունը ստեղծագործություն է, այն էլ բոլոր ստեղծագործություններից թերևս ամենաբարդը»,- գրում է Հրաչյա Քոչարը:

ՀԳՄ քարտուղար եղած ժամանակ, ղեկավարելով երիտասարդ ստեղծագործողների բաժինը, Քոչարը մտահոգվում էր գրական նոր սերնդի խնդիրներով, ամեն կերպ օգնում կայանալու տաղանդավոր սկսնակներին, քանզի հանդգնած էր, որ նոր սերունդը գալիս է թարմացնելու գրական կյանքը, նորոգելու և իր վաստակն ավելացնելու եղածին՝ բերելով գրականության մեջ երիտասարդություն, թարմություն, ուժ, կորով, խիզախություն և զգացումների նոր երանգներ: Ըստ Քոչարի՝ «գորողը վարպետության կարող է հասնել միայն այն դեպքում,

երբ տքնում է և ձգտում ավելի ու ավելի լավ դարձնել իր գործը: Վատը սահմաններ ունի, գեղեցիկն ու լավն է, որ սահմաններ չունեն»:

Քոչարն ամենուր էր: Նա անընդհատ մարդկանց հետ էր, հանդիպումների ընթացքում զրուցում էր նրանց հետ, ոգևորվում հայ մարդու արարչագործությամբ, գրում ակնարկներ ու հոդվածներ: Այսօր գրչակից ընկերների հուշերում կարդում ենք նրա անհանգիստ բնավորության, հայի ու Հայաստանի, բնապահպանության, հատկապես Սևանա լճի ջրային պաշարների ճիշտ օգտագործման մտահոգության մասին: Նա գտնում էր, որ Հայաստանի բախտը մեծապես կախված է Սևանա լճի ճակատագրից, ու մենք դրանում համոզվեցինք՝ ցուրտ ու մութ տարիներին ապավինելով Սևանի արցունքներից քամվող լույսին ու քերմությանը:

Երկրորդ աշխարհամարտի առաջին իսկ օրերից մարտական գործողություններին մասնակցելուն զուգընթաց նա հոդվածներ, ակնարկներ է գրում խրամատներում իր կողքին կռվող զինակիցների, հայրենիքի համար մարտնչող անձնվեր մարտիկների մասին՝ նրանց մեջ տեսնելով իսկական հայրենասերներին, հայրենի հողի մոլեգին պաշտպաններին: Անվանի գրողի ռազմաճակատային ստեղծագործություններն ապագա հաղթանակի նկատմամբ հավատ են ներշնչում ընթերցողներին: Շատերի վկայությամբ՝ մարտի դաշտից Հրաչյա Քոչարի ուղարկած հայրենաշունչ ակնարկներն ու պատմվածքներն ապրեցնում էին թիկունքում մաքառող մարդկանց՝ նրանց համակելով հաղթանակի հույսով:

«Նահանջի և պարտությունների այդ ժանր տարիներին Քոչարի ակնարկները բաղձալի դեսանտի նման իջնում էին մարդկանց հոգիներին, հույս ու վստահություն էին ճառագում այնտեղ, հաղորդում հեղինակի անսասան համոզվածությունը հաղթանակի նկատմամբ», - գրել է Ս. Կապուտիկյանը¹:

Հրաչյա Քոչարի հրապարակախոսության մասին դրվատանքով է խոսում խորհրդային լրագրող Գրիգորի Սազալը՝ իր 25 լավագույն հարցազրույցների շարքում հրատարակելով հայ գրողի հետ Երևանում ունեցած զրույցը. «Քոչարի հրապարակախոսությունը հուզական է, զգացմունքային, այն թելադրված է ոչ միայն մտքով, այլև սրտով, տոգորված անկեղծությամբ», - նշում է Սազալը²:

Քոչարի հրապարակախոսությանը բնորոշ է բարձր քաղաքացիականությունը, փաստական նյութի խորաքննիչ իմացությունն ու գիտական հանրամատչելի վերլուծությունը, ոճական բազմազանությունը և, անշուշտ, բանավիճելու կիրքը: Գրականագետ Ս. Աղաբաբյանը գրում է.

¹ Ս. Կապուտիկյան, Հր. Քոչարը և իր ժամանակը, «Գրական հանդես», Ա, 2005, էջ 197:

² Г. Сагал, Двадцать пять интервью, Изд-во полит. литературы, М., 1974, стр. 66-75.

«Ինձ հանդիպած մարդկանցից և ոչ ոք չուներ Քոչարի վերլուծությունների տրամաբանական ուժը և դատողությունների անկախությունը»¹: Ըստ Քոչարի՝ «իրապարակախոսի գործն իր ժամանակի պատմությունը գրելն է, օգնել ընթերցողին իմաստավորելու մարդու տեղը կյանքում, հետազոտել կարևորագույն խնդիրները, որ կանգնած են հասարակության առաջ»:

Նրա հրապարակախոսական հողվածները միութենական ու հանրապետական մամուլում լույս տեսնելուց հետո սովորաբար արտատպվում էին արտասահմանյան հայկական թերթերում:

Մեծ ոգևորություն էր ապրում սփյուռքահայերի հայրենադարձությանը՝ հավատացած լինելով ու հուսալով, որ իրականանում է իր վաղեմի երազանքը: Հայրենադարձների քարավանը դիմավորողների առաջին շարքերում էր՝ հիացած մեծագույն իրադարձությամբ: Նա գրում է. «Սկսվում է մեր ժողովրդի սփռված հատվածների վերադարձն ու վերամիավորումը, և մենք այդ նշանավոր փաստի ականատեսներն ենք»²:

1961 թ. հունվարյան այցելությունները Իրաք և Լիբանան, հանդիպումները, ելույթները սփյուռքի հայկական դպրոցներում ու մշակութային օջախներում հրապարակախոսի մեջ վերստին այնպիսի հիմնադրամբարներ, և նա սկսեց մտորել հայապահպանության, սերունդների մեջ հայկական ամրացնելու խնդիրների մասին: Այսպես, նա ճանապարհ բացեց դեպի 60-ականներ, դեպի ազգային զարթոնք՝ 1965 թ. իրադարձությունները: Իսկ դեռևս 1964 թ. մտածում էր եղեռնի 50-ամյակի նշան անհրաժեշտության ու կարևորության մասին: Կյանքի վերջին տարիներին նա գրում է մի քանի հողվածներ, գրախոսում Հայոց մեծ ողբերգության թեմայով լույս տեսած գրքեր, աշխատում իր կարապի երգը դարձած «Սպիտակ գիրքը» ժողովածուի վրա:

Հանրապետության թերթերի ու ամսագրերի խմբագրությունները Հր. Քոչարին էին միշտ դիմում հրատապ, հորելյանական, ազգային, գրական ու գիտական և այլ թեմաներով հողվածներ գրելու խնդրանքով: Նույն թեմայի շուրջ միևնույն օրվա (ապրիլի 24) կապակցությամբ վեց տարբեր հողված է գրել՝ ոչ մեկում չունենալով մտքի կրկնություն:

Այսօր մենք ապրում ենք նորացող հասարակարգում: Փոխվել ու փոխվում են շատ արժեքներ, վերագնահատվում հենքեր: Հր. Քոչարի հրապարակախոսությունը կմնա որպես հայ գրականության մեջ ամենահաջողվածներից ու ամենապահանջվածներից, որովհետև դրանք իր երկրի հողին ու ջրին, քարին ու թփին, մարդու մրմունջին ու երգին անկեղծորեն նվիրված, նրա ճակատագրով մտահոգ մտավորականի զգացմունքների ու ապրումների արգասիքն են:

¹ Ս. Աղաբաբյան, 20-րդ դարի հայ գրականության զուգահեռականներում, Երևան, 1983, էջ 409:

² Հր. Քոչար, Երկեր, հտ. 6, էջ 460

ՉԱՌՆԻԿ ԱՆԱՆՅԱՆԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Գիտնական, գրականագետ, մանկավարժ, հասարակական գործիչ, հրապարակախոս. թվարկված բոլոր կոչումների ներքո այս պարագայում կարելի է տեսնել մեկ հիմնական բնութագրիչ՝ մարդ-անհատականություն:

Գառնիկ Անանյանը ծնվել է 1934 թ. հուլիսի 22-ին Իջևան քաղաքում: Ավարտելով տեղի միջնակարգ դպրոցը՝ 1953 թ. ընդունվել և 1958 թ. գերազանցության դիպլոմով ավարտել է ԵՊՀ բանասիրական ֆակուլտետը: Գ. Անանյանի տարերքը գիտությունն էր: Նա թողնում է շատերի համար բաղձալի, բարեկեցիկ կյանք ու բարձր պաշտոններ խոստացող կուսակցական աշխատանքն ու 1961 թ. ընդունվում ԵՊՀ ասպիրանտուրա: Այսպես սկիզբ է դրվում նրա գիտական բեղուն գործունեությանը: «Վերականգնեք մեր հիշողությունը» (Երևան, 2000), «Արդի հայ մամուլի լույսն ու ստվերը» (Երևան, 2001), «Միջնորդ Աստուծոյ և մարդկան» (Երևան, 2006), «Վերադարձ ինքներս մեզ կամ ինքնության որոնումներ» (Երևան, 2009) սրանք այն ժողովածուներն են, որտեղ տպագրված են Գառնիկ Անանյանի հրապարակախոսական հոդվածները: «Գրական թերթ»-ի, 1989-ի փետրվարի 10-ի համարում տպագրված «Նիկոլ Աղբալյան կամ վերականգնեք մեր հիշողությունը» վերնագրով հոդվածում հրապարակախոսը գրում է. «Ծանր բան է հիշողության կորուստը: Եթե դա սոսկ անհատներին վիճակված հիվանդություն է, ափսոսանքի ու ցավակցության զգացում է առաջացնում ընդամենը: Սակայն լինում է հիշողության պարտադրված կորուստ. սա արդեն հղի է վտանգներով ոչ միայն անհատների, այլև ողջ հասարակության համար: «Հասարակական սկզբորոզը» սերունդների հիշողությունից ջնջում է դեմքեր, դեպքեր, երևույթներ, պատմական շրջաններ, սկիզբ են առնում ավերածությունները մարդկանց հոգիներում: Այսպես է ստեղծվում բարոյական այն մթնոլորտը, որ չի հանդուրժում ոչ ազնվություն, ոչ էլ արդարություն»: Գ. Անանյանը հանգամանալից ներկայացնում է հասարակական-քաղաքական մեծ գործչի անցած ուղին, նրա կատարած բարեփոխումները, մտորումները կրթության, մատաղ սերնդի դաստիարակության և Հայաստանի հետագա ճակատագրի մասին: Նա այնպիսի դիպուկ նկարագրություններով է կենդանացնում

և Աղբալյան գործչի պատկերը, որ ակամայից թվում է, թե Աղբալյանը մեր ժամանակակիցն է ու ստեղծագործում և գործում է հենց մեր ժամանակներում:

Կրթության և գիտության հարցերը ևս հուզել են Անանյան հրապարակախոսին: «Երեկոյան Երևան»-ի 1992-ի մարտի 12-ի համարում «Նամակ 33 ԳԽ կրթության և մշակույթի հանձնաժողովի նախագահ պարոն Ռաֆայել Ղազարյանին» հրապարակախոսական հոդվածում Գ. Անանյանը կարծիք է հայտնում, որ դպրոցի և բուհի միջև ոչ մի օղակ չպետք է լինի, նախարարությանը պետք է ազատել միջնորդի (թեկուզ և ոչ կասկածելի) տիպի պարտականությունից: Խաթարված իրականության մեջ նրա ոչ մի օղակ չի կարող անխաթար աշխատել և գերազնիվ մարդու կեցվածք ընդունելը զավեշտական կլիներ, եթե դրա հետևանքները չլինեին ողբերգական: Թերևս այս խոսքերի ճշմարտացիության մեջ համոզվում ենք ամեն անգամ, երբ հայացք ենք նետում իրականացվող կրթական բարեփոխումների ընթացքին ու հայաստանյան կրթահամակարգում տիրող իրավիճակին:

Գառնիկ Անանյանի հրապարակախոսական հետաքրքրությունները բազմազան են. կրթության, գրականության հարցերը քննելուն զուգահեռ նա անդրադառնում է նաև քաղաքական թեմաների: Օրինակ՝ «Ազգ»-ի 1992-ի նոյեմբերի 25-ի, «Երկիր» օրաթերթի 1992-ի № 237 համարներում տպագրված «Հիմա՞ էլ լռենք...» հոդվածում Գ. Անանյանը խիստ տոնով է խոսում բոլոր այն դիտարկումների մասին, որոնք կասկածի տակ են դնում Արցախի ազատ ինքնորոշման իրավունքը: Արցախի հողերի վերադարձի հետ կապված ցանկացած հիվանդագին հայտարարության նա տալիս է սպառիչ և խիստ պատասխան. «Արցախի ճակատագիրը պետք է վճռեն իրենք՝ արցախցիները: Ով չի հավատում Արցախի ու հայության հաղթանակին, թող հեռանա ասպարեզից ինքնակամ, քանի դեռ ուշ չէ: Արցախի պարտությունը Հայաստանի կորստյան ահազանգն է, բոլոր նրանք, ովքեր ճնկի գալու կոչեր են անում, պետք է դիտվեն իբրև նորահայտ թալեսթներ...»: Մի առիթով ՀԶԴ-ի կազմակերպած միջոցառման ժամանակ, երբ Անանյանը մտավորականության անունից «Արցախյան շարժման խորհուրդները» խորագրով ելույթ էր ունենում, նշում է. «Հպարտություն է ներշնչում Արցախյան հերոսամարտը: Հպարտանանք մեր հաղթանակով, հպարտանանք, բայց և ի լուր աշխարհի հնչեցնենք մեր ձայնը, մեր պահանջն ու բողոքը, ինչու չէ՝ խնդրանքը նաև. աշխարհի հզորներ, մի՛ պարտադրեք մեզ նման հաղթանակներ, մի՛ պարտադրեք, մենք գերադասում ենք հաշտ ու խաղաղ հարևանությունը...»:

«Դպրոց չունենք, բանակ էլ չենք ունենա», հոդվածը տպագրվել է «Հայաստանի Հանրապետությունում», 1999-ի 92, 94-95 համարներում: Այստեղ հրապարակախոսը նկատում է այն օրինաչափությունը, որ 20-

որ դարի վերջը հայերիս համար զարմանալիորեն նման է դարասկզբին. «Հայաստանը կրկին հայտնվել է մեծ տերությունների եսասիրական շահերի բախման խաչմերուկում՝ դրանից բխող հետևանքներով. անկախ պետականության վերականգնման հույսեր և հուսախաբություններ, պատերազմ և ցեղասպանություն, գաղթականություն և զանգվածային արտագաղթ, սով ու համաճարակներ, մի խոսքով՝ արդեն որերորդ անգամ մեր գլխին կախվել է լինել-չլինելու աղետալի հարցականը, որ այս դեպքում ոչ այնքան ֆիզիկական, որքան հոգևոր-բարոյական կորուստների սպառնալիքներով է հղի»: Այս խոսքերը թերևս 21-րդ դարում էլ են արդիական:

Անանյանի հրապարակախոսական հոդվածների մի զգալի հատված նվիրված է հայաստանյան ԶԼՄ-ների համակարգում արդի փուլում գոյություն ունեցող հիմնախնդիրներին և զլոբալ տեղեկատվության՝ հասարակության վրա ազդեցության հարցերին:

«Ադմուկ և իրականություն» հոդվածը, որ տպագրվել է «Հայաստանի Հանրապետություն»-ում, 2000 թ., № 25-ում քննում է արդի հայ լրատվամիջոցների համակարգը, որտեղ, թերևս, իրավիճակը հուսադրող չէ: Անանյանը նշում է, որ ինֆորմացիոն շուկայի ձևավորման դժվարին ընթացքը դրսևորում է նաև անցանկալի իրողություններ, պարզապես կորուստներ, որոնց մի զգալի մասը տնտեսական-քաղաքական անկանոն, երբեմն էլ եղծված զարգացումներով է պայմանավորված. «Ոչ ոք չի ժխտի, կարծում եմ, որ մամուլի վրա վայրենի ճնշումներին փոխարինել է վայրենի մի «ազատություն», որ անկախ լրատվության ձևավորմանը խանգարում է նույնքան, որքան և առաջինը: Մի դեպքում դա հետևանք է լրատվամիջոցների իրական տերերի կամքի դրսևորման, որը ոտքի տակ է տալիս ժուռնալիստական էթիկայի նորմերը՝ կանգ չառնելով սևը սպիտակ և հակառակը ներկայացնելու չափ իրականությունը կեղծելու, սադրիչ ինֆորմացիա տարածելու առջև, մյուս կողմից՝ ժուռնալիստական գործի մասին թյուր ըմբռնումների»: Մյուս հիմնախնդիրը, որը, ըստ Գ. Անանյանի, ծառայած է հայկական ժուռնալիստիկայի առջև, ինֆորմացիոն արտադրությունը արևմտյան չափանիշներին մոտեցնելն է: Այն երբեք չի լուծվի, ինչպես հեղինակն է նշում, ժուռնալիստական «կորպուսը» մասնագիտական կրթություն չունեցողներով և ընտանեկան անձնակազմով լրացնելու դեպքում: Հեղինակը կրկին կանխատեսումներ է անում, որոնց ճշմարտության մեջ այսօր համոզվում ենք հայ հասարակության որակը, մամուլի ազատության աստիճանը աչքի առաջ ունենալով. «Քանի դեռ մեզանում պետական այրերը զբաղված են տնտեսական ոլորտների վերաբաշխման, իշխանական լծակները պահելու խնդիրներով, մենք կունենանք այն հասարակությունը, ինչ ունենք...»:

«Համաշխարհայնացումը և տեղեկատվությունը» հոդվածում խոսելով տեղեկատվության տարածման ֆեռմմենթի մասին, Գ. Անանյանը մեջբերում է Չարենցի այն խոսքերը, թե աշխարհը դարձել է փոքրիկ մի փողոց, այնքան փոքրիկ, որ հեռու-հեռավոր Պեկինից մի Չիկ Ֆու կարող է ձեռքը մեկնել դեպի Նորք և ասել՝ բարև, բանվոր Պողոս: Մեծ երազողի մտքով անգամ չէր կարող անցնել, որ իր եղբրական վախճանից մեկ-երկու տասնամյակ հետո իր մտքի թռիչքը դառնալու է ռեալ իրականություն և նույն այդ Չիկ Ֆուն կարող է Պեկինից պարզապես վայրկյանների ընթացքում բարևել նորքեցի բանվոր, այժմ գործազուրկ Պողոսին: Ընդունելով հանդերձ գլոբալ տեղեկատվության տարածման ամավելությունները, հրապարակախոսը չի խուսափում նշել տեղեկատվության բերած բացասական հետևանքները: Նա գրում է. «Հայտնվել ենք մեր երկարածիզ ճանապարհի թերևս ամենավտանգավոր հանգրվանում. դարեր շարունակ մեզ ոչնչացրել են ֆիզիկապես, իսկ հիմա աննկատելիորեն փոխվում է մեր տեսակը, և դրանում մեծ է գլոբալ տեղեկատվության դերը»:

«Տեղեկատվական պատերազմ» հրապարակախոսական հոդվածում Գ. Անանյանը քննում է 21-րդ դարում լրջագույն վտանգ ներկայացնող «տեղեկատվական պատերազմ» երևույթին և ահազանգում. «Տեղեկատվական-հոգեբանական պատերազմը շարունակվում է, ովքեր չեն գիտակցում դրա կարևորությունն ու սպառնալիքները, իրենց դատապարտում են հայտնվելու պարտվողների շարքում»:

«Ազգային ինքնությունը ժամանակի հոլովություն» հրապարակման մեջ Անանյանը կրկին քննության է ենթարկում հայ մարդու՝ ինքնության փոփոխման վտանգի առջև կանգնած լինելու փաստը և հոդվածը եզրափակում հետևյալ հռետորական հարցադրմամբ. «5-րդ դարում մի Մովսես Խորենացի աշխարհին պիտի ցույց տար՝ ով ենք մենք, որտեղից ենք գալիս: 19-րդ դարում մի Խաչատուր Աբովյան «Հայոց մեծ ազգին չե՞ք ճանաչում» հարցադրումով պետք է հաստատեր մեր արթնացման, մեր ինքնագիտակցության, հարատևելու մեր կամքը: 20-րդ դարում մի Եղիշե Չարենց նորից պիտի կախեր հարցադրումը՝ ո՞վ ենք մենք, որտեղի՞ց ենք գալիս, ու՞ր ենք գնում՝ պատասխանի փնտրտույցը պարտադրելով ժամանակակիցներին ու հետնորդներին: Ո՞վ է լինելու 21-րդ դարի մարգարեն»:

Հրապարակախոսի այս խոսքերը թերևս մեր ժամանակների գլխավոր հարցադրումներն են: Ով կլինի 21-րդ դարի մարգարեն, ցույց կտան ժամանակն ու սերունդների գործունեությունը: Մի բան հստակ է՝ Գառնիկ Անանյանի հրապարակախոսությունն այն ուղեցույցն է, որ օգնում է սերունդներին՝ կողմնորոշվելու ժամանակի բարդ իրադարձությունների հոլովություն:

ՀԵՌՈՒՄՏԱՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՎ

ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

-

ՄԱՅՐԵՆԻԻ ՊԱԳՊԱՆՄԱՆ ԵՎ ՄԱՏՈՒՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԴՅ ԳԵՌՈՒՄՏԱՌԱԴԻՈՒԹԵՐՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետության հեռուստադաշտի ձևավորման առաջին տարիներից օրախնդիր դարձավ մայրենի լեզվի անաղարտության, եթերային խոսքի մաքրության պահպանման ու մատուցման հարցը: Մայրենիի եթերային անաղարտության ապահովումը հիմնականում կապված էր նորաստեղծ հեռուստաընկերությունների լրագրողական կազմի և հեռուստաշուկայում նորություն հանդիսացող նոր տիպի նախագծերի, հեղինակային և ժամանցային ծրագրերի ձևավորմամբ: Ինչպիսի՞ն է մայրենիի պահպանման իրական վիճակը հայկական հեռուստաեթերում: Հարցի պատասխանը կարելի է ստանալ՝ ուսումնասիրելով հեռուստաընկերությունների կողմից իրականացվող ծրագրային քաղաքականության հիմնական ուղղությունները:

Արդի փուլում հայաստանյան հեռուստաեթերում մայրենիի պահպանումն ու մատուցումը շահագրգիռ կողմերի միջև դարձել է բուռն քննարկման առարկա: Խնդիրը ոչ միայն մայրենի լեզվի անաղարտության հարցն է, այլև հայերենի որպես ազգային անվտանգության երաշխիքներից մեկի նկատմամբ սպառնացող վտանգի առկայությունը, որը տեղեկատվական գլոբալացման մեր ժամանակներում ձեռք է բերել հասարակական հնչեղություն և դարձել հրատապ լուծում պահանջող հիմնախնդիր: Մշակութային գլոբալիզացիայի արդի փուլում, երբ «աշխարհի հզորների» կողմից տարվում է ազգային մշակույթների համահարթեցման և օտար արժեհամակարգի ներդրման ու պարտադրման քաղաքականություն, հայերենի պահպանման և փոխանցման ամիրաժեռությունն ալելի է մեծացել: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը, որը բերեց զանգվածային տեղեկատվական միջոցների հնարավորությունների մեծացման, թույլ տվեց լրատվամիջոցներին լայնորեն օգտագործելու այդ առավելությունները, մշակել ու լսարանը զբաղեցնելու նոր ձևեր և մոտեցումներ: Այդ հնարավորություններից անմասն չմնացին նաև ԴԳ հեռուստաընկերությունները, որոնք ժամանակի պահանջներին համահունչ, մշակեցին և կյանքի կոչեցին ծրա-

գրային նոր քաղաքականություն: Այն դրական միտումների հետ մեկտեղ, բերեց նաև որոշ բացասական դրսևորումներ:

Չայրենական հեռուստաուլորտի պատասխանատուների, հատկապես հեռուստաընկերությունների ղեկավարների «թեթև» ձեռքով բակային, ժարգոնային լեզուն անարգել «ներխուժեց» հայրենական եթեր, գրական հայերենին թողնելով տեղեկատվական և գիտահանրամատչելի բնույթի հաղորդումների պատրաստումն ու մատուցումը: Մեծ չափերի հասնող օտարահունչ և օտարաբանություն պարունակող բառապաշարով «թույն» և «կարգին» հաղորդումները բառացիորեն ողողեցին մեր եթերը և ամեն օր միլիոնավոր հեռուստադիտողների հայեցի լեզվամտածողությունից դուրս են մղում մեր լեզվի ընկալման և մատուցման ոսկեդենիկ շերտերը:

Պետք է նշել, որ հայերենը օրենսդրորեն երբեք այնպես պաշտպանված չի եղել, ինչպես հիմա: Մեզանում հայերենը Չայաստանի Չանրապետության պետական, պաշտոնական լեզվի կարգավիճակով արտացոլված է ինչպես «Լեզվի մասին» ՀՀ օրենքում, «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում, այնպես էլ՝ ՀՀ Սահմանադրությունում: Չնայած բոլոր վերը նշված օրենսդրական ակտերում ամրագրված է հայերենի՝ որպես պետական լեզվի գերակայության և պետության կողմից պաշտպանվածության մասին, այնուամենայնիվ ամեն օր ականատես ենք լինում մայրենիի եթերային աղավաղմանն ու «ավերածություններին», որն այդպես էլ մնում է անպատիժ: Չայաստանի Չանրապետությունում գործող ոչ մի հեռուստաընկերություն կամ ռադիոկայան մինչ օրս չի պատժվել մայրենիի եթերային խոսքի աղավաղման և անկիրթ ձևով մատուցելու համար:

Չանրապետության էլեկտրոնային լրատվաշուկայում գրագետ և կիրթ խոսքով հիմնականում առանձնանում են «Չանրային» և «Շոդակաթ» հեռուստաընկերությունները, որոնք հեռուստալսարանին կրթող, ուսուցանող, դաստիարակող, լրատվամիջոցներ են և ունեն բավական մեծ և կայուն լսարան, ինչպես Չայաստանում, իսկ «Հ1»-ի պարագայում նաև՝ արտերկրում: Սրան հակառակ՝ ՀՀ-ում գործող մասնավոր հեռուստաընկերությունների որոշ մասը, որոնք վերջին տարիներին ձեռք բերեցին նաև մետրային և արբանյակային հեռարձակում, ոչ միայն չչտկեցին և չբարձրացրին իրենց եթերային խոսքի կուլտուրան, այլև տարաբնույթ ժամանցային հաղորդումների և սերիալների միջոցով իրենց իսկ կողմից աղավաղված հայերենը սկսեցին գովազդել, բազմացնել և մասսայականացնել նաև արտերկրում, սփյուռքի մեր հայրենակիցներին հաղորդակից դարձնելով բակային, ժարգոնային բառապաշարի բոլոր հնարավոր «նրբություններին»:

Ներկա փուլում հայաստանյան հեռուստալրագրողների լեզուն կարելի է բնութագրել միևնույն հատկանիշներով: Եթերում շատ են

հնչում զանազան քերականական կաղապարներ: Հեռուստալրագրողների խոսքի մեջ հաճախ կարելի է հանդիպել նաև «խրատական» դանդաղախոսության, որն ավելի շուտ խոսում է տվյալ լրագրողի լեզվական ցածր մակարդակի, քան քննարկվող նյութի իմացության մասին: Նույնիսկ խոսակցական, առօրյա արտահայտությունները հեռուստաեթերում պահանջում են յուրահատուկ մոտեցում: Անգամ յուրաքանչյուր ժանր յուրովի մատուցելու համար այն պետք է գրել համապատասխան լեզվով: Այսօր մեր լուրերի հաղորդման և առհասարակ այլ ժանրերի մեծագույն թերությունն այն է, որ չեն գործածում սահմանափակ, ժանրի առանձնահատկություններով պայմանավորված բառապաշար: Երբեմն, ասենք, «շիկահերի» փոխարեն գործածում են «բաց դեղնավուն մազերով մարդ», այսինքն՝ արհեստականորեն բարդացնում են խոսքի ընկալումը: Հեռուստաեթերում առավել գործածական պետք է լինեն բայական պարզ կազմությունները (կարծիք հայտնել-դիտարկել, զնումներ կատարել-զնել, մասնակցություն ունենալ-մասնակցել և այլն), ինչպես նաև դերբայական դարձվածով պարզ նախադասությունները:

Եթերային խոսքի «վթարներ» հաճախ ենք նկատում հանպատրաստից եթերում հայտնվողների ու մեզ «բարի լույս» կամ «բարի երեկո» մաղթողների խոսքում, որոնք, որպես կանոն, հայրենական շուրջիզների հայտնի ներկայացուցիչներն են: Այս միտումը նկատվում է նույնիսկ ուղիղ եթերի պայմաններում: Երաժշտական, ժամանցային շոու հաղորդումների ստեղծագործական խմբերը նույնիսկ հարկ չեն համարում պատշաճ նախապատրաստվել եթերին, անհրաժեշտ տեղեկատվություն հավաքել և խելամիտ չափաբաժնով դրանք մատուցել լսարանին: Հաճախ նմանատիպ հաղորդում վարողները այնպիսի հարցեր են տալիս հյուրերին, որոնց պատասխանները իրենք էլ դժվարությամբ կարտաբերեին, կամ այնպիսի պահվածք են որդեգրում, որ հյուրին դնում են անհարմար վիճակի մեջ:

Դռնուս անկախության առաջին տարիներից մեր հեռուստառադիոեթերի պատասխանատուները և պատկան մարմինները պարբերաբար հետևել են հեռուստառադիոհաղորդումների լեզվին, նրա դրսևորման առանձնահատկություններին, հավաքել լրագրողների եթերային խոսքի սխալներն ու ամեն տարի ամփոփելով՝ այն տրամադրել հեռուստառադիոընկերությունների տնօրեններին ու համապատասխան խմբագրություններին: Համաձայն այդ դիտարկումների՝ անաղարտ հայերենով են մատուցվում հիմնականում Հանրային հեռուստատեսության լրատվական և գիտահանրամատչելի բնույթի հաղորդումները, որոնց հաջորդում են «Արմենյուզ», «Շողակաթ», «Շանթ», «Երկիր մեդիա» հեռուստաընկերությունների նմանատիպ հաղորդումները: Մյուս հեռուստաընկերությունների մոտ տարեցտարի թեև պակասում են լեզվական անհար-

թություններն ու մեղանչումները, բայց շարունակում են եթերում հնչել իմաստ չարտահայտող երկար-բարակ նախադասություններն ու արտահայտությունները: Հատկապես լեզվական մեղանչումներով և թերություններով են եթեր հեռարձակվում ժամանցային, առավոտյան երաժշտական-ժամանցային և շոու ծրագրերը: Հեռուստատեսային հաղորդումների բազմազանությունը, ցավոք, բազմաբովանդակ և հայեցի չդարձրեց մեր հեռուստաեթերը:

Արդի փուլում հայաստանյան հեռուստաեթերում մեծ թիվ են կազմում մարդկային ողբերգությունների, ավազակային հարձակումների, քստմենելի, արյունալի սպանությունների, կտտամքների, ինքնասպանությունների, անչափահասներին սպանության մղելու բացահայտ տեսարանները: Հեռուստաեթերում սովորական են դարձել բակային, ժարգոնային «հարուստ» բառապաշար օգտագործող բազմաթիվ շոու և հումորային ծրագրերը, սերիալները և ժամանցային հաղորդումները: Հայրենական հեռուստաընկերությունների եթերից կարծես թե վերացել է կրթադաստիարակչական գործառույթի իրականացման առաքելությունը, որը ենթադրում է բարու, գեղեցիկի քարոզչություն: Մինչդեռ վերջինս մեր հեռուստաեթերում արհամարիվածների շարքին է դասվում:

Հայաստանյան երիտասարդ հեռուստալսարանի վրա հատկապես բացասաբար են ազդում ցածրաճաշակ ժամանցային հաղորդումներն ու հեռուստասերիալների անվերջանալի շարքերը:

Իսկ ինչ վերաբերում է հայաստանյան ռադիոշուկայում գործող մասնավոր ռադիոընկերություններին, որոնք հիմնականում աշխատում են ուղիղ եթերի պայմաններում և անմիջական ինտերակտիվ կապի մեջ են երիտասարդական լսարանի հետ, մայրենիի անադարտության պահպանումն ու մատուցումը նրանց համար օրակարգային դարձավ հիմնադրման առաջին տարիներից: Իհարկե, անմիջական կապը լսարանի հետ ունի ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական կողմեր: Հայաստանյան մասնավոր ռադիոընկերություններում մայրենի լեզվի անադարտության, եթերային խոսքի մաքրության հարցը հրատապ դարձավ, երբ ռադիոկայանների կողմից եթեր հեռարձակվեցին մի քանի տասնյակ երաժշտական, ժամանցային բնույթի հեղինակային հաղորդաշարեր և ծրագրեր: Եթերում հայտնվեցին այնպիսի ծրագրավարներ և լրագրողներ, որոնք, չունենալով հայերենի բավարարար պատրաստվածություն, եթերային խոսքի կուլտուրա, ռադիոեթերը լցրին օտարահունչ բառակապակցություններով ու ժարգոնային-խոսակցական արտահայտություններով: Այդ միտումները աստիճանաբար տիրապետող դարձան հայաստանյան մասնավոր ռադիոեթերում, հետին պլան մղելով մայրենիի իմացությունն ու եթերային խոսքի կուլտուրան: Օտարամուլության արդյունքում բավականին արագ և անհաջող ընդօրինակ-

վեց ամերիկյան «սլենգային խոսքը», ռուսական ժարգոնային-խոսակցական ոճը, որը եթերն իջեցրեց լեզվաոճական տեսակետից մի անորոշ լեզվախառնուրդի:

Հայաստանյան ռադիոշուկայում իր գրագետ և կիրթ խոսքով հիմնականում առանձնանում է ՀՀ հանրային ռադիոն, որը միշտ էլ եղել է լսարանին կրթող, ուսուցանող, ամենահուսալի լրատվամիջոցը, սրան հակառակ մասնավոր ռադիոընկերություններից շատերը խոսում են մի լեզվով, որում դժվար է առանձնացնել հայերենը, անգլերենը և ռուսերենը:

Մասնավոր ռադիոընկերությունների եթերում, հատկապես, ժամանցային հաղորդումներում իսպառ մոռացվել է հայերենի շեշտը: Եշտը դրվում է բառի ցանկացած վանկի վրա, բայց ոչ վերջինի: Ներկայացնեմ շատ գործածվող բառերից մի քանիսը՝ «տրանսպլրտ», «Ռոբերտ», «Գաճիկ», և հենց այստեղ է, որ օգնության է գալիս ամենափրկիչ «և այլն»-ը: Եթերում աղավաղված հնչում են նաև մի շարք այլ բառեր՝ «նախագա» կամ «նախագան», «համբյուր», «Լյավ», «ողջյուն»: Մի հսկա խումբ են կազմում օտար բառերի աղավաղումները, որոնք մտնելով մեր լեզու, փոխանակ ենթարկվեն մեր լեզվի հնչյունաբանական օրենքներին, եթերում հնչում են օտար առոգանությամբ: Հենց «ռադիո» բառը, որի «դ»-ն գրեթե միշտ «ծ» է հնչում: Ինչպես նաև բազում այլ բառեր՝ «Ֆակուլթետ», «մետալիժետ», «իմունիժետ», «ծեխնուպլաստ», «իմժելեկտուալ», «ռեյժինգ»: Իսկ երբ ճանաչված ռադիոկայանի հեղինակային հաղորդում վարող լրագրողին հարցրինք, թե չի՞ կարելի արդյոք այդ բառերը հնչեցնել հայերեն առոգանությամբ, պատասխանեց, թե այդ դեպքում բառը գեղեցիկ չի հնչի...

Մասնավոր ռադիոընկերությունների եթերային լեզուն դեռևս «անմշակ» է, եթերում չի պահպանվում մայրենի լեզվի անաղարտությունը, և որքան էլ «դյուրամարս» լինի անմիջական խոսքը, չպետք է մոռանալ, որ եթերում հնչող խոսքը պետք է լինի գրագետ և հասկանալի:

Զնայած մայրենիի նկատմամբ կիրառված «ավերածություններին», այնուամենայնիվ Հայաստանի էլեկտրոնային զանգվածային լրատվամիջոցների շուկայում վերջին տարիներին ձևավորվեցին և արմատավորվեցին հայերենի պահպանման և մատուցման նոր մոտեցումներ ու դրսևորումներ: Դանդաղորեն եթերից դուրս են մղվում օտարահունչ ոճը, խոսակցական և ժարգոնային բառակապակցությունները: Այնուհանդերձ՝ հայաստանյան հեռուստառադիոընկերությունները դեռևս շատ անելիքներ ունեն մայրենիով անաղարտ եթերի հեռարձակման, լեզվի իմացության և կիրառման որակական աստիճանը ապահովելու հարցում:

ԱՐԺԵՔՆԵՐ ԷԿՐԱՆՑԻՑ

Հաղորդակցության ոլորտի ֆրանխսացի տեսաբանների պնդմամբ՝ 12 տարեկանից բարձր յուրաքանչյուր մարդ օրական միջինը երեք ու կես ժամ անցկացնում է հեռուստացույցի առջև: Ստացվում է 1200 ժամից ավելի կամ գրեթե 2 ամիս տարվա ընթացքում¹:

Ոմանց համար էլեկտրոնային այս լրատվամիջոցը մեծ պատուհան է՝ ուղղված աշխարհին, և առանց նրա հնարավոր չէ պատկերացնել ժամանակակից մարդուն: Մյուսների կարծիքով՝ այն մեծ վտանգ է հասարակության համար: Ըստ ֆրանսիական Վիկիպեդիա ազատ հանրագիտարանում տեղ գտած տվյալների՝ ֆրանսիական մի շարք առողջապահական և մանկավարժական կազմակերպություններ միավորվել են «Մանկություն և մեդիա» շարժման մեջ, որը պարբերաբար հանդես է գալիս հայտարարություններով՝ հիշեցնելով, որ հեռուստատեսությունը վտանգավոր է երեխաների առողջության, մտավոր և զգացմունքային զարգացման համար²: Ամերիկյան տեսական դպրոցը ևս դեմ է երկնագույն էկրանին. Վաշինգտոնի համալսարանի հետազոտող Ֆրեդերիկ Ջիմերմանը գտնում է, որ «երեք տարեկանից ցածր երեխաների համար հեռուստադիտումը կարող է ուղեկցվել ուշադրության խնդիրներով, բերել ագրեսիվ վարքի և դանդաղ զարգացման: Այն նաև նվազագույնի է հասցնում ընտանեկան շփումները»³: Եվրոպական լրագրողական-սոցիոլոգիական դպրոցի որոշ ներկայացուցիչներ ավելի հեռու են գնում՝ հայտարարելով, թե «լավ կլիներ եթե հեռուստատեսություն գոյություն չունենար ընդհանրապես»⁴: Մենք ակտիվորեն քննադատում ենք հեռուստատեսությունը, բայց և նույնքան ակտիվորեն սպառում նրա տված արտադրանքը և ազդվում նրանից: Միզուցե այլընտրանք չունենք... Ամեն դեպքում, պետք է խոստովանենք, որ

¹ http://www.alternatives-economiques.fr/la-societe-de-la-tele_fr_art_175_19210.html

² http://fr.wikipedia.org/wiki/T%C3%A9l%C3%A9vision#Effets_sur_le_d.C3.A9veloppement_de_l.27enfant

³ <http://www.collectifciem.org/spip.php?article13>

⁴ <http://www.zetud.net/6421-la-television-dans-la-societe.html>

հեռուստատեսության դերը, դրական թե բացասական, չտեսնված մեծ է, հատկապես երեխաների ու դեռահասների համար:

Կյանքի, ընտանիքի և մյուս արժեքների բարոյականության կողմ դեռահասը ստանում է հենց լրատվամիջոցների կողմից: Մեր հասարակությանը մատուցվում են պատրաստի, սահմանված արժեքներ, որոնք ձևավորվում են ոչ թե կյանքում կենսափորձի և գիտելիքների արդյունքում, այլ հեռուստատեսությամբ: Մերիալները, թոք շուկները, տարաբնույթ ընտանեկան պատմությունները սահմանում են որոշակի մտածողություն, կոտրում և ստեղծում կարծրատիպեր, փոխում մեր հասարակության մեջ ընդունելի նորմերը, խեղում հասարակության հոգեբանական, արժեհամակարգային, սովորութային պատկերը: Եկրանը ապրելաձևի որոշակի միջ է սահմանում դեռահասության համար: Եվ այս դեպքում երեխայի նախնական ինքնությունը, մինչ այդ ստացած դաստիարակությունը քիչ նշանակություն ունեն, քանի որ, Եկրանից եկող հաղորդագրությունները էականորեն մասնակցում են նրա ինքնության ձևավորմանը՝ արտահայտվելով որոշակի ձգտումների տեսքով, ունենալով որոշակի վարքային դրևորումներ: Ընդ որում այդ դրևորումներն արտահայտվում են իբրև հասարակության, ընտանիքի անդամ, ազգի ներկայացուցիչ ինքնիրացվելու ընթացքում¹:

Արդյո՞ք հայկական հեռուստատեսությունը կարողանում է ներկայացնել ընդօրինակման արժանի հասարակություն և ընտանիք:

Ընտանիքի ինստիտուտը կարևորվում է բոլոր ազգությունների կողմից: Ավստրիացի փիլիսոփա Ֆրիդրիխ Ադլերի խոսքերն են. «Ընտանիքը փոքրիկ հասարակություն է, որի ամբողջությունից է կախված մարդկային ողջ հասարակության անվտանգությունը»: Հայ իրականությանը հատկապես հատուկ է ընտանիքի պաշտամունքը: ՀՀ Սահմանադրության 35-րդ հոդվածը փաստում է. «Ընտանիքը հասարակության բնական և հիմնական բջիջն է»: Հայոց պատմության ողջ ընթացքում մեծապես արժևորվել, սրբացվել է ընտանիքը: Գևորգ Մարզպետունու խոսքերը՝ «Ամուր ընտանիքը ամուր պետության հիմքն է», բազմիցս են հնչել տարբեր մասնագիտությունների տեսաբանների, քաղաքական և մշակութային գործիչների կողմից: Այսօր այդ սրբացված, ավանդույթներով հարուստ կերպարը տարերայնորեն աղավաղվում է եթերում: Բազմաթիվ հեռուստատեսիալները, ընտանեկան պատմությունները, երբեմն նաև լրատվական ծրագրերը ձևավորում են հայ ընտանիքի, կնոջ, տղամարդու կերպարներ, որոնք չեն տեղավորվում ոչ մի չափման մեջ. մի կողմից՝ խիստ տարբեր են հայկական ընտանիքի մոդելի ավանդական ընկալումից, մյուս կողմից էլ ոչ ավանդական, առաջա-

¹ http://www.media-awareness.ca/francais/ressources/parents_ressources/trousse_valeurs_tele.cfm

դեմ, զենդերային տեսանկյունից գրագետ կառուցված ընտանիքի մոդել էլ չեն մարմնավորում: Փորձենք դիտարկել դեռահասների շրջանում առավել մեծ համարում ունեցող հեռուստասերիալներից մի քանիսը («Հրեշտակների դպրոց», «Դժվար ապրուստ» և մի քանի հունորային հեռուստանովելներ): Ի դեպ, դիտելիության մակարդակի հետ կապված տվյալները վերցված են մեր կողմից երևանյան դպրոցներում 1500-ից ավելի դեռահասների շրջանում իրականացված հարցումներից:

«Հրեշտակների դպրոց» նովելում հիմնական դերակատարները տարբեր սոցիալական խավերի, բարոյական նկարագրի ընտանիքներից դուրս եկած դեռահասներ են: Նրանց միավորում է մեկ բան. բոլորի ընտանիքները դժբախտ են, չկայացած. նովելում ներկայացված 4-5 առանցքային ընտանիքներից առանց բացառության բոլորում խնդիրներ կան, բոլոր ընտանիքներում ծնողները բաժանված են կամ ապրում են առանձին:

Ընտանիքների հայրերի դերը հասցված է նվազագույնի. նրանց մեծամասնությունը կամ մահացած է, կամ լքել է ընտանիքը, ամեն դեպքում չի մասնակցում զավակի դաստիարակության և ընտանիքի կայացման գործին: Ընտանիքներից մեկում հայրն առկա է, բայց ոչ միայն գերի է երիտասարդ երկրորդ կնոջ ձեռքում, այլև չի կարողացել ճիշտ դաստիարակել որդուն:

Հասարակության մեջ հայ կնոջ դերի փոխակերպումների մասին հաճախ է խոսվում: Այս գործընթացը էկրանին ստեղծում է կնոջ երկակի կերպար. մի կողմից՝ սերիալային կանայք խելացի են, կարողանում են միայնակ տանել ընտանիքի ֆինանսական բեռը, լավ դաստիարակել զավակներին (զենդերայնորեն զգայուն մոդել), մյուս կողմից՝ հենց նույն կանայք արհամարիված են, խաբված, գլխիկոր տանում են ֆիզիկական և հոգեբանական ոտնձգությունները (զենդերայնորեն ոչ զգայուն մոդել): Հետաքրքիր է, որ այս երկու հակադիր մոդելները մարմնավորվում են միևնույն կանանց մեջ: Ընդօրինակման արժանի ավանդական հայ կինը՝ իր վեհությամբ, իր հանդեպ հարգանքի զացումով շատ քիչ է էկրանին, զոհն մեր ուսումնասիրած նովելներում: Միջանկյալ նշենք, որ կնոջը, նրա խնդիրներին նվիրված հեռուստանախագծերը հաճախ ևս ճիշտ չեն կառուցվում և կարծրատիպեր կոտրելու, կնոջն օգնելու փոխարեն, խանգարում են նրան ապրել, հոգեպես և ֆիզիկապես լավ զգալ: Նրբակազմ, և զեղեցիկ աղջիկներն էկրանից բարդույթների պատճառ են դառնում նույնիսկ արտաքին բավականին բավ տվյալներ ունեցող շատ դեռահասների համար, ստիպում նրանց դիմել տարաբնույթ միջոցների, որոնք միշտ չէ, որ նաև առողջարար են: Քննարկվող նովելում առանձին ուշադրության է արժանի դպրոցի տնօրենի կերպարը: Նա մարմնավորում է կնոջ, որը չի կարող երեխա

ունենալ և դաժան է՝ ակամայից ձևավորելով կարծրատիպ, որ բոլոր երեխա չունեցող կանայք դաժան են լինում:

«Դժվար ապրուստ» նովելում ներգրավված են ավելի շատ ընտանիքներ: Ի տարբերություն նախորդ նովելի, այստեղ բարեբախտաբար ոչ բոլոր զույգերն են առանձին ապրում: 11 ընտանիքներից հինգում ամուսնական զույգերը բաժանված չեն: Բայց այս հինգի քննությունը ի հայտ է բերում ավելի անմխիթար պատկեր. հինգից մեկում ընտանեկան զույգը միասին է զուտ այն պատճառով, որ ընտանիքի մայրը այլ ճանապարհ չունի և ստիպված է դիմանալ ամուսնու մշտական խռտանգումներին ու արհամարհական վերաբերմունքին: Երկու նորաստեղծ երիտասարդ ընտանիքներում վեճերն ու բաժանություններն անընդհատ բնույթ են կրում, ընդ որում, երկու դեպքում էլ զույգերից մեկը սիրում է այլ մարդու: Եվ այս 11-ից ընդամենը երկու ընտանիքն է (ոչ առանցքային, երկրորդական ընտանիքներ), որտեղ ամուսնական զույգերը ապրում են ներդաշնակ կյանքով: Գրեթե բոլոր ընտանիքներին բնորոշ է ընդգծված ագրեսիվ վարքը, որն արտահայտվում է, ավելի ճիշտ՝ հարաբերությունների հիմնական կերպն է ինչպես ամուսին-կին, այնպես էլ զավակ-ծնող հարաբերություններում: Վերոնշյալ տասնմեկ ընտանիքներից իննում կան հասուն երեխաներ: Դրանցից երեքում ծնող-զավակ հարաբերությունները հիմնված են փոխադարձ հարգանքի վրա, մինչդեռ մյուս վեց դեպքերում առկա են կոնֆլիկտային, ագրեսիվ հարաբերություններ:

Արևմտյան մամուլի տեսաբանները բռնությունը վաղուց հաստատել են իբրև լսարան նվաճելու արդյունավետ հնարանք: Բայց և արյունաշատ տեսարանների, ագրեսիվ վարքի դրսևորումները, որքան էլ որ լսարան են ապահովում էկրանի առջև, այդուհանդերձ բերում են խեղված արժեքների ձևավորմանը: Հատկանշական է, որ անգամ դրական հերոսներին է հատուկ դաժանությունն ու սառնասրտությունը: Երիտասարդության քրեականացված կերպարի ներկայացումը, թերևս, էկրանից եկող հերթական ակնհայտ հաղորդագրությունն է, որը կարող է մտածելակերպ ձևախեղել. ցավոք, հաճախ էկրանը չափն անցնում է գռեհիկ, ոչ եթերային բառերի կիրառությամբ, թմրանյութերի օգտագործման տեսարանների մանրամասն նկարագրությամբ:

Եթե փորձենք անդրադառնալ դեռահասների կողմից ոչ պակաս սիրելի հումորային հեռուստանովելներին («Կարգին սերիալ», «Գերդաստանը»), ապա այստեղ հայ ընտանիքը խարխուղ առավել վտանգավոր դրսևորումների կհանդիպենք: Երկու դեպքում էլ ներկայացված են ընտանիքների մոդելներ, որտեղ երեխաները, ի տարբերություն հայկական ընտանիքներին հատուկ ծնողի հանդեպ պաշտամունքի, չեն սիրում ծնողներին, ամեն կերպ խուսափում են նրանց հետ շփումից, թռուիկի համար խստագույն պատիժ են համարում տատիկի հետ շփումը:

Հասկանալի է, որ նախագծերի հեղինակները դրանք վերցնում են արևմտյան նմանատիպ նախագծերից և առավելապես միտում ունեն ծաղրելու այն կերպարները, որոնց մարմնավորում են: Ցավոք, դրանց ազդեցությունը երեխաների վարքի և մտածողության վրա անհերքելի է: Չէ՞ որ այդ կերպարներին մարմնավորում են դեռահասների կողմից այնքան սիրելի հեռուստահերոսները, նրանք առօրյա խոսքում ընդօրինակում են այդ հերոսներին, օգտագործում նրանց թևավոր դարձած խոսքերը, շարժուձևը, միանշանակ՝ նաև մտածողությունը:

Այսպիսով, հայկական հեռուստասերիալային իրականության մեջ քիչ են ամուր ընտանիքները, որոնք հիմնված են փոխադարձ սիրո և հարգանքի վրա: Բացի այդ, սերիալային ընտանիքներում իշխող արժեքները միշտ չէ, որ նույնանում են իրական արժեքների հետ, և հարկ է ակտիվորեն զատել, ապա միայն թույլ տալ դրանց մուտքը իրականության: Մենք քննության ենք առել հայ ընտանիքը մի քանի հեռուստանախագծերի համատեքստում և ամենևին հակված չենք կարծելու, թե մեր դիտարկումը ներկայացնում է հայ հեռուստատեսային ընտանիքի ընդհանրական պատկերը:

Այսօր էկրանը շատ այլ հաղորդագրություններ է ուղարկում հասարակություն, որոնցից յուրաքանչյուրի քննությունը կարող է առանձին ուսումնասիրության թեմա լինել և բացահայտել մեր հասարակության մեջ առկա շատ երևույթների գոյության պատճառները...

ՉԵՌՈՒՍԱՆԵԹԵՐԻ ԱՐԴԻ ՉԻՆԱՅԱՐՑԵՐԻՑ **ՄԻՆՉԵՎ ՄԵԴԻԱՎՐԹՈՒԹՅՈՒՆ**

Տարբեր տարիների ու տարբեր ձևաչափի վերլուծությունները թույլ են տալիս մատնանշել հայաստանյան հեռուստաընկերությունների ընդհանուր առմամբ ոչ գրագետ արտադրանք եթեր հեռարձակելու հիմնական պատճառը. այս ոլորտում զգալի է մասնագիտական (պրոֆեսիոնալ) լուրջ պատրաստվածության պակասը, ինչը ստեղծագործական վարքագծի կողմնորոշիչներից ու կարգավորիչներից ամենահզորն է:

Այստեղ են թաքնված լսարանի անվստահության ու թերահավատության հիմնական պատճառները:

Նշենք հիմնական թերացումները:

Տեղեկատվությունը մեր եթերում հեռուստատեսային կերպ ընդունելու կարիք ունի... Չիմնական ու պարտադիր աշխատանքը՝ նախապատրաստվելը և պլանավորելը, որպես կանոն, անտեսված է: Օրինակ՝ երկխոսական հաղորդումներում թեմաներն ու հերոսները նախապես չեն դառնում մասնագիտական հետազոտության առարկա. հաղորդավարներն աշխատում են հույսով հետ, մինչ տեսախցիկներն աշխատում են արդեն եթերի համար... Չերոս(ներ)ի պատմությունը հեղինակ(ներ)ի կողմից նախապես պիտի մշակվի, դառնա էկրանային նյութ՝ որոշակի ընթացքով: Իսկ խոսքի, մտածողության ու վարքագծի՝ առօրյային բնորոշ դիֆմն ու տոնայնությունը չպիտի տեղափոխել էկրան առանց մասնագիտական լուրջ «միջամտությունների»...

Այսօր մեր հեռուստաթերի խնդիրները տեսնելու և լուծելու պատասխանատվությունն ընկած է նախևառաջ հեռուստաընկերությունների ղեկավարների ուսերին, որոնք շրջահայաց պիտի լինեն կադրեր ընտրելիս, միևնույն ժամանակ մասնագիտական վերապատրաստման հնարավորություններ ստեղծեն մշտապես... Համենայն դեպս, սեփական գիտելիքը, հմտությունն ու կարողությունը փորձության ենթարկելու հնարավորությունն անտեսելը կամ արհամարհելը, մեր համոզմամբ, կասկածի տակ է առնում թե՛ մասնագիտական և թե՛ մարդկային որակները...

Լրագրողական վարքագծի կարգավորիչների շարքում մեծ տեղ պետք է հատկացնել նաև հասարակությանը: Այս անվիճելի ճշմարտությունը «հայաստանյան հեռուստապայմաններում» կրել է շոշափելի փոփոխություններ. այսօր լսարանը շատ դեպքերում չունի այն ամենի (ավելի ճիշտ՝ այն ծավալի ու որակի) կարիքը, ինչ առաջարկում է եթերը:

Այս առումով պատասխանատվության մի մեծ չափաբաժին էլ ընկնում է մասնագիտական կրթություն ապահովող հաստատությունների, ֆակուլտետների, բաժինների ուսերին, որոնց դերն իրականում հսկայական է:

Ժուռնալիստական կրթության տարբեր մոդելներ գոյություն ունեն՝ ակադեմիական կրթություն՝ բակալավրի աստիճանով, ժուռնալիստական ծրագրեր, մագիստրոսական երկթև ծրագրեր՝ ժուռնալիստիկա մասնագիտությամբ և այլ մասնագիտությամբ դիմորդների համար և այլն: Այդ ծրագրերն ու ամենատարբեր կուրսերը պիտի կազմվեն՝ հստակ գիտակցությամբ, որ ժուռնալիստիկան իրականում առանձին գիտակարգ է: Կրթական բաղադրիչները պետք է մշակել՝ պարզորոշ պատկերացնելով «ժուռնալիստիկա» մասնագիտության դերն ու նշանակությունը տվյալ երկրում, ոլորտի արդի հիմնահարցերը՝ միաժամանակ չանտեսելով տեսաբանների ու պրակտիկների կարծիքները: Ժուռնալիստական կրթություն ապահովող հաստատությունները պիտի կարողանան օպտիմալ համամասնություն ապահովել ունիվերսալ մասնագիտական պատրաստվածության և նեղ, պրոֆիլային մասնագիտացումների միջև, գիտելիքների փոխանցման և դրանք ստուգելու առավել արդյունավետ եղանակներ մշակեն, անցյալի ձեռքբերումները տեսնելու և յուրացնելու հնարավորություն տան, օրինակ՝ մասնագիտական գրականության օգնությամբ: Եվ որ ամենակարևորն է, պրակտիկ գիտելիքներ ու հմտություններ ձեռք բերելու համար հարմարավետ միջավայր ստեղծեն՝ հիմնելով, օրինակ, մուլտիմեդիա տարածք, որտեղ առաջին իսկ պարապմունքներից ուսանողը կթոթափի վախը միկրոֆոնի ու համակարգչի մկնիկի նկատմամբ: Մեր ֆակուլտետը 2001 թվականից, արդեն տասնմեկ տարի, այդ հնարավորությունն ընձեռում է իր ուսանողներին:

Պետք է գիտակցել նաև, որ ոչ մի կրթական ծրագիր չի կարող կենսունակություն ունենալ առանց բարձր որակավորմամբ դասավանդողների, որոնք պետք է մասնագիտության պրակտիկ հիմնահարցերից հեռու չլինեն, միաժամանակ չդադարեն զբաղվել ինքնակրթությամբ:

Կրթական հաստատությունները պիտի մեծապես կարևորեն իրենց և լրատվամիջոցների սերտ համագործակցության անհրաժեշտությունը՝ գիտակցելով դրա փոխշահավետությունը և խուսափելով ամեն տեսակ մրցակցային հարաբերություններ կառուցելուց: Պրակտիկներին

Երգարավելով կրթական գործընթաց՝ պետք է հաշվի առնել մի խնդիր ևս. ամենատաղանդավոր ու փորձառու պրակտիկը միշտ չէ, որ լավ ուսուցիչ է: Առաջին երկու պարապմունքները լսարանում բավական են՝ տեսնելու համար իրադարձության ետևից շտապող լրագրողի և լսարանում նստած ապագա լրագրողի հետ աշխատանքի տարբերությունները: Իհարկե, դրանից հետո արդեն տարիներ են անհրաժեշտ դասախոս-ուսանող հարաբերություններում օբյեկտիվ վարվելաձև և ճշգրիտ մեթոդաբանություն մշակելու և ամենակարևորը՝ դրանք պահպանելու համար: Անգամ ունակություններով առանձնապես չփայլող ուսանողին պիտի կարողանալ հավատ ներշնչել՝ դրանով իսկ կրկնապատկելով նրա ուժերն ու սովորելու ցանկությունը:

Լսարանում մասնագիտական թեկուզև դիպուկ գնահատականները պատրաստած սյուժեի մասին բավարար չեն. պետք է կարողանալ միասին ետ գնալ, անցնել այն նույն ճանապարհով, ինչ անցել է ուսանողը, ամենայն մանրամասնությամբ ու ճշգրտությամբ ցույց տալ սխալները, որոնք նա թույլ է տվել: Միաժամանակ քննարկմանը պետք է պետք է մասնակից դարձնել մյուսներին:

Պետք է կրթական համապատասխան տարածք ստեղծել նաև այն մասնագետների համար, ովքեր այսպես ասած՝ «դրսից են համալրում» ժուռնալիստների շարքերը, այսինքն՝ նրանք, ովքեր իրենց բազային կրթությամբ ժուռնալիստներ չեն: Մագիստրոսական համապատասխան ծրագրերը, ժուռնալիստական դպրոցները, պարբերաբար կազմակերպվող կարճատև ծրագրերը կարող են մեծապես օգնել այն մասնագետներին, ովքեր ուզում են գիտելիքներ ձեռք բերել լրագրության բնագավառում կամ ամրապնդել խմբագրությունում ստացած հմտությունների մակարդակը: Իհարկե, խմբագրությունը ոչ պակաս կարևոր դպրոց է, մի պայմանով միայն, եթե այնտեղ իրոք կա պրոֆեսիոնալ միջավայր, որտեղ կարող են տեսնել ու սովորել: Ի դեպ, ԵՊՀ ժուռնալիստիկայի ֆակուլտետում արդեն գործում է մագիստրոսական երեք ծրագիր, այդ թվում և՛ այն դիմորդների համար, ովքեր բազային կրթությամբ ժուռնալիստներ չեն:

ժուռնալիստական կրթության դերն իրականում շատ ավելի համեստ է, քան երբեմն կարծում են. հնարավորություն տալ ապագա մասնագետին արդեն առաջին իսկ օրերից հանգզվելու, որ ստեղծագործական բնատուր ունակություններն ու մեծ սերը, օրինակ, հեռուստատեսության նկատմամբ, դեռ բավարար չեն. դրանք պիտի անպայմանորեն ամրապնդվեն կատարողական, տեխնոլոգիական հմտություններով, որոնք առանց աշխատանքի չեն տրվում: Արդյունքում՝ ապագա լրագրողները կսկսեն լրջորեն վերաբերվել մասնագիտական աշխատանքի տեխնիկային: Կամաց-կամաց նաև կցրվեն տրամադրություններն այն

առնչությամբ, որ հեռուստալրագրող դառնալու համար քավական է միայն շատ սիրելի հեռուստատեսությունը:

Գուցե դանդաղ ընթացք ունի մեր առաջադրած խնդրի լուծման այս տարբերակը՝ պատշաճ մասնագիտական կրթություն ապահովելը, բայց, համոզված ենք միայն այս կերպ է հնարավոր արմատախիլ անել ճշգրիտ մասնագիտական աշխատառճը վարկաբեկող մոտեցումները և աղոտ ու անգրագետ պատկերացումները, որոնք, ցավոք, ինչպես արդեն նկատեցինք, հասցրել են ամեն ինչ փչացնել...

Պրոֆեսիոնալ հենքը նաև թույլ կտա պակաս ազդեսիվ լինել հնչող քննադատությունների, առո՛ղջ քննադատությունների հանդեպ: Ինչի պակասը, ի դեպ, ևս կա: Անգամ մասնագիտական շրջանակներում փորձագիտական լուրջ դիտարկումները շփոթում են սուրճի սեղանի խոսքուզրույցին հարազատ բառուբանի հետ և հենց այդ ոգով էլ վերաբերվում կամ պատասխանում դրանց:

Քանի դեռ մեր հեռուստաընկերությունները զբաղված են մասնագիտության վարկաբեկմամբ ու սերնդի գունազրկմամբ, պիտի շարունակենք անտարբեր չմնալ մասնագիտական ամենատարբեր իրողությունների նկատմամբ, փնտրենք կամ ստեղծենք առարկայական տեղաշարժեր կատարելու նոր հնարավորություններ:

1

ԱՓՅՈՒՌՔՈՒՄ ՀԵՆԱՐՉԱԿՎՈՂ ՀԵՆՈՒՄՏԱԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՐՎԱԳՐԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդի տեղեկատվական տեխնոլոգիաները թույլ են տալիս համացանցի միջոցով ոչ միայն ծանոթանալ համաժամանակյա հրատապ նորություններին, այլև, շնորհիվ տարբեր հեռուստաընկերությունների կողմից ստեղծված հեռուստահաղորդումների պահոցների ցանկացած պահի ստանալ նաև տեսատեղեկատվություն: Հեռուստատեսությունն այս պարագայում ձերբազատվում է իրեն բնորոշ «թերությունից»՝ այժմրոպեականությունից, հնարավորություն ընձեռելով վերադառնալ և վերանայել հեռարձակվող տեսանյութը՝ առանց ժամանակային սահմանափակումների: Այս պարագայում անհրաժեշտ է նախ սահմանել էկրան-հեռուստադիտող փոխհարաբերությունների ներքին օրինաչափությունը՝ իր դասական ձևով: Այսպես, օրինակ, եթե տարիներ առաջ հեռուստատեսությունը հասարակության դատին էր ներկայացնում միայն նախօրոք մշակված հաղորդաշարեր ու տեսանյութեր, ապա այժմ ստեղծվել են մեծ հնարավորություններ, որոնց շնորհիվ հեռուստաարտադրության գործընթացին կարող է ակտիվորեն մասնակցել նաև հեռուստալսարանը: Խոսքը հեռուստատեսության վերաբերյալ անցկացվող սոցիոլոգիական ուսումնասիրությունների, ինտերակտիվ հաղորդաշարերի և հարցումների մասին է: Փաստորեն, այսօր հեռուստադիտողների մասնակցությամբ և նրանց մեծամասնության պահանջով է հիմնականում ձևավորվում հեռուստահաղորդումների ցանցը: Սակայն այս մասին, իհարկե, կարելի է խոսել միայն որոշ վերապահումներով, քանզի հայաստանյան մերօրյա հեռուստաընկերությունների հիմնականում սուղ տեխնիկական հնարավորությունները և ազգաբնակչության կողմից հեռարձակվում ընդունելու սակավ հնարավորությունները թույլ չեն տալիս ամբողջությամբ հետևել ու ապավինել լսարանային «կոնյուկտուրային»:

Հայաստանյան հեռուստաընկերություններից 5-ը՝ «Հանրային», «Արմենիա», «Շանթ», «Երկիր մեդիա», «Կենտրոն», իրենց հաղորդումները հեռարձակում են արբանյակային կապով: Թվում է, թե Սփյուռքում ապրող մեր հայրենակիցները հնարավորություն ունեն դիտելու, բազ-

մածանր, հետաքրքիր հեռուստածրագրեր: Ուսումնասիրելով արբանյակով հեռարձակվող հեռուստածրագրերը, դրանցում ներառված հաղորդումներն ու ֆիլմերը, միանգամից տպավորություն ես ստանում, որ հեռուստաընկերություններում ծրագրային քաղաքականություն մշակողները մասնագետներ չեն: Ո՞ւմ համար են պատվիրվում կամ արտադրվում հաղորդումները, ի՞նչ քարոզչական գործառույթ ենք իրականացնում, կրթադաստիարակչական ո՞ր մոդելներն են ազդեցիկ: Այս հարցերի պատասխանները չկան: Հայաստանում հեռարձակող հեռուստածրագրերը նույնությամբ հեռարձակվում են արբանյակով: Ի՞նչ եք կարծում, Հայաստանում ապրող հայր և արտերկրում ապրող հայր նույն մտածողությո՞ւնն ունեն, նույն խնդիրներն ու պահանջնե՞րը: Իհարկե՞ ոչ: Մեր կողմից իրականացված էլեկտրոնային հարցումները ցույց տվեցին, որ արտերկրում ապրող մեր հայրենակիցը հայկական հեռուստաեթերից առաջին հերթին ակնկալում է տեղեկանալ Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձություններին տիրապետումը, երկրորդ՝ ծանոթանալ ազգային մշակույթի գոհարներին և երրորդ՝ տիրապետել ուսուցողական հաղորդումների միջոցով հայերենը ընկալելու, սովորելու և օգտագործելու հմտություններին: Մինչդեռ սույն թվականի փետրվարի 16-ին ուսումնասիրելով հեռուստածրագրերը, հայտնաբերեցինք, որ հեռուստասերիալները մեր կյանքում ամենակարևոր և նշանակալից երևույթներից են, ներկայացնեն Հանրային հեռուստատեսության մեկ օրվա համահայկական ալիքի ծրագիրը.

08:10	Կյանքի կարուսել
Ինդեքս	11:20
08:20	Բարև, մենք ենք
Ա/Լ Քաղցր կյանք	11:50
09:00	Ա-լ Գեներալի աղջիկը
Առաջին լրատվական.	12:40
/Ափյուռք/	Գ/Ֆ Երեք ընկեր
09:25	13:00
Տեսանկյուն	Առաջին լրատվական
09:30	13:15
Տեսանկյուն	Պարականոն
09:35	13:45
Հարցազրույց	Մերոնք
10:00	14:00
Ա/Լ Աննա-2	Կարծիք
10:40	14:10
Ա-լ Հրեշտակների դպրոցը	Հոբելյան /Հմայակ Հակոբյան/
11:00	14:30

Ներկայացումը շարունակվում է
/Գայանե Մկրտչյան/
14:55
Գ/Ֆ Զգուշացեք փողից
15:25
Շողակաթը ներկայացնում է.
15:50
Ս-լ Հրեշտակների դպրոցը
16:25
Ս/լ Հրեշտակների դպրոցը
16:40
Ս-լ Գեներալի աղջիկը
17:00
Առաջին լրատվական
17:30
Ս/լ Աճճա-2
17:50
Ազատ գոտի
18:10
Ազատ գոտի
18:35
Երջանկության մեխանիկա
18:40
Երջանկության մեխանիկա
19:25

Կյանքի կարուսել
19:30
Հրապարակում
19:50
Ինդեքս
20:00
Կյանքի կարուսել
20:10
Ինդեքս
20:20
Ս/լ Քաղցր կյանք
21:00
Առաջին լրատվական
/հիմնական թողարկում/
21:30
Տեսանկյուն
21:35
Ս/լ Աճճա-2
22:15
Ս/լ Հրեշտակների դպրոցը
22:30
Ս-լ Հրեշտակների դպրոցը
23:00
Հարցազրույց

Այուս հեռուստաընկերությունների ծրագրերը տե՛ս www.eter.am կայքէջում:

Վերլուծելով վերոնշյալը, կարող ենք արձանագրել, որ նշված հեռուստաընկերություններից «Երկիր մեդիա»-ն որոշ չափով կարողանում է Սփյուռքում ապրող մեր հայրենակիցների եթերային պահանջները բավարարել: Հեռուստաընկերությունը 2010 թվականին ձեռք է բերել ոչ միայն արբանյակային հեռարձակման իրավունք, այլև հայկական գաղթօջախներում, հայաշատ համայնքներում ստեղծել է թղթակցային կետեր: ԱՄՆ (Լոս Անջելես, Բոստոն), Վրաստան, Լիբանան, Ֆրանսիա, Ռուսաստան, Իրան, Հունաստան, Սիրիա, Թուրքիա, որոնց միջոցով տվյալ համայնքի կյանքի, ծառայած խնդիրների մասին հնարավորություն կա թարմ լրատվություն ստանալու: Ծրագրում տեղ գտած հաղորդումներն էլ ինչ որ չափով նպաստում են ազգային երգերաժշտության, կերակրատեսակների, պատմական անցյալի մասին տեղեկատվության տարածմանը:

«Շանթ» հեռուստաընկերությունը վերջին տարիներին լավագույն նախագծերը վերածեց համահայկականի, ինչը հնարավորություն է տալիս արտերկրում ապրող մեր հայրենակիցներին ևս մասնակից դառնալ տվյալ հաղորդումներին: «Շանթ»-ը նույնպես թղթակցական կետեր ունի ԱՄՆ-ում, Ռուսաստանում, հաճախ թեմատիկ տեսականություններ է կազմակերպում՝ ԱՄՆ-Ռուսաստան-Լիբանան-Հայաստան: «Առաջին ալիք»-ն առանձնանում է «Առաջին լրատվական-Սփյուռք» տեղեկատվական հաղորդման հեռարձակմամբ, այն ներկայացվում է արևմտահայերենով: «Մերոնք», «Օտար, ամային ճամփեքին» հաղորդաշարերն էլ պատմում են Սփյուռքում ապրող հայերի, հայկական գաղթօջախների մասին: «Արմենիա» հեռուստաընկերությունը սահմանափակվում է տեղեկատվական թողարկման ընթացքում ԱՄՆ-ից ուղարկվող տեսանյութերով, «Հայաստան -Սփյուռք» ու «Մեր լեզուն և մեր խոսքը» հաղորդումների ներկայացմամբ:

«Կենտրոն» հեռուստաընկերությունը դեռ որոնումների ճանապարհին է:

Հեռուստաընկերությունների կողմից վարվող ծրագրային քաղաքականության պատճառով հեռուստաընկերությունները կորցնում են հեռուստատեսությանը բնորոշ գործառույթները, այն է՝ կրթադաստիարակչական, քարոզչական և այլն:

Համահայկական հեռուստաալիք կոչվելու համար հեռուստաընկերությունները, բացի շահույթ հետապնդելուց, պետք է մտածեն նաև ոչ շահութաբեր ծրագրերի մասին, որոնք օգտակար կլինեն հասարակությանը:

Առաջարկում են օրենսդրական համապատասխան քննարկման դնել այն դրույթը, որ, եթե հեռուստաընկերությունն իրավամբ համա-

հայկական ալիք է դառնում, ապա որևէ կազմակերպություն, գերատեսչություն պետք է վերահսկի հեռուստաընկերության կողմից վարվող ծրագրային քաղաքականությունը: Այդ դերը կարող է ստանձնել, օրինակ, ՀՀ Սփյուռքի նախարարությունը:

**ՀԱՅՎԱԿԱՆ ՀԵՌՈՒՄՏԱԵԹԵՐԻ ՈՐՈՇ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ՝
ԱՐԵՆՍԻՎ ԱՌՑԻԱԼԱԿԱՆ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ԽՆԴԻԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ**

Հայ հասարակության շրջանում ագրեսիվ սոցիալական դիրքորոշումների հնարավոր ձևավորման վրա հայկական հեռուստասերիալների ազդեցությունը պատկերացնելու համար իրականացրել ենք հայկական երեք՝ «Աննա - 2», «Վերադարձ - 2» և «Ժառանգներ» հեռուստասերիալների մշտադիտարկում (մոնիթորինգ): Եիշտ է, նրանցից երկուսը՝ «Վերադարձ - 2-ը» և «Ժառանգները», ավարտվել են 2011 թվականին, իսկ «Աննա 2-ը»՝ 2012 թ. սկզբին, բայց հետազոտությունը շարունակում է մնալ արդիական, որովհետև ավարտված սերիալների փոխարինողներն ընդհանուր առմամբ որևէ փոփոխություն չեն կրել:

Հիշյալ սերիալների մոնիթորինգն իրականացվել է մեկ ամսվա ընթացքում՝ 2011 թ. հունվարի 17-ից փետրվարի 12-ը: Նպատակն էր վիզուալ փաստաթղթային ուսումնասիրության մեթոդով քանակական և որակական տվյալներ հավաքելու և վերլուծելու միջոցով պարզել, հասկանալ հայկական սերիալների հնարավոր երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ազդեցությունն ագրեսիվ սոցիալական դիրքորոշումներ ձևավորելու հարցում:

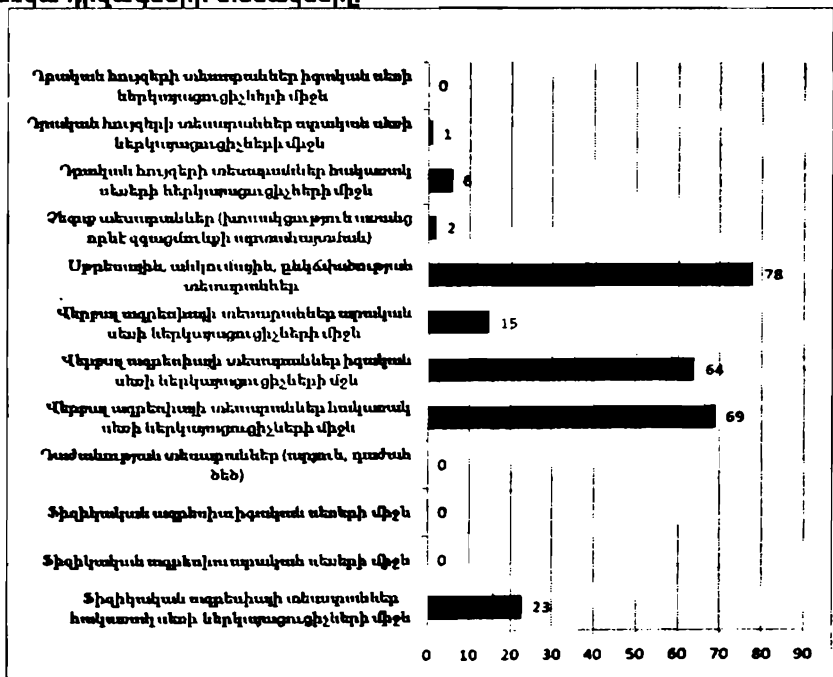
Վիզուալ դիտման միջոցով բովանդակության ուսումնասիրություն է իրականացվել, դրվագները դասակարգվել են ըստ ագրեսիվ և ոչ ագրեսիվ տեսարանների՝ հիմնվելով դրանց զգայական և վերբալ բովանդակության վրա: Կատարվել է 2011 թ. հունվար-փետրվար ամիսներին հեռուստասերիալներում ցուցադրված զգացմունքային, վերբալ և ֆիզիկական ագրեսիվ տեսարանների և զգացմունքային վերբալ դրական տեսարանների խմբավորում հետևյալ կերպ՝ «ֆիզիկական ագրեսիայի տեսարաններ հակառակ սեռի ներկայացուցիչների միջև», «ֆիզիկական ագրեսիա արական սեռի ներկայացուցիչների միջև», «ֆիզիկական ագրեսիա իգական սեռի ներկայացուցիչների միջև», «դաժանության տեսարաններ (արյուն, մարդկային տառապանք, ծեծ)», «վերբալ ագրեսիայի տեսարաններ հակառակ սեռի ներկայացուցիչների միջև», «վերբալ ագրեսիայի տեսարաններ իգական սեռի ներկայացուցիչների միջև», «վերբալ ագրեսիայի տեսարաններ արական սեռի

ներկայացուցիչների միջև», «սթրեսային, անկումային, ընկճվածության տեսարաններ (ընկճված ձայն, դեմքի ընկճված արտահայտություն, լաց, մռայլ երաժշտություն)», «չեզոք տեսարաններ (խոսակցություն առանց որևէ զգացմունքի արտահայտման)», «դրական հույզերի տեսարաններ հակառակ սեռերի ներկայացուցիչների միջև», «դրական հույզերի տեսարաններ արական սեռի ներկայացուցիչների միջև» և «դրական հույզերի տեսարաններ իգական սեռի ներկայացուցիչների միջև»:

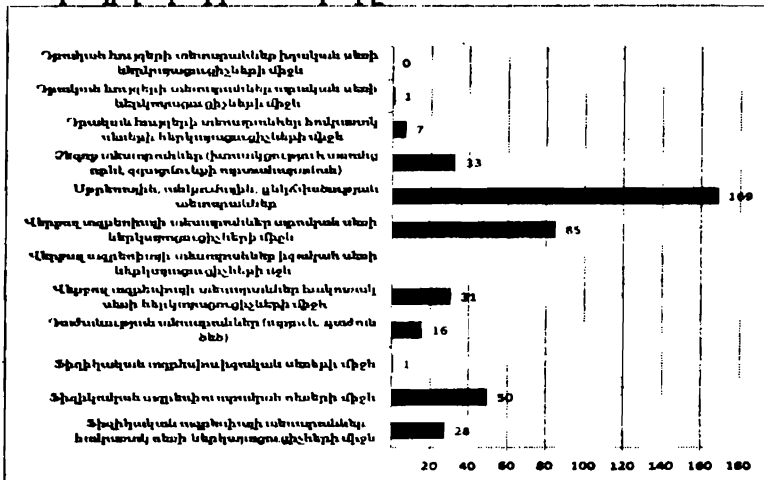
Նշված ժամանակահատվածում ուսումնասիրվել են ընտրված հեռուստասերիալների բոլոր սերիաները, գրանցվել են բոլոր դրվագները՝ ըստ վերոնշյալ խմբերի: Այն դրվագները, որտեղ ամկա էին տարբեր, նույնիսկ իրար հակադիր սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորմանն ուղղված տեսարաններ, գրանցվել են համապատասխան խմբերում:

Ստորև ներկայացնում ենք մոնիթորինգի ենթարկված սերիալներում ցուցադրվող դրվագների ընդհանրացված քանակական պատկերը:

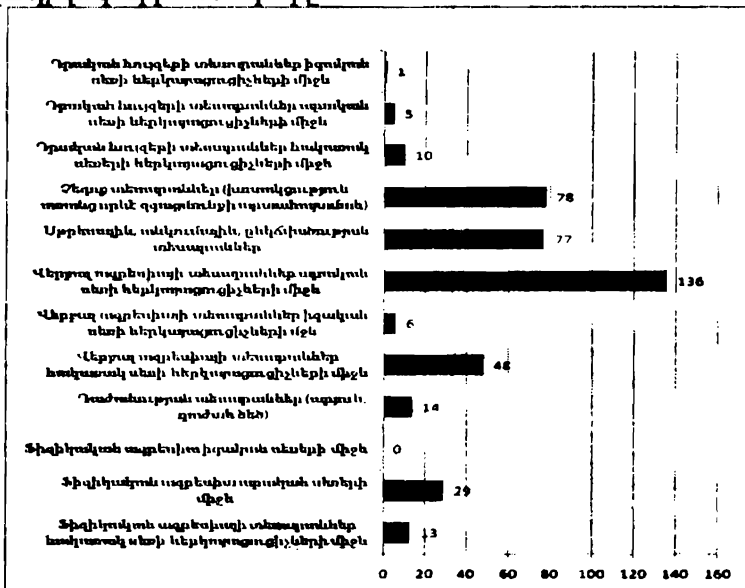
17. 01. 2011 թ. - 12. 02. 2011 թ. ընթացքում «Ամնա - 2» սերիալում ամկա դրվագների տեսակները

17. 01. 2011 թ.-12. 02. 2011 թ. ընթացքում «Վերադարձ - 2» սերիալում առկա դրվագների տեսակները

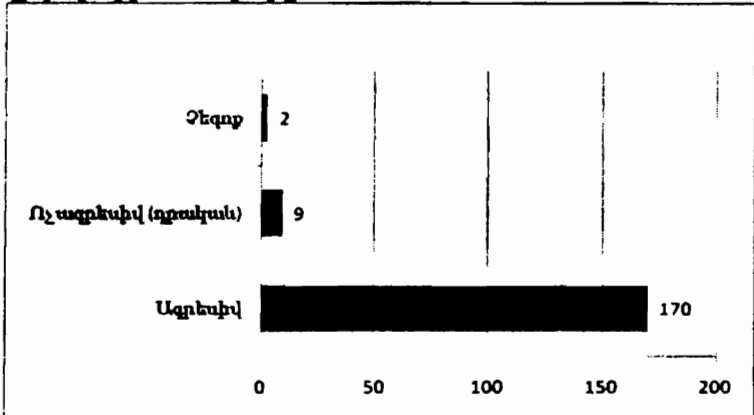

17. 01. 2011 թ.-12. 02. 2011 թ. ընթացքում «Ժառանգներ» սերիալում առկա դրվագների տեսակները

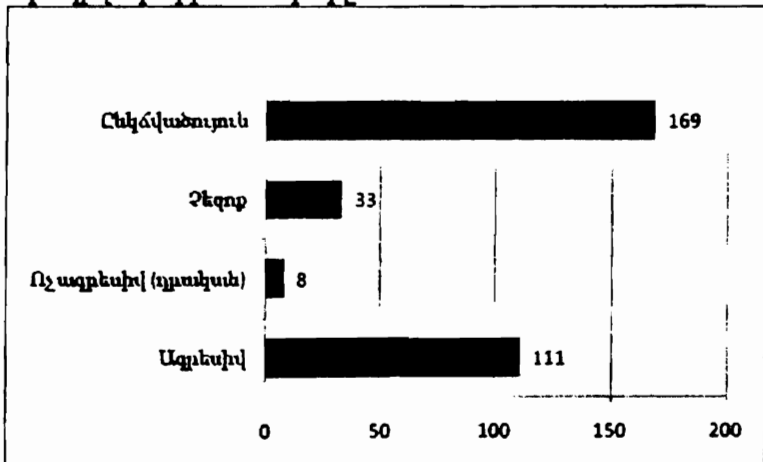

Եթե հեռուստասերիալներում ներկայացված դրվագներն ընդհանրացնենք «ագրեսիվ», «ոչ ագրեսիվ (դրական)», «չեզոք», «ընկճվածություն» խմբերում, ապա կստացվի հետևյալ պատկերը.

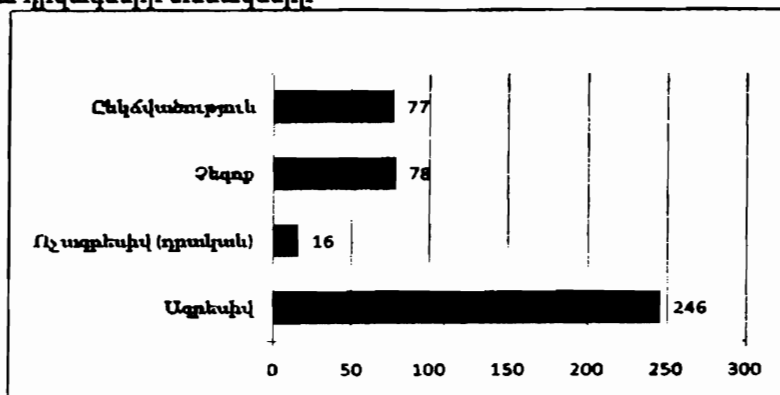
17. 01. 2011 թ. - 12. 02. 2011 թ. ընթացքում «Անևա - 2» սերիալում առկա դրվագների տեսակները

17. 01. 2011 թ.-12. 02. 2011 թ. ընթացքում «Վերադարձ - 2» սերիալում առկա դրվագների տեսակները

17. 01. 2011 թ.-12. 02. 2011 թ. ընթացքում «Ժառանգներ» սերիալում առկա դրվագների տեսակները

Մշակութային միջավայրը (սոցիոլոգիական տեսանկյունից մշակույթի մեջ մտնում են խոսելու, հագնվելու վարքը, ընտանեկան կյանքի կանոնները, աշխատանքային ավանդույթները, կրոնական ծեսերը, ժամանցի անցկացման մեթոդները և այլն), որտեղ անցնում է անձի մանկությունն ու պատանեկությունը, ունենում է ուղղակի ազդեցություն մարդու պահվածքի վրա¹: Քանի որ հայաստանյան ընտանիքների մի մեծ հատված ամեն օր դիտում է հայկական սերիալները, դրանք չեն կարող երեխաների և պատանիների մոտ մշակութային ազդեցություն չունենալ, անկախ նրանից՝ երեխաներն անձամբ են դիտում, թե ուղղակի տանը հեռուստացույցը միացված է, և ծնողներն են դիտում: Ամեն օր մեր շրջապատում տեսնում ենք, թե ինչպես հանրաճանաչ սերիալային (նաև որոշ հեռուստահաղորդումների) հերոսների մտքերը, բառապաշարն ու պահվածքը դառնում են հանրային կրկնօրինակման (հատկապես երեխաների ու պատանիների մոտ) առարկա: Այդ կրկնօրինակումները, սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման տեսությամբ համապատասխան, ի վերջո առաջ կբերեն նաև վարքի, մտածելակերպի, արժեհամակարգի առավել-խորքային փոփոխություններ:

Հիմնվելով դիտումով կրկնօրինակվող ազդեսիվ վարքի, ազդեսիվ մտքերի առաջացման գործընթացի տեսական բաժանման վրա², ներկայացնենք մշտադիտարկման ենթարկված հեռուստասերիալների դերն ազդեսիվ սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման հարցում.

- Ազդեսիվ պահվածքի ականատես լինելիս անձը հայտնաբերում, սովորում է ազդեսիայի նոր մեթոդներ: Մեր ուսումնասի-

¹ Տմ. Гидденс Э., "Социология", Москва, 2005, стр. 39.

² Տմ. Берон Р., Ричардсон Д., Агрессия, изд. "Питер", Москва, 1997, стр. 106.

րած հայկական սերիալները, բազմիցս ցուցադրելով ֆիզիկական և վերբալ ագրեսիա հակառակ և միևնույն սեռերի միջև, լսարանին մատուցում են ագրեսիվ պահվածքի նոր մոդելներ: Ցուցադրվող ագրեսիան ստիպում է վերանայել նախկինում կիրառվող ինքնասահմանափակումները: «Եթե ուրիշներն իրենց ագրեսիվ են պահում և չեն պատժվում, ապա ես նույնպես կարող եմ այդպես վարվել»: Հայկական սերիալներում գրեթե բոլոր հերոսների կողմից կիրառվող ագրեսիան կարող է լսարանի, հատկապես երիտասարդների և պատանիների համար ագրեսիան զսպող սահմանափակումների թուլացման կամ վերացման պատճառ դառնալ:

Մշտապես ագրեսիա դիտելը կամ տեսնելը զգայական բթացում է առաջացնում: Այսինքն՝ հայկական սերիալների ագրեսիան կարեկցական զգացմունքների բթացում, այլոց ցավի նկատմամբ զգայական ընկալունակության կորստի պատճառ կարող է դառնալ: Սերիալների մշտական դիտողները կարող են ագրեսիան չդիտարկել որպես հատուկ վարքի ձև և նույնիսկ մի փոքր առիթի դեպքում ագրեսիա կիրառել:

Ագրեսիայի մշտական դիտումը փոխում է իրականության ընկալման անհատական զգայունակությունը: Հայկական սերիալներում ամեն օր ագրեսիվ պահվածքի ականատես լինելու դեպքում մարդիկ կարող են մշտապես լարված, ագրեսիվ վիճակում լինել և շրջակա աշխարհն ընկալել որպես առավել ագրեսիվ, քան այն իրականում է:

Բացի վերոնշյալ կետերից, սերիալներում ներկայացվող մռայլ, բացասական մթնոլորտը, գունարվելով երկրում տիրող սոցիալ-քաղաքական դժգոհություններին, կարող է ավելացնել բացասական տրամադրությունները: Մեր ուսումնասիրած սերիալների և նմանատիպ այլ հեռուստաարտադրանքի ազդեցությամբ ագրեսիվ սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման կամ եղածների ակտիվացման արդյունքում՝ շրջապատի նկատմամբ բացասաբար, դժգոհությամբ և ագրեսիվ կարող են տրամադրվել (դրան հետևող համապատասխան գործողություններով) նույնիսկ սերիալների լսարան հանդիսացող սոցիալապես ապահով խավի ներկայացուցիչները: Այդ ամենի արդյունքում կարող են ավելանալ կոնֆլիկտային իրավիճակները, որովհետև ագրեսիվ սոցիալական դիրքորոշումներն անձի կոնֆլիկտայնությունն ավելացնող գործոններից են¹:

Երկարաժամկետ հատվածում նման քվանդակությամբ սերիալների ազդեցությունն ավելի վտանգավոր է, քանի որ ագրեսիվ սոցիալա-

¹ См. Анцупов А. Я., Баклановский С. В., Конфликтология в схемах и комментариях, "Питер", Москва, 2007, стр. 57.

կան դիրքորոշումների ձևավորման արդյունքում կարող է շատերի մոտ փոխվել մարդկային շփումների սոցիալական մշակույթը: Վերոնշյալ սերիալներում միմյանց նկատմամբ ագրեսիա էին դրսևորում սոցիալական և սեռական բոլոր խմբերը՝ երեխան ծնողների նկատմամբ, ծնողները՝ երեխաների, եղբայրը՝ քրոջ, դեկավարը՝ աշխատակցի, տղամարդը՝ կնոջ և այլն: Հետևանքը կարող է լինել այն, որ հանրային որոշ շրջանակների, հատկապես երեխաների, պատանիների ու երիտասարդների մոտ կարող է ձևավորվել աշխարհընկալման մի համակարգ, որտեղ սոցիալական շփման հիմնական ուղին կլինեն ագրեսիան, կոնֆլիկտը, իսկ ապասոցիալական վարքը կընկալվի որպես բնականոն պահվածք:

Հայկական սերիալների մեկ այլ առանձնահատկությունն է համատարած շքեղ կյանքի նկարագրությունը: Եթե այդ շքեղության ցուցադրությունը դիտարկենք Հայաստանում անապահով խավի հոծ զանգվածի տեսանկյունից, սերիալները կարող են նաև շքեղ կյանքն իդեալականացնող դեր ունենալ: Իսկ քանի որ ՀՀ տնտեսությունը հնարավորություն չի տալիս լայն զանգվածներին նման ապրելակերպ ունենալ, այդ դրվագների կրկնությունը կարող է շքեղ կյանքի հասնելու համար արտագաղթի կամ հակաօրինական գործողությունների պատճառ դառնալ:

Ամերիկացի գիտնականները, ուսումնասիրելով երիտասարդների հանցագործությունները, եկել են եզրակացության, որ այն համայնքներում ու ենթամշակույթներում, որտեղ կա առավել ապահով կյանքի ձգտում, բայց չկան օրինական ճանապարհով դրան հասնելու տնտեսական հնարավորություններ, աճում է երիտասարդների կողմից անօրինական գործողությունների և հանցավոր խմբավորումների թիվը¹: Ամերիկացի սոցիոլոգ Էլիոթ Քարրին ուսումնասիրությունների արդյունքում եզրակացրել է, որ ազատ շուկայական հարաբերությունների ընթացքում զովագրվող շքեղությունները սոցիալապես անապահով երիտասարդության շրջանում առաջացնում են հիասթափություն, հուսալքություն ապագայի նկատմամբ, անկարողության զգացողություն և որպես հետևանք՝ հանցագործությունների աճ²:

Ընդհանրացնելով ասվածը՝ կարելի է նշել մի շարք ոլորտներ, որտեղ հայկական արտադրության սերիալներն ունենում են իրենց բացասական ազդեցությունը.

- Լեզվամտածողության խեղումներ: Սերիալներում հաճախ օգտագործվում է տարբեր ենթամշակույթներին (հիմնականում գողական ենթամշակույթի) հատուկ լեզու, իսկ վերբալ հաղոր-

¹ См. Гидденс Э., Социология, Москва, 2005, стр. 185.

² См. там же, стр. 295:

դակցությունը մեծ մասամբ ներկայացվում է ագրեսիվ դրսևորումներով:

Ընտանեկան ինստիտուտի խեղձած պատկերի ներկայացում: Սերիալներում չկա դասական ընտանեկան հարաբերությունների օրինակ:

Նյութապաշտական գաղափարների, շքեղ կյանքի քարոզ:

«Գողական» ենթամշակույթի իդեալականացում: Դրական և բացասական հերոսներից շատերն ունեն օրինախախտ, հանցագործ վարք:

Ոչ կառուցողական, լարված միջանձնային հաղորդակցության ներկայացում:

- Վերբալ և ֆիզիկական վարքի ագրեսիվ մոդելների քարոզ:

Եթե պետությունը նպատակ ունի կառուցել ազգային և համամարդկային արժեքներով ապրող, երկրի օրենքները հարգող հասարակություն, ապա այլ միջոցառումներին զուգահեռ իրավիճակի բարելավմանը կօգնի ազդեցության լծակների ստեղծումը՝ լրատվամիջոցների (հատկապես՝ հեռուստատեսության) դաստիարակչական քաղաքականության վրա ազդեցություն ունենալու համար: Օրինակ՝ Եվրոպայում հանրային հեռուստաընկերությունները գործում են որպես այլընտրանք կոմերցիոն հեռուստաընկերություններին և փորձում են ազդել դրանց քաղաքականության վրա, բարձրացնել կոմերցիոն հեռուստաընկերությունների քաղաքակրթական նշանակությունը¹: Հայաստանում, ինչպես տեսնում ենք սերիալների օրինակով, Հանրային և մասնավոր հեռուստաընկերությունների միջև տարբերություն չկա, իսկ Եվրոպական Միությունն ու ԵԱՀԿ-ն ամեն ինչ անում են, որ հանրային հեռուստաընկերությունները պահպանեն իրենց քաղաքակրթական նշանակությունը և չենթարկվեն շուկայական օրենքներին: Այդ նպատակների համար Ֆրանսիայում գործում է «Բարձրագույն աուդիովիզուալ խորհրդը» (CSA), Մեծ Բրիտանիայում՝ «Կապի կառավարման» մարմինը (Ofcom) և այլն:

Ընդհանրապես, կոմերցիայի չարաշահումը թույլ չտալու համար աշխարհի բազմաթիվ պետություններ մասնակցում են հեռուստատեսության եթերային քաղաքականության մշակման գործին²: 1993 թ. հանրային բողոքներից հետո ԱՄՆ-ի կոնգրեսում հեռուստատեսային ագրեսիայի թեմայով լսումներ կազմակերպվեցին, ինչի արդյունքում 1996-ին հեռուստացույց արտադրողներին օրենքով պարտադրվեց, այսպես կոչված, «V-չիպեր» արտադրել, որոնք թույլատրում են

¹ Տե՛ս. “Телевидение в Европе: регулирование, политика и независимость”, Институт открытого общества, Венгрия, 2006, стр. 21.

² Տե՛ս. Гидденс Э., Социология, 2005, стр. 397.

«փակել» անցանկալի հեռուստաալիքները¹: Նոր օրերը նաև պարտադրում էր հեռուստաընկերություններին բոլոր ծրագրերին և ֆիլմերին տալ կարգեր և նշել, թե տարիքային որ խմբի համար է նախատեսված տվյալ հեռուստաարտադրանքը: Բրազիլական հեռուստասերիալների արտադրության ամենամեծ՝ «Գլոբո» ընկերությունում սցենարի վրա աշխատում են սոցիոլոգներ և հոգեբաններ, ովքեր սցենարը մշակում են լսարանի և ֆիլմարտադրողի պահանջներին համապատասխան²: Նույն կերպ կարելի է մշակել նաև հայկական հեռուստասերիալները, որպեսզի հնարավորինս նվազեցվի դրանց բացասական ազդեցությունը: Ներկա իրավիճակից ելք է նաև հեռուստատեսությունում առկա բացասական երևույթների հստակ սահմանումը և եթերում դրանց վերահսկողությունը:

---

¹ См. Брайант Дж., Томпсон С., Основы воздействия СМИ, "Вильямс", 2004, стр. 207.

² Сайт про Латинскую Америку, <http://latindex.ru/content/articles/2445/>

**ՀԵՌՈՒՄՏԱՍԵՐԻԱԼՆԵՐԻ ԱԶԳԵՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԴԵՌԱՂԱՍԻ
ԱՐԺԵՂԱՍԱԿԱՐԳԻ ՉԵԿԱՎՈՐՄԱՆ ԿՐԱ**

Հեռուստասերիալները հայաստանյան հեռուստաթերով սկսեցին ցուցադրվել 1990-ական թթ.: Բրազիլական, արգենտինական, վենեսուելական, ամերիկյան հեռուստապատումները միանգամից կարողացան մեծ լսարան նվաճել՝ միաժամանակ դառնալով հասարակական քննարկման նյութ: Բանավոր քննարկումներում դատապարտվում էր դրանց ազդեցությունը հասարակական կյանքի վրա՝ որպես հասարակության համար անընդունելի նոր արժեքներ և գաղափարներ ներմուծողներ:

2003 թվականին եթեր հեռարձակվեց հայրենական արտադրության առաջին հեռուստասերիալը: Այսօր հայկական հեռուստաթերում պարզապես սերիալների հեղեղ է: Յուրաքանչյուր հեռուստաալիք նկարահանում և հեռարձակում է սեփական սերիալը, չնայած դեռ կան որոշ հեռուստաալիքներ, որոնք ցուցադրում են արտասահմանյան արտադրության սերիալներ:

Տեսաբաններն օճառային օպերաների տարածումը սերտորեն կապում են զանգվածային սպառման տարածման հետ¹: Փաստարկը հետևյալն է. թե՛ կենսակերպը, թե՛ ապրանքները, որոնք զուգորդվում են օճառային օպերաների հետ, ի հայտ են գալիս հիմնական (core) մշակութային: Դրանք հաճախ դիտվում են որպես ամերիկանացման հոմանիշ: Տեղական և ազգային արժեքները վտանգվում և քայքայվում են՝ երբեմն փոխարինվելով այլ ավանդույթներով ու արժեքներով: Այսպիսով, ստեղծվում է մրցակցության մի դաշտ, ուր պայքար է սկսվում ժամանակակից հարուստ կյանքի միակ մոդելը գտնելու համար:

Երկրորդ, նշվում է, որ օճառային օպերաները և դրանց հետ զուգորդվող սպառողական ապրանքները միտված են սիրելի դարձնել ու ժամանակավոր նորածնության վրա հիմնված մակերեսային վերաբեր-

---

¹ Daniel Miller, "The consumption of soap opera", To be continued... soap operas around the world, edited by Robert C. Alen, Taylor & Francis e-Library, 2001, p. 213-214.

մունքը մարդկանց ու իրերի նկատմամբ, հետևաբար առաջնորդել դեպի խորության բացակայություն:

Երրորդ, նույն այս կենսակերպը նպաստում է այն ամենի ապրանքայնացմանը, ինչը նախկինում եղել է հուզիչ ու անձնական հարաբերությունների սահմանում և ձևավորվում է որպես ընդհանուր ուղղվածություն:

Չեռուստասերիալների տարածման, նորամուծությունների և միանգամից մեծ լսարան գրավելու հետ կապված քննարկումները շարունակվում են նաև այսօր: Սակայն, եթե 90-ականներին սերիալի նորամուծությունները և թողած ազդեցությունը դիտվում էր որպես լոկալի կամ ազգայինի քայքայում այլ ավանդույթներ կրկնօրինակելու և կենսակերպ քարոզելու միջոցով, այսօր արդեն այդ ամենն իրականացվում է հայկական հեռուստասերիալների միջոցով՝ ներկայացնելով որպես հայկական միջավայրին բնորոշ գծեր:

Մեր նպատակն է պարզել, թե ի՞նչ արժեքներ և հաղորդագրություններ են գալիս էկրանից, ի՞նչ հերոսներ կամ կերպարներ են ստեղծվում, որոնք կարող են ազդեցություն (լավ կամ վատ) ունենալ դիտողի վրա, արդյո՞ք կարելի է դրանցից ինչ-որ բան սովորել և վերջապես հասկանալ, թե ժամանակակից կյանքի նոր մոդելը որոնելիս կամ ուրվագծելիս ինչ կերպարներ կամ կենսակերպ են առաջարկում հայկական սերիալները: Սահմանելով լավն ու վատը, ընտանիք-հասարակություն, կին-տղամարդ, դպրոց-աշակերտ-ուսուցիչ հարաբերությունները: Այդ նպատակով կատարել ենք հարցում 50 դեռահասի (/12-16/ տարեկան) շրջանում: Նախապես հարցաթերթիկներ են կազմվել, որոնք լրացվել են վերջիններիս կողմից:

Դեռահասին հերոսներ են պետք

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ընդհանուր առմամբ, սերիալային հերոսներն ազդեցություն ունեն դեռահասների լսարանի վրա: Ինչպես վերջիններս են նշում, այդ հերոսներից կարելի է ինչ-որ բան սովորել, ավելին, դրանք «երբեմն՝ օգնում են խնդիրներ լուծել»: Չարքվողները ծանոթներ ունեն, ովքեր «վարքով, խոսելաձևով, հագուկապով» նմանակում են սերիալային հերոսներին:

Շառլոտ Բրունսդոնը խոսելով դիսկուրսների մասին, որոնք կառուցում և մեկնաբանում են օճառային օպերայի աշխարհը, նշում է. «Սերիալը կոչ է անում փորձել հիշողությունը, հիշել հեռուստայնացված անցյալը նույն կերպ, ինչպես հիշում ենք մեր սեփականը: Գիտակցման

նույն ձևը. «Օհ, նայիր, սա X-ն է: Դիշո՞ւմ ես: Նայիր հագուստին, սանրվածքին»¹:

Մեր կողմից ուսումնասիրած սերիալներում («Դրեշտակների դպրոցը» (Դանրային հ/ը), «Կարգին սերիալ» («Արմենիա» հ/ը), «Գերդաստան» («Շանթ» հ/ը)) աշխատանքով գեղեցիկ և գիտելիքով ուժեղ լինելու գաղափարախոսությունը տեղի է տալիս սպառողական հոգեբանության առջև: Լավ ապրելու համար պետք է շատ աշխատել կամ շատ գիտելիքներ ունենալ. սհա հաղորդագրությունը, որ գալիս է «Կարգին սերիալից»: Լավ ապրողները «լավ տղաներն» են, ինչպիսիք են Վարդանը («Կարգին սերիալ»), Մանվելը «Դրեշտակների դպրոցը» և վերջինիս շրջապատող մարդիկ: «Լավ տղաները» շրջապատից առանձնանում են որոշ գծերով. նրանք որպես կանոն հեղինակություններ են, բիզնես ունեն և ոչ թե աշխատում են, այլ «հարցեր են կարգավորում», խոսում են ժարգոնային բառապաշարով, շրջապատված են աղջիկներով, վարում են թանկարժեք մեքենաներ և գրեթե միշտ բարերում կամ սեփական ակումբներում են լինում:

Սերիալներում այս «հեղինակություններին» հակադրվում է մտավորականի կերպարը. «Կարգին սերիալում» Վարդանի եղբայրն է՝ Արկադին, կամ ինչպես անվանում են նրան՝ Ադիկը, որը մտավորականի չհաջողված կերպար է և կարող է դիտվել որպես ծաղր վերջինիս հասցեին, «Դրեշտակների դպրոցում»՝ ֆիզիկայի ուսուցիչ Ղազարյանը: Այս սերիալներում ակնհայտ է հասարակության և մտավորականի բախումը, ինչն էլ պատճառ է դառնում, որ վերջիններս հաճախակի հայտնվեն ծիծաղելի ու հիմար իրավիճակներում: Ի տարբերություն նախորդ կերպարների, նրանք չեն կարողանում փող վաստակել:

Սերիալներում ծիծաղելի և անհամակրելի է ներկայանում քիչ վաստակող հայ մտավորականը: Անտեսված է մնում սոցիալական խնդիրների տակ կռացած հայ տղամարդը, որոնցից մեկն ընտրում է հեղինակություն դառնալու ճանապարհը (Լևոնի հայրը («Դրեշտակների դպրոցում»), մյուսը՝ երկրից հեռանալու ուղին (Միլենայի հայրը «Դրեշտակների դպրոցում»): Այս կերպարներին մամնվելու ցանկություն չի հայտնել և ոչ մի դեռահաս: «Ո՛ւմ կցանկանա մմամվել կամ սերիալային հերոսներից ո՞ւմ են կրկնօրինակում Ձեր շրջապատում» հարցին պատասխանելիս նշվում է «Կարգին սերիալի» Վարդանի անունը: Դարցվածներից մեկն էլ նշում է. «Ես անձամբ կրկնօրինակում եմ «հորս արև» ասող հերոսին»:

Առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե հայկական սերիալներն իրենց նյութը վերցնում են հայ հասարակությունից: Ընդհանրապես

---

¹ Charlotte Brunson, Writing about Soap Opera, Television Mythologies: Stars, shows & signs, edited by Len Masterman, Taylor & Francis e-Library, 2005, p. 75.

սերիալների մասին գրեթե ողջ գրականության մեջ շեշտվում է լսարանի և կերպարի միջև նույնականացումը՝ որպես ժանրի կենտրոնական հատկություն: Շատ կարևոր է, թե որտեղ են տեղի ունենում գործողությունները, ինչ հոգսեր, մտահոգություններ և խնդիրներ ունեն կերպարները: Հայկական սերիալներ դիտելիս թե՛ կերպարները, թե՛ նրանց հոգսերն ու մտահոգությունները մեծ մասամբ հասկանալի ու ճանաչելի են լսարանին: Նրանք կարող են օգտվել միևնույն խանութներից, կրել նույն հագուստները, հաճախել նույն ժամանցի վայրերը, նույն դպրոցը, տոնել նույն տոները և այլն: Այստեղ է, որ համապատասխանություն է առաջանում հեռուստատեսային կյանքի և հեռուստադիտողի կյանքի միջև: «Այդ պահին մենք ասում ենք «սա է կյանքը», դուրս ենք գալիս ցուրտ պատմությունից և գնում դեպի առասպելի տաք միջավայրը, որ պատրաստված է մեզ համար»¹:

Արդյո՞ք սերիալի հերոսները վերցված են իրականությունից, թե հորինված են. հարցվածները միանշանակ պատասխանել են՝ մի մասը հորինված է, մյուսը՝ իրականությունից վերցրած: Դժվար է տարբերակել կամ սահմանազօծել, թե որ կերպարներն են հորինված, որոնք՝ իրական: Տեսաբանը իրականությունը սերիալում անվանում է «սերիալային ճշմարտություն», ինչն էլ սահմանվում է որպես «միֆի ռեալիզմ»²:

Սպառողական գաղափարախոսության մուտքը հայկական ընտանիք

Սպառողական հոգեբանությունը կամ զանգվածային սպառման մուտքը հայկական ընտանիք վերաիմաստավորում կամ նորովի է սահմանում հարաբերություններն այնտեղ: «Շանթ» հեռուստաընկերության հեռարձակած «Գերդաստան» սերիալը դիտվում է որպես պարողիա հայկական ավանդական գերդաստանին: Վերջինս զրկվում է իր պատմությունից և լցվում նոր իմաստներով: Արժեզրկվում են տեղական, ազգային արժեքներն ու ավանդույթները: Իր հյուրասիրությամբ հայտնի հայկական գերդաստանում, ուր ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամ գիտի իր տեղն ու դերը, տանտիկինը տիպիկությամբ է ընդունում ամուսնու հարազատներին: Ներկայացվում է մերօրյա հայկական մի «գերդաստանի» պատմություն, ուր ապրում և մտածում են սպառողական գաղափարախոսությամբ:

---

¹ Robin Gutch, "That's life", Television Mythologies: Stars, shows & signs, edited by Len Masterman, Taylor & Francis e-Library, 2005, p. 14.

² Daniel Miller, "The consumption of soap opera", To be continued... soap operas around the world, edited by Robert C. Alen, Taylor & Francis e-Library, 2001, p. 219.

Այսպես, գլխավոր հերոսը՝ Տիգրանը, պետք է մասնակցի «Լավագույն լրագրող» մրցույթին: Սկզբում նա հրաժարվում է, կասկածում է՝ արդյո՞ք ինքը լավագույնն է: Հարցնում է կնոջը:

- Իհարկե, չէ՞ որ դու ամենաթանկ կոստյումն ես հագնում,- պատասխանում է կինը:

Կամ՝ Տիգրանը ճանաչվել է տարվա լավագույն լրագրող, այդ մասին հայտնում է մորը.

Պաշտոնս բարձրացրել եմ, ես գլխավոր խմբագիր եմ,-ասում է Տիգրանը:

- Իսկ աշխատավարձդ բարձրացրել եմ,- հարցնում է մայրը:

- Չէ, չեն բարձրացրել, բայց դրամով իմ պատիվն է բարձրացել:

- Չէ մի չէ, քո պատիվը, մի հատ մտի խանութ, տեսնեմ էդ քո պատվով կարող ա քեզ մի հատ հաց տան,-ասում է մայրը:

Սպառողական գաղափարախոսությունը ներխուժում է ամենուր և սկսում վճռորոշ դեր կատարել հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, մարդկային հարաբերություններում:

«Գերդաստան» հեռուստասերիալում ամուսինները՝ Տիգրանը և Նելլին, վիճում են: Վերջինս ամուսնուն մեղադրում է հոռետես լինելու համար: Որպես ապացույց մի խաղ է առաջարկում. ինքը բառեր է սկսում ասել, իսկ ամուսինը պետք է արագ պատասխանի ասի, թե ինչ է մտածում դրանց շուրջ: Այսպես՝ մոր տարի- անիմաստ ծախսեր, սուրճ-անկոչ հյուրեր, ամուսնություն-ամուսնալուծություն, երջանկություն-արցունքներ և այլն:

Կինն ամուսնուն լավատես է համարում այն ժամանակ, երբ նա սկսում է խոսել Ֆերարիից, Բուգատիից, Մարդիլյան կղզիներում երեք հարկանի վիլլայից, Աստոն Մարտինից: Ստեղծվում է ժամանակակից հարուստ կյանքի միակ մոդելը: Այդ ամենն, իհարկե, գալիս է հիմնական (core) մշակույթից և հավակնում է դառնալ միակ լավը:

Լավը, լավ ապագան և դրա հետ կապված ժամանակակից շայաստանից դուրս է: Ու սրա դեմ որևէ հակափաստարկ չի բերվում: «Հրեշտակների դպրոցում» Միլենայի մոր համոզումներն է՝ պետք է անպայման գնա գնա այս երկրից, որտեղ աղջիկը լավ ապագա չի կարող ունենալ: Վերջինիս այստեղ պահողը միայն Լևոնն է: Նա հաճախ է մտորում, թե ինչ կարող է առաջարկել սիրած աղջկան: «Ինչ առաջարկելն» առաջին հերթին հասկացվում է նյութապես ապահովելը, նյութականը, որի համար ռինգում խաղարկում է իր կյանքը:

Սերիալներուն նախընտրելի են ոչ միայն արևմտյան կենսակերպը և ապրանքները, այլև առանձին գրավչությամբ է ներկայանում այն երկիրը, որտեղից գալիս է այդ ամենը: Հայաստանյան մերօրյա իրակամության մեջ սա կարող է դիտվել որպես արտագաղթի քարոզ: Ավելին, լավ կյանքի մասին ունեցած պատկերացումները մարդկանց սովորեց-

նում են անտեսել և չընդունել այն գաղափարները, որոնք կապված են հայրենիքի, հողի, ազգի, հայրենի տան հետ:

Օճառային օպերաների ուսումնասիրությամբ զբաղվող Շարլոթ Բրունսդոնը գրում է. «Ժամրի կենտրոնական գաղափարն այն է, որ հասարակությունները գոյություն ունենան հեռուստացույցից դուրս ճիշտ այնպես, ինչպես նրա մեջ են»¹: Դանիել Միլլերի կարծիքով «Օճառային օպերան ճշմարտության բնույթի մասին մետամեկնաբանություն է: Այն իր պատմություններով գործընթացներ է ուսումնասիրում, որոնց միջոցով բնական ուժերը, ինչպիսիք են հեշտասիրությունը և բամբասանքը, կենցաղի մասին զլոբալ դիսկուրսը բացում են իրական կյանքի խառնաշփոթի ու անկարգության առաջ»²:

Հայկական հեռուստասերիալներն, անշուշտ, որոշակի կապ ունեն իրականության հետ: Հեռուստադիտողին ծանոթ և հասկանալի են այնտեղ քննարկվող խնդիրները, ընտանեկան վեճերի կամ հենց արտագաղթի պատճառները: Իհարկե, կարող է և հասկանալի լինել, որ կյանքը հենց սա չէ, որ սերիալներում իրադարձություններն ու կերպարները ավելի ընդգծված ու դրամատիկ են, քան իրական կյանքում: Խնդիրն այս դեպքում, սակայն, հենց սա չէ, այլ էկրանից եկող ազդակները:

Սերիալներում ներկայացված ընտանիքները հիմնականում բաժանված են կամ բացասական լույսի ներքո ներկայացված: Պատկերն այսպիսին է «Հրեշտակների դպրոցում»։ Լևոնի մայրը մենակ է մեծացրել որդուն, հայրը լքել է ընտանիքը: Գևորգը առանց մոր է մեծացել: Նրա հայրը մեծահարուստ է, որդուն խլել է մորից, ինչն էլ վերջինիս խելագարության է հասցրել: Հայրը ապրում է երիտասարդ կնոջ հետ, ում միայն ամուսնու փողերն են հետաքրքրում: Սեդայի հայրը բռնակալ է ընտանիքում, աղջկան չեն հասկանում ծնողները, ինչն էլ պատճառ է դառնում, որ նա ինքնասպանության փորձ կատարի: Արամի հայրը մահացել է, տան ողջ հոգսը մոր ուսերին է, որը վատ անցյալ է ունեցել և ամեն զնով փորձում է թաքցնել երեխաներից: Միլենային ընտանիքում, թվում է, ամեն ինչ կարգին է: Սակայն նրանք էլ միայն Հայաստանից հեռանալու մասին են մտածում:

Հայկական ընտանիքի շուրջ հյուսվող այս առասպելը հեռվից եկող ազդակների արդյունք է: Եթե ուշադիր լինենք, սերիալներում շատ են կանայք, ովքեր ուժեղ են, խելացի, համակրելի, իրենց ուսերին են տանում ընտանիքի ողջ հոգսը: Էնտոնի Գիդենսը, խոսելով ընտանիքի ինստիտուտում տեղի ունեցող փոխակերպումների մասին, նշում է. «Ո՞րն է դեմոկրատիայի ամրապնդման և տնտեսական զարգացման

¹ Charlotte Brunson, "Writing about Soap Opera", Television Mythologies: Stars, shows & signs, edited by Len Masterson, Taylor & Francis e-Library, 2005, p. 75.

² Daniel Miller, "The consumption of soap opera", To be continued... soap operas around the world, edited by Robert C. Allen,, Taylor & Francis e-Library, 2001, p. 219.

կարևոր խթանը աղքատ երկրներում: Իհարկե, կանանց հավասար իրավունքներ տալը և նրանց կրթական մակարդակի բարձրացումը: Իսկ ի՞նչը պետք է փոխել, որպեսզի տանք նրանց այդ հնարավորությունը, առաջին հերթին ավանդական ընտանիքը»¹:

«Միֆոլոգիաներ» աշխատության նախաբանում Ռոլան Բարտը գրում է, որ չի ընդունում այն ձևը, որով լրագրերը, ամսագրերը, ֆիլմերը կամ ցուցահանդեսները ներկայացնում են սոցիալական կառուցվածքները. «Կարճ ասած, ժամանակակից հանգամանքները հաշվի առնելով, ես գայրանում եմ՝ տեսնելով Բնությունը և Պատմությունը խառնված ամենուր, և ուզում եմ պատռել ու ցույց տալ այն գաղափարական չարաշահումը, որը, իմ կարծիքով, թաքնված է այդտեղ»²:

Ռ. Բարտը սա գրել է 1950-ականներին: Շատ բան չի փոխվել այդ ժամանակներից: Այսօր՝ մեդիայի գլոբալացման դարաշրջանում, սոցիալական կառուցվածքը ներկայացնելու և մեկնաբանելու ավելի ազդու և նոր ձևեր են ի հայտ եկել: Մեր կարծիքով, օճառային օպերաներն այդ ձևերից են:

---

¹ Гидденс Энтонн, Ускользающий мир: как глобализация меняет жизнь, пер. с англ., М., 2004, ст. 80.

² Roland Barthes, Mythologies, New York, 1957, p. 10.

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

**ՀԱԿԱՌԱՎ ՀԵՌԱՆԿԱՐԻ ՍԿՁԲՈՒՆՔԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿՑ ԷՍՍԵՒՍՏԻՎԱՅՈՒՄ
(Մ. Գալշոյան և Վ. Աստաֆև)**

Հակառակ հեռանկարի սկզբունքը հիմնականում բնորոշ է գեղա-նկարչությանը:

Այն գիտական շրջանառության մեջ է դրվել 20-րդ դարասկզբին: Ռուս նշանավոր փիլիսոփա և աստվածաբան Պավել Ֆլորենսկին, իր մի շարք աշխատություններում (7, շ. 46-98, 8, շ. 1-175, 9, շ. 419-527) քննադատելով ուղիղ (գծային) հեռանկարի մասին դեռևս Վերածննդի դարաշրջանում ձևավորված տեսական դրույթները, խնդրին մոտենում է գեղագիտական այլ դիտանկյունից և առաջադրում հակառակ հեռանկարի սկզբունքը (6): Վերջինիս համոզեալ հետաքրքրությունն այս շրջանում մեծանում է նաև եվրոպական տեսական գրականության մեջ (5, շ.320-329):

Հակառակ հեռանկարը՝ իբրև հեռանկարի տեսակ, գործնական կիրառություն ուներ դեռևս բյուզանդական և հին ռուսական գեղանկարչության մեջ, մասնավորապես սրբապատկերային արվեստում: Տեսաբանները, այն բնութագրելիս, առանձնապես ուշադրություն են դարձնում հետևյալ իրողության վրա. «Հակառակ հեռանկարում արտացոլվելիս առարկաներն ընդարձակվում են դիտողից հեռացնելու դեպքում, ասես գծերի կենտրոնը գտնվում է ոչ թե հռչիզոնի վրա, այլ հենց դիտողի ներսում: Հակառակ հեռանկարը կազմավորում է ամբողջական սիմվոլիկ տարածություն, որ կողմնորոշված է դեպի դիտողը և ենթադրում է նրա հոգևոր կապը խորհրդանշական պատկերների աշխարհի հետ: Հետևաբար, հակառակ հեռանկարը պատասխանում է վերգոպյական սրբազան բովանդակության տեսանելի, բայց նյութական որոշակի ձևից զուրկ մարմնավորման խնդրին» (3):

Ընդհանրական այս բնութագիրը փորձենք բացել թեմայի շրջանակներում. հնարավոր է արդյոք հակառակ հեռանկարի դրսևորումներ գտնել գրական-հրապարակախոսական ժանրի ստեղծագործությունների մեջ: Ուսումնասիրության համար իբրև օբյեկտ ընտրել ենք հայ արձակագիր Մուշեղ Գալշոյանի «Ազոավաքար», «Ո՛ւր, ծերուկ» և ռուս գրող Վիկտոր Աստաֆևի «Արշավ նշանների ներքո» («Поход по метам») և «Ինչպես բուժեցին աստվածուհուն» («Как лечили богиню») էսսեները:

երկու արծակագիրներն էլ ապրել և ստեղծագործել են հիմնականում խորհրդային տարիներին. Մ. Գալշոյանը մահացել է 1980-ին, Վ. Աստաֆևը շարունակել է իր գրական գործունեությունը նաև հետխորհրդային շրջանում: Այս գրողները անձնական շփումներ չեն ունեցել. մեկն ապրել է Հայաստանում, մյուսը՝ Սիբիրում: Չմայած դրան, նրանց ստեղծագործական գործունեության մեջ կան ընդհանուր կողմեր. երկուսն էլ տարիներ շարունակ աշխատակցել են մամուլին, համդես են եկել հրապարակախոսական հոդվածներով, էսսեներով և, որ կարևոր է, նրանց գեղարվեստական արծակի առանցքում հայրենիքն է, ազգային և համամարդկային հիմնախնդիրների հանդեպ առանձնակի ուշադրությունն ու մտահոգությունը:

Մ. Գալշոյանի և Վ. Աստաֆևի հիշյալ էսսեները դիտարկենք երկու հիմնական ուղղություններով՝ տարածաժամանակային և կերպարաստեղծման, քանի որ հատկապես այս ոլորտներն են մեզ հուշում հակառակ հեռանկարի սկզբունքի ուշագրավ բացահայտումներ:

Նյութի տարածաժամանակային ընկալման առումով հետաքրքիր պատկերներ կան մասնավորապես Գալշոյանի «Ազգավաքար» և Աստաֆևի «Արշավ նշանների ներքո» էսսեներում: Հայ գրողը մեկնում է խորհրդային Հայաստանի հարավ՝ Սյունիքի մարզ, որտեղ խորհրդային կյանքի առօրյան, հազարամյակներով այստեղ նիրհած ժամանակը և Սյունյաց հպարտ լեռնաշխարհը դառնում են նրա էսսեիստական կտավի հիմնական ատրիբուտները: Վ. Աստաֆևն իր էսսեում հյուսում է ծննդավայրին բնորոշ տարածական միավորների (Եմիսեյ, մերձենիսեյյան լճակներ, տայգա), ժամանակային երկու հատվածների (անցյալ, ներկա) և իր մանկապատանեկան տարիներին առնչվող հուզիչ մի պատմության ընդհանրական պատկերը:

Եթե մի պահ պատկերացնենք, որ երկուսն էլ գրչի փոխարեն վրձին են օգտագործել, ապա այս էսսեներում մեր առջև կբացվի հակառակ հեռանկարին բնորոշ հայացքի բազմակենտրոնության սկզբունքը: Հայտնի է, որ այս սկզբունքի ջատագովները և առաջին հերթին Պավել Ֆլորենսկին գտնում էին, որ նկարիչը ոչ միայն տեսողական ընկալման, այլև հոգևոր հայացքի տարբեր կետերից պետք է ներկայացնի աշխարհը, իրերն ու երևույթները, ինչն էլ հանգեցնում է այդ հայացքի բազմակենտրոն ուղղվածության: Նման ընկալումը փոխանցվում է նաև նկարը դիտողին (6):

Մ. Գալշոյանն ու Վ. Աստաֆևն ըստ էության հենց այս մոտեցմամբ էլ մատուցում են իրենց նյութը: Նրանք շարունակ փոխում են իրենց և պատկերվող օբյեկտների դիրքը: Արդյունքում՝ առարկաները, դեպքերն ու երևույթները, անկախ նրանց ժամանակային ու տարածական հեռավորությունից, հայտնվում են ընթերցողի մտապատկերում խոշոր պլանով: Դրա հետ մեկտեղ նրանցից յուրաքանչյուրը օբյեկտի խոշորաց-

ման սեփական մտահղացումն ու քայլերն ունի: Մասնավորապես Գալչոյանի մոտ առավել ակտիվ են այսպես կոչված ժամանակային խոշորացումները, իսկ Աստաֆևի գրողական հայացքը նուրբ վրձնահարվածներ է կատարում ձկնորսական խմբի անցած ճանապարհի, այսինքն՝ տարածության հատվածներում:

«Ազռավաքար» էսսեում Գալչոյանն ընթերցողին շարունակ տեղափոխում է ժամանակային տարբեր հարթություններ, ընդ որում՝ անկանոն հերթականությամբ. մի դեպքում հայացքիդ առջև 20-րդ դարասկիզբն է, այնուհետև քեզ կարող ես գտնել 5-րդ դարում, քիչ հետո՝ հայտնվել 18-րդ դարի հայ քաղաքական գործիչների կողքին, ապա նորից հեռանալ դարերի խորքը, և այսպես շարունակ: Յետաքրքիր է, որ փոքրիկ մի տարածքի վրա Գալչոյանը կարող է հյուսել նույն գյուղի հին և նոր ժամանակների հուզիչ պատմությունը, որն իր համադրության մեջ այնուհետև վերածվում է միջակային ժամանակի:

Վ. Աստաֆևի էսսեում, որտեղ, ինչպես նշեցինք, ակտիվ են տարածության ընկալումն ու պատկերումը, գրողը կարողացել է գտնել հակառակ հեռանկարին բնորոշ՝ առարկայի խոշորացման գեղարվեստական ուրույն մի հնարանք: Նրա էսսեիստական կտավի վրա խոշոր պլանում ոչ թե ենիսեյն է, նրա շուրջ տարածված լճակները կամ տայգան, այլ խիտ անտառներում ծառերի վրա արված այն նշանները, որոնք կողմնորոշում են անցորդներին: Փոքրիկ հերոսը, մնալով մենակ, անպայման կմոլորվեր, սակայն՝ «եղևնիների, մայրիների,- այդ վայրերում սոճիներ չեն աճում,- թխավուն բներին մեղրի կաթիլների պես կայծկլտացող սպիտակավուն, երկարուկ մականշանները ինձ մղում էին առաջ ու առաջ և ինձ համար ինչ-որ մտերմիկ, հարազատ էին առջևում լուսատիկների պես առկայծող թծերը» (2, c. 15):

Առարկաների, երևույթների տարածաժամանակային խոշորացումներն իրենց հերթին ակտիվացնում են այն երեք չափումները, որոնք ի հայտ են գալիս հակառակ հեռանկարի սկզբունքով առաջնորդվող նկարիչների կտավներում: Արվեստի տեսաբանների կարծիքով՝ այդ չափումներն են շարժումը, հույզերը և գաղտնիքի առկայությունը (5, 320-329): Թերևս հենց դրանք էլ ընդգծված դրսևորումներ ունեն Գալչոյանի ու Աստաֆևի էսսեներում: Գալչոյանի մոտ շարժումը ակտիվ է հատկապես ժամանակային, Աստաֆևի մոտ՝ տարածական տեղաշարժերում: Ընթերցողին հույզերի փոխանցման առումով թե Գալչոյանի և թե Աստաֆևի վարպետությունը կասկած չի հարուցում: Ուշագրավ է նաև, որ երկու էսսեներում էլ ավարտը գաղտնիքի որոշակի տարրեր է պարունակում: Գալչոյանի մոտ այն ավարտվում է երագով, որն առանձին մեկնաբանության կարիք ունի. «Սարսափած բացում եմ աչքերս, կողքիս մարդը քնի մեջ փֆացնում է, և նրա քնած ու ծանրացած գլխի տակ արդեն անզգայացել է ձախս» (1, c. 73): Աստաֆևը եզրափակում է

իր էսսեն վիրավորված մանկան արցունքների և «սպիտակ նշանների», խորհրդավոր միահյուսմամբ. «Հայրս գոռում էր, որ ես գոնե բաճկոնս հանեմ, բայց ես նրան չէի լսում. անզուսպ, խղճալի, աններող արցունքները մաքրում էի սառը ջրով, իսկ ջղաձգված, կարմրատակած թարթիչներին տակ փայլփլում, գրգռիչ կերպով ուրվագծվում էին սպիտակավուն նշանները» (2, c. 16):

Հակառակ հեռանկարի սկզբունքը, տարածաժամանակայինից բացի, յուրահատուկ դրսևորումներ ունի նաև կերպարաստեղծման ոլորտում: Ե՛վ Գալշոյանը, և՛ Աստաֆևը իրենց էսսեներում ստեղծել են բազմաթիվ հետաքրքիր կերպարներ: Մենք կանգ կառնենք միայն նրանց վրա, որոնց տեսաբանները բնութագրում են իբրև հակառակ հեռանկարի մարդ (человек обратной перспективы): Վերջինս առանձնանում է շրջապատից իր անսովոր աշխարհընկալմամբ ու պահվածքով, երևույթների ինքնատիպ մեկնաբանությամբ և այլն: Նման մարդիկ հասարակության մեջ սովորաբար ստանում են «խենթ» մականունը: Հակառակ հեռանկարի սկզբունքի դիտանկյունից Ն. Ն. Ռոստովան հետաքրքիր զուգահեռներ է անցկացնում սրբապատկերի և խենթի միջև. «Սրբապատկերի իմաստն այն է, որ կրում է բարձրագույն ճշմարտությունը, ի հայտ բերում այն: Օգտագործելով առկա աշխարհի տարրերը՝ ներկեր, տախտակ և, գլխավորը, երկրային կերպարներ, այն վկայում է չասվածի, աստվածային իրականության, անհնարինի աշխարհի մասին և դրա համար էլ իր պատկերացումներում բեկվում է հակառակ հեռանկարի: Նույն կերպ ներքին փորձին և ներքին ոչ կանխակալ գիտելիքին միտված սրբապատկեր-մարդը օգտագործում է խորհրդանշանների լեզուն, գաղտնիքները, այսինքն՝ այն, որի ըմբռնման համար անհրաժեշտ է գործակցություն, մասնակցություն: Միայն գաղտնիքի տարածքը մտնելն է բացահայտում ճշմարտությունը: Եվ նման այն բանին, ինչպես հնարավոր չէ սրբապատկերը ըմբռնել առանց աղոթքով նրան դիմելու, պաշտամունքից դուրս, այդպես էլ պակասամիտի սրբապատկերային վարքը մատչելի չէ արտաքին, ապակրոնականացված դիտողին, որի մակերեսային հայացքը հնարավոր է դարձնում պակասամիտին համեմատելու սովորական թշվառի, խելագարի, ցինիկի հետ և այլն...» (3, c. 107):

Մ. Գալշոյանի «Ո՞ր, ծերուկ» էսսեում այդպիսի մի կերպար կա, որին հեղինակը կնքել է Մաեստրո անունով: Վերջինս «Մի անգամ Արտակի հետ երկու-երեք ժամ նստել է ռեստորանում, խմել է, ծխել, լռել, խմել է, ծխել, լռել, հետո մատներով թխկթխկացրել է սեղանին և ասել այսքանը.

- Էդ անտեր ժամանակն ու երաժշտությունը ոնց որ նույն մարմինն ունեն» (1, c. 115):

Ողջ էստեում Մաեստրոյի կերպարը շարունակ լրացվում է նրա տարօրինակ վարքի նոր դրսևորումներով:

Վ. Աստաֆևի «Ինչպես բուժեցին աստվածուհուն» էստեում համանման կերպար է ուզբեկ Աբդուաշիտովը, որը պատերազմի օրերին, ռումբերի տարափի տակ փորձում է վերանորոգել զբոսայգում բոլորի կողմից լքված ու մոռացված Վեներա աստվածուհու արձանը: Ուզբեկի տարօրինակ վարքը մտահոգում է հեղինակին. «Ես նրան հարցրի՝ մի բան կերե՞լ է, թե՞ ոչ: Աբդուաշիտովը չոեց սև-տարակուսած աչքերը. «Դուք ի՞նչ ասացիք»: Ես ասացի, որ նա գնդակոծության ժամանակ զոհե թաքնվեք, այսր կսպանեն, իսկ նա օտարոտի հայացքով, վատ թաքցրած սրտմտությամբ նետեց. «Դա ի՞նչ նշանակություն ունի» (2, c. 79):

Երկու կերպարների վարքը երկրային կյանքով ու առօրյայով ապրողներին անհասկանալի է: Նրանց հայացքն առավելապես ուղղված է դեպի ներս: Կերպարներից առաջինը՝ Գալշոյանի Մաեստրոն, ներքին երկխոսության մեջ է ժամանակի հետ: Նա փորձում է ընկալել երկնային կյանքի գաղտնիքները և ընթերցողին իր հետ հաղորդակցելու համար խոսքի մեջ ակնարկում է ժամանակի ու երաժշտության՝ նույն մարմին ունենալը: Այլ խոսքով՝ կերպարն իր ներքին տեսողությամբ, մտորումներով, հակառակ հեռանկարի սկզբունքին համաձայն, ընթերցողին փորձում է մոտեցնել նուսենալ աշխարհի սահմաններին:

Վ. Աստաֆևի հերոսը, որ արվեստի սիրահար է և գիտակ, ընկերոջ հետ զոհվում է ռումբերից վնասված աստվածուհու ոտքերի տակ: Նրա մահը արվեստի՝ իբրև բարձրագույն արժեքի փրկության ճիգն է, որով հեղինակն ընթերցողին կրկին մատնացույց է անում հավերժի ու անմահության ճանապարհը:

Վերջում՝ մի կարևոր իրողության մասին ևս. թե տարածաժամանակային և թե կերպարաստեղծման ոլորտների քննությունը հակառակ հեռանկարի սկզբունքի տեսանկյունից մեզ շարունակ առերեսում է քննվող էստեներում խոսքի և հիշողության գործառութային համադրությանը:

Արբապատկերներում հաճախ կարելի է հանդիպել Սուրբ Երրորդությանը՝ ոսկեզույն լուսապսակներով: Լուսապսակը, իսկ երկրաչափորեն՝ շրջանը, Աստծո պատկերն է. «Ինչպես որ շրջանագիծը չունի ոչ սկիզբ, ոչ վերջ, այդպես էլ Աստված անսկիզբ է և անվերջ» (6): Շրջանի՝ Աստծո պատկերի երկրային համարժեքներից մեկը գրող-արարիչն է իր ստեղծագործությամբ, որը նաև աստվածային Բանի՝ խոսքի առաջալն է երկրում: Եթե Գալշոյանի և Աստաֆևի գրական արվեստը համարենք արարչական շրջանի մանրակերտներ, ապա նշված էստեներում դրանց շառավիղների դերում, իբրև հակառակ հեռանկարի սկզբունքի կրող, կարող է հանդես գալ հիշողությունը: Երկու գրողներն էլ իրենց ստեղ-

ծագործական որոնումները հիմնականում կառուցում են հիշողության հիմքի վրա: Հակառակ հեռանկարի համանմանությամբ, գեղարվեստական արտահայտչականության ուժով նրանք էստետական կտավի վրա խոշոր պլանով հայտնվող պատկերները մի դեպքում մոտեցնում են երկրային և նոունենալ /երկնային/ աշխարհների սահմանագծին, մյուս դեպքում տեղափոխում են դրանք ընթերցողի հոգևոր տարածք՝ երկու դեպքում էլ հաղորդակցական գլխավոր գործառույթը վերապահելով սեփական ստեղծագործական հիշողությանը: Թերևս սխալված չենք լինի, եթե հիշյալ էստետերում հիշողությունը բնութագրենք իբրև հակառակ հեռանկարի սկզբունքը համարժեքորեն մարմնավորող գեղարվեստական միավոր:

Էստետ, ինչպես նաև գեղարվեստական-իրապարակախոսական մյուս ժանրերում հակառակ հեռանկարի սկզբունքի դրսևորման ոլորտները լայն են: Հուսով ենք՝ դրանք կշարունակեն մնալ հետազոտողների տեսադաշտում և գիտական նոր իմաստավորումների ու բացահայտումների բազմաթիվ առիթներ կտան:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

- 1 Մուշեղ Գալշոյան, Ազնվաքար, Եր., «Հայաստան», 1990.
- 2 Виктор Астафьев, Затеси, Собрание сочинений в пятнадцати томах. Том 7 Красноярск, "Офсет", 1997 г., <http://www.fro196.narod.ru/library/astafiev/astafiev.htm>
- 3 Перспектива, <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- 4 *Н.Н. Ростова*, Человек обратной перспективы как философско-антропологический тип (исследование феномена юродства). *Вестник ТГПУ. 2007. Выпуск 11 (74). Серия: гуманитарные науки (философия), с. 105-111.* Սրբապատկերներում հակառակ հեռանկարի սկզբունքի կիրառման մասին տե՛ս նաև Փлоренский П. А. Иконостас. Избранные труды по искусству. СПб.: Мифрил-Русская книга, 1993. – с. 1-175.
- 5 *Таня Штелер*. Обратная перспектива: Павел Флоренский и Морис Мерло-Понти о пространстве и линейной перспективе в искусстве Ренессанса. Историко-философский ежегодник-2006 / Ин-т философии РАН. - М.: Наука, 2006, с. 320-329.
6. «Հակառակ հեռանկար» եզրույթը առաջին անգամ կիրառել է գերմանացի արվեստագետ Օսկար Վուլֆը 1907 թ., տե՛ս Օ. Г. Ульянов. Окно в ноуменальное пространство: обратная перспектива в иконописи и в эстетике О. Павла Флоренского. Открытый научный семинар: “Феномен человека в его эволюции и динамике”, 15 февраля 2006 г. <http://www.super-gia-isa.ru/deyat/download/scm08.doc>.
- 7 *Տե՛ս՝ օրինակ, Փлоренский П. А., Обратная перспектива, Соч. в 4-х тт. - Т.3(1).* - М.: Мысль, 1999. - с. 46-98.
- 8 *Флоренский П. А. Иконостас. Избранные труды по искусству. СПб.: Мифрил-Русская книга, 1993. – с. 1-175.*
- 9 *Флоренский П. А. Соч. в 4-х тт. - Т. 2. - М.: Мысль, 1999. - с. 419-527.*

**ՅԱՆՑԱՅԻՆ ԼՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՎ ԷԹԻԿԱԿԱՆ
ՄԱՐՏԱԳՐԱՎԵՐՆԵՐԸ**

Ինտերնետային մամուլը դարձել է ազատ արտահայտվելու առանցքային գործիքներից մեկը: Այն ներառում է և՛ կարծիքն ազատորեն արտահայտելու, և՛ ազատորեն տեղեկություններ ու գաղափարներ փնտրելու, ստանալու և տարածելու բոլոր իրավունքների իրականացման անսպառ հնարավորություն յուրաքանչյուրի համար՝ անկախ սեռից, ազգությունից, մասնագիտությունից: Ինտերնետը հնարավորություն է տալիս յուրաքանչյուրին օգտվել իր սահմանադրական իրավունքներից՝ նվազագույն ջանքերով:

Չետևաբար, ինտերնետում ավանդական լրագրության էթիկական և իրավական հարցերն արդեն դուրս են գալիս զուտ մասնագիտության շրջանակներից և առնչվում են բոլորին՝ առանց բացառության: Այս իմաստով ինտերնետը բացառիկ է և անփոխարինելի:

Չենց իր բազմազան բովանդակության և հեշտությամբ օգտվելու հատկանիշների պատճառով է, որ ինտերնետի բովանդակությունը վիճելի է նաև էթիկայի և օրենքի տեսանկյունից: Այն կարող է օգտագործվել ամենատարբեր նպատակներով: Մի կողմից՝ յուրաքանչյուրին հնարավորություն է տալիս անհապաղ ու անմիջապես լրատվություն տարածել, անկախ պետական սահմաններից, մյուս կողմից, սակայն, կարող է պարունակել անօրինական և ոչ էթիկական բովանդակությամբ լրատվություն, և որ ամենակարևորն է՝ անվերահսկելի լրատվություն: Այսինքն, մի կողմից ինտերնետում առանց միջամտության և կարգավորման կարող է իրացվել յուրաքանչյուրի՝ ազատ արտահայտվելու իրավունքը իր բոլոր դրական հետևանքներով, մյուս կողմից, սակայն, այդ անվերահսկելիությունը կարող է հանգեցնել խոսքի ազատության իրավունքի չարաչափման՝ դիտավորյալ կամ անփութորեն:

Սկզբունքը հետևյալն է. յուրաքանչյուր ոք ունի ազատ արտահայտվելու իրավունքը, սակայն այդ իրավունքը բացարձակ չէ և որոշ դեպքերում կարող է սահմանափակվել բացառապես օրենքով, Եվրոպական կոնվենցիայի 10-րդ հոդվածում նշված օրինական նպատակների պաշտպանության համար: Ընդ որում սահմանափակումը պետք է անհրաժեշտ լինի ժողովրդավարական հասարակությանը: Ինչ վերաբե-

րում է լրագրողական էթիկային, ապա այն, ըստ էության, խարսխվում է մեկ հիմնարար սկզբունքի վրա՝ մի վնասի: Մնացյալ սկզբունքներն արդեն ածանցվում են այս սկզբունքից:

Սակայն, պայմանավորված ինտերնետի անվերահսկելիությամբ, այնտեղ տարածում են գտնում արգելված բովանդակությամբ նյութեր, օրինակ՝ զրպարտություն և վիրավորանք, ներխուժում մարդկանց անձնական կյանք, բռնության քարոզ, պոռնոգրաֆիա և այլն: Նման բովանդակությամբ նյութերի հրապարակումը առաջ է բերում էթիկական և իրավական պատասխանատվության հարց՝ անկախ նրանից, դրանք հրապարակվել են տպագիր, էլեկտրոնայի՞ն, թե՞ ցանցային ՁԼՄ-ներում: Իրավական և էթիկական հարցերը նույնն են ամենուրեք:

Կարևորագույն հարցը, այսպիսով, ժամանակակից աշխարհում մնում է ինտերնետի անսահմանափակ հնարավորությունների արդարացի օգտագործումը, բլոգները, սոցիալական ցանցերը, ինտերնետային մամուլը, ֆորումներում արտահայտված կարծիքները որքանով են համապատասխանում լրագրության արդարացի օգտագործման պահանջին:

Արտահայտվելու ազատությունն ընդդեմ մարդու պատվի և արժանապատվության:

Մարդու արժանապատվությունը հռչակված է որպես բարձրագույն արժեք և մարդու իրավունքների հիմք: Սա, թերևս, մամուլում՝ ներառյալ ցանցային, ամենահաճախ հանդիպող ոտնահարումներից է, երբ արատավորվում են մարդու պատիվն ու արժանապատվությունը, նրան մեղադրում են անօրինական գործողություններ կատարելու մեջ՝ առանց պատասխանի հնարավորություն ընձեռելու և/կամ առանց որևէ փաստական հիմքի: Մինչդեռ էթիկայի կարևորագույն սկզբունքներից է մարդկային արժանապատվության նկատմամբ հարգանքը: Որևէ մեկին որևէ բանում մեղադրելուց առաջ պետք է նրան պատասխանի հնարավորություն ընձեռել:

Ինտերնետում մարդիկ հնարավորություն ունեն գրել այն ամենը, ինչ մտածում են: Եվ ամենակարևորը, ինտերնետում հրապարակվածը հասանելի է դառնում ամբողջ աշխարհում: Սա նաև առաջ է բերում իրավական խնդիր իրավական հետևանքներով: Որպես անձի պատվի և արժանապատվության պաշտպանության սահմանադրական իրավունքի ապահովման երաշխիք՝ ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է. «Անձի պատիվը, արժանապատվությունը, գործարար համբավը ենթակա են պաշտպանության այլ անձի կողմից հրապարակայնորեն արտահայտված վիրավորանքից և զրպարտությունից»:

Ստացվում է, որ զրպարտչական և վիրավորական օնլայն հրապարակումների հեղինակների դեմ նույնպես կարելի է դատական գործըն-

թաց սկսել զրպարտության և վիրավորանքի հողվածների համաձայն (Քաղ. օրենսգիրք, 1087.1 հոդված): Ի դեպ, քաղաքացիական օրենսդրությունը զրպարտության և վիրավորանքի հասկացությունները սահմանելիս չի առանձնացնում՝ հրապարակողը լրագրող է, թե այլ քաղաքացի:

Նշենք, որ այսօր արդեն երկու ինտերնետային թերթ ներգրավվել են դատական գործընթացների մեջ՝ news.am և report.am: Report.am-ի գործի պարագայում թերթի դեմ դատական հայց ներկայացնողը հենց լրագրող է՝ «Իրավունք» թերթի խմբագրական խորհրդի նախագահ, նաև քաղաքական գործիչ Հայկ Բաբուխանյանը, ով պահանջում է 6 մլն դրամ փոխհատուցում իրեն պատճառված բարոյական վնասի համար:

Report.am լրատվամիջոցում էղիկ Անդրեասյանի հեղինակած «Իրավունքի» իրավունքը Հայկ Բաբուխանյանի թրի ծայրին է» հոդվածում վերլուծաբանն անդրադարձել է ՍԻՄ կուսակցության նախագահ Հայկ Բաբուխանյանի գործունեությանը, որով պատասխանել է «Իրավունք» թերթում հրապարակված Յ. Օրդույանի հոդվածին՝ մշելով, որ Յ. Օրդույանը հենց Հայկ Բաբուխանյանի կեղծանունն է: Վերջինս չի օգտվել պատասխանի կամ հերքում տպագրելու իրավունքից և միանգամից դիմել է դատարան՝ պահանջելով ստիպել լրատվամիջոցին ու հեղինակին հերքել իր պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավն արատավորող տեղեկությունները, հրապարակային ներողություն խնդրել իրենից, հրապարակել դատարանի վճիռը նույն լրատվամիջոցում, ինչպես նաև փոխհատուցել դատական ծախսերը: Օրինակ՝ Հայկ Բաբուխանյանը վիրավորական է համարել իր հասցեին հնչեցրած այն միտքը, թե «քաջարի» գորավարի մոտ լավ են ստացվում ներկուսակցական հեղաշրջումներն ու կուսակցական կմիքի համար մղվող մեծամարտերը»: Հայցվորը զրպարտություն է համարել նաև իր մասին ասված «կուսակցություն քանդելու» «մեղադրանքը», վիրավորական է համարել հեղինակի հարցադրումը: «Հասկանում ենք, որ ընտրություններ են մոտենում: Բայց մի՞թե կարելի է ընտրվելու համար ինքնավաճառվել և այն էլ այդքան էժան գնով»:

Պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի պաշտպանության համար մյուս գործը հարուցված է News.am լրատվական կայքի դեմ Հայաստանի առիթմոլոգիական սրտաբանական կենտրոնի կողմից: 2010 թ. նոյեմբերի 23-ին կայքը հողված էր հրապարակել «Սրտի արատով հիվանդին առիթմոլոգիական սրտաբանական կենտրոնում «ֆռազրել» են ու այլ սարք տեղադրել» վերնագրով: Այնտեղ ասվում է, որ քաղաքացի Հովհաննես Կաթրջյանը News.am-ի խմբագրությանը պատմել է, թե իրեն խաբել են և 10 տարի շահագործման ժամկետով էլեկտրակարդիոխթանիչի փոխարեն էժանագին սարք են տեղադրել:

Ի դեպ, զրպարտության և վիրավորանքի համար նախատեսվող առավելագույն տուգանքների չափերը կարող են կազմել՝ 2 մլն՝ զրպարտության և 1 միլիոն՝ վիրավորանքի դեպքում: Միևնույն ժամանակ, հայաստանյան ինտերնետային տասնյակ կայքերում հաճախ ենք հանդիպում այնպիսի բովանդակությամբ հրապարակումների, որոնք կարող են հանգեցնել իրավական պատասխանատվության:

Արտահայտվելու ազատությունն ընդդեմ մարդու անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքի:

Ինտերնետային կայքերում կարելի է անսահմանափակ և բազմապիսի տեղեկություններ գտնել տարբեր քաղաքական և հանրային գործիչների, հայտնի ու անհայտ մարդկանց կյանքի մանրամասների վերաբերյալ: Մարդկանց ինտիմ կյանքի, ընտանեկան, առողջական վիճակի մանրամասները դառնում են հանրային քննարկման առարկա, ինչն ուղղակիորեն ոտնահարում է մարդկանց անձնական կյանքի գաղտնիության իրավունքը՝ հռչակված սահմանադրությամբ: Առանցքային է հետևյալ հարցը՝ ինտերնետում հրապարակվող տեղեկատվությունը ծառայում է հասարակության շահի՞ն, թե՞ պարզապես բավարարում է նրա հետաքրքրասիրությունը: Հասարակական շահի պաշտպանության կարևորագույն գործոնը հաշվի առնելով՝ մասնավոր կյանքի, ինչպես և մարդու պատվի, արժանապատվության գործերում պետք է տարբերակել հասարակ քաղաքացի և հանրային-պետական գործիչ հասկացությունները: Վերջիններս պետք է առավել հանդուրժող լինեն իրենց հասցեին հնչող քննադատություններին, համակերպվեն այն մտքի հետ, որ իրենց կյանքը ավելի բաց է մամուլի և հասարակության զննող հայացքի առաջ: Մամուլի ազատությունը և մարդու անձնական կյանքի իրավունքը հավասարակշռելու առումով կարևոր երաշխիք է պարունակում «Զանգվածային լրատվության մասին» ՀՀ օրենքի 7-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ «գաղտնի տեսածայնագրմամբ ձեռք բերված, ինչպես նաև մարդու անձնական և ընտանեկան կյանքին վերաբերող տեղեկությունների տարածումը թույլատրվում է, եթե դա անհրաժեշտ է հանրային շահերի պաշտպանության համար»: Բայց սա միայն պետական պաշտոնյաների և հանրային գործիչների պարագայում. մասնավոր քաղաքացիների անձնազանգված կյանքի մանրամասների հրապարակում չի թույլատրվում:

Մարդիկ ունեն հավաստի և ճշգրիտ տեղեկատվություն ստանալու իրավունք: Լրատվության հավաստիությունը և արժանահավատությունը հաջորդ կարևոր հիմնախնդիրն է ինտերնետային մամուլում: Շատ դեպքերում տեղեկատվությունը հրապարակվում է առանց լրատվության աղբյուրներին կամ սկզբնաղբյուրներին պատշաճ հղումներ կատարելու: Էթիկական սկզբունքն ասում է, որ լրագրողը պետք է

հաղորդի բացառապես ճշգրիտ, անկողմնակալ լրատվություն և ստուգված լուրեր:

Տեղեկատվության աղբյուրի նշումը վստահելի է դարձնում նյութը: Իհարկե, արհեստավարժ լրագրության մեջ երբեմն օգտագործվում են նաև անանուն աղբյուրներ՝ կարևոր տեղեկատվությունը հասարակությանը հասցնելու համար, երբ աղբյուրը համաձայնում է տեղեկատվությունը տալ միայն գաղտնի մնալու պայմանով: Մեզանում, սակայն, առանց լրատվության աղբյուրի նյութերը երբեմն բամբասանքը որպես լուր ներկայացնելու խնդիր են լուծում:

Որոշ դեպքերում ակնհայտ է դառնում, որ կեղծ, չստուգված ապատեղեկատվությունը տարածվել է միտումնավոր, այսինքն՝ կոնկրետ նպատակով որևէ անձի, անձանց, խմբի հեղինակությունը, պատիվն ու արժանապատվությունը ստորացնելու միտումով: Մինչդեռ լրագրային էթիկան հռչակում է, որ լրագրողը պետք է ձեռնպահ մնա անհիմն, մոլորեցնող կամ խեղաթյուրված նյութերի հրապարակումից: Ինտերնետային մամուլի անվերահսկելիության պայմաններում գործում է լրագրության կարևորագույն կանոնի խեղաթյուրված տարբերակը: Եթե ավանդական մամուլում կիրառվում է՝ «Ստուգիր, հետո հրապարակիր», ապա ինտերնետում կիրառվում է «Հրապարակիր, հետո ստուգիր» կանոնը: Երբեմն նույնիսկ գործում է «Ընդհանրապես մի ստուգիր» տարբերակը:

Գրագողության հարցն ինտերնետում

Սա թերևս ամենամանրերի մեղքն է լրագրության մեջ: Լրատվական նյութերը պետք է ունենան պատշաճ հղումներ իրական հեղինակին: Այս խախտումը տարածված է հատկապես միջազգային լրահոսում, երբ հայկական լրատվական կայքերը գրում են միջազգային անցուղարձի մասին՝ առանց հղում անելու սկզբնաղբյուրին: Այն տպավորությունն է ստեղծվում, որ հայկական ինտերնետային կայքի լրագրողը հենց նոր է հարցազրույց վերցրել, օրինակ, ճապոնիա հյուրախաղերի մեկնող Լեդի Գագայից:

Լեզվի հարցը նույնպես օրախնդիր է: Թեև ինտերնետային մամուլի լեզուն ավելի անմիջական է ու ընկալելի, սակայն որոշ դեպքերում վիրավորող է, սադրող, անճաշակ ու ոչ գրագետ:

Պետք է նկատի ունենալ, որ որոշ դեպքերում էթիկական և իրավական խախտումներ կարող են ունենալ անդրսահմանային խնդիրներ, ինչպես, օրինակ, միևնույն բովանդակությունը մի երկրում, որտեղ այն տեղադրվում է ինտերնետ, օրինական է, իսկ մեկ այլ երկրում, որտեղ ներբեռնում են, ապօրինի: Օրինակ՝ պարունակում է տվյալ երկրի

համար հեղափոխական կամ սահմանադրական կարգի տապալմանն ուղղված կոչեր:

Նկատենք, որ եթե ինտերնետային կայքը իրեն ճանաչել ու հռչակել է որպես ՁԼՄ, որպեսզի օգտվի ԳԳ ՁԼ մասին օրենքով լրատվության միջոցների ներկայացուցիչներին ընծեռված իրավունքներից, ապա պետք է կրի նաև վերջիններիս պարտականությունները, քանի որ իրավունքները գոյություն ունեն բացառապես պարտականությունների հետ համատեղ: Լրագրողների բացառիկ իրավունքներից է, օրինակ, ՁԼ մասին օրենքի 5-րդ հոդվածով սահմանվող՝ լրագրողի տեղեկատվության աղբյուրը գաղտնի պահելու իրավունքը, ինչը չունեն այլ քաղաքացիներ: Օրենսդրությունը հատուկ պաշտպանության տակ է առել լրագրողի այս իրավունքը, որպեսզի վերջիններս կարողանան իրականացնել իրենց առաքելությունը: «Լրատվական գործունեություն իրականացնողները և լրագրողները պարտավոր չեն բացահայտել տեղեկատվության աղբյուրը»,- նշվում է օրենքի 5-րդ հոդվածում: Քննարկման հարց է՝ կարո՞ղ է տարածվել այս իրավունքը նաև բլոգերների վրա:

Օնլայն լրագրությունը մի ոլորտ է, որի կարգավորման լավագույն մեխանիզմներն առայժմ գտնված չեն ամբողջ աշխարհում: Կարգավորման փորձերը հանգեցնում են ազատությունների սահմանափակման և զրաքննության, մյուս կողմից ոլորտն առանց կարգավորման թողնելու պարագայում մարդու իրավունքների և ազատությունների դեմ ոտնձգությունները բազմակի դրսևորումներ են ստանում:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ մենք այն կարծիքին ենք, որ ոլորտը պետք է զնա ինքնակարգավորման ճանապարհով: Բլոգերների հանրությունը Հայաստանում կարող է հանդես գալ մեկ միասնական էթիկական վարքագծի կանոններ ընդունելու նախաձեռնությամբ, ինչն այդպես էլ չհաջողվեց մեր ավանդական ՁԼՄ-ներին: Ինտերնետի հիմնարար սկզբունքը բացությունը, նպաստում է ազատ արտահայտվելու իրավունքի իրականացմանը, խթանում է տեղեկատվության, գաղափարների և գիտելիքի ազատ հոսքը, սակայն միևնույն ժամանակ, սպառնում մարդկանց իրավունքներին ու շահերին, ազգային անվտանգությանն ու հանրային շահին, որոնք պաշտպանված են ազգային և միջազգային օրենսդրությամբ:

ՉԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ԵՎ ՀԱՐԱԿԻՑ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Չեղինակային և հարակից իրավունքները մարդու հիմնարար ազատություններից են, որոնք սահմանվում են ինչպես երկրի ներքին օրենսդրությամբ, այնպես էլ միջազգային իրավական փաստաթղթերով ու նորմերով: Տեղեկատվական հասարակության զարգացմամբ առաջ եկած խնդիրները և դրանց ազդեցությունները հեղինակային և հարակից իրավունքների համակարգերի վրա ավելի շատ նկատելի են օճ-լայն միջավայրում: Ուստի օրեցօր զարգացող տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դարաշրջանում էլ ավելի է կարևորվում այս հարաբերությունների իրավական կարգավորումը:

Չեղինակային իրավունք ասելով՝ հասկանում ենք այն իրավունքները, որոնք ստեղծագործության հեղինակին վերապահվում են օրենքով սահմանված կարգով: Իսկ *հարակից իրավունքները* կատարողների, հնչյունագրեր, ֆիլմ, դրանք հեռարձակող կազմակերպությունների, հրատարակիչների, տվյալների բազաներ պատրաստողների իրավունքներն են իրենց արտադրանքի նկատմամբ:

Չեղինակային և հարակից իրավունքների մասին առաջին իրավական փաստաթուղթը 1886 թ. սեպտեմբերի 9-ին ընդունված Բեռնի Կոնվենցիան է, որին այսօր անդամակցում է ավելի քան 164 պետություն: 1952 թ. հոկտեմբերի 6-ին ժնկում ևս ընդունվեց այսպիսի համաձայնագիր¹:

Մեզանում համանուն օրենք ընդունվեց դեռևս 1998 թ., բայց ուժը կորցրած ճանաչեց, երբ 2006 թ. ընդունվեց այս իրավունքները սահմանող նոր օրենք: Սույն օրենքի համաձայն՝ «հեղինակ է ճանաչվում այն անձը, ով ստեղծել է ստեղծագործությունը»²: Օրենքի ուսումնասիրությունը պատկերացում է տալիս հեղինակային իրավունքի օբյեկտներ հանդիսացող հասկացությունների մասին: Դրանք են՝ զրականության,

¹ Силке фон Левински, Роль и будущее Всемирной конвенции об авторском праве, Бюллетень ЮНЕСКО по авторскому праву, № 4 октябрь—декабрь, 2006, с. 5.

² ՀՀ օրենքը «Չեղինակային իրավունքի և հարակից իրավունքների մասին», Յոդված 6, 2006:

գիտության, արվեստի տարբեր բնագավառների, տեքստով կամ առանց տեքստի երաժշտական ստեղծագործությունները, տեսալսողական ստեղծագործությունները (կինո-հեռուստաֆիլմերը, անիմացիոն և մուլտիպլիկացիոն կինոնկարները, զովագոյան, փաստավավերագրական, փաստագրական ֆիլմերը): Հետաքրքիր է այն փաստը, որ չնայած մեդիա դաշտին վերաբերող որոշ արտադրանքներ հեղինակային իրավունքի պաշտպանությունն են վայելում, այդուամենայնիվ, «օրվա նորությունների կամ ընթացիկ իրադարձությունների և փաստերի մասին տեղեկատվությունը»¹ այդ ցանկից դուրս է:

Հեղինակային և հարակից իրավունքները դրանց տնօրինողին հնարավորություն են տալիս արտոնելու կամ արգելելու գործերի և պաշտպանվող այլ առարկաների օգտագործումը, վերարտադրությունը և նմանատիպ այլ գործողություններ: Լրատվության ոլորտին առնչվող հետաքրքիր դրույթներ է պարունակում Օրենքի 32-րդ հոդվածը, որով սահմանվում է հարցազրույցի նկատմամբ հեղինակային իրավունքը, ըստ որի՝ հարցազրույցի համար պատասխանատու են հեղինակը և զրուցակիցը, և այն հրապարակելու թույլտվությունը պատկանում է նրանց երկուսին: Այս օրենքի պահանջին այսօր տեղեկատվական հասարակությունն ավելի է հետևում:

Չնայած օրենսդրական սահմանումներին՝ իրականում հեղինակային և հարակից իրավունքների խախտման երկու տարբերակ կա: Դրանցից մեկը վերաբերում է հեղինակի զույքային իրավունքի խախտմանը, որն առավել հայտնի է «պիրատություն»² անվամբ, իսկ մյուսն առնչվում է զույքային իրավունքի խախտմանը: Սա էլ հայտնի է գրագողություն անվամբ: Եթե առաջին խախտումն ավելի շատ հեղինակային իրավունքի սուբյեկտ հանդիսացող անձանց մտահոգությունն է, ապա երկրորդը՝ մեր՝ լրագրողներիս: Համացանցն ստեղծել է բոլոր պայմանները այս խախտումների տարածման համար: Պետք է արձանագրենք, որ այսօր լրագրողական հանրության թիվ մեկ մտահոգությունը հենց «copy past» կոչվածն է: Այս խնդրին իրենց ամենօրյա աշխատանքի ընթացքում առնչվում են գրեթե բոլոր լրագրողները, որոնց հեղինակած նյութերը հեշտությամբ հայտնվում են տարբեր կայքերում՝ առանց հղման կամ, լավագույն դեպքում, մասնակի հղմամբ: Այնինչ ակտիվ հղումը կայքին կամ ավանդական լրատվամիջոցի ցանկացած տեսակին պարտադիր է: Կարծում ենք՝ ակտիվ հղման հարցում ևս կա մի կարևոր սկզբունք, այն է՝ չի կարելի հղման այս ձևին դիմելով՝ ամբողջությամբ օգտագործել որևէ լրագրողի նյութ: Եթե փաստերի փոխառման հանգամանքն ավելի դժվարապացուցելի է և կարող է չհամարվել գրա-

¹ Սույն տեղում, հոդված 3:

² Близинов И. А., Леонтьев К. Б., Авторское право и смежные права, М., 2009. с. 312.

գողություն այն պարզ պատճառաբանությամբ, որ այդ փաստն ինչ-որ լրատվամիջոցի ավելի վաղ է հայտնի դարձել, ապա թեմաների, դրանց մեկնաբանությունների դեպքում՝ ճիշտ հակառակը: Չնարավոր չէ, որ նույն երևույթի միաժամանակյա ներկայացման հարցում տարբեր լրագրողներ ունենան նույնատիպ մոտեցում, նույնաբովանդակ մեկնաբանություն:

Լրատվությունը հեղինակային իրավունքի օբյեկտ չէ ոչ միայն օրենքի, այլև մտավոր սեփականության տեսանկյունից (1967թ. հուլիսի 14-ին Մտավոր սեփականության համաշխարհային կազմակերպության հիմնած Ստոկհոլմյան Կոնվենցիան¹ սահմանում է այդ սեփականության օբյեկտները, որոնք նույնական են հեղինակային և հարակից իրավունքների օբյեկտներ հանդիսացող հասկացությունների հետ):

Գրագողությունը մարդու այլ իրավունքների խախտման նման համարվում է քրեորեն պատժելի արարք և կարգավորվում է ՀՀ Քրեական օրենսգրքի 158-րդ հոդվածով. «Չեղինակային կամ հարակից իրավունքի օբյեկտն ապօրինի օգտագործելը կամ հեղինակությունը յուրացնելը, եթե այդ արարքը խոշոր վնաս է պատճառել, պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկի չափով, կամ ուղղիչ աշխատանքով՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով»²: Լրագրողների՝ նման իրավիճակներում չհայտնվելու միակ երաշխիքը տեղեկատվության աղբյուրի վկայակոչումն է: Սակայն հայաստանյան դատական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ դատական հայցերը, կապված գրագողության հետ, չափազանց քիչ են: Չակառակը, վերջին տարիներին համեմատաբար ավելացել են տեսալսողական ստեղծագործությունների, կորպորատիվ ընկերությունների ապրանքանիշերի հեղինակային իրավունքի խախտման հայցերը:

Այս խնդրին առնչվող գործեր ևս ուսումնասիրում է ինքնակարգավորող սուբյեկտ հանդիսացող Դիտորդ մարմինը:

Վանաձորից ազատ լրագրող Գայանե Յովսեփյանը դիմել էր Դիտորդ մարմին՝ բողոքելով «Հրապարակ»³ թերթի դեմ՝ վերջինիս կողմից իր հեղինակային իրավունքների խախտման կապակցությամբ: Դիտորդ մարմինը թերթին առաջարկեց վեճում հանդես գալ որպես միջնորդ, բայց արձագանք չեղավ: Պատճառը «Հրապարակ»-ի՝ ինքնակարգավորման նախաձեռնության անդամ չլինելն էր: Իսկ ահա հեղինակային իրավունքի խախտման մեկ այլ դեպքում («Չետաքննող լրագրողներ» ՀԿ-ի անդամ Սառա Պետրոսյանը բողոք էր ներկայացրել Դիտորդ մարմին «Փակագիծ» թերթի դեմ՝ իր հեղինակային իրավունքի խախտման

¹ «Մտավոր սեփականության պաշտպանության ուղեցույց», Երևան, 2007, էջ 11:

² «Իրավական ուղեցույց հեռարձակողների համար», Երևան, 2004, էջ 83:

³ www.ypc.am

համար) Մարմնի առաջարկությունն ընդունվեց «Փակագիծ» թերթի կողմից, և վերջինս հրապարակեց համապատասխան ուղղումը:

Գոյություն ունեն մի շարք առանցքային հասկացություններ ու սկզբունքներ, որոնք ընդհանուր են հեղինակային և հարակից իրավունքների վերաբերյալ օրենսդրական համակարգերի մեծ մասի համար: Չնայած հաճախ դրանց կիրառման եղանակները, մեկնաբանման ձևերը տարբեր են: Դրանք ևս պայմանավորված են նոր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների գոյությամբ: Օրինակ՝ մուլտիմեդիա արտադրանքի ստեղծմանն այսօր ավելի շատ մասնագետներ են մասնակցում: Սա արդեն կուլեկտիվ ստեղծագործական աշխատանք է, և այս համագործակցության արդյունք հանդիսացող գործերը՝ հանրագիտարանները, հանրագիտարանային բառարանները, գիտական աշխատությունները պարբերական և շարունակական ժողովածուները, թերթերը, ամսագրերը և պարբերական հրատարակությունները ևս վայելում են հեղինակային ու հարակից իրավունքների պաշտպանությունը: Մյուս կողմից թվարկված ստեղծագործությունները համարվում են ազատ օգտագործման օբյեկտներ՝ ստեղծագործության սկզբնաղբյուրի պարտադիր նշումով: Օրենքի 22-րդ հոդվածի դրույթներն այսօր հիմնականում պաշտպանում են թե՛ ավանդական լրատվամիջոցներում, թե՛ տեղեկատվական կայքերում: Խոսքը մամուլի տեսության ձևով թերթերի, ամսագրերի հոդվածներից, տարբեր կայքերի հրապարակումներից քաղվածքների վերարտադրության, հրապարակավ արտասանված ելույթների, հայտարարությունների և նմանօրինակ այլ ստեղծագործությունների՝ մեդիադաշտում հայտնվելու և հեռարձակման մասին է:

Այսպիսով, հեղինակային և հարակից իրավունքի պաշտպանությունը այլ իրավունքների կողքին հանդիսանում է քաղաքացիական հասարակության զարգացման հիմնաքարը: Խնդիրը պարզապես այդ իրավունքների զանգվածային գիտակցումն է և դրանց ճիշտ կիրառությունը, հասրակական հարաբերությունների արդյունավետ կազմակերպումը:

Առհասարակ, մտավոր սեփականության իրավունքների պատշաճ ու արդյունավետ պահպանությունը հանդիսանում է ոչ միայն տարբեր խախտումների և բախումների կանխարգելման միջոց, այլև ներդրումների, տեխնոլոգիաների փոխանցման, ստեղծագործության, մշակույթի մրցակցության գործիք: Հեղինակների ինքնարտահայտման համար պետք է սահմանվեն ընդհանուր բնույթի պարտադիր կանոններ, որոնք կստեղծեն կայուն և կանխատեսելի վիճակ ինչպես հեղինակների, այնպես էլ նրանց ստեղծագործություններն օգտագործողների համար:

**ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՎԱԶԴԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ
(Համառոտ ուրվագիծ)**

Աշխարհի բոլոր երկրներում սովորական առևտրային գովազդն իր բնույթով խիստ տարբերակվում է քաղաքական գովազդից, որի հիմնական նպատակն է քաղաքական գործչին հասարակությանը ներկայացնել միայն լավ կողմերով: Այդ ծանոթության առանձնահատկություններից է նաև այն, որ գովազդի հասցեատերը պետք է շատ լավ հիշի ներկայացվող անհատին և նրա մոտ տվյալ մարդու հանդեպ պետք է ձևավորվի դրական կարծիք: Օրինակ՝ պատգամավորության թեկնածուի ճանաչվածությունը քարոզարշավի անենակարևոր փուլերից է. եթե այդ ընթացքում ընտրողը նրան չհիշեց, չի հիշի նաև քվեախցում: Քաղաքական գովազդում նշվում է, թե հասարակության ո՞ր խնդիրներն են թեկնածուի համար կարևոր, բնականաբար դրանք պետք է լինեն այն հիմնախնդիրները, որոնցից թեկնածուն քաջատեղյակ է և հնարավորություն ունի դրանք բարձրաձայնել կամ լուծել: Քաղաքական գովազդը ենթադրում է նաև թեկնածուի իմիջի ստեղծման անհրաժեշտություն, մի բան, որը մեր իրականության մեջ նոր-նոր է ձևավորվում: Քաղաքական գովազդը խիստ անհատական է, թերևս դժվար է ասել՝ սա է քաղաքական գովազդի դասական տարբերակը: Սովորաբար գովազդներում ներկայացնում են թեկանծուին որպես ընտանիքի հայր, լավ ամուսին, հոգատար ծնող:

Մի շարք երկրներում քաղաքական գովազդը սահմանափակված է՝ բացառությամբ նախընտրական արշավների ժամանակահատվածի (օրինակ՝ Գերմանիայում, Իսպանիայում): Այլ երկրներում (օրինակ՝ Ֆրանսիայում, Մեծ Բրիտանիայում) սահմանափակումները նախատեսված են միայն նախընտրական արշավների ժամանակաշրջանների համար: Ֆրանսիայում ընտրություններին նախորդող երեք ամիսների ընթացքում արգելված է ցանկացած վճարովի քաղաքական գովազդը մամուլում, ռադիոյով և հեռուստատեսությամբ: Մեզ մոտ, իհարկե, նման սահմանափակումներ չկան:

Քաղաքական գովազդի հետ կապված հարաբերությունները ՀՀ «Գովազդի մասին» օրենքով չեն կարգավորվում, այդ մասին նշված է

նաև Օրենքի 1-ին հոդվածի 4-րդ կետում: Դրանց մասին որոշակի սահմանափակումներ են ամրագրված Ընտրական օրենսգրքում:

Ընդհանրապես ընտրությունները արդի աշխարհում քաղաքակա-նության կարևորագույն բաղադրամասն են: Դրանք քաղաքացիների քաղաքական կամքի արտահայտման օգնությամբ իշխանության և կա-ռավարման մարմինների ձևավորման միջոց են: Ժամանակակից աշ-խարհում ընտրությունները ժողովրդավարության առանցքային մեխա-նիզմն են, ժողովրդի ինքնիշխանության և քաղաքական կամքի դրսևորման գլխավոր ձևը: Ընտրությունների ազատությունը ենթադրում է քաղաքական, վարչական, սոցիալ-տնտեսական, հոգեբանական և տեղեկատվական ճնշման բացառում ինչպես ընտրողների, այնպես էլ թեկնածուների և ընտրությունները կազմակերպողների վրա: Բացի այդ, ընտրությունների ազատությունը ենթադրում է ազատություն օրենքի շրջանակում՝ հաշվի առնելով նաև նախընտրական քարոզչության էթի-կական սահմանափակումները: Տարբեր քաղաքական ուժեր պետք է հնարավորություն ունենան պայքարել ընտրողների վստահության քվեն ստանալու համար, վերջիններիս ծանոթացնելու իրենց նախընտ-րական ծրագրերին և հավատացնելու, որ իրենց ծրագիրն առավելու-թյուն ունի մրցակցի ծրագրի նկատմամբ, ցույց տալու մրցակիցների քաղաքական ծրագրերի թերությունները: Բայց այդ ամենը պետք է արվի ընտրական օրենսգրքում ամրագրված ձևերի շրջանակներում, ճիշտ նախընտրական քարոզչություն տանելու, քաղաքական գովազդ-ների և այլնի միջոցով: Սակայն ԴԴ-ում նախընտրական քարոզչությունը երբեմն վերածվում է միմյանց հայհոյելու արվեստի, երբ նախընտրա-կան շրջանում թեկնածուները այս կամ այն հաղորդմանն են մասնակ-ցում, իրենց ընծեված հնարավորությունը, շանսը վատնում են մրցա-կիցներին սևացնելու, վատաբանելու վրա, թուպեները ճիշտ չեն ծախ-սում, արդյունքում հեռուստադիտողը, ռադիոունկնդիրը այդպես էլ չի կողմնորոշվում՝ ու՛մ ընտրել, թեև թեկնածուների գովազդներում հիմ-նականում փողոցում անցկացրած հարցումները ցույց են տալիս, որ մարդը վստահ գնում է ընտրելու հենց այդ թեկնածուին, բայց անկախ հարցումների արդյունքները ցույց են տալիս, որ քաղաքացիների մի մասը մինչև ընտրությունների օրը կողմնորոշված չի լինում: Հայտնի է, որ ճշմարտությունը ծնվում է բանավեճում: Եվ այս իմաստով «քաղա-քական ճշմարտությունը» այսինքն՝ քաղաքացիների մեծամասնության համար ընդունելի ծրագրերը, քաղաքական կուսակցությունները կամ թեկնածուները, սովորաբար ներկայացվում և հիմնավորվում են նախ-ընտրական բանավեճերում: Արևմտյան ժողովրդավարական հասարա-կարգերում քաղաքական չափազանց սուր մրցակցությունը «զսպվում» է կոռեկտության սկզբունքի շնորհիվ, որը պարտավորեցնում է համբե-րատարությամբ, առանց էթիկական նորմերը խախտելու վերաբերվել

քաղաքական մրցակիցներին, թույլ չտալ վիրավորանք, կեղծիք, զրպարտություն նրանց հասցեին: Մեզնում, ցավոք, այնքան էլ այդպես չէ:

Չէ՞ որ պետք է գիտակցել՝ քաղաքական գովազդը ընդամենը տեղեկացնում է այն մասին, թե որ խնդիրներն են առավել կարևոր տվյալ թեկնածուի համար (Schleuder, McCombs & Wanta, 1991): Հավանաբար, թեկնածուն կփորձի լուսաբանել այն հարցերն ու թեմաները, որոնցից ինքը քաջատեղյակ է: Օրինակ՝ գործող նախագահը, որի հաջողությունները արտաքին քաղաքականության ոլորտում ակնհայտ են, իսկ տնտեսական ձեռքբերումները՝ ոչ այնքան, իր քարոզարշավի գլխավոր կետերից կհռչակի արտաքին քաղաքականությունը՝ տնտեսական խնդիրների լուծումը համարելով օրվա հրամայական:

Քաղաքական գովազդը նաև նպատակ ունի ստեղծել թեկնածուի նոր իմիջ, որը կօգնի ուժեղացնելու, մեղմելու կամ վերագնահատելու նախորդը: Հատկապես արդյունավետ է այդ իմիջը ստեղծել հեռուստատեսության միջոցով (Շ. Դը Գոլն ասում էր. «Քաղաքական գործիչները ընտրությունները շահում կամ տանուլ են տալիս հեռուստաէկրանների»): Ինչպես փաստում են տեսաբանները՝ իմիջի ստեղծման արդյունավետ միջոցներից մեկը հեռուստադիտողի հուզական արձագանքի արթնացումն է:

Կան իհարկե ՁԼՄ-ների միջոցով ազդելու սահմանափակումներ. քաղաքական թեկնածուն իրեն այդքան էլ վստահ չի զգում «ծիու թամբին», հանդես գալով այն քաղաքական գովազդում, որն ուղղված է օրինակ գյուղաբնակներին: Նաև չի կարելի ենթադրել, որ բոլոր ընտրողները նույն կերպ կընկալեն գովազդը: Միևնույն գովազդի արդյունքում ձևավորվող իմիջը կարող է միանգամայն տարբեր լինել՝ պայմանավորված հեռուստադիտողների փորձի և նախընտրությունների տարբերություններով: Այն, ինչը մեկը կարող է համարել անկեղծ հետաքրքրվածություն հասարակ մարդկանց կյանքով, մյուսին կարող է շինծու և պատեհապաշտական թվալ:

Ժամանակ առ ժամանակ գովազդը նրբորեն ակնարկում է թեկնածուի՝ այս կամ այն հարցի հանդեպ վերաբերմունքի մասին: Այդպիսի գովազդը ավելի հարմար է տպագիր ՁԼՄ-ների համար:

Ընդհանրապես հարկ է փաստել, որ գոյություն ունեն քաղաքական գովազդի տարբեր մեթոդներ: Օրինակ՝ հոգեբանական մեթոդները բավական տարածված են: Անվտանգության հարցերը շոշափելիս գործի են դրվում այնպիսի ձևակերպումներ, ինչպիսիք են «ազգի ամրակուռ պաշտպանություն», «օրենքի և կարգուկանոնի» երաշխիքներ և այլն:

Հայրենասիրական կոչերը, բնականաբար, առավել հաճախ են հանդիպում քաղաքական գովազդում, ընդ որում՝ որոշ խորհրդանիշներ, այնպիսիք, ինչպիսին դրոշը, համարյա միշտ առկա է քաղաքական

գովազդում, նույնիսկ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրության ժամանակ: Լայնորեն օգտագործվում են նաև այլ պատկերներ, օրինակ, հասարակական շենքերը, ազգային-պատմական խորհրդանիշներ և այլն:

Ընտանեկան արժեքների թեման հաճախ արծարծվում է թեկնածուի ընտանեկան նկարով տիպիկ գովազդում, որի վրա նա պատկերված է ժպտացող կնոջ և երեխաների հետ (կարծես ընտանեկան դրությունը կամ ծնողները ինչ-որ չափով հավաստում են նրա քաղաքական կարողությունները): Եթե զուտ տրամաբանորեն դատենք, կարելի է մտածել, որ առավել մեծ հաջողություն կարող է բերել ամուրի թեկնածուի ուղերձը, որն ասում է. «Ես չունեմ ընտանեկան պարտավորություններ, ես կարող եմ իմ ամբողջ ժամանակը անցկացնել գրասենյակում, աշխատելով ձեզ համար»: Իրականում այդպիսի ուղերձը, ըստ ամենայնի, կավարտվի բացարձակ ծախողմամբ:

Հաճախ օգտագործվում են «թեկնածուի կողմնակիցների» անձնական վկայությունները, որոնք հանդես են գալիս թեկնածուի օգտին: Երբեմն հակառակը՝ փողոցի «պատահական անցորդը» պատմում է այն մասին, թե ինչքան է նա հավատում, որ թեկնածուն պաշտպանելու է իր շահերը:

Թերևս նպատակը մեկն է՝ որքան հնարավոր է մեծացնել քաղաքական գովազդի ազդեցությունը: Իսկ գովազդի ազդեցությունները, ինչպես ՋԼՄ-ներում քաղաքական հաղորդակցության այլ ձևեր, կարող են մի քանի տեսակի լինել:

Չնայած այն պատկերացմանը, որ քաղաքական գովազդի կարևորագույն նպատակն է փոխել ընտրողների կողմնորոշումները, համեմատաբար քիչ քաղաքական գովազդային հոլովակներ են ազդում գիտակցության վրա այն աստիճան, որ մարդիկ փոխեն իրենց ընտրությունը: Քաղաքական գովազդը օգնում է զտել, բյուրեղացնել առկա կողմնորոշումները և ճշգրտել դրանք:

Քաղաքական գովազդը կարող է ամրապնդել գոյություն ունեցող կողմնորոշումները դեռ չկողմնորոշված ընտրողին կողմնակիցների «շարքերում» պահելու համար: Այդպիսի կողմնորոշումը ամրապնդվում է ավելի շուտ ընտրությունների օրը կիրառելու համար և ի հակակշիռ հակառակորդ թեկնածուի փորձերի՝ փոխել գոյություն ունեցող վիճակը: Քաղաքական ստրատեգները միշտ անհանգստանում են, որ իրենց թեկնածուին պաշտպանող և հավատարիմ ընտրողներին չափազանց «մեղմ» են ուղղորդում: Շատ գովազդային հոլովակներ նախատեսված են հենց այդպիսի մարդկանց համար:

Երբեմն քաղաքական գովազդը կարող է իրոք վանել ընտրողին թեկնածուից՝ հօգուտ մեկ այլ թեկնածուի: Հատկապես, եթե նկատի ունենանք գովազդի լեզուն: Ցավալի փաստ է, որ հայոց լեզուն խաթա-

որոշ վարակի աղբյուրի են վերածվել տարբեր, մասնավորապես հեռու-տատեսությամբ եթեր տրվող որոշ գովազդներ, մինչդեռ հենց հեռու-տալընկերությունները պետք է լինեն հայոց լեզվի անաղարտության օրենսդրական պահանջները հարգող-կիրառողների առաջին շարքում: Համաձայն «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքի, գովազդը կոչված է ձևավորելու կամ պահպանելու հետաքրքրությունը ապրանքների, ծառայությունների կամ նախաձեռնությունների նկատմամբ: Բայց մի՞թե սա նշանակում է, որ գովազդներում կարելի է օգտագործել ցանկացած պատկեր, արտահայտություն կամ նախադասություն, այն էլ՝ աղավաղված հայերենով, ժարգոնային ու փողոցային արտահայտություններով, ոճական և լեզվական, հաճախ նաև՝ տառասխալներով: Միշտ չէ, որ նպատակն արդարացնում է միջոցները, առավել ևս, երբ խոսքը վերաբերում է ընտրական գործընթացներին:

**ՂԱՐԱՔԱՂՅԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ.
ԻՐԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՏՎԱԾԱՅԻՆ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ
ԱՆԴՐԱՂԱՐՉԸ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՄԱՍՈՒԼՈՒՄ**

Արցախյան շարժումն անակնկալի բերեց Հայաստանի գիտական, գաղափարախոսական և լրատվական համակարգերը, որոնք կարծես պատրաստ չէին և ոչ էլ կարողություն, հնարավորություն ու հաճախ նաև մտադրություն ունեին հակազդելու ու խափանելու հակառակորդի սանձազերծած լրատվական ագրեսիան, ճեղքելու տեղեկատվական շրջափակումները, ազատվելու նաև ներքին կապանքներից:

1988-ի փետրվարից դարաբաղյան խնդրի շուրջ լրատվական դաշտի ընդհանուր պատկերն աստիճանաբար սկսեց փոխվել: Ղարաբաղյան շարժման հենց սկզբից ամբողջ սրությամբ ծառայել էր ԼՂԻՄ-ի լրատվական շրջափակումը ճեղքելու հիմնախնդիրը: Այն լուծելու գործում առաջնակարգ դերը, բնականաբար, Հայաստանին էր վերապահված: Այդ իսկ պատճառով Հայաստանը փորձեց աշխուժացնել (ինչ-որ չափով) իր դերն իբրև Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձությունները լուսաբանելու առումով «դրսի աշխարհի» վրա լրատվական ազդեցության սուբյեկտ: Այդ առաքելության հիմնական ծանրությունն էր սկզբանե իր վրա վերցրեց «Արմենպրես» պետական լրատվական գործակալությունը: Սոսկվայի հետ ուղիղ կապ ունենալուն զուգընթաց՝ «Արմենպրես»-ին իրավունք էր վերապահված նաև, շրջանցելով ՏԱՍՍ-ը, լրատվություն հաղորդել մի շարք երկրներ, ուր հայկական համայնքներ կային: Այսպիսով՝ Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձությունների մասին լրատվություն սկսեց տարածվել ինչպես ԽՍՀՄ-ում, այնպես էլ նրա սահմաններից դուրս: Դրանով իսկ ԼՂԻՄ-ի մասին հասարակական կարծիքի ձևավորման կառուցվածքը շարժման սկզբից սկսեց խարսխվել ԼՂԻՄ-ի, Հայաստանի, Ադրբեջանի, ԽՍՀՄ-ի և «դրսի աշխարհի» վրա: Իրենց հերթին կերպավորվեցին Խորհրդային Միության և «դրսի աշխարհի» գործառական առանձնահատկությունները¹:

¹ Տե՛ս Գրիգորյան Ա., Ղարաբաղյան հիմնահարցը հակամարտող և 3-րդ կողմերի ՁԼՄ-ներում, Երևան, 1999, էջ 4:

Խորհրդային Հայաստանի պաշտոնական մամուլում արցախահայության պահանջատիրությանն առաջինն անդրադարձավ «Ուզնի» երգիծական հանդեսը՝ տպագրելով Ջորի Բալայանի «Հիմա՞ էլ լռենք» ծավալուն հոդվածը: Հոդվածագրին անհանգստացնում էր, որ հայ գրողների թղթապանակները դատարկ են հենց այն ժամանակ, երբ «Ժողովուրդն ու ժամանակը զգում են ճշմարտացի ու կրքոտ խոսքի կարիքը: Ասես մեզ հայտնի չէ, որ ազգային հարցը մեր երկրում խեղաթյուրվել է ամծամբ Ստալինի կողմից, որը կամայականորեն որոշել էր, թե որ ժողովուրդն ինչ սահմաններ պիտի ունենա...»¹: «Ով է մեզ իրավունք տվել լռելու»,-եզրակացնում է Ջորի Բալայանը, ով պիտի դառնար Արցախյան շարժման ղեկավարներից և ում անունը պիտի նույնացվեր այդ շարժման հետ: Երգիծաթերթի այս համարձակ հրապարակումը հանդեսի համար անհետևանք չմնաց, այդ մասին հետագայում գրեց գլխավոր խմբագիրը²:

Արցախահայության համար ժամանակը նոր հուն էր մտնում, մինչդեռ ժամանակի մամուլը կրավորական դիրք էր գրավել՝ խորհրդային ապատեղեկատվություն տարածելով կամ լավագույն դեպքում՝ լռելով:

Զանգվածային լրատվության միջոցների պետական-կուսակցական մենաշնորհի պայմաններում խորհրդային Հայաստանի հասարակությանը շարժման մեջ դնելու հիմնական միջոցներից մեկը ոչ պաշտոնական մամուլն էր: ԼԴԻՄ-ը Հայաստանի հետ վերամիավորելու շարժման առաջամարտիկ «Միացում» կազմակերպությունը, Իգոր Մուրադյանի ղեկավարությամբ, դեռ 1987-ի վերջին պարբերաբար թողարկում էր համարակալած թուղցիկներ՝ հայերեն և ռուսերեն անջատ տարբերակներով: Մեկ էջանոց այդ թերթիկները կարևոր դեր խաղացին հատկապես մտավորականությանը և ուսանողությանը ոտքի հանելու գործում³:

1989 թվականը ինքնահրատ մամուլի աննախադեպ «պայթյունի» տարի էր խորհրդային Միության սահմաններից ներս: Մոտավոր հաշվարկներով՝ տարվա միայն առաջին տասն ամիսներին ամբողջ երկրում լույս էր տեսնում 750-800 անուն ինքնահրատ պարբերական, որոնց «կեսից ավելին հասարակական-քաղաքական ուղղվածության հանդեսներ են»⁴: Խորհրդային Հայաստանի համար այդ թիվը մոտ է

¹ «Ուզնի», հուլիս, 1987 թ.:

² Արամայիս Սահակյան, Մեր ծիծաղելի վիճակը... Փորձեր և փորձանքներ («Ուզնու» գլխին եկած փորձանքներից մի քանիսը), «Ուզնի», մայիս, 1990, էջ 4:

³ Գեորգ Եազըճեան, Հայաստանի 1985-1991 թթ. պարբերական մամուլը, Անթիլիաս, 2004, էջ 48:

⁴ Տե՛ս Ալեքսանդր Սուետնով, Ոչ ավանդական հրատարակություններ, Սոսկվա, ապրիլ 1992 թ., էջ 11:

90%-ի¹: Դրանցից էին՝ «Դաշինք», «Միացում», «Ազատ Հայք» թերթերը (ԵՊՀ մի խումբ ուսանողներ հիմնում են «Հայ ուսանողության դաշինք» ուսանողական, արտոնություն չունեցող կազմակերպություն, որը 88-ի աշնանը հրատարակում է «Դաշինք» ինքնահրատ պարբերականը: 1989-ի գարնանը լույս է տեսնում Լեոյի անվան դպրոցի «Միացում» թերթը: Թերթն աչքի էր ընկնում ծայրահեղ քաղաքական բովանդակությամբ ու վարչակարգի խստագույն քննադատությամբ: Իսկ 1989-ի մայիսին «Ազգային միասնության ուխտ» կազմակերպությունը հրատարակում է «Ազատ Հայք» ինքնահրատ շաբաթաթերթը): Սա լիովին հասկանալի է ու նաև բացատրելի: Խորհրդային Հայաստանում այդ տարիներին զուգահեռաբար երկու ուղղությամբ քաղաքական պայքար էր ընթանում՝ անկախություն և Արցախի վերամիավորում Մայր Հայաստանին:

Արցախյան տարեգրության մեջ 1988 թ. փետրվարի 20-ը պատմական է, բայց ոչ մամուլի տեսանկյունից: Ղարաբաղը դարձավ հայությանը միավորող ազդակ, մինչդեռ համազգային իրադարձությունները լուսաբանելու հարցում խորհրդային կենտրոնական և Հայաստանի մամուլը միակողմանի էր կամ սակավախոս: Այդ օրը զուամարվեց ժողովրդական դեպուտատների ԼՂԻՄ 20-րդ զուամարման սովետի արտահերթ նստաշրջանը, որը ԽՍՀՄ պատմության մեջ աննախադեպ որոշում կայացրեց: Կիրակի օրը, ժամանակացույցից դուրս, լույս է տեսնում ինքնավար մարզի գլխավոր թերթի արտահերթ համարը², ուր զետեղվում է Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանին վերամիավորելու մասին ԼՂԻՄ մարզխորհրդի որոշումը³: Հարկ է նկատել, որ մինչ այդ «Սովետական Ղարաբաղ»-ը որևէ ձևով չէր անդրադարձել նախորդ շաբաթվա իրադարձություններին:

«Սովետական Հայաստան»-ում և այդ օրերին լույս տեսնող մեծ տպաքանակ ունեցող մյուս թերթերում ոչ մի տեղեկատվություն չկա արտահերթ նստաշրջանի, պատմական որոշման, երևանում տեղի ունեցած բազմահազարանոց միտինգի վերաբերյալ:

Արցախում կատարվող իրադարձություններին Խորհրդային Հայաստանի մամուլը արձագանքում էր բացառապես հաղորդագրու-

---

¹ Տես՝ Գեորգ Եսզըճեան, Հայաստանի 1985-1991 թթ. պարբերական մամուլը, Անթիլիաս, 2004, էջ 78:

² «Սովետական Ղարաբաղ», 21 փետրվարի, 1988 թ., Ստեփանակերտ:

³ «Ընդառաջելով ԼՂԻՄ աշխատավորների ցանկություններին, խնդրել Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին և Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդին՝ ցուցաբերել Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության իր ձեռքի խոր ըմբռնման զգացում և լուծել ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմ տեղափոխելու մասին հարցը, միաժամանակ ԽՍՀ Միության Գերագույն խորհրդի առաջ՝ միջնորդել ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից Հայկական ԽՍՀ կազմի մեջ անցնելու հարցի դրական լուծման մասին»:

թյունների տեսքով: Մամուլի ազատականացման առաջին քայլերը խիստ զգուշավոր էին: Բազմահազարանոց ցույցերը պատկերող ոչ մի լուսանկար տեղ չի գտել այդ օրերին լույս տեսնող խորհրդահայ մամուլի էջերում: Լեռնային Ղարաբաղ անունը միայն հանդիպում է որոշումների, բանաձևերի տեքստերում, որոնք տպագրվում են լուրի ժանրով կամ ուղղակի հաղորդագրության տեսքով՝ առավելապես ՏԱՍՍ լրատվական գործակալության միջոցով¹: Եվ ընդհանրապես խորհրդային Հայաստանի պարբերական մամուլի տեղեկատվության հիմնական աղբյուրներն էին կենտրոնական «ՏԱՍՍ» և «Նովոստի», հանրապետական «Արմենպրես» պետական լրատվական գործակալությունները:

Ղարաբաղյան շարժման հզոր ալիքի ու Սումգայիթում տեղի ունեցած ողբերգական իրադարձությունների մասին տեղեկությունները ցնցում են անգամ ամերիկյան մամուլը, բայց ոչ տեղականը: Ամիսներ անց՝ հուլիսին, նույնիսկ անգլիական հեղինակավոր «Գարդիան»-ը գրեց, որ «26 հայ են սպանել, իսկ աղբբեջանական ոստիկանությունն այս ամենի համար ոչինչ չի արել»: Ավելի ուշ ֆրանսիական գրեթե բոլոր զխավոր թերթերը նույնպես անդրադառնում են Սումգայիթի իրադարձություններին և Երևանի փետրվարյան ցույցերին՝ նշելով վերջիններին բացառիկ կիրթ բնույթը²: Իսկ Սումգայիթի ոճրագործության, «փետրվարյան ցույցերի բարձր կազմակերպվածության»³ մասին տեղական մամուլը խոսում է ամիսներ անց միայն:

Ամբողջ մարտ ամսվա ընթացքում զանգվածային տեղեկատվության բոլոր միջոցներում ՏԱՍՍ-ի թղթակիցները տպագրում էին հավասարության սկզբունքներով հայերից և աղբբեջանցիներից վերցրած հարցազրույցներ: Այդ օրերի հայրենական մամուլի կրավորական դիրքն ու լռությունը զարմանք էր պատճառում մինչև իսկ մոսկովյան «Մոսկովսկիե նովոստի» շաբաթաթերթին, որը գրել է. «Եթե փետրվար և մարտ ամիսների թերթերին նայենք, կարելի է եզրակացնել, որ ամենից խաղաղ ժամանակը փետրվարի վերջն է: Հայաստանի և Աղբբեջանի մամուլում տպագրվում են միայն ժողովուրդների բարեկամությանը նվիրված նամակներ և երկու հանրապետությունների աշխատավորների և կոլտնտեսականների «հերոսական նվաճումների» մասին ակնարկներ: Որևէ հաղորդագրություն չկա Երևանում տեղի ունեցած ցույցերի և հավաքների մասին, մինչդեռ հարյուր հազարավոր մարդիկ փողոց էին դուրս եկել»⁴: «ՈՂՈՒՄ»-ն տպագրում է կոչ-մաղթանք, որտեղ ասվում է, որ «Վերակառուցման և հրապարակայնության այս հեղափո-

¹ «Սովետական Հայաստան», 24-25 փետրվարի, 1988 թ., Երևան:

² «Անկախություն», 1988 թ., Երևան:

³ «Գրական թերթ», 24 հունիսի, 1988 թ., Երևան:

⁴ «Московские новости», М., 1988, № 14.

խական շրջանում ամբողջ երկրում (մասն Գայաստանում) մարդիկ «բարև-բարի լույսի» փոխարեն իրար հանդիպելիս ասում են՝ «Կարդացի՞ր... Լսեցի՞ր... Տեսա՞ր», այսինքն՝ նկատի ունեն կենտրոնական մամուլի, ռադիոյի և հեռուստատեսության հետաքրքիր, սուր և համարձակ հոդվածները, ելույթները (թեև մտերմաբար ասած՝ միշտ չէ, որ ճիշտ է արտացոլվում մեր հանրապետության կյանքը): Բայց կենտրոնական մամուլը ճիշտ է այն բանում, որ հայկական մամուլը հետ է մնում, նույնիսկ ավելի, քան վերակառուցումից առաջ: Սուր և համարձակ հոդվածները քիչ են, պատճառները՝ ... շատ¹:

Ժամանակի մամուլից միայն «Անկախություն»-ն է համարձակություն ունենում խոստովանելու, որ «Խորհրդային Գայաստանի լրատվական միջոցները տնօրինում է Կրեմլը: Ոչ մի լուր ու հոդված, ոչ մի երաժշտական ու գրական երկ չի տպագրվում կամ հաղորդվում առանց Կրեմլի համապատասխան պաշտոնյաների թույլտվության: Լրատվամիջոցների համար արգելված են ՏՍՄՍ-ի որոշ հաղորդագրությունները կամ այդ հաղորդագրությունների որոշ հատվածները»²: Ասվածին իբրև ապացույց «Անկախություն»-ը համարձակորեն գրում է, թե ինչպես է խորհրդային քարոզչությունը, ավելի ճիշտ ապատեղեկատվությունը բողոքի ալիքը հանդարտեցնելու նպատակով դիմում տարբեր հնարքների: Այդպես մարտի 6-ին Մոսկվայից ստացվում է ՏՍՄՍ-ի հաղորդումը, որը զարմանք է պատճառում իր բարյացակամ երանգով: Լրատվական գործակալության թղթակիցը, մեկնաբանելով Ղարաբաղում և Խորհրդային Գայաստանում տեղի ունեցած իրադարձությունները, նշում է, որ այդ պայքարն արդարացի է, և ժամանակն է շտկել Ստալինի սխալները: Լուրը տարածվում է մայրաքաղաքում, բայց խաբեությունն արագ բացահայտվում է: Բանն այն է, որ հեռագիրը ստացվել էր խիստ հրահանգով՝ «Միմիայն Սփյուռքի համար»³: Ի դեպ՝ հետաքրքրական է ԼՂԻՄ-ի «Սովետական Ղարաբաղ»⁴ թերթի հետաքրքիր խոստովանությունը, ըստ որի «թերթի 44-ից 46-րդ համարները տպագրվել են ոչ թե Ստեփանակերտում, այլ Բաքվում»⁵:

Ընթերցողները սպասում էին տեղեկատվության ու հետևում էին մամուլի հրապարակումներին, միաժամանակ գիտակցում էին, որ թերթերը դարձել են ապատեղեկատվություն տարածող ու շինծու իրակա-նության պատկեր ստեղծող օրգաններ: «Մարտի 20-ին մոտ երեք հազար ցուցարարներ, հանրապետությունում լույս տեսնող լրագրերը ձեռքներին, հավաքվեցին Մամուլի տան մոտ և ի նշան բողոքի՝ լրագրե-

¹ «Ոգնի», թիվ 9, մայիս, 1988 թ., էջ 7, Երևան:

² «Անկախություն», շաբաթաթերթ, 7 մարտի, 1988 թ., Երևան:

³ Նույն տեղում:

⁴ «Սովետական Ղարաբաղ», 15 մարտի, 1988 թ., Ստեփանակերտ:

⁵ «Անկախություն», 21 մարտի, 1988 թ., Երևան:

որ թափեցին զետնին և վանկարկեցին՝ ամոթ: Հետո քուրորդ շարժվեցին դեպի Ռադիոտուն, որտեղ կայացավ հանրաժողով: Բողոքի այդ ցույցն ուղղված էր Հայաստանի ու ՍՍՀՄ մամուլի ու հեռուստատեսության դեմ, որոնք ոչ մի ճշգրիտ տեղեկություն չեն հաղորդում... Ոչ մի լուր չեն տալիս մեկ ամսից ավելի հայության կյանքը փոթորկող իրադարձությունների մասին»¹:

Արցախյան հիմնախնդրին հետևողականորեն անդրադառնում է «Ոզնի» հանդեսը, եթե ոչ հրապարակման միջոցով, ապա երզնիժանկարային հանելուկի², երկտողի³ տեսքով: Երբեմն հանդեսում արցախյան թեման անհետանում է⁴, ինչը նշանակում է՝ ճնշումներ են եղել: Հետո, երբ իրավիճակը նորից սրվում է Երևանում, «Ոզնի»-ն դարձյալ հանդես է գալիս բացահայտ՝ գրելով սուվզայիթյան եղեռնագործության ու Արցախի մասին: «Ազգին անհապաղ պետք է Ղարաբաղ»,- ասում է «Ոզնի»-ն ու հավելում. «Եթե ոչ այսօր, վաղը մերն է լինելու Ղարաբաղը»: Այս «մեղքի» համար «Ոզնի»-ն հերթական անգամ հալածանքի է ենթարկվում: Դրա վկայությունն է հանդեսի հաջորդ համարը, որտեղ դարձյալ արցախյան թեման բացակայում է: Երկու քարի արանքում հայտնված «Ոզնի»-ն գրում է. «Մեր ընթերցողներից ԱՆ. Տեր-Ղարաբաղցյանը⁵ հարցնում է, թե ինչու «Ոզնի»-ն ոչինչ չի գրում Ղարաբաղյան իրադարձությունների մասին»: Այնուհետև, պատասխանելով հարցին, խմբագիրը թվարկում է նախորդ ամիսներին հանդեսում լույս տեսած այն հրապարակումները, որոնք վերաբերում են Արցախին՝ միևնույն ժամանակ ընթերցողներին հասկացնելով, որ այդքանի համար հետևողականորեն հալածվում են⁶:

«Մամուլին չենք հավատում, դուք ճշմարտությունը չեք գրում»⁷.- այսպիսի խոսքեր են առիթ ունեցել լսելու կենտրոնական և հանրապետական թերթերի թղթակիցները, որոնք տեղեկություն են հաղորդում ԼՂԻՄ-ից, Հայաստանից և Ադրբեջանից: Թերթը պատասխանում է. «Գուցե մամուլն իսկապե՞ս խեղաթյուրում է փաստերը՝ դրանով իսկ վիրավորելով երկու եղբայրական հանրապետությունների քաղաքացիների ազգային զգացմունքները»:

Ամիսներ անց խորհրդային զանգվածային լրատվամիջոցների հակահայկական գրգռության դեմ հայոց ժողովրդային ցասումը արտա-

¹ «Անկախություն», 21 մարտի, 1988 թ., Երևան:

² «Ոզնի» N 8, 1988 թ., Երևան:

³ Նույն տեղում, N 9, 1988 թ., Երևան:

⁴ «Ոզնի» N 11, 1988 թ., Երևան:

⁵ Բառախաղ՝ Անտեր Ղարաբաղցի-յան:

⁶ «Ոզնի» N 19, «Հարցնում են, պատասխանում ենք», հոկտեմբեր, էջ 2, 1988 թ., Երևան:

⁷ «Սովետական Հայաստան», 5 ապրիլի, 1988 թ., Երևան: Արտատպությունը «Պրավդա»-ից, 4 ապրիլի, 1988 թ.:

հայտնում է նաև այս կերպ: «Օպերայի հիմնական մուտքի վերնամասում հայտնվում է այծի մի մեծ գծանկար, այժը «Մասամուլ» էր մայում»¹:

«...Միութունում հարյուր հազարավոր թերթեր ու ամսագրեր են լույս տեսնում. կարելի է, օրինակի համար միայն «Պրավդա»-ն լույս ընծայել, իսկ մյուս թերթերն էլ գրեն «տես «Պրավդան»»²:

Ռազմիկ Դավոյանը «Արդարության ճանապարհին» հրապարակման միջոցով ընթերցողներին հիշեցնում է, որ «Ղարաբաղի իրադարձությունների առաջին օրերին, ինչպես «Սովետական կուլտուրա» թերթում մշեց Ալեքսանդր Գելմանը՝ «Դրսևորվեց դրամատիկական իրադարձությունները մարդկայնորեն և ազնավաբար լուսաբանելու՝ ինֆորմացիայի մեր միջոցների անպատրաստվածությունը»: Հենց այստեղ Դավոյանը դրվատանքով անդրադառնում է նաև «Դիրքորոշում» հաղորդման հեղինակ, գրող Հենրիխ Բորովիկի ապրիլի վերջին Կենտրոնական հեռուստատեսությամբ ցուցադրված 1.5 ժամանոց հաղորդումը՝ նվիրված Լեռնային Ղարաբաղի իրադարձություններին: Այս հաղորդմանը թերթն անդրադառնում է նաև հաջորդ համարում»³:

Ղարաբաղյան շարժման ընթացքն անշրջելի էր, մինչդեռ դրա արձագանքները՝ զգուշավոր: Աստիճանաբար մամուլի որոշ օրգաններ սկսում են տպագրել զգացմունքային տողեր, Ղարաբաղը ոգեշնչում է բանաստեղծներին. «Ասում են՝ Ղարաբաղը մեր հանրապետության սիրտն է. մենք ո՞նց ապրենք առանց սրտի...»⁴: «Փետրվարյան օրեր»⁵, «Ցույցի օրերին»⁶, «Արցախյան քնար»⁷, և այլն: «Ոզնի»-ն իր էջերը տրամադրում է արցախցի գրողներին և ընթերցողներին, որոնք ներկայացնում են իրենց բանաստեղծությունները⁸:

1988-ի մայիսից հետո «Ավանգարդ»-ը բավական թոթափեց ժողովուրդների բարեկամության քարոզչությունը և սկսեց թղթակցություններ տպագրել Թատերական հրապարակի ուսանողական նստացույցերի մասին: Այս ու նաև «Երեկոյան Երևան»-ում կենտրոնական լրատվամիջոցների հակահայկական լուրերը գրեթե տեղ չէին գտնում: Տեղի տալով ճնշումներին՝ «Ավանգարդ»-ն ու «Երեկոյան Երևան»-ը նախընտրեցին լռել: Իրենց բովանդակությամբ շուտով աչքի ընկան «Գաբուն» ամսագիրը (խմբագիր՝ Մերուժան Տեր-Գուլանյան), «Երեկոյան

¹ «Կոմսոմոլեց», 13 հոկտեմբեր, էջ 2, 1988, Մոսկվա:

² «Ոզնի», նոյեմբեր N 22, 1988 թ., Երևան:

³ «Գրական թերթ», 20 մայիսի, 1988 թ., Երևան:

⁴ Նույն տեղում, 3 հունիսի, 1988 թ., Երևան:

⁵ «Գարուն», N 7, 1988 թ., Երևան, էջ 51, Դավիթ Պետրոսյան:

⁶ «Ոզնի», 14 հուլիսի, 1988 թ., Երևան, Երվանդ Պետրոսյան:

⁷ «Հայրենիքի ծայն», 16 նոյեմբերի, 1988 թ., Երևան, Գուրգեն Գաբրիելյան:

⁸ «Ոզնի», դեկտեմբեր N 23-24, 1988 թ., Երևան:

երևան» թերթը (խմբագիր՝ Կամո Վարդանյան) և «Ուզնի» երգիծական հանդեսը (խմբագիր՝ Արամայիս Սահակյան):

Իրադրության նման գերլարված պայմաններում դեկտեմբերի 7-ին Խորհրդային Հայաստանի հյուսիսային շրջաններին հարվածեց տարերային աղետը: Օգտվելով աղետի հետևանքով ստեղծված խուճապից ու հոգեբանական անկման վիճակից՝ իշխանություններն ու իրեն ծառայող մամուլը վճռական գրոհի անցան արցախյան շարժման դեմ: «Սովետական Հայաստան» և «Կոմունիստ» պաշտոնաթերթերում տպագրվում է «Դժբախտության ժամ և պատասխանատվության ժամ» վերնագրով անստորագիր հոդվածը¹, որն «Ավանգարդ»-ն արտատպում է իր հաջորդ օրվա համարում: «Հայ ժողովրդի անցած ողբերգություններին նոր ողբերգություն է գումարվել...»²:

Խորհրդային Միության Նախարարների խորհրդի 3 դեկտեմբերի 1988 թ. գաղտնի որոշման պահանջները հայրենական պաշտոնական մամուլում լրիվությամբ չէին կատարվում՝ հակառակ գրաքննության խստացմանը: Երկրաշարժից ընդամենը մի քանի օր անց (դեկտեմբերի 13) Խորհրդային Հայաստանի Նախարարների խորհուրդը քննարկում է գրաքննությունը խստացնելու հարցը ու որոշում է ընդունում «խստագույնս գրաքննության ենթարկել մամուլով ու եթերով հրապարակվող բոլոր նյութերը, իսկ այն դեպքում, երբ ամենար է գրաքննության ներկայացնել, համապատասխան հրատարակությունը դադարեցնել»³: Որոշման ընդունումից հետո «պատժվում են մեղավորները»⁴: «Որոտան»-ի խիստ գնահատականին մամուլի վարած քաղաքականության վերաբերյալ, թե «Ինչքա՞ն կարելի է թաղումը հարսանիք ներկայացնել, ողբերգությունը՝ խրախճամք», արծագանքում է նույնիսկ «Սովետական Հայաստան»-ը՝ որակելով այն վնասակար:

«Սովետական Հայաստան»-ի, «Երեկոյան Երևան»-ի 1989-ի հունվար-փետրվարին լույս տեսած գրեթե բոլոր համարները նվիրված են երկրաշարժի տարելիցին, իսկ մարտ-ապրիլ ամիսներին կարծես մոռացության են մատնում ղարաբաղյան թեմատիկան: Ղարաբաղին ու ղարաբաղյան շարժմանը վերոնշյալ թերթերն անդրադառնում են հետագա ամիսներին:

Հետաքրքրական հրապարակում է տեղ գտնում մամուլում. ՏԱՍՍ-ի թղթ. Վ. Ռուդենկոն Ստեփանակերտից հաղորդում է, որ «ԼՂ-ի բնակիչները նյարդային համակարգը հանգստացնող հինգ անգամ ավելի շատ

¹ «Սովետական Հայաստան», 13 դեկտեմբերի, 1988 թ., Երևան:

² «Երեկոյան Երևան», 30 դեկտեմբերի, 1988 թ., Երևան:

³ Տե՛ս Քեռոզ Եազմեան, Հայաստանի 1985-1991 թթ. պարբերական մամուլը, Անթիլիաս, 2004, էջ 72:

⁴ «Ուզնի» N 22, 1988 թ., «Սովետական դպրոց», 4 օգոստոսի, 1988 թ., «Պիոներ կանչ», 2 դեկտեմբերի, 1988 թ., Սիսիանի «Որոտան» շրջ. թերթ, N 142-143, 1988 թ.:

դեղամիջոցներ են սկսել օգտագործել անցյալ տարվա ծնեմվանից... Բժիշկները նշում են պերիֆերիկ նյարդային հիվանդությունների, նևրոզների և ինսուլտների աճը: Հաճախ որևէ չափազանց հուզական հեռուստահաղորդումից կամ լրագրային հոդվածից հետո ավելանում է շտապ օգնության աշխատանքը: ...Բժիշկները տևական ստրեսի մթնոլորտում իրենցից կախված ամեն ինչ անում են հիվանդների առողջությունը վերականգնելու համար, բայց գլխավոր կազդուրիչ գործոնը՝ ինքնավար մարզում անդորրի վերահաստատումը, գտնվում է բժշկության իրավասության սահմաններից դուրս, սոցիալ-քաղաքական ոլորտում...»¹:

Նախորդ ամիսների համեմատությամբ աստիճանաբար սկսում են ավելի շատ հաղորդագրություններ, լուրեր, երբեմն էլ ռեպորտաժներ հայտնվել թերթերում, բայց ժամանակին ու հավաստի տեղեկատվություն ստանալու պահանջը դեռևս ցանկություն էր, որի մասին բարձրաձայնում է Ազատ եղիազարյանը. «Հասարակության բոլոր խավերը պետք է պարբերաբար տեղեկություններ ստանան պետության կյանքի կարևորագույն խնդիրների շուրջ»²:

«Ղարաբաղում ճգնաժամը հասել է ըստ էության չհայտարարված պատերազմի փուլին»,- ասում է ժողդեպուտատ Ջորի Բալայանն ու թեկատում. «Կանխել կարելի է ճշմարտությամբ»³:

Խորհրդային Հայաստանի պաշտոնական տեսակետն արտահայտող համանուն թերթն այս շրջանում պարբերաբար անդրադառնում է ԼՂԻՄ-ում կատարվող իրադարձություններին՝ գրեթե ամեն համարում հաղորդագրության տեսքով ներկայացնելով «ԼՂ-ի իրադրության մասին»⁴:

Սկսվում են զանգվածային հակահայկական ջարդերը և կոտորածները (Սումգայիթ, Բաքու, Կիրովաբադ), Լեռնային Ղարաբաղի, Հայաստանի շրջափակումը, արտակարգ դրությունը, խաղաղ բնակչության դեմ ուղղված պարբերական ռազմական գործողությունները, տեղահանումները, հալածանքները շարժման առաջամարտիկների և ժողովրդական պատգամավորների նկատմամբ, խստագույն գրաքննությունը, զանգվածային ինֆորմացիայի կեղծարարությունը:

Նախկինում հաղորդագրությունների տեսքով տպագրվող որոշումների ու ելույթների տեքստերին գալիս են լրացնելու հարցազրույցները, ռեպորտաժներն ու ակնարկները: Այսպես. «Ներքին լարվածությամբ ու կասկածելի լուծությամբ լցված»⁵ ղարաբաղյան գիշերների մասին է

¹ «Խորհրդային Հայաստան», 3 հունիսի, 1989 թ., Երևան:

² Նույն տեղում, 11 հուլիսի, 1989 թ., Երևան:

³ Նույն տեղում, 8 օգոստոսի, 1989 թ., Երևան:

⁴ Նույն տեղում, 9 օգոստոսի, 1989 թ., Երևան:

⁵ «Երեկոյան Երևան», 23 սեպտեմբերի, 1989 թ., Երևան:

զրում թերթի սեփական թղթակիցը՝ Ստեփանակերտից: Թերթը նաև եզրակացնում է, որ «Ազգային հարցը խորհրդային Միությունում վերջին ժամանակներին բացառիկ սրությամբ է ստացել...»¹: Պարբերականի հաջորդող համարներում ներկայացվում է Արցախի գյուղատնտեսությունը, էկոնոմիկան, տեղեկություններ է հաղորդվում բռնագաղթի ու արտագաղթի մասին: Արցախցու տրամադրությունները, հույսերն ու ակնկալիքները փոխանցում է Ստեփանակերտի սեփական թղթակիցը: Ձուգահեռաբար անդրադարձ է կատարվում պատմությանը՝ ցույց տալով «Ղարաբաղի ողբերգությունը» ականատեսի օրագրից հատվածներ տպագրելով, որոնք, ի դեպ, վերաբերում են 1919 թվականին²:

Հենվելով ազգերի ինքնորոշման համամարդկային սկզբունքների վրա և արձագանքելով հայ ժողովրդի՝ բռնի ուժով բաժանված երկու հատվածների վերամիավորման օրինական ձգտմանը, Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդը 1989 թվականի դեկտեմբերի 1-ի համատեղ նիստում որոշում են Լեռնային Ղարաբաղը վերամիավորել Հայկական ԽՍՀ-ի հետ³: Արցախցիները հավատում էին, որ հարցը օրենքի շրջանակում լուծում կստանա, այլ ոչ թե զենքի ուժով, թեպետ կրակոցներ արդեն լսվում էին. հաճախակիանում էին նաև մամուլի արձագանքները:

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածի մամուլը կարելի է բաժանել երեք շրջանների՝

- 1985-1989 թթ.՝ վերակառուցման քաղաքականության հռչակման, ոչ պաշտոնական մամուլի սկզբնավորման և որոշ չափով ինքնահաստատման շրջան:
1990-1991 թթ.՝ պաշտոնական մամուլի վերափոխման ու ազատ մամուլի ծննդյան ժամանակաշրջան: Այն ավատվեց անկախության հռչակումով:
- 1991-ից հետո՝ անկախ երկրի մամուլի հաստատում:

Բացի հայության համախմբումից, խորհրդային ապատեղեկատվության կազմակերպած արշավը երկրորդ դրական կողմ ուներ. այն ավելի հրատապ ու անհրաժեշտ դարձրեց ազատ մամուլի նոր անունների ծնունդը⁴: Բացի այդ՝ ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցի շուրջ լրատվական դաշտը որակապես նոր բովանդակություն ստացավ: 1991-ի օգոստոսի 30-ին Ադրբեջանական ԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը Հռչակագիր ընդունեց 1918-20 թթ. Ադրբեջանական Հանրապետության պետական անկախությունը վերականգ-

¹ Նույն տեղում, 1989 թ., Երևան:

² Նույն տեղում, 26 սեպտեմբերի, 1989 թ., Երևան:

³ «Սովետական Հայաստան», 3 դեկտեմբերի, 1989 թ., Երևան:

⁴ Տես Գեորգ Եազընեան, Հայաստանի 1985-1991 թթ. պարբերական մամուլը, Անթիլիաս, 2004, էջ 59:

նելու մասին: Ըստ էության Ադրբեջանն այդ քայլով դուրս եկավ ԽՍՀՄ-ի կազմից, քանի որ ԽՍՀՄ իրավական դաշտից դուրս էր հայտնվել: Մի քանի օր անց՝ 1991 թ. սեպտեմբերի 2-ին հրապարակվեց ԼՂՀ-ի մասին հռչակագիրը: Այդ քայլը ձեռնարկվել էր ի պատասխան 1918-20 թթ. Ադրբեջանական Հանրապետության պետական անկախությունը վերականգնելու մասին որոշման և նշանակում էր Ադրբեջանի ենթակայությունից Լեռնային Ղարաբաղի դուրսբերում: ԼՂ-ի որոշումը սահմանադրական բնույթ էր կրում, քանի որ ընդունվել էր ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու լուծման կարգի մասին ԽՍՀՄ օրենքին համապատասխան: Լեռնային Ղարաբաղը, ԽՍՀՄ փլուզումից հետո 1992-ի հունվարի 6-ին, հիմք ընդունելով 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին անցկացված հանրապետական հանրաքվեի արդյունքները, հռչակեց իր անկախությունը: 1992-ի աշնանն արցախյան հիմնահարցը միջազգայնացվում և դիտվում է ԼՂ-ի հակամարտություն, որի կարգավորումն անցնում է նախ ԵԱՀԽ-ի, ապա ԵԱՀԿ-ի հովանու ներքո, այդ կազմակերպության Մինսկի խմբի շրջանակներում:

**ԶՐՈՒՑԱՎԱՐԻ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ- ԺԱՄԱՆՅԱՅԻՆ
ՅԵՌՈՒՍԱՅԱՂՈՐԴՈՒՄՆԵՐՈՒՄ**

Վերջին տասնամյակում գլոբալացման գործընթացների հետ կապված զարգացման դրսևորումը ՀՀ ԶԼՄ-ում արևմուտքում մշակված մեդիաձևաչափերի՝ (հեռուստատեսային նորություններից մինչև սերիալներ ու թոք-շոուներ) լայն տարածումն է: Արևմտյան մշակութային պարտադրանքը այս դեպքում կատարվում է ձևաչափերի կրկնօրինակման միջոցով: Մեդիաձևաչափեր, որ ձևավորում են տեղական լսարանը՝ նոր ձևերով ենթարկելով սպառողականության տրամաբանությանը: Մեդիա բովանդակություն ստեղծողների համար լսարանն առավելապես բաղկացած է սպառողներից, այլ ոչ թե քաղաքացիներից: Գլոբալ մեդիայի ազդեցությամբ ի հայտ եկող նոր մեդիաձևաչափերը Հայաստանում ձևավորում են որակապես նոր էլեկտրոնային զանգվածային տեղեկատվաշուկա, ժամանակակից լսարանի պահանջարկին համապատասխան: Այսօր համացանցի տարածման ու մատչելիության հետ մեկտեղ հեռուստատեսությունը՝ որպես տեղեկատվության միջոց, աստիճանաբար զիջում է իր գերիշխող դիրքը և վերածվում է զվարճանքի ու ժամանցի միջոցի: Արևմուտքից մեդիաձևաչափերի կրկնօրինակումը պարզորոշ երևում է հեռուստատեսությանից :

Մեր խնդիրը հետևյալն է՝ առանցքային գծերով ներկայացնել տվյալ մեդիաձևաչափի՝ առավտյան տեղեկատվական-ժամանցային ծրագրի՝ (իբրև հեռուստատարտադրանք), բնույթը, էությունը, առանձնահատկությունները, ինչպես նաև զրուցավարի դերը և գործառույթները տեղեկատվական-ժամանցային այդ տեսակի հեռուստահաղորդման կայացման գործընթացում: Այսօր մեր հեռուստաշուկայում տեղեկատվական-ժամանցային բնույթի հեռուստահաղորդումներում բացակայում է տեղեկատվական գործառույթը և դրանք վեր են ածվում միայն ժամանցայինի՝ զվարճանքի, զումար վաստակելու և գովազդի համար նախատեսված հեռուստածրագրերի:

Միևնույն թեմատիկայով, անփոփոխ հյուրերով և զրուցավարներով առավտյան հեռուստահաղորդումները մեծ մասամբ նույն ձևաչափն ունեն (ամեն ինչից քիչ-քիչ, արագ-արագ ու անբռնազբոս): Առավտյան տեղեկատվական-ժամանցային հաղորդումները հիշեցնում են հանդի-

սատեսին, որ նա առաջին հերթին գովազդ սպառող է: Գաղտնիք չէ, որ մեր հեռուստաընկերությունները ջանում են էլ ավելի թեթև, արագաշարժ ու չիզոգնեցող լինել: Եթե յուրաքանչյուր դիտող պոտենցիալ սպառող է (ապրանքների, ծառայության, քարոզի) ստացվում է, որ հեռուստատեսությունը տարածք է, որտեղ սպառողը հանդիպում է գունավոր պատկերների, թեթև ու զվարթ խոսքի, գովազդային առաջարկների:

1. Այդ տրամաբանությունը հատկապես ընդգծվում է առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումներում: Առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային ծրագրերում հաճախ հանդիպում ենք այնպիսի ռեպորտաժների, որոնցում առկայծող տեղեկատվությունը, պատկերների դասավորումն ու օգտագործվող բառապաշարը միանգամից հուշում են՝ դա ոչ թե հանրային ուշադրությանը ուղղված լրագրողական աշխատանք է, այլ գովազդային հոլովակ: Գովազդային խտության ու տեղեկատվական թեթևության առաջատարը մեր հեռուստաթերթում անկասկած, «Արմենիա» հեռուստաընկերության «Բարի լույս, հայեր» ամենօրյա տեղեկատվական-ժամանցային հաղորդումն է: Այն կարծես սկիզբ է առել հենց գովազդատուների՝ գովազդներ տեղադրելու ցանկությունից, այլ ոչ թե առավոտյան արթնացած մարդուն տեղեկատվություն փոխանցելու մղումից: Հաղորդումը սկսվում, ընդմիջվում ու շարունակվում է գովազդային բլոկներով այնքան առատորեն, որ այլ բան ասելու ժամանակ գրեթե չի մնում: «Բարի լույս հայեր» հաղորդումն ունի խորագրեր (բժշկական, խոհարարական և այլն), իսկ յուրաքանչյուր խորագիր ունի իր գովազդատուները: Գովազդը դառնում է հաղորդման բովանդակությունը, իսկ մնացածը (հյուրերի հետ զրուցելը, թեթև լուրեր հաղորդելը) գովազդային մեծ փաթեթի կցորդն են: Հարկ են համարում որոշակի դիտարկումներ անել. տեղեկատվական-ժամանցային բնույթի հեռուստահաղորդումները ունեն շատ կարևոր գործառույթ՝ տեղեկատվություն հաղորդել, միևնույն ժամանակ ապահովելով բարձր տրամադրություն և հաճելի ժամանց՝ այդպիսով կատարելով հեռուստատեսության ժամանցային գործառույթը: Երբ այդ գործառույթն իրականացնում է արհեստավարժ զրուցավար՝ իր գործին քաջատեղյակ անձնավորություն, կարելի է ասել, որ լիարժեք արդյունքն ապահովված է: Նա հստակ գիտի, թե ինչ տեղեկատվություն է ցանկանում ստանալ զրուցակցից, գիտակցում է ժամանակի սղությունը, փորձում է առավելագույն տեղեկատվություն լսարանին հաղորդել հատկացված ժամանակում, մի խոսքով՝ հասնել նպատակին: «Լավ հարցեր պատրաստելը զրույցի կարևորագույն մասն է: Յուրաքանչյուր թեմա ունի իրեն յուրահատուկ տարբեր առանցքներ: Զրուցավարները պետք է գտնեն իրենց համար նպատակահարմար մի առանցք ու

այդտեղից էլ կծնվեն հարցերը»¹: Առավոտյան տեղեկատվական հեռուստահաղորդումների դեպքում շատ կարևոր է նաև անհրաժեշտ ժամանակը՝ հաղորդման տևողությունը: Երբ գրուցավարին առաջարկում են վարել հաղորդում, առաջին և ամենակարևոր հարցը հետևյալը պետք է լինի. ի վիճակի՞ է գրուցավարը այդ ռոպեները լսարանին հետաքրքրող տեղեկատվությամբ «լցնել»: Առանձին ուսումնասիրության առարկա է առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումների գրուցավարների նկատմամբ լսարանի մեծ հետաքրքրությունը: Բանն այն է, որ այստեղ գրուցավարները մասնագիտական և դերասանական հմտությունների դրսևորման և հոգեբանական ազդեցության միջոցներ օգտագործելու հարցերում ավելի «ազատ» են: Կա նաև երկու այլ հանգամանք: Առաջին՝ նման հաղորդումներում հեռուստադիտողները առավել ակտիվ են. չէ՞ որ, ի տարբերություն տեղեկատվական հաղորդումների, նրանք հեռախոսագրույցների, հաղորդագրությունների, ինտերնետային նամակների միջոցով հնարավորություն ունեն դառնալ հաղորդման մասնակիցը: Մեր օրերում սրանք լսարան գրավելու ամենատարածված հնարանքներն են: Երկրորդ՝ առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումների զգալի մասը ճանաչված մարդկանց՝ երգիչների, դերասանների հասարակական և մշակութային գործիչների մասին են, կամ վերջիններս դրանց մասնակիցներն են:

2. Ուշադրության արժանի է նաև մեկ այլ տարածված երևույթ: Հիմնականում առավոտյան ծրագրերը վարում են ճանաչված մշակութային գործիչներ: Շատ մասնագետներ սա միանշանակ համարում են բացասական երևույթ, քանի որ հաղորդումը պարզապես դառնում է PR-ի գործիք: Որոշ մշակութային գործիչների հեռուստաէկրանին հայտնվելու փաստը ավելի շատ ինքնագովազդ է, ինքնացուցադրում, քան ինչ-որ բան հաղորդելու անշահախնդիր մղում:

3. Այս կամ այն հաղորդատեսակի ծնունդն ու զարգացումը պայմանավորված է հասարակության, տվյալ դեպքում՝ լսարանի պահանջ-մուտքով: Սակայն ինչ ժանրով էլ լինի հաղորդումը, մատուցվող նյութը և ասելիքը պետք է ակնհայտ լինեն: Նման հաղորդումները պահանջում են բոլոր հեռուստատեսային մասնագիտությունների աշխատանքի փոխներհյուսում: Հեռուստահաղորդման հաջողությունն էապես պայմանավորված է այն հանգամանքով, թե հեռուստահաղորդումը ինչ մակարդակ ու որակ է ապահովում: Տեղեկատվական ժամանցային հաղորդման ստեղծումն ու գործունեությունը, ըստ էության, փաստում է գրուցավարի հմտությունների մասին: Ջրուցավարի բարդ և չափազանց պատասխանատու գործառույթը պահանջում է կանոնակարգված ու հետևողական նախապատրաստական աշխատանք: Ջրուցավարը

---

¹ John R. Bender, Lucinda D. Davenport, Michael W. Drager, Fred Fedler §Reporting for the media, seventh edition, New York, Oxford University Press 2005 /p.249/

պարտավոր է ցուցաբերել համակարգային մտածողություն, պետք է կարողանա հաղորդման շրջանակներում, թե՛ ձևի, թե՛ թեմատիկայի առունով ճիշտ և հեշտ կողմնորոշվել: Դիտարկումներ կատարենք ու մատնանշենք ՀՀ հեռուստաթերթում առկա հիմնական թերացումները: Տեղեկատվությունը առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումներում հեռուստատեսային արտադրանք պետք է դառնա և էկրանային տեսք ստանա: Առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումներում անտեսված է նախապատրաստական աշխատանքը գրուցավարների կողմից: Առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումներում թեմաները, հերոսներն ու հյուրերը չեն ուսումնասիրվում գրուցավարի կողմից, նա նախապատրաստական աշխատանքը կատարում է հենց եթերում՝ տեսախցիկի առաջ: Բացակայում է «էկրանային նյութ» ասվածը՝ որոշակի ընթացքով: Իսկ խոսքի, մտածողության ու վարքագծի՝ առօրյային բնորոշ լեքսիկոնն ու տոնայնությունը տեղափոխված են էկրան առանց մասնագիտական «միջամտությունների»: Այսօր եթերում նկատելի են դասականից շեղվող, անսովոր դիմագիծ, մատուցելաոճ ունեցող գրուցավարներ, ինչը մատուցվող նյութին ինքնատիպություն է հաղորդում՝ բավարարելով ժամանակակից լսարանի պահանջները: Ինչ վերաբերում է լրագրողական աշխատանքին, ապա շեշտենք, որ սա ամենևին չի նշանակում թեթև աշխատանք կամ «հում» հյուրի մատուցում, ընդհակառակը՝ ստեղծագործական աշխատանքն ավելի խստապահանջ է դառնում: Տեղական հեռուստաալիքներում (առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումներում մասնավորապես) անպատրաստ եթերը նույնացվում է բնական ու կենդանի եթերի հետ:

4. Այս ձևաչափում ամեն ինչ ներկայացվում է «շարժման» մեջ, այսինքն՝ հյուրի և գրուցավարի հանդիպումը մի պահ թվում է «անպատրաստ» ու խիստ իմպրովիզացված, բայց իրականում պետք է կատարված լինի գրագետ լրագրողական նախապատրաստական աշխատանք և միայն այդ դեպքում հնարավոր է իսկապես բնական ու կենդանի արդյունք ստանալ: Բայց երբեմն տեղական առավոտյան հեռուստածրագրերի գրուցավարների երկար-բարակ մտորումները, որոնք հեռացնում են նյութից, ծանծրալի են՝ և ոչ տեղին: Ինչպես նշում է հեռուստատեսաբան Ն. Վարդանյանը, «Երբ ամեն ինչ պրոֆեսիոնալ գիտելիքների շրջանակում ու մասնագիտական սկզբունքներին հավատարիմ, չափազանց գրագետ ու ամթերի է արված, արդյունքն էկրանին չափից ավելի բնական է թվում»¹:

5. Եվս մեկ կարևոր դրույթ, որը գրեթե անվիճելի է. պրոֆեսիոնալ գրուցավարը պետք է ունենա գեղեցիկ հաղորդավարական խոսք.

¹ Նանե Վարդանյան, Մտորելիք է, այնպես չէ՝ հայրենական հեռուստաթերթերի հետքերով, Երևան, 2008:

անհրաժեշտ հաղորդավարական հմտություններ : Առավոտյան ծրագրերում զրուցավարի աշխատանքում կարևորում ենք պատրաստվածության երեք հիմնական պահանջներ:

1. Մասնագիտական կրթությունը՝ որպես պատրաստվածության գրավական:
2. Եթերային պահվածքին ներկայացվող պահանջներ (հմիջի ստեղծում, բանավոր խոսք, միմիկայի և ժեստերի «լեզու»):
3. Եթերում փոփոխվող իրավիճակներին արագ արձագանքելու ունակություն (ուղիղ եթեր):

Ընդհանրապես առավոտյան տեղեկատվական ժամանցային հաղորդումները դիտարկելով իբրև ստեղծագործական միավոր՝ իր ինտելեկտուալ արտադրանքով, զրուցավարի աշխատանքի մեթոդաբանական ցուցումը, կարծում ենք, հետևյալն է՝

1. նպատակի սահմանում,
2. հասցեականության որոշում,
3. հաղորդման տևողության որոշում,
4. տեղեկատվության աղբյուրների ընտրություն,
5. հարցերի ընտրություն :

ՇՇՈՒԿՆԵՐՆ ՈՒ ԱՍԵԿՈՍԵՆԵՐԸ ՍԱՍՈՒԼՈՒՄ՝ ՈՐՊԵՍ ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ – ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԵՐԱԶԴԿԱՆ ՄԻՋՈՑ

Այն, որ լրատվամիջոցները մեծ դեր ունեն հասարակական կարծիքի ձևավորման գործում և որոշակի ազդեցություն լսարանի վրա, թերևս անվիճելի է: Իսկ նման արդյունքի նրանք հասնում են տարբեր ճանապարհներով, այդ թվում նաև՝ տեղեկատվական-հոգեբանական ներազդման միջոցով: Կիրառելով զանազան մանիպուլյացիոն հնարանքներ՝ ՁԼՄ-ները փորձում են ազդել իրենց լսարանի հայացքների, մտածելակերպի վրա, կոտորում են կարծրատիպեր, ստեղծում նորերը, որոշակի ազդեցություն ունենում անգամ նրանց վարքի վրա:

Շշուկներն ու ասեկոսեները ինֆորմացիայի փոխանցման յուրաքանչյուր տեսակ են, որ ունեն հազարամյակների պատմություն և չնայած հաղորդակցության տեխնիկական միջոցների արագընթաց զարգացմանը, մինչ այժմ տարածված են հասարակության մեջ: Դրանք տեղեկատվական-հոգեբանական ներազդման յուրահատուկ միջոցներ են: Տպագիր մամուլի էջերում հայտնվելով՝ շշուկները դադարում են զուտ ասեկոսե լինելուց, մինչև իսկ դառնում են լրագրողական նյութ, ինչ-որ առումով վերափոխատվորվում են և առավել մեծ թափով են սկսում տարածվել:

Ասեկոսեներն իրենց բնույթով բաժանվում են երկու իրար հակադիր խմբերի՝ տարերայնորեն ծագած և արհեստականորեն առաջացած՝ *Սոաքինները*, այսպես կոչված, «ազգային կոլեկտիվ ստեղծագործության» արդյունք են և վերաբերում են կենսական անհրաժեշտություն ունեցող թեմաներին: *Երկրորդ* խմբին պատկանող ասեկոսեները համեմատաբար ավելի երիտասարդ են. դրանք նախ և առաջ տեղեկատվական պատերազմների և 20-րդ դարի քարոզչության արդյունք են: Ստեղծողները հատուկ պատրաստված մասնագետներ են, որոնք հաշվարկում են բոլոր հնարավոր գործոնները մինչ իրենց «ստեղծագործությունը» լույս աշխարհի հանելը: Նրանք ասեկոսեների ազդեցության

---

¹ ՏԻՍ Նազարեյան Ա. Ս., *Ագրեսիվ տոլպա, մասսայական փոստիկա, ծառայ: Լեկցիա ըստ սոցիալական քաղաքական քսիքոլոգիայի, ՏԻՍ., 2003 .*

միջոցով նպատակ ունեն որոշ խնդիրներ լուծելու: Այս կերպ ազդում են մարդկանց պահվածքի, հույզերի, արժեհամակարգի վրա: Այդ ամենի արդյունավետությունը գիտակցում են նաև տարբեր լրատվամիջոցների ղեկավարները և հատկապես վերջին տարիներին մեծ տեղ են հատկացնում ասեկոսեներին: Հասկանալի է, որ դա արվում է ինչպես ընթերցող գրավելու, այնպես էլ առավել հեռուն գնացող նպատակների հասնելու համար:

Քանի որ ասեկոսեներն այսպես թե այնպես ոչ հավաստի ինֆորմացիա են, ապա դրանք դասակարգում են ըստ իրենց պարունակած ինֆորմացիայի հավաստիության: Ըստ այդմ լինում են՝ *բացարձակ անհավաստի, պարզապես անհավաստի, հավաստի և իրականությանը մոտ* ասեկոսեներ¹: Օրինակ՝ գեբբելսյան քարոզչության կանոնները պահանջում էին, որ սուտը լինի հսկայական, նույնիսկ «հրեշավոր»: Այդ ժամանակ մարդիկ ավելի հակված կլինեն դրան հավատալու: Սեր օրերում ճիշտ հակառակն է. ապատեղեկատվությունը պետք է խիստ չափավորվի: Հայտնվելով որպես համեմատաբար ճշմարտաման՝ այն աստիճանաբար վստահություն է ձեռք բերում և միայն սրանից հետո է սկսում ուժեղանալ մանրամասներով, ապա դանդաղ առաջ է գնում դեպի «բացարձակ անհավաստի»-ի սահմանը: Այդ իսկ պատճառով էլ թամբասանքներին մեծ տեղ հատկացնող լրատվամիջոցները հաճախ իրենց տարածած տեղեկատվությունը հավաստի կամ գոնե ճշմարտաման դարձնելու համար վկայակոչում են անանուն, աղբյուրներին: Իսկ դա, բնականաբար, տալիս է իր դրական արդյունքը:

Սեր ուսումնասիրած գրեթե բոլոր լրատվամիջոցներում / «Առավոտ», «Հայոց աշխարհ», «Հայկական ժամանակ», «Դետք» / կիրառվում են ասեկոսեների որոշակի տարրեր, իսկ առաջատարները «Հայոց աշխարհ» և «Հայկական ժամանակ» օրաթերթերն են:

Հուզական բնութագրի տեսանկյունից առանձնացնում են ասեկոսեների երեք հիմնական տեսակ²

«Շուկ-ցանկություն»: Այս բամբասանքը պարունակում է հուզական ուժեղ ցանկություն, որն արտացոլում է այն լսարանի պահանջ-մունքները, որտեղ տարածվում է: Շուկի այս տեսակը մեր ուսումնասիրած թերթերից առավել հաճախ օգտագործում է «Հայկական ժամանակ» օրաթերթը: Պարբերականում հաճախ տեղ են գտնում այնպիսի հրապարակումներ, որոնցում շեշտվում է, որ «մեր երկրում իշխողներին քիչ է մնացել», որ «շուտով գալու են լավ ժամանակներ», «իշխանափոխությունը մոտ է» և այլն:

¹ Sb'u Назаретян А. П., Агрессивная толпа, массовая паника, слухи: лекции по социальной политической психологии. СПб., 2003.

² Sb'u Караяни А. Г., Слухи как средство информационно-психологического противодействия, Психологический журнал, 2003, т. 24, № 6, стр. 52.

«Շշուկ - խրտովիլակ»: Սա շշուկ է, որն իր մեջ պարունակում է քացասական տրամադրություններ, վախի ու սարսափի հուզական վիճակներ և արտահայտում է այն լսարանի՝ որոշ առումներով արդիական, բայց ծայրահեղ անցանկալի սպասելիքները, որտեղ դրանք ծագում և տարածվում են: Նմանատիպ շշուկներ են տարածվում հատկապես մեր բանակի, հրադադարի ռեժիմի խախտումների, մոտալուս պատերազմի վտանգի հետ կապված:

«Ազրեսիվ շշուկ»: Սրանք ոչ միայն առաջացնում են քացասական տրամադրություններ և վիճակներ, արտացոլում հանրության անցանկալի սպասելիքները, այլև ուղղված են խթանելու ազրեսիվ հուզական վիճակները և համապատասխան պահվածքային «պատասխան» ունեն: Նմանատիպ շշուկներ տարածում են և՛ դիմադիր, և՛ ընդդիմադիր թերթերը՝ յուրաքանչյուրն իր կողմնակիցների «մարտական ոգին» բարձրացնելու նպատակով:

«Անհեթեթ շշուկներ»: Սրանք հատուկ են վերոնշյալ բոլոր տիպերին: Կարող են լինել և՛ ցանկալի, և՛ վախեցնող, անգամ ազրեսիվ, սակայն գլխավորը ներկայացվածի ակնհայտ անհեթեթ լինելն է: Այդպիսի լուրերը հաճախ հայտնվում են ինքնաբերաբար, որպես խառնաշփոթի արդյունք և հաճախ հայտնվում են նաև լրատվամիջոցների էջերում:

Առավել հաճախ ասեկոսեների թիրախ են դառնում քաղաքական գործիչները և հանրային հետաքրքրություն ներկայացնող անձինք: Բնականաբար, դիմադիր ու ընդդիմադիր լրատվամիջոցները տարատեսակ ասեկոսեների համար որպես թիրախ ընտրում են քաղաքական հակառակ ճամբարի առաջնորդն կամ նրա հարազատներին: Այս մեթոդից հիմնականում օգտվում են «Հայկական ժամանակ» և «Հայոց աշխարհ» օրաթերթերը: Վերջիններս, վկայակոչելով իրենց անանուն, բայց «հավաստի» աղբյուրները, ամբողջ նյութը կառուցում են ասեկոսեների վրա: Իսկ հասարակ մի բամբասանք կարող է տեղեկատվական-հոգեբանական ներազդման զենք դառնալ:

Սկզբունքորեն բամբասանքը պատկանում է ոչ գրավոր հաղորդակցությանը: Այն տարածվում է բանավոր կերպով և կորցնում է իր շատ հատկանիշներ, երբ հայտնվում է լրատվամիջոցների էջերին:

Խոսելով շշուկների մասին՝ տարբեր մասնագետներ դրանց մեջ տարբեր բովանդակություն են տեսնում և տարբեր ձևակերպումներ են տալիս:

Կ. Գ. Յունգն իր պրակտիկ գործունեության ընթացքում բախվելով «շշուկներ» երևույթի հետ, դրանք բնորոշում է հետևյալ կերպ. «Շշուկը կոլեկտիվ անգիտակցականի, որոշակի արքետիպերի անուղղակի արտահայտումն է: Դա անհանգստացնող կոլեկտիվ սպասելիքների

պատասխանն է, որը կա յուրաքանչյուրի մեջ»¹: Ըստ նրա՝ շշուկները նաև «հաղորդակցության շրջանառություն կատարող ձևն են, որի օգնությամբ մարդիկ գտնվելով ոչ միանշանակ իրավիճակում, համախմբվում են, ստեղծում դրա ողջամիտ մեկնաբանությունը և այն հաղորդելով՝ օգտագործում են իրենց ինտելեկտուալ հնարավորությունները»:

Գ. Շիրոտանիի տեսակետի համաձայն՝ «ասեկոսեների հիմքում ընկած է իրադարձություն, որն օժտված է երկու հատկանիշներով՝ կարևորություն և անորոշություն: Եթե իրադարձությունը կարևոր չէ և «օժտված» չէ անորոշությամբ, ապա դրա վերաբերյալ շշուկներ չեն լինի»²:

Բոլոր ձևակերպումներն էլ իրենց մեջ այս կամ այն չափով ճշմարտություն են պարունակում: Ու թեպետ հնարավոր չէ միանշանակ ձևակերպել, թե ինչ է բամբասանքը, մի բան ակնհայտ է. այն հաղորդակցության համակարգ է, որը գործում է պաշտոնական աղբյուրին զուգահեռ:

Կան պարբերականներ, որոնք անդրադառնալով այս կամ այն բամբասանքին, փորձում են պարզել նաև դրա ճշմարտացիությունը: Այս սկզբունքով է աշխատում «Յետք» պարբերականը: Վերջինս անդրադառնում է հասարակության մեջ տարածված շշուկներին, սակայն տարբեր աղբյուրների միջոցով փորձում է պարզել նաև, թե որքանով են դրանք հավաստի՝ եզրակացությունները թողնելով ընթերցողներին: Նշենք, որ բամբասանքին բնորոշ է միանգամյա արտաբերումը տվյալ ունկնդրի, մեր պարագայում՝ ընթերցողի առջև: Երկրորդ անգամ նույն մարդու ներկայությամբ տվյալ բամբասանքը չի վերապատմվում: Այդ պատճառով շատ լրատվամիջոցներ նույն տեղեկատվությունը երկրորդ անգամ շրջանառելն արդարացնելու համար մի փոքր նորություն են դրան հաղորդում և ընթերցողի հիշողությունը թարմացնելու նպատակով նշում, որ իրենց նախորդ համարներից մեկում արդեն անդրադարձել են այդ հարցին: Մեկ անգամ ևս վկայակոչելով նույն անհայտ, բայց հավաստի աղբյուրը՝ հոգեբանորեն փորձում են ազդել ընթերցողի վրա՝ այս կերպ նրան մեկ անգամ ևս վստահեցնելով, որ ինֆորմացիան ստույգ էր, իսկ խնդիրը շարունակում է մնալ արդիական:

Հաճախ կարելի է լսել կամ տեսնել լրատվամիջոցներում. *«Ինչպե՞ս կմեկնաբանեք շշուկներն այն մասին « որ.....»* արտահայտությունը, որին հետևում է այն մարդու մեկնաբանությունը կամ բացատրությունը, որի հասցեին հնչել է տվյալ բամբասանքը: Այս մեթոդից առավել հաճախ օգտվում է «Առավոտ» օրաթերթը՝ դրանով իսկ ավելի հետաքրքիր դարձնելով նյութը ընթերցողների համար:

¹ Юнг К. Г., "О современных мифах". М., 2003, стр. 50-75.

² Шибутани Г., Социальная психология. М., Прогресс. 1969. стр. 110.

Որքան էլ մասնագետները փաստում են, որ ժուռնալիստիկայում մնան մոտեցումը, մեղմ ասած, ոչ պրոֆեսիոնալ է, այնուամենայնիվ առանց ասեկոսների, տարատեսակ շուկների կամ չճշտված լուրերի դժվար է պատկերացնել մեր լրատվական դաշտը: Ի վերջո ո՞րն է անանուն ինֆորմացիայի գրավչության գաղտնիքը, որը տարածվում է «բերանից բերան»: Ատորև փորձենք ներկայացնել հարցի հնարավոր պատասխաններից մի քանիսը:

Առաջին, ասեկոսեն երբեք չի կրկնօրինակում կամ չի տալիս ինֆորմացիա «բլոդրի համար», ինչը անում են պաշտոնական աղբյուրները:

Երկրորդ, պարունակում է պատասխաններ մարդկանց անհանգստացնող սպասելիքների վերաբերյալ: Օրինակ՝ սպասելիքներ հերթական քաղաքական որոշման հետ կապված:

Երրորդ, կարող է պատասխան լինել որոշ հասարակական ցանկության, պատկերացման: Ասենք՝ պարունակում է ինֆորմացիա որևէ պաշտոնյայի հնարավոր այցի մասին:

Չորրորդ, կարող է պարունակել տեղեկություններ հայտնի քաղաքական գործչի մասին: Նմանատիպ թեմաները մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում լսարանի համար:

Բացի այդ, բամբասանքները սկզբունքորեն *անանուն են*: Ինֆորմացիայի անանունությունը որոշակի «ժողովրդականություն» է ստեղծում: *Անանուն բամբասանքը ինքնատիպ խոսակցություն է կուլեկտիվ գիտակցության և դարձյալ կուլեկտիվ գիտակցության միջև*¹: Գուցե դա է պատճառը, որ շատ լրատվամիջոցներ տեղեկատվությունը տրամադրելով, մշում են, որ այն իրենց հաղորդել է գաղտնի, բայց հավաստի աղբյուրը: Այս դեպքում անգամ անենաանհավանական շուկին հավատում են, մտածելով, թե այդ աղբյուրն ինչու պետք է ստեր:

Ասեկոսների տարածման որոշիչ գործոններ են *աղբյուրները, այլընտրանքային բովանդակությունը, անհարմարավետությունը և հերքման ավելի նպաստելը*:

Նախ, որպեսզի տեղեկատվությունը հասնի նպատակային լսարանին, կարևոր է ուշադրություն դարձնել, «թե որտեղից պետք է լինի «տեղեկատվության հոսքը»: Սա կարող է հեռավորություն տալ հեշտ հասնելու ցանկալի արդյունքի: Հաճախ ընդդիմադիր թերթերը ինֆորմացիայի հավաստիության համար շեշտում են, որ դա իրենց փոխանցել է, ասենք, «կառավարությանը մոտ կանգնած» կամ «այդ համակարգում աշխատող» իրենց աղբյուրը: Առաջին հայացքից կարող է պարահոլքսալ թվալ այն, որ ընթերցողին մեծ հավատ է ներշնչում անանուն

¹ Sbu Karajani A. G., Слухи как средство информационно-психологического противодействия, Психологический журнал, 2003.

աղբյուրի հաղորդած տեղեկատվությունը, բայց այդ աղբյուրն ինքնին հեղինակություն է համարվում, քանի որ պատահական մեկը չէ, այլ հակառակ թևում գտնվող հայտնի, բանիմաց անձնավորություն, որի անունը, ըստ հավատարիմ ընթերցողների, «հարգելի պատճառներով» զաղտնի է պահվում: Եվ, փաստորեն, ընթերցողի հոգեբանության վրա դա ցանկալի կերպով է ազդում: Այս հնարանքին գրեթե միշտ դիմում է «Հայկական ժամանակը»:

Հակառակ թևում «հավաստի աղբյուրներ» ունեն նաև «Հայոց աշխարհի» լրագրողները, ովքեր ոչ այնքան հաճախ, որքան «Հայկական ժամանակ»-ի աշխատակիցները, բայց այնուամենայնիվ վկայակոչում են ՀԱԿ-ի իրենց «հավաստի» աղբյուրներին:

Բնականաբար շատ ընթերցողներ նույնիսկ չեն էլ կասկածի, որ «մեր հավաստի աղբյուրները» արտահայտությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ տարատեսակ բամբասանքներին հավաստիության երանգ հաղորդելու միջոց:

Սա ամենևին չի նշանակում, որ բոլոր «հավաստի աղբյուրների» ճշմարտացիությունը պետք է կասկածի տակ առնել, սակայն պետք չէ նաև կուրորեն հավատալ, որ բոլոր ասեկոսեների ու շշուկների հետևում իսկապես հավաստի ինֆորմատոր է կանգնած:

Ասեկոսեների արդյունավետության *երկրորդ* պատճառը կապված է նրանց բովանդակության հետ: Առավել արդյունավետ է բացահայտ արգելված, այլընտրանքային տեղեկատվությունը, որը պարունակում է հերքման կամ բացառման տարրեր բոլորի համար հասանելի ինֆորմացիայի նկատմամբ: Այստեղ ընթերցողներին հոգեբանորեն առաջնորդում է ցանկությունը տնօրինելու մեկ այլ, ոչ սովորական, ոչ «թուլատրելի» տեղեկատվության:

Երրորդ, ասեկոսեները հաջողության են հասնում, եթե պարունակում են անհարմարավետություն առաջացնող ինֆորմացիա, այսինքն՝ այնպիսի մի բան, որը կառաջացնի վախ, տագնապ, տարակուսանք, կիսախտի իրադարձությունների սովորական ընթացքը: Փորձը ցույց է տալիս, որ բացասական ասեկոսեների ազդեցությունն ավելի մեծ է, քան դրականներինը: Սպառնացող վտանգների և բացասական երևույթների մասին շշուկներն ավելի շատ ու ավելի երկար են պտտվում ԶԼՄ-ներում և առհասարակ հասարակության շրջանում, քան ոչ բացասական երանգ պարունակող բամբասանքները:

Եվ վերջապես՝ *չորրորդ* գործոնը, որ արդեն դիտարկել ենք, այն է, որ այն հերքում է բոլոր տեսակի հերքումները: Ինչ-որ մեկն անգամ կատակել է, որ ասեկոսեներին չեն հավատում այնքան ժամանակ, քանի դեռ չեն սկսել դրանք հերքել:

Ամփոփելով՝ մեկ անգամ ևս նշենք, որ ասեկոսեները և զանազան շշուկները ինչպես հաղորդակցության յուրօրինակ միջոցներ, այնպես էլ

տեղեկատվական-հոգեբանական ներազդման արդյունավետ մեթոդներ են: Դրանք հրապուրիչ են, զրավում են ընթերցողներին, հաճախ ազդում են ոչ թե նրանց գիտակցության, այլ զուտ հոգեբանության վրա և այդպիսով հեշտությամբ մանիպուլացնում են նրանց: Ուսումնասիրված հոդվածներից կարելի է ենթադրել, որ մեր դիտարկած պարբերականների մեծ մասի պարագայում այդ ասեկոսեներն ինքնանպատակ չեն շրջանառվում, ունեն հատուկ քաղաքական ենթատեքստ և հստակ դրված նպատակ: Իսկ ցանկալի արդյունքի հասնելու համար ասեկոսեների կիրառումը արդյունավետ մեթոդ է այնքանով, որ դրանց «խայծն ընդունելը» սովորական ընթերցողից մեծ ջանքեր չի պահանջի:

։

սրակության տարբեր բնագավառներում: Ուսում են, որ «Տեղեկատվական ոլորտի քանակական բերեցին սոցիալական կառուցվածքի որակական հասարակություն առաջացմանը»¹: Վային հեռուստատեսության, անհատական հեռուստացիի և բջջային հեռախոսների առաջացումը ավորություն ստեղծեցին աննախադեպ ժամանակաշրջանի տարածելու լրագրողական նյութերը:

Իմանական փոփոխությունները տեղի չունեցան ընդհանուր թափանցիկության տարածման լրագրողների զարգացման և ՁԼՄ-ների կոնվերգենցիայի (արամիտում) դարաշրջանում զգալի փոխանակումներ լրագրողի մասնագիտությունը: Ավելի ուշ ժամանակներում լրագրողի մասին, որի գործունեության տեխնոլոգիաների գործածության կարևորագույն հատկանիշ:

Փ. Теория информационного общества. М., 2004. С. 1
նցիա եզրույթը (լատիներեն convergo՝ մոտենում են, մեր
որ կիրառությունն է գտել կենսաբանության, ազգագրու
վառներում սերտաճման, փոխադարձ օգտագործման, նո
անելու համար: Այդ նույն իմաստից ելնելով՝ 1950-ական
արտադրանքն ու արտադրողները կոնվերգենցիա հասկանա

Համացանցը հաղորդակցության «ամենաարագ» միջավայրն է երբևէ գոյություն ունեցողների մեջ՝ թե՛ իր աճի տեսակետից և թե՛ տեղեկատվություն տարածելու կարողությամբ: Այն կոտրեց ոչ միայն լսարանին տեղեկատվություն փոխանցելու ավանդական միջոցների մասին պատկերացումները, այլ նաև լրագրողների տեղեկատվության ստացման աղբյուրների և գործիքների մասին պատկերացումները:

Լրագրողներն իրենք էլ են ընդունում իրենց մասնագիտության փոխակերպումները, վերջինիս սահմանների ընդլայնումը՝ պայմանավորված տեղեկատվության փոխանցման արագացմամբ, տեղեկատվության աննախադեպ ծավալների ավելացմամբ, տեղեկատվության նոր կրիչների ի հայտ գալով, չափազանց ընդլայնված լսարանի մատչելիությամբ և այլն:

Փոփոխությունների ծավալը գնահատելու համար բավական է հիշել, թե ինչպիսին էին լրագրողական գործունեության գործիքները դեռ երկու տասնամյակ առաջ: Հաղորդակցության տեխնիկական միջոցներից լրագրողներին մատչելի էին հեռախոսը, փոստային կապը և ֆաքսը: Բջջային հեռախոսակապը մեր երկրում հայտնվեց միայն 1990-ականների կեսերին, իսկ լայն տարածում գտավ դարավերջին: Տեղեկատվության աղբյուրին հասնելու համար լրագրողն ավանդաբար օգտագործում էր սեփական ոտքերը, երբեմն էլ խմբագրության կողմից տրամադրված փոխադրամիջոցը: Մեր օրերում հին ֆիլմերում կարելի է միայն տեսնել, թե ինչպես է լրագրողը, ստանալով աղմկահարույց տեղեկատվություն, վազում է դեպի մոտակա հեռախոսը՝ ձգտելով ամեն գնով առաջ անցնել մրցակիցներց ու առաջինը հայտնել այդ լուրը իր խմբագրություն: Այսպիսի պատկերը ժամանակակից լրագրողի մոտ, որը «զինված» է բջջային հեռախոսով և համացանց մուտք գործելու հնարավորություն ունեցող շարժական համակարգչով, միայն հեզմական ժպիտ կառաջացնի:

Իհարկե, իսկական ռեպորտաժ պատրաստելու համար միևնույնն է՝ պետք է վազել և ընթանալ: Սակայն այսօրվա տեղեկատվական հոսքն այնքան մեծ է, որ լրագրողը պարզապես ի վիճակի չէ հասնել յուրաքանչյուր կարևոր տեղեկատվության հետևից: Եվ դրանում իրական անհրաժեշտություն էլ չկա: Այնպես, ինչպես անհրաժեշտություն չկա վազել գրադարան Լիբիայի մայրաքաղաք ճշտելու համար, կամ ժամերով հեռախոսով ճշտել որևէ նախարարի ծննդյան տարեթիվը. այս ամենը կարելի է գտնել ցանցում մի քանի րոպեների ընթացքում: Այսօր լրագրողը համացանց օգտագործում է ամեն օր, այնպես, ինչպես նախկինում զանգահարում էր հեռախոսով և ընդունում հաղորդագրություններ ֆաքսով: Համացանցը վաղուց դադարել է խաղալիք լինելուց, այն դարձել է լրագրողի հիմնական գործիքներից մեկը:

ամաշխարհային տեղեկատվական ռեսուրսներ
ավորություն, անկախ այն բանից, թե որտեղ՝
ըզկենտրոնում է գտնվում խմբագրությունը, և
միջոց: Այսպիսով համացանցն օգտագործել
րողին անհրաժեշտ հմտությունների ցանկում
ում:

ակակից լրագրողը՝ միայն առցանց լրագրող չե
ն ունի բազմակողմանի և ամբողջական տեղե
գարգացում է յուրաքանչյուր թեմա: «Տեղե
նությունը ծնում է լիարժեք մտահղացումներ
ն՝ խնդիրների լուծման արդյունավետ ալգորիթ
արհային սարդոստյանը ընդլայնեց լրագրող
ո սահմանները՝ ընձեռելով նրան ոչ միայն տ
ան սկզբունքորեն նոր հնարավորություններ և
բյուրների անսահմանափակ քանակ, այլ լս
ական հաղորդակցության և ինտերակտիվ շփ
ած սկզբունքորեն նոր գործիքներ, ինչպես նա
ական զարգացման և ինքնակատարելագործ
ցներ:

ղի համար տեղեկատվության աղբյուր է ցա
արունակում է տեղեկություն փաստերի, իրար
ա երևույթների իրականության մասին:

ո տեղեկատվական ռեսուրսը կարող է իր մ

րը, սահմանափակումներն ու արգելքները: Լրագրողական գործունեության կանոնների համաձայն գոյություն ունեն տեղեկատվական աղբյուրների երեք հիմնական տեսակներ՝ փաստաթուղթ, մարդ և առարկայական-նյութական միջավայր¹:

Համացանցը դժվար է միանշանակ վերագրել այս երեք տեսակներից մեկին: Իսկապես ցանցը պարունակում է փաստաթղթերի ահռելի քանակություն, որոնք էլ իրենց հերթին պարունակում են տեքստային, տեսաձայնային, գրաֆիկական և տեղեկատվության այլ տեսակներ: Սակայն, հաշվի առնելով համացանցի առանձնահատկությունը և տեղեկատվության ստացման տեսակների անսահմանափակությունը, այն կարելի է անվանել համապարփակ աղբյուր: Էլեկտրոնային փոստը, բլոգները, սոցիալական ցանցերը և այլն, հնարավորություն են տալիս տեղեկատվություն ստանալ անմիջապես մարդուց՝ օգտատերից: Բացի այդ, գրեթե բոլոր նորությունն ստեղծողները՝ ինչպես անհատները, այնպես էլ կազմակերպությունները, ունեն սեփական կայքեր, որոնք պարունակում են ինչպես առցանց, այնպես էլ անհատական տեղեկատվություն, որը հաճախ վերացնում է անմիջական շփման անհրաժեշտությունը: Օրինակ, ինչպես երևանի այնպես էլ աշխարհի քաղաքների առօրյա կյանքն առցանց եղանակով, վեբ-տեսախցիկների միջոցով նկարահանող, հեռարձակող կայքերը թույլ են տալիս իրական ժամանակում հետևել շրջապատող իրականությանը²:

Տեղեկատվության տեսակները նույնպես կարող են տարբեր լինել: Լրագրողի մասնագիտական գործունեության մեջ տեղեկատվության օգտագործման տեսակետից կարելի է առանձնացնել. օպերատիվ տեղեկատվությունը (Որ փաստեր, մեկնաբանություններ և կարծիքներ, դիմումներ և այլն), ենթատեքստային տեղեկատվությունը (օգտակար է ընդհանուր առմամբ իրավիճակը հասկանալու համար), հիմնական տեղեկատվությունը (խնդրի իմացությունը ձևավորող և կարգավորող) և այլն³:

Տեղեկատվության որոշ տեսակների և դրանց օգտագործման յուրահատկությունների մասին խոսենք ավելի մանրամասն:

Լրագրողի հիմնական խնդիրներից մեկը վերջին իրադարձություններին միշտ տեղյակ լինելն է: Նորությունների պարբերաբար մշտադիտարկումը անհրաժեշտ է նույնիսկ այն դեպքում, երբ դա չի մտնում վեջինիս խմբագրական պարտականությունների մեջ: Համա-

---

¹ Տե՛ս Лазуткина Г. В., Основы творческой деятельности журналиста, 2-е изд., М., 2004.

² Տե՛ս <http://www.myerevan.am/camera/>, <http://www.webcamworld.com/>

³ Տե՛ս Смирнова О. В., Фролова Т. И., Достоверность информации о террористическом конфликте: грани проблемы // Журналистика и СМИ против террора. М., 2009.

ցանցի շնորհիվ լրագրողը կարող է հետևել նորությանը, նրա զարգացման ընթացքում: Նորությունների ժապավենները հանդիսանում են օպերատիվ տեղեկատվություն, ինչպես նաև ենթատեքստային տեղեկատվություն, վերլուծական և այլ նյութերի համար թեմաների և մտահղացումների աղբյուր: Օպերատիվ տեղեկատվություն ազատ մուտք գործելու հնարավորություն տալիս են գրեթե բոլոր լրատվական գործակալությունների և այլ ՁԼՄ-ների կայքերը: Սակայն կարևոր է օգտագործել այն աղբյուրները, որոնք առաջարկում են բացառիկ, այլ ոչ թե երկրորդական տեղեկատվություն:

Բացառիկ տեղեկատվության պրոֆեսիոնալ արտադրողները, ինչպես միշտ, հանդիսանում են լրատվական գործակալությունները: Գեղի-նակավոր հայկական լրատվական գործակալություններից կարելի է նշել Արմենպրես, Մեդիամաքս, Նոյյան Տապան¹ և այլն, ռուսականներից ИТАР-ТАСС, Интерфакс, РБК² և այլն, արտասահմանյան՝ Reuters, France-Presse, Associated Press³ և այլն: ՁԼՄ-ների խմբագրությունների մեծ մասը բաժանորդագրված են նորությունների ամբողջական ժապավեններին և խոշորագույն լրատվական գործակալությունների անոններին: Սակայն լրագրողը կարող է նաև ինքնուրույն բաժանորդագրվել նորությունների բաշխմանը՝ որը ընդհանուր պատկերացում է տալիս տեղեկատվական պատկերի մասին և զգալիորեն կրճատում են նորությունների որոնման ժամանակը և պայմանները: Լրագրողը պետք է ունենա այն գործակալությունների ցուցակը, որոնց հաղորդագրությունները նա պարբերաբար կարդում է: Այս ցուցակում պետք է ներառել նաև տպագիր պարբերականների կայքերը, դրանք հաճախ հանդիսանում են միայն տվյալ թերթի լրագրողից ստացված բացառիկ տեղեկատվության աղբյուրներ:

Աշտադիտարկման համար արդյունավետ են նաև նորությունների որոնողական կայքերը, օրինակ, HangyycSearch⁴ հայկական որոնողական կայքը, ռուսական Яндекс. Новости-ին կամ անգլալեզու Google.News-ը⁵: Նրանք թույլ են տալիս ոչ միայն ստանալ տեղեկատվություն, այլ նաև տեսնել, թե որքանով է այն «թարմ» և որ խմբագրություններն են տվյալ նորությունը արդեն հրապարակել: Եթե անհրաժեշտություն կա որոշակի թեմատիկայով պարբերաբար տեղեկատվություն ստանալ, այդ դեպքում կարելի է բաժանորդագրվել RSS հոսքին՝ նո-

¹ Sb'u <http://armenpress.am/>, <http://www.mediamax.am/>, <http://www.noyan-tapan.am/>

² Sb'u <http://www.itar-tass.com/>, <http://www.interfax.ru/>, <http://www.rbc.ru/>

³ Sb'u <http://www.reuters.com/>, <http://www.afp.com/>, <http://www.ap.org/>

⁴ Sb'u <http://www.hsearch.am/>

⁵ Sb'u <http://news.yandex.ru/> և <http://news.google.com/>

^{*} RSS հոսք օգտագործվում է համացանցի քովանդակության հավաքագրման նպատակով, որի միջոցով հնարավոր է ստանալ քլոզում կամ լրատվական-վիդիուծական

րությունների որոնողական համակարգերում: Բացի այդ, կարելի է օգտագործել հարմարանքներ, որոնք թույլ են տալիս բաժանել նորություններն ըստ աղբյուրների: Օրինակ, այնպիսի կայքերում, ինչպիսիք են Drudgereport-ը կամ Breitbart-ը¹, կարելի է ստանալ համաշխարհային խոշորագույն լրատվական գործակալությունների ամենավերջին հաղորդագրությունները, ինչպես նաև բացառիկ նորություններ:

ՁԼՄ-ների և լրագրողների համար անոնսների, մամլո-հաղորդագրությունների աղբյուր են հանդիսանում առաջին հերթին լրատվական գործակալությունները, ինչպես նաև պետական ու հասարակական կազմակերպությունների և անհատների կայքերը: Դրանցում կարելի է գտնել և մամլո ասուլիսների սղագրությունները, և պետական գործիչների ու այլ հայտի անհատների ամբողջական ելույթները:

Կազմակերպությունների կայքերը լրագրողների համար պաշտոնական տեղեկատվության կարևորագույն աղբյուր են. այստեղ կարելի է ստանալ անոնսներ և մամլո-հաղորդագրություններ, տեղեկատվություն կառավարության անդամների մասին, օրենքների և այլ պաշտոնական փաստաթղթերի տեքստեր, լուսանկարներ և տեսանյութեր: Բացի այդ, կազմակերպությունների կայքերում տեղադրվում է տեղեկատվություն այն մասին, թե ինչպիսին է տվյալ համակարգի փոխհամագործակցումը զանգվածային լրատվամիջոցների հետ. ինչպես կազմակերպել հարցազրույց, ինչպես և որտեղ պետք է ուղարկել տվյալ կազմակերպության մասին տեղեկատվական նյութեր ստանալու համար հարցումը, ինչպես բաժանորդագրվել տեղեկատվական բաշխմանը և այլն:

ՀՀ նախարարությունների և կառավարությանն առընթեր մարմինների կայքերում տեղադրվում են հայտարարություններ, ճեպագրույցների նյութեր, մամուլի տեսություններ, նորություններ, վիճակագրություն և այլ մասնագիտացված տեղեկատվություն: Օրինակ, ՀՀ Ոստիկանության կայքում² կարելի է ընդհանուր տեղեկություն ստանալ Հայաստանում կատարված հանցագործությունների, ինչպես նաև որոշակի ժամանակահատվածում կատարված հանցագործությունների մասին:

Պետական գործիչների անհատական կայքերում (օրինակ՝ ՀՀ նախագահի)³ կարելի է գտնել նրանց ելույթների տեքստերը, մամլո-ծառայությունների հաղորդագրությունները, մամլո-ասուլիսների և այլ

կայքում հրատարակված վերջին նյութերը՝ կարճ բովանդակությամբ: Դրանք ստանալու համար օգտատերը պետք է գրանցվի ազդեցատորի միջոցով, ինչը հնարավորություն կտա տեսնել վերջին թարմացումները՝ առանց տվյալ կայք մտնելու:

¹ Sb'u <http://www.drudgereport.com/> կամ <http://www.breitbart.com/>

² Sb'u <http://www.police.am/>

³ Sb'u <http://www.president.am/president/cover/arm/>

միջոցառումներ մասին հայտարարություններ, ինչպես նաև նրանց գործունեությունն արտացոլող լուսանկարներ և տեսանյութեր:

Հեղինակավոր աղբյուրներ են հանդիսանում միջազգային հասարակական կազմակերպությունների կայքերը: Օրինակ՝ ՄԱԿ-ի¹ կայքում տեղադրվում է տեղեկատվություն Անվտանգության խորհրդի, Գլխավոր վեհաժողովի աշխատանքների մասին: Կայքում կա նաև մշտապես թարմացվող ՄԱԿ-ի լուրերի կենտրոն մուտք գործելու հնարավորություն, որը տրամադրում է հղումների մի ամբողջ շարք սկզբնաղբյուրների նյութերի վերաբերյալ՝ ներառյալ մամլո-հաղորդագրությունները, ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի հաշվետվությունները, Անվտանգության խորհրդի որոշումները և հայտարարությունները, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի գործունեությանը վերաբերող այլ կարևորագույն փաստաթղթերը: ՄԱԿ-ի Նորությունների Կենտրոնի այցելուները կարող են բաժանորդագրվել նորությունների անվճար բաշխմանը, և ՄԱԿ-ի վերջին իրադարձություններին նրանք կժանոթանան ուղղակի այցելելով իրենց էլեկտրոնային փոստ: «ՄԱԿ-ի վեբ-հեռարձակման» ծառայությունը (United National Webcast)² ամեն օր վարում է ՄԱԿ-ի բաց նիստերի, համաժողովների, ճեպագրույցների առցանց հեռարձակում մամուլի համար:

Վերջին ժամանակներում սկսեցին հայտնվել մասնագիտացված ռեսուրսներ, որոնք առաջարկում են մամլո-ասուլիսների, ճեպագրույցների, շնորհանդեսների, ֆորումների, կլոր սեղանների և այլ միջոցառումների մասին տեղեկատվություն լրագրողների համար: Այդպիսի կայքի օրինակ է անոնսների ForSMI³ գործակալությունը, որն աշխատում է ԱՊՀ երկրների մամլո-ծառայությունների հետ և համարում է իրեն նախատեսված միջոցառումների մասին ծանուցող համակարգ: Համակարգը՝ գրանցված սպառողներին թույլ է տալիս տեղադրել մամլո-համաժողովների և կայքում նախատեսված այլ միջոցառումների մասին հայտարարություններ, ավելացնել իրենց մամլո-հաղորդագրությունները:

Լրագրողն ըստ թեմատիկայի կարող է օգտագործել տարբեր գործակալություններ և աղբյուրներ: Սակայն աղբյուրների լիությունը և անկանոնությունն համացանցում ունի օգտագործման զգալի թերություններ: Տեղեկատվական միջավայրի գերհագեցվածությունը, տեղեկատվության աղբյուրների ահռելի քանակությունը և պիտանի ու անպիտան տեղեկատվության միջև մշտական ընտրության անհրաժեշտությունը, հաճախ նվազեցնում է համացանցում լրագրողի աշխատանքի հրատապությունը և որակը: Շատ աղբյուրներ, այդ թվում նաև

¹ Տե՛ս <http://www.un.org/en/>

² Տե՛ս <http://www.unmultimedia.org/tv/webcast/>

³ Տե՛ս <http://www.forsmi.ru/node/1160>

համացանցային ՁԼՄ-ն, հաճախ կրկնօրինակում են տեղեկատվությունը: Տեղեկատվության վերլուծությունը և հավաքումը բարդացնում են նաև հրատապ և վերլուծական տեղեկատվության աղբյուրների համակարգի ցրվածությունը և բացակայությունը: Այս խնդիրները զգալի չափով օգնում են լուծել էլեկտրոնային տվյալների բազան և լրատվական-վերլուծական գործակալությունները, որոնք զտում և միավորում են տարբեր տեղեկատվական հոսքերը միասնական ինտերֆեյսում՝ այդպիսով թույլ տալով ժամանակ խնայել և նվազեցնել տեղեկատվական աղմուկի չափը: Իհարկե, այդպիսի համակարգերը նախատեսված են առաջին հերթին կորպորատիվ հաճախորդների համար և տրամադրում են ծառայություններ առևտրային պայմաններով:

Հաճախ լրագրողին անհրաժեշտ են վիճակագրական տեղեկատվության աղբյուրներ: Պաշտոնական վիճակագրություն կա, օրինակ, պետական մարմինների, ինչպես նաև փորձագիտական և սոցիոլոգիական կազմակերպությունների կայքերում: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության¹ կայքը ազատ մուտքի հնարավորությամբ տեղադրում է տեղեկատվություն բնակչության քանակի մասին, արտագաղթի ու ներգաղթի վիճակագրության, ծնելիության և մահացության, ամուսնությունների և ամուսնալուծությունների և այլնի մասին:

Վիճակագրության անգլալեզու աղբյուրների մեջ առավել կարևոր և հեղինակավոր է ՄԱԿ-ի կայքը, որի մասին արդեն նշվել է վերևում, ինչպես նաև NationMaster կայքը² որը պարունակում է աշխարհի բոլոր երկրների վիճակագրությունը և տեղեկատուները:

Համացանցով վիճակագրություն առաջարկում են տարբեր ռեսուրսներ: Առավել հայտնի է InternetWorldStats-ը³, որը պարունակում է ոչ միայն աշխարհի բոլոր երկրներում համացանցի օգտագործման վիճակագրությունը, այլ նաև հղումներ այդ տեղեկատվության հեղինակային աղբյուրների վերաբերյալ: Համացանցում գոյություն ունի փաստացի և ընդհանուր տեղեկությունների տեղեկատվության աղբյուրների ահռելի քանակություն, սակայն հարկ է հիշել, որ դրանցից ոչ բոլորն են հուսալի:

Թվային ֆորմատ են փոխանցվել բոլոր հանրագիտարանները, այդ թվում նաև Մեծ Խորհրդային հանրագիտարանը, որը մինչ այժմ համարվում է աշխարհում խոշորագույն և առավել հեղինակավոր համապարփակ հանրագիտարաններից մեկը: Մեծ Խորհրդային հանրագիտարանում հավաքված շատ տեղեկություններ այսօր պահպանում են իրենց արդիականությունը, իսկ այն տեղեկությունները, որոնք «հնացել» են՝

¹ Տե՛ս <http://www.armstat.am/am/>

² Տե՛ս <http://www.nationmaster.com/index.php>

³ Տե՛ս <http://www.internetworldstats.com/>

պատմական հետաքրքրություն են ներկայացնում¹: Սակայն ավելի ժամանակակից տեղեկությունները հավաքված են էլեկտրոնային հանրագիտարաններում և տվյալների բազայում, ինչպիսին է «Рубрикон»-ը², որը իրեն համարում է համացանցի խոշորագույն հանրագիտարանային ռեսուրս և պարունակում է ինչպես դասական հանրագիտարանների և բառարանների էլեկտրոնային տարբերակներ, այնպես էլ գիտության բոլոր բնագավառների տվյալների բազա:

Անկասկած, ցանցում առավել տարատեսակ են ներկայացված անգլերեն լեզվով հանրագիտարանները. «Բրիտաննիկա»³, World Book Encyclopedia⁴ և ուրիշներ: Օրինակ, Encyclopedia.com⁵ կայքում կան ավելի քան 100 հեղինակավոր աղբյուրներ, այդ թվում հանրագիտարաններ, բառարաններ և հավաքածուներ, որոնք պարունակում են հասկացությունների սահմանումներ, կենսագրականներ, տարբեր փաստեր և այլն:

Սպառողների շրջանում առավել հանրահայտ է «Վիքիփեդիան»⁶: Տվյալ պահին այն պարունակում է 13 մլն հոդվածներ 260 լեզուներով: Հիմնադիրները «Վիքիփեդիան» համարում են ողջ մարդկության պատմության մեջ գոյություն ունեցող ամենաամբողջական հանրագիտարանը: Յուրաքանչյուր ամիս ավելի քան 60 մլն մարդ է մտնում «Վիքիփեդիա» կայք կարդալու, խմբագրելու կամ նոր հոդված տեղադրելու համար: Սակայն պետք է ասել, որ «Վիքիփեդիայում» տեղադրված ոչ մի հոդված չի անցնում փորձագիտական գործընթաց: Բացի այդ, նրա ողջ բովանդակությունը բաց է սպառողների խմբագրման համար: Հենց այդ պատճառով էլ «Վիքիփեդիայից» տեղեկատվություն քաղելը բավականին վտանգավոր է, հատկապես լրագրողների համար, որոնց համար կարևոր է տեղեկատվության աղբյուրի որակն ու ստույգությունը:

Համացանցը կարող է լրագրողին անմիջական օգնություն ցուցաբերել տեքստերի պատրաստման հարցում: Ցանցում բառարանների ահռելի քանակությունը՝ բացատրական, ուղղագրական, դարձվածների, հոմանիշների, հականիշների բառարաններ, օգնում է ոչ միայն ստուգել բառերի գրելաձևը, այլ նաև շեշտադրման ճշտությունը, նաև օգնում է ընտրել ճիշտ բառը կամ բառակապակցությունը, թարգմանել օտար բառերը և այլն:

---

¹ Տե՛ս <http://www.bse.sci-lib.com/>

² Տե՛ս <http://www.rubricon.com/>

³ Տե՛ս <http://www.britannica.com/> կամ <http://www.eb.com/>

⁴ Տե՛ս <http://www.worldbook.com/>

⁵ Տե՛ս <http://www.encyclopedia.com/>

⁶ Տե՛ս <http://www.hy.wikipedia.org/>

թյուն ունի խմբագրել տեքստը, սակայն չպետ
իչը կարող է խեղաթյուրել նույնիսկ հաղոր
մաստը: Խոսելով լրագրողի համար համաց
ավորությունների մասին, պետք է թեկուզ ս
ալ այնպիսի հնարավորություններին, ինչպիս
տեղները, աշխարհագրական տեղեկատուներ
տարբերակները, որոնք թույլ են տալիս ոչ
ռակի ցանկացած կետում բնակավայրի տե
սև իմանալ մի քաղաքից մյուսը հեռավորությ
ած կետում²: Լրագրողները օգտվելով հաշվ
տարագ պարզել, օրինակ, Երևանի և Փարիզի
ությունը, ինչպես նաև իմանալ դրամի և արտս
վարկել ջերմաստիճանը Ֆարենհայթի սանդղ
ությունները՝ կիլոգրամների և կատարել այլ հա
լ՝ որպես տեղեկատվության աղբյուր: Վերջին
լի արագությամբ զարգացող բլոգբնագավա
րողի տեղեկատվական ռեսուրսների հա
տեղեկացնում:

մա բլոգները ըստ էության հասարակական
մ, հասարակական կարծիքի արտացոլում

մեկնաբանությունների աղբյուր արդիական թեմաներով:

Իրադարձության տեղի ունենալուց անմիջապես հետո կամ այն բանից հետո, երբ հայտնվում է իրադարձության մասին առաջին տեղեկատվությունը, լրագրողը կարող է սկսել բլոգբնագավառի առաջին մեկնաբանությունների հավաքումը, այդ թվում նաև խմբագրությունների սեփական ֆորումներում թողնված մեկնաբանությունները: Առավել արժեքավոր է իրադարձության մասնակիցների և այն մարդկանց ռեակցիան, որոնց անմիջականորեն այն վերաբերում է: Օգտագործելով բլոգբնագավառը կարելի է ստանալ նաև խնդրի կամ իրավիճակի մասնագիտական գնահատականը: Որոշ պորտալներում հատուկ կարգավորումները թույլ են տալիս պատկերացում կազմել լսարանի հետաքրքրվածության մակարդակի մասին այս կամ այն թեմայի վերաբերյալ: Բացի այդ, բլոգերը, այնպես, ինչպես միկրոբլոգները և սոցիալական ցանցերը, լրագրողների ապագա նյութերի համար տեղեկատվական և օպերատիվ աղբյուրների, թեմաների և մտահղացումների աղբյուր են հանդիսանում: Հայտնի անհատների բլոգները (ՀՀ վարչապետի¹, քաղաքական գործիչների, հասարակական գործիչների և այլն) համարվում են բացառիկ և լիովին ստույգ տեղեկատվության աղբյուր:

Սոցիալական ցանցերը (Facebook, Twitter և այլն) նույնպես օգտակար գործիք են լրագրողի աշխատանքում: Դրանց միջոցով կարելի է գտնել տեղեկատվության լրացուցիչ աղբյուրներ, շփման մեջ մտնել լսարանի հետ և նույնիսկ վերջինիս հետ մշտական հարաբերություններ ստեղծել:

Փորձագետները նշում են, որ համացանցը հնարավորություն է տալիս ավելացնել գիտելիքները, այդ թվում տարբեր թեմատիկ բանավեճերում, ֆորումներում լրագրողի մասնակցության միջոցով, վերջիններս առցանց ներկայացնում են կարծիքների, մտորումների, տրամաբանությունների տեսականին և համացանցը համարում են կարծիքների, գնահատականների, մեկնաբանությունների աղբյուր, ինչը վկայում է և՛ առանձին անհատների, և՛ տարբեր հասարակական խմբերի ձևավորված աշխարհայացքի մասին²:

Համացանցային ռեսուրսները, որոնցում քննարկվում են մարդկանց առանձին խմբերի գործունեության բնագավառին և հետաքրքրություններին վերաբերող հատուկ թեմաներ (մասնագիտական, սոցիալական և այլն), կարող են անմիջական հետաքրքրություն ներկայացնել լրագրողի համար: Օրինակ՝ ծիասպորտի սիրահարների ֆորումներում կարելի է ստանալ պիտանի տեղեկատվության զգալի ծավալ, ինչպես

¹ Տե՛ս <http://www.tigransargsyan.am/blog/> կամ <http://www.tigransargsyan.livejournal.com/>

² Распопова С., Организация работы с техническими средствами в системе профессиональной подготовки журналиста // Медиаскоп. 2007. Вып. 1. <http://www.mediascope.ru/node/167>.

Ման օգտակար շփումներ հաստատել կոնկրետ մարդկանց հետ:

Տեղեկատվության ստույգության խնդիրը համացանցի գործածության կարևորագույն խնդիրներից մեկն է:

«Ստույգության խնդիրն ամփոփականորեն կապված է տեղեկատվություն տարածող սուբյեկտի և ընկալման պոտենցիալ օբյեկտի հետ: Եվ վերջապես, տեղեկատվության ստույգությունը և ոչ ստույգությունը կարող է լինել պատահական, կանխամտածված, սադրիչ և այլն: Տեղեկատվության ստույգության ամբողջության համար դեռ գտնված չեն բոլորի համար ընդունելի հավասարակշռված որոշումներ, դրանց շուրջ սուր բանավեճերը շարունակվում են»¹:

Այնուամենայնիվ, միանշանակ կարելի է պնդել, որ համացանցում ոչ ստույգ տեղեկատվություն ստանալու ռիսկի մակարդակը զգալի է: Ընդհանրացնելով աղբյուրի հուսալիության սահմանման տարբեր միջոցները՝ կարելի է նշել հետևյալ ինը նշանները.

1. Աղբյուրը հեղինակավոր/հայտնի է (ցանկալի է, որ այն ունենա բավականին մեծ վարկանիշ և/կամ մեջբերվածության ինդեքս):
2. Աղբյուրը հուսալի հեղինակություն ունեցող կազմակերպություն/անհատի պաշտոնական կայքն է հանդիսանում:
3. Խմբագրությունը գրանցված է որպես ՁԼՍ/համարվում է գրանցված ՁԼՍ-ի պաշտոնական կայքը (Արմենտի կայքերի համար):
4. Կայքում կարելի է գտնել բոլոր տվյալները՝ ներառյալ խմբագրի/հիմնադրի անունը և կոնկրետ տեղեկությունը:
5. Տեղեկատվությունը հաճախ և պարբերաբար թարմացվում է:
6. Կայքը հստակ է կազմակերպված, բաժինները տարատեսակ են, տեղեկատվությունը շարադրված է հստակ և խնամքով, հասկանալի լեզվով և առանց ուղղագրական սխալների:
7. Տեղեկատվության օգտագործման պայմանները հստակ նշված են, ինչը թույլ է տալիս պաշտոնապես դիմել տվյալ աղբյուրին:
8. Կայքն ունի այլ ռեսուրսների հղումներ, որոնց դուք վստահում եք:
9. Անկողմնակալություն, կայքի բովանդակության մեջ տարբեր տեսակետների առկայություն:

Իհարկե, նույնիսկ այս բոլորի առկայությունը միանշանակ չի երաշխավորում, որ տեղեկատվությունը ստույգ կլինի: Սակայն, այս կանոնները պահպանելով, կնվազի լրագրողի ապատեղեկացված լինելու փաստը: Իսկ եթե համացանցից ստացված տեղեկությունը որևէ կասկած է առաջացնում, ցանկացած դեպքում պետք է ստուգել այն այլ

---

¹ Смирнова О. В., Фролова Т. И., Достоверность информации о террористическом конфликте: грани проблемы // Журналистика и СМИ против террора. М., 2009. стр. 91.

աղբյուրների միջոցով, որոնց հանդեպ կա վստահություն:

Հարկավոր է ընդգծել, որ լրագրողը պետք է հստակ իմանա՝ սեփական հրապարակման մեջ օգտագործել տեղեկատվություն, մեջբերում կամ հրապարակման ամբողջական տեքստ առանց տվյալ խմբագրության, հեղինակի համաձայնության ու աղբյուրին հղում տալու. դա լրագրողական էթիկայի խախտում է: Հայաստանյան ՋԼՄ ներկայացուցիչների կողմից 2007 թվականի մարտի 10-ին ստորագրված վարքականոցի 2.4 կետում նշվում է. «Հարգել հեղինակային իրավունքը, բացառել գրագողությունը, մեջբերումներ և արտատպություններ կատարելիս նշել աղբյուրները»¹:

Որոշ համացանցային ՋԼՄ-ներ իրենց կայքերում հստակ սահմանում են տեղեկատվության օգտագործման պայմանները: Օրինակ, NEWS.am կայքում խմբագրությունը զգուշացնում է, որ «Մեջբերումներ անելիս հղումը NEWS.am-ին պարտադիր է: Կայքի հոդվածների մասնակի կամ ամբողջական հեռուստառադիոընթերցումն առանց NEWS.am-ին հղման արգելվում է: Կայքում արտահայտված կարծիքները պարտադիր չէ, որ համընկնեն կայքի խմբագրության տեսակետի հետ»²:

Այս դեպքերում որևէ տեղեկատվական արտադրանքի մեջ փոփոխություն և լրացում մտցնելը, ինչպես նաև նյութերի վերամշակումը հնարավոր է միայն աղբյուրի համաձայնությամբ:

Կայքում տեղեկատվության օգտագործման կանոնների բացակայությունը մտահոգիչ է համարվում. այդպիսի աղբյուրից ստացված տեղեկատվության հուսալիությունը չի կարող բարձր լինել: Սկզբնաղբյուրին հղում կատարելը պարտադիր է նաև բլոգի նյութերի օգտագործման ժամանակ (նույնիսկ բլոգբնագավառի սահմաններում):

Հայաստանյան լրագրողական շրջանակներում մշտապես խոսվում է այն մասին, որ անտեսվում է հեղինակային իրավունքը, որն արտահայտվում է նորությունների ժապավենից քոփիփասթով, ինչը հայկական ՋԼՄ-ներում դարձել է զանգվածային երևույթ: Քոփիփասթը մի երևույթ է, որն առաջին հերթին տարածված է հենց համացանցում: Ըստ որոշ վեբլուծաբանների Արմենտի ամեն ութերորդ նորություն քոփիփասթ է: Քոփիփասթ անողները վերցնում են տեղեկատվական հաղորդագրությունը, որն արված է մեկ այլ ՋԼՄ-ի կողմից և վերատպում է այն առանց էական փոփոխությունների: Երբեմն նրանք հղում են անում այն լրատվամիջոցին, որից ստացված է տեղեկատվությունը, երբեմն էլ նույնիսկ դա չեն անում: Սակայն այդպիսի քոփիփասթ անողներ կան նաև ցանցից դուրս. ցավոք բազմաթիվ տպագիր լրատվամիջոցներ հեղեղված են համացանցից վերատպումներով՝ առանց աղբյուրի հղման:

¹ ՋԼՄ-ների ինքնակարգավորում 2008, Երևանի մամուլի ակումբ, Բաց հասարակության ինստիտուտ, Երևան, 2008, էջ 15, <http://www.ypc.am/self-regul/in/ru>:

² Տե՛ս <http://www.news.am/arm/>:

Էլինա Սահակյան
Չայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
լրագրության պատմության և տեսության
ամբիոնի ասպիրանտ

**ՁԼՄ-ՆԵՐԻ ԱԶՏԱՌԻԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ
ՉԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ ԳԳ-ՈՒՄ**

80-ական թվականների վերջերին և 90-ականների սկզբներին հետխորհրդային լրագրությունը կանգնած էր իր հետագա զարգացման հայեցակարգի ընտրության առաջ: Լրագրության նորագույն պատմությունը նշանավորվում է առաջին հերթին գրաքննության և ամեն տեսակ վարչական սահմանափակումների վերացմամբ, ինչի հետևանքով ՁԼՄ-ների առջև բացվել են մեծ հեռանկարներ: Ինչպես նշել է «Լրագրողների միջազգային կազմակերպության» նախագահ Ա. Ռոլենբերգը, եզակի հնարավորություն էր ստեղծվել տեղեկատվական համակարգի նոր մոդելի ստեղծման համար, որը չի վերահսկվում որևէ կառավարության, կուսակցության կամ «շուկայի» օրենքներով՝ միայն հասարակայնություն¹: Սակայն մեր երկրում այդ գործընթացը ընթացավ այլ ուղիով:

Չայացք գցելով ԳԳ ազատ ՁԼՄ-ների զարգացման ընթացքին՝ սկսած 1988 թ., երբ Ղարաբաղյան շարժման ալիքի վրա սկսեց ձևավորվել ազատ մամուլը Չայաստանում, վստահաբար կարելի է ասել, որ համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածում մենք անցել ենք բավական երկար ճանապարհ: Ունեցած փորձի համակողմանի ուսումնասիրությունը և սխալների ու բացթողումների գիտակցումը շատ կարևոր է և անհրաժեշտ ԳԳ ՁԼՄ-ների հետագա զարգացման ուղեգիծը ձևավորելու համար:

Այսպիսով, 20 տարի առաջ՝ անկախության հռչակումից հետո, Չայաստանը հանձնառել է կառուցել ժողովրդավարական պետություն, որի անբաժանելի մասը մարդու հիմնարար ազատություններից մեկի՝ խոսքի ազատության ապահովումն է: Գնեց այս դրույթն էլ ամրագրված է ԳԳ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք, ներառյալ՝ տեղեկություններ և գաղափարներ փնտրելու, ստանալու, տարածելու ազատությունը, տեղեկատվության ցանկացած միջոցով՝ անկախ

¹ Корконосенко С. Г., Основы журналистики. - М.: Аспект Пресс, 2002. стр. 68.

պետական սահմաններից: Լրատվամիջոցների և տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը երաշխավորվում է»¹:

Ազատ արտահայտվելու իրավունքը ոչ միայն ժողովրդավարության հիմնական սյուներից է, այլև մարդու իրավունքների և ազատությունների ապահովման նախապայման²:

ՀՀ-ում, ինչպես մնացած ժողովրդավարական պետություններում ազատության և պատասխանատվության ապահովման հիմնական գործիքը օրենսդրությունն է: Հետևաբար, ՀՀ օրենսդիր իշխանությունը լիազորված է ընդունելու օրենքներ, որոնք ոչ միայն կապահովեն ՁԼՄ-ների ազատությունը, այլև կկարգավորեն այդ ազատության շրջանակը, դրանով իսկ կկանխեն ազատության չարաշահումը: Պետության կողմից ամրագրված իրավական նորմերը կոչված են տարանջատելու «թույլատրելի» սահմանները և կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները, իսկ որպես ՁԼՄ-ների իրավական գործունեության հիմք հանդիսանում են ՁԼՄ-ների վերաբերյալ օրենքները:

«Լրագրության տեսության ներածություն» գրքի մեջ, Ե. Պրոխորովը խոսքի ազատության և դրա իրավական սահմանափակման հայեցակարգում առանձնացնում է ՁԼՄ-ների ազատության և իրավական սահմանափակման 3 հայեցակարգ՝ ավտորիտար, անսահման ազատության և պատասխանատու ազատության³: ՀՀ-ն ընտրել է զարգացման 3-րդ տարբերակը՝ պատասխանատու ազատության հայեցակարգը: Այստեղ գործ ունենք այնպիսի հասկացությունների հետ, ինչպիսիք են սոցիալական և իրավական պատասխանատվությունը, որն իր դրական իմաստով նշանակում է լրագրողի պատասխանատու վարքագիծ՝ ընդունված պետական ու հասարակական չափանիշներին համապատասխան:

Ժամանակակից լրագրությունը պետք է համապատասխանի հասարակության բարոյական և էթիկական պահանջներին, ինչպես նաև ՁԼՄ-ների գործունեությունը իրականացվի պատասխանատվության բարձր զգացումով և արհեստավարժությամբ:

ՀՀ-ում ազատությունը բացարձակ չէ, սակայն սահմանափակումները չեն կարող օգտագործվել կամայականորեն: Որպես Եվրոպայի խորհրդի անդամ, ՀՀ-ն վավերացրել է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների» եվրոպական կոնվենցիան, որով Հայաստանի Հանրապետությունում որպես խոսքի ազատության սահմանափակումների հիմք օգտագործվում են երեք չափանիշներ: Դրանք պա-

¹ ՀՀ Սահմանադրություն:

² Гомьен Л., Харрис Д., Зваак Л., Европейская Конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М.: МНИМП, 1998, С. 352.

³ Стів Прохоров Е. П., Введение в теорию журналистики, М.: Аспект Пресс, 2009.

հանջում են, որ ցանկացած խոսքի ազատության սահմանափակում իրագործվի՝

1) օրենքով սահմանված կարգով,

2) հասարակության օրինական շահերը պաշտպանելով,

3) ժողովրդավարական հասարակությանը բնորոշ կենսաձևերի պահպանմամբ¹:

Վերլուծելով ՀՀ-ում ազատության և պատասխանատվության հայեցակարգը՝ հարկ է նշել, որ հարցի մյուս կողմը մեր հասարակության մեջ է, հատկապես ՁԼՄ-ների ներկայացուցիչների շրջանում՝ կապված լրագրողական էթիկայի ընկալման և իրագործման հետ:

Եթե օրենքը «արտաքին» ազդող ուժ է, որը ձևավորում է մարդու վարքագիծը իրավական չափանիշներին համապատասխան, ապա էթիկան հանդես է գալիս որպես «ներքին» կարգավորող ուժ: Դրանք նորմերի ամբողջականություն են, որոնք բխում են հասարակության պահանջներից, բարոյական պատկերացումներից և պատասխանատվության զգացումից:

Վերջին մի քանի տարում ՀՀ-ում լրագրողական էթիկայի ձևավորման ուղորտում դրական քայլեր են կատարվել: Հարկ է նշել Երևանի Սամուկի ակումբի գործունեությունը, որի նախաձեռնությամբ էլ ընդունվել է ՀՀ լրագրողների մասնագիտական էթիկայի կոդեքսը: Մեր լրագրողները պետք է հետևեն այդ կոդեքսի դրույթներին և խուսափեն մի շարք խնդիրներից, որոնք առկա են հայ իրականության մեջ այսօր:

Վերջին ժամանակների սոցիալական և հասարակական փոփոխությունները հանգեցնում են «Ազատության և պատասխանատվության» հայեցակարգի ուսումնասիրման մեր մեթոդաբանության մշակման անհրաժեշտությանը: Խնդիրը, որը տեսական և գործնական բնույթ է կրում կարևոր է հատկապես ՀՀ-ի համար, քանի որ մենք գտնվում ենք անցումային շրջանում: «Ազատություն» հասկացությունը, որպես այդպիսին, այն հիմնասյունն է, որ ընկած է իրավունքի և բարոյականության արժեքային համակարգում:

Ազատ և անկախ ՁԼՄ-ների զարգացումը կարող է ընթանալ տարբեր ուղիներով, իսկ «ազատության» և «պատասխանատվության» կատեգորիաները, կախված զարգացման ուղուց, կարող են ունենալ տարբեր բովանդակություն և մեկնաբանություն: Այստեղ կարևոր է հասկանալ, թե ինչպիսին պետք է լինեն ՁԼՄ-ները, որ համապատասխանեն մեր հասարակության արժեքային համակարգին և ապահովեն ժողովրդավարական երկրի կայունացման գործընթացը:

---

¹ Дойдоян Ш., Ограничения свободы слова в Республике Армения, Законодательство и практика масс-медиа. Армения, № 2, 2002 г. <http://www.medialaw.ru/publications/zip/national/new/am/2.htm>

Հայկ Նազարյան
Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
լրագրության պատմության և տեսության
ամբիոնի ասպիրանտ

ԱՄՆ-Ի ԶԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐՆ ՈՒ ՀԱԿԱԻՐԱՆԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջազգային հասարակական կարծիք ձևավորելու գործում ամերիկյան լրատվամիջոցները հսկայական դեր ունեն։ Այնպիսի հայտնի լրատվամիջոցներ, ինչպիսիք են «Նյու Յորք Թայմս»-ը (NEW YORK TIMES), «Լոս Անջելես Թայմս»-ը (LOS ANGELES TIMES) «Վաշինգտոն Փոստ»-ը (WASHINGTON POST), ունենալով մեծ լսարան, հսկայական ֆինանսական միջոցներ և քաղաքական հենարան, կարողանում են իրենց խոսքը լսելի դարձնել աշխարհի տարբեր անկյուններում։ Սակայն խոշոր լրատվամիջոցները, պետության շահերից ելնելով, լրատվության ասպարեզում հաճախ վարում են քարոզչական քաղաքականություն։ Խոսքերիս վառ օրինակը ԱՄՆ-ի որոշ ՋԼՄ-ների կողմից հակաիրանական քարոզչությունն է։ Ժամանակակից լրատվության մեջ քարոզչությունը կարևոր գործոն է գերտերությունների ձեռքում միջազգային ասպարեզում սեփական կամքը թելադրելու, հակառակորդի նկատմամբ տեղեկատվական-հոգեբանական առավելության հասնելու համար։ «Քարոզչությունը տեղեկատվական պատերազմների մի մասնիկն է։ Քարոզչությունն ուղղված է այն բանին, որ սեփական բոլոր հնարավորությունները և միջոցները կիրառելով՝ համոզի իր ազդեցության ոլորտի հասցեատիրոջը»¹,- նշում է Վ. Շեյնովը։

Մեր օրերում սուր բնույթ են ստացել դեռևս Իրանի իսլամական հեղափոխության տարիներից (1978-1979 թթ.) ձևավորված Վաշինգտոն-Թեիրան հակասությունները։ Ստեղծված է այնպիսի մթնոլորտ, որ միջազգային լրատվամիջոցները հաճախ կարծիք են հայտնում, թե այս հակամարտությունը կվերաճի պատերազմի։ Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ Վաշինգտոնի նման մարտավարությունը ներկա փուլում նպատակ է հետապնդում Իրանի շուրջ ստեղծել վախի, սարսափի մթնոլորտ՝ ստիպելով վերջինիս գնալ զիջումների։ Սիաժամանակ, վերջին

---

¹ Шейнов В., Психология лидерства и власть, М., изд. Ось-89, 2008, с. 360-361.

տասնամյակների փորձը ցույց է տալիս, որ Միացյալ Նահանգները որդեգրել է ոչ թե «կոշտ ուժի» (ռազմական), այլ «փափուկ ուժի» (տեղեկատվական-հոգեբանական) կիրառման քաղաքականություն¹:

Լրատվության ասպարեզում ամերիկյան արհեստավարժ լրագրողները և վերլուծաբանները կիրառում են արևմտյան չափորոշիչներ, հանդես են գալիս պետական քաղաքականության շահերից: Նման պայմաններում մատուցվող լրահոսը հաճախ միջազգային լսարանին չի ներկայացնում իրական պատկերը և ծառայում է Վաշինգտոնի նախաձեռնած քարոզչության իրականացմանը՝ ստեղծելով Իսլամական Չանրապետության մասին աղավաղված կերպար: Միաժամանակ տեղեկատվությունը ներկայացվում է որպես իրադարձության վերաբերյալ վերլուծություն և կարծիք, այլ ոչ՝ փաստեր: Դրա վառ օրինակը 2009 թ. նախագահական ընտրությունների մասին լուսաբանումներն էին. ամենուր խոսվում էր «խարդախությունների» մասին վերլուծությունների և մեկնաբանությունների տեսքով, սակայն չէին ներկայացվում հիմնավոր փաստեր:

Հակաիրանական քարոզչության մեջ ակտիվ քննարկման են ենթարկվում Իրանի ներքին և արտաքին քաղաքականության, հասարակական կյանքի բազմաթիվ թեմաներ, որոնցից կարևորել ենք մի քանիսը. միջուկային ծրագրերի հիմնախնդիրներ, ազգային փոքրամասնություններ, Իրանի պետական կառույցներ:

Նախ նշենք, որ տեղեկատվական հոսքերի մեծ մասը ներկայացվում է բացասական երանգով՝ ահաբեկչական գործողություններ, սպանություններ, բռնություններ: Վատ լուրերը գերակշռում են այս տարածաշրջանից ստացվող լրահոսում: Հատկանշական է, որ հակամարտությունների, լարվածության, անկայունության բացասական հենքի կողքին լուսաբանվում են դրական կողմեր ևս, այն է՝ արևելյան մշակույթի, բնության գրավչությունը և առանձնահատկությունը: «Նյու Յորք Թայմսը», քննադատելով Իրանի հասարակական – քաղաքական կյանքը, զովագրում է Իրանի մշակութթը, իրանական ճոխ կյանքը²: Ստացվում է, որ Միացյալ Նահանգներում չեն հանդուրժում հիմնականում Իրանի իշխանությանը:

Հաշվի առնելով նախկին փորձը, երբ արևմտյան վերլուծությունները «հիմնավորեցին» Իրաքի «քիմիական սպառնալիքները», և հետագայում պարզ դարձան Վաշինգտոնի նկրտումները, կարող ենք փաստել, որ ներկայումս միջազգային լսարանում ԱՄՆ-ի լրատվամիջոցների կողմից իրանական միջուկային «սպառնալիքների» թմբկահարումը հե-

¹ Ուսումնասիրել ենք «Նյու Յորք Թայմսի», «Լոս Անջելես Թայմսի», «Վաշինգտոն Փոստի» վերջին մի քանի տարիների նյութերը:

² New York Times, 13.02.2011.-

տապնդում է որոշակի նպատակներ, այն է՝ կրոնապետական վարչա-
կարգի քայքայում (թեև Սպիտակ տունը ժխտում է այս տեսակետը),
իրանական նավթի և գազի պաշարների նկատմամբ վերահսկողության
հաստատում, որոնց մասին, թերևս, ԱՄՆ-ի լրատվամիջոցները լռում են:

Ամերիկյան լրատվամիջոցները բազմիցս արտահայտել են իրենց
կարծիքը կրոնապետական վարչակարգի մասին: «Լոս Անջելես Թայմ-
սը» «Իսլամական Չանրապետության վերջի սկիզբը» հոդվածում անդ-
րադառնում է Իրանի 2009-2010 թթ. իրադարձություններին: Չեղինակը
կարծիք է հայտնում, որ «Իսլամական Չանրապետության վերջը եկել
է»: Սակայն նա գտնում է, որ միայն ցույցերը բավարար չեն հեղափո-
խություն իրականացնելու համար: ԻԻՉ-ի գերագույն առաջնորդը (հո-
գևոր առաջնորդը) չի կարող պաշտոնանկ արվել, քանի որ շիական իս-
լամի սկզբունքներով՝ «Նա հաշվետու է Աստծո առաջ» և «Նրան պաշտ-
պանում է Իսլամական հեղափոխական գվարդիան»: Սա ավելի հզոր
ուժ է, քան երկրի բանակը և ծառայում է միայն հոգևոր առաջնորդին:
Չեղինակը գրում է, որ կրոնապետական կարգերը անկում կապրեն այն
ժամանակ, երբ Չեղափոխական գվարդիան փոխի իր կողմնորոշումը¹:

Քարոզչության միջոցով ԱՄՆ-ը քայլեր է ձեռնարկում կենտրոնա-
կան իշխանություններից առանձնացնելու իրանցի քրդերին, Ատրպա-
տականի թյուրքախոս բնակչությանը, բելուջներին, ինչպես նաև թու-
լացնելու ոչ իսլամադավան համայնքները: Այս նպատակի իրագործ-
ման համար զանգվածային լրատվամիջոցները հիմնականում արբան-
յակային հեռարձակումների, նոր մեդիայի միջոցով փոքրամասնու-
թյուններին ներարկում են անկախաճանաչ, ինքնուրույնություն ձեռք բե-
րելու տրամադրություններ: Իրանի քրդերի օրինակը խոսքերիս վառ
ապացույցն է: Քրդերը հիմնականում սունի ուղղությունն են դավանում,
ապրում նաև Թուրքիայում, Իրաքում, Սիրիայում: ԱՄՆ-ը և նրա դաշնա-
կից Իսրայելը շատ կցանկանալին բոլոր քրդերին միասին տեսնել: Այս
նպատակին են ծառայում տեղեկատվական ակտիվ հոսքերի առկա-
յությունը քրդերի շրջանում: Կան 16 հեռուստաալիքներ, որոնց հեռար-
ձակումը հովանավորում է Արևմուտքը²: Սակայն Իրանում ազգային
փոքրամասնությունների առաջնորդները նշում են, որ իրանական կա-
ռավարությունը վատ վերաբերմունք չի դրսևորում իրենց փոքրամաս-
նությունների նկատմամբ: «Ջրադաշտականների, քրիստոնյաների,
հուդդայականների արտագաղթը Իրանից կապված է սոցիալտնտե-
սական հիմնահարցով, գործազրկությամբ, որը վերաբերում է նաև
իրանցիներին»,- նշում է ասորի քրիստոնյաների առաջնորդ և Իրանի

¹ Los Angeles Times, 19.06.2009, www.latimes.com, Matthew Duss, The Beginning of the End For the Islamic Republic.

² Չեղինակի անձնական արխիվ, ազգությամբ քուրդ մասնագետների հետ հարցազրույցից, 21.04.2011 թ.:

խորհրդարանի անդամ Յոնաթան Բեթկուլիանը: Խոսելով ԱՄՆ-ի մասին՝ նա ասում է. «Նրանք մեր բոլոր անդամներին տալիս են «կանաչ թղթերից»: Նրանք միակ նպատակը այն գաղափարի քարոզչությունն է, թե Իրանը վատ է վերաբերվում իր փոքրամասնություններին»¹:

Նման ծրագրերը կոորդինացվում են հատուկ կազմակերպությունների կողմից, որոնց նպատակն է՝ աջակցել ոչ իսլամադավան փոքրամասնություններին հեռանալու Իրանից: Այս խնդրին առնչվում են նաև իրանահայերը: Համայնքների թուլացումը շահավետ է ԱՄՆ-ին: Վերջինս օգտագործում է «փախստականների» տեղեկությունները երկրի վերաբերյալ, թուլացնում համայնքները և ներկայացնում է երկիրը վատ իմիջով:

ԱՄՆ-ի ջանքերը՝ ներկայացնելու իրանական ազգային փոքրամասնություններին որպես կառավարությունից դժգոհ խավ, հաճախ չի համապատասխանում իրականությանը: Իրանում հրեական մեծ համայնք կա, որը երկրի խորհրդարանում ներկայացուցիչ ունի, ինտեգրված է Իրանի հասարակական-քաղաքական կյանքին, ապրում է առանց խոչընդոտների և չի ենթարկվում հետապնդումների:

Իրանի դեմ պատժամիջոցների կիրառումը մեծ խնդիրների առաջ է կանգնեցնում այս երկրին և հանգեցնում նրա միջազգային մեկուսացմանը: Այս մասին նշում են ԱՄՆ-ի նախագահը և փոխնախագահը: Բ. Օբաման հայտարարեց, որ «ԻԻՀ-ն ավելի մեկուսացած է» նոր վարչակազմի օրոք: Ամիսներ անց փոխնախագահ Ջ. Բայդենը նշեց. «Այն բանից ի վեր, երբ մեր վարչակազմը եկել է իշխանության, ես կառանձնացնեմ, որ Իրանը դարձել է ավելի մեկուսացած ներքին և արտաքին բնագավառներում, ունի ավելի քիչ բարեկամներ աշխարհում»²: Սակայն ԻԻՀ-ի իշխանությունները գտնում են, որ այդ պատժամիջոցներից հետո էլ Իրանը շարունակում է իր ոլորեցրած ուղին, բազմաթիվ հանդիպումներ է անցկացնում տարբեր երկրներում, որոնք չեն կիսում ԱՄՆ-ի դեկավարների տեսակետները:

2011թ. արաբական աշխարհի անցուդարձերի համատեքստում իրանական թեմաները շարունակեցին արդիական մնալ: «Եվրանյուզ» հեռուստաընկերությունը անդրադարձավ արաբական աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձություններին, այնուհետև՝ Իրանին: «Արաբական աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունները սերտորեն կապված են միմյանց հետ: Պարսից ծոցի երկրներում, ի տարբերություն մյուս երկրների, իրավիճակը ավելի հանգիստ է, քանի որ Պարսից ծոցի երկրներում մարդկանց նյութական ապահովվածությունը ավելի բարձր

¹ Washington Post, 01.03.2008, www.washingtonpost.com, Erdbrink Th, Brulliard, K. US Zeal for Iran's Non-Muslims faulted.-

² Washington Post, 11.06.2010, www.washingtonpost.com, Krauthammer Ch. The Myth of Iran's "Isolation"-.

է: Այստեղ ակտիվ են շիաները, իսկ սունիները մնում են ստվերում: Շիաների ակտիվությունը բացատրվում է իրադարձություններին իրանի միջամտությամբ¹: «Վաշինգտոն Փոստը» գրում է, որ թունիսում, Եգիպտոսում հնարավոր եղավ վտարել իշխող վարչակարգերին, քանի որ ժողովուրդը կարողացավ արտահայտել իր բողոքը, իսկ իրանում հեղափոխություն տեղի չունեցավ, քանի որ դրանք ուղեկցվեցին մարդու իրավունքների կոպիտ ոտնահարումներով²: «Նյու Յորք Թայմսը» ևս գրում է. «Իրանում իշխանությունները ձեռնարկեցին հարձակումներ տների, հանրակացարանների վրա, իրականացրին զանգվածային ձերբակալություններ, կրակեցին ամբոխի վրա, այդ իսկ պատճառով ցույցերն ավարտվեցին: Սակայն Եգիպտոսում այդպես չեղավ»³:

Իրանի հասարակական-քաղաքական կյանքի բացասական անցուդարձերը ամերիկյան լրատվամիջոցների կողմից կարող է պարբերաբար քննարկվել և շրջանառության մեջ դրվել՝ ստեղծելով համապատասխան կարծրատիպեր ու առասպելներ: Փաստենք, որ ԱՄՆ-ի կողմից ձեռնարկած հակաիրանական գործողությունները լայն արձագանք են ունենում: "Pew Research Center"-ի 2006-2011թթ. կատարած հարցումները ցույց են տալիս տարբեր երկրների ունեցած դրական կարծիքը իրանի մասին (աղյուսակ 1)⁴:

Աղյուսակ 1

	Երկիր	2006 թ. քանի % -ն է դրական արտահայտվել	2011 թ. քանի %-ն է դրական արտահայտվել
1.	Պակիստան	72 %	71%
2.	Եգիպտոս	59 %	22%
3.	Ռուսաստան	43 %	42%
4.	Մեծ Բրիտանիա	34 %	23%
5.	ԱՄՆ	25 %	19%
6.	Ֆրանսիա	22 %	21%

Ֆետաքրքրական փաստերից մեկն այն է, որ Արևմուտքի ինտենսիվ քարոզչության արդյունքում 2006 թ. "Globescan" սոցիոլոգիական

---

¹ Euronews TV, Արմնյուզի թողարկում, News, 19.02.2011-:
² Washington Post, 06.07.2011, www.washingtonpost.com, Mark D. Wallace, Iran's Execution Bridge-
³ New York Times, 15.02.2011, www.nytimes.com, Lander M., Sanger E. David. US Follows Two Paths On Unrest in Iran and Bahrain -
⁴ Sbi'u Pew Research Center, Pew Global Attitude Project, Opinion of Iran, http://pewglobal.org/database/?indicator=25

հետազոտությունների կենտրոնի և Մերիլենդի համալսարանի միջազգային քաղաքականության բաժնի շուրջ 40 հազար մարդկանց շրջանում իրականացրած հետազոտության արդյունքներով Իրանը ամենաբացասական վարկանիշ ունեցող երկիրն է: Իսկ այդ ցուցակում Իրանին հաջորդում է ԱՄՆ-ը¹:

Ամերիկացիների քարոզչական գործունեությանը հակազդելու նպատակով Իրանի կառավարությունը նպատակահարմար է գտնում ուժեղացնել համագործակցությունը տարբեր երկրների, միջազգային կառույցների, Իրանի և տարածաշրջանային առաջատար տեղեկատվական կազմակերպությունների հետ, ինչպես նաև ստեղծել «ուղեղային կենտրոններ», Իրանի տարածքում խստացնել վերահսկողությունը արտասահմանյան լրահոսերի, համացանցի նկատմամբ: Կառավարությունը նաև խորհուրդ է տալիս անուշադրության մատնել Իրանի հանդեպ Վաշինգտոնի քարոզչությանը՝ որակելով այդ ամենը որպես կեղծիք: Իհարկե, Թեհրանի քայլերն ունենում են որոշակի արդյունքներ, սակայն դրանք ի վիճակի չեն պայքարելու գլոբալ ՋԼՄ-ների քարոզչության դեմ, հատկապես՝ հակառակը համոզելու միջազգային հանրությանը: Ուստի Իրանի իմիջի շուրջ կարծրատիպերի և առասպելների ձևավորումը ապագայում կարող է ավելի ամրապնդվել:

Իրանին վերագրվող վտանգավորության, սպառնալիքի պատկերը որդեգրել են նաև ԳՂ լրատվամիջոցները, քանի որ հաճախ հղում են կատարում արևմտյան աղբյուրներից: ԱՄՆ-ի կողմից հակաիրանական քարոզչությունն ունի հստակ նպատակներ, սակայն նման մարտավարության որդեգրումը ԳՂ-ի շահերի արտահայտման տեսանկյունից կարող է լինել ոչ նպատակահարմար:

Ամփոփելով ամերիկյան լրատվամիջոցների կողմից իրականացվող հակաիրանական քարոզչությունը՝ կարող ենք առանձնացնել.

- Վաշինգտոնի համար նպատակահարմար է փոխել կրոնապետական վարչակարգը: Այդ նպատակի իրականացմանն է ծառայում գլոբալ ՋԼՄ-ների կողմից Իրանի շուրջ բացասական մթնոլորտի ստեղծումը,

Ամերիկյան ՋԼՄ-ները չեն ներկայացնում Իրանում այնպիսի քաղաքական-տնտեսական շահեր, ինչպիսիք են իրանական բնական պաշարների վերահսկողությունը,

արևմտյան ՋԼՄ-ների կողմից իրականացվող քարոզչությունն ընթանում է իրաքյան իրադարձություններին նման եղանակով: Այն իր զուգահեռներն ունի Իրաք ներխուժելուց առաջ լուսաբանումներին, այն տարբերությամբ, որ Իրանում չկա «քիմիա-

---

¹ Քալոյան Ա., Իրանի և ԱՄՆ-ը՝ ամենաբացասական իմիջով երկրներ, «Ազատություն օադիոկայան», <http://origin.azatutyun.am/content/article/1580350.html>, 06.02.2008:

կան զենք», ինչպես իրաքում էր, այլ կա «Իրանի միջուկային ծրագիր»,
Իրանի 2009 թ. մախազահական ընտրությունները ներկայաց-
վեցին որպես կեղծիք, որը հակաիրանական քարոզարշավի
նոր շարժառիթներ ստեղծեց:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Հայ հրապարակախոսությունը ժամանակի զուգահեռականներում.....	3
Հրաչ Բայադյան, Հրանտ Մաթևոսյանի հրապարակախոսությունը	5
Նաղաշ Մարտիրոսյան, Ապրած և չապրած տարիների կենսագիրը	10
Անահիտ Մենեմշյան, Հրապարակախոսություն հանուն ազգային շահի	15
Գոռ Աբրահամյան, Անդրանիկ Ճառուկյանի հրապարակախոսությունը	23
Գայանե Հակոբյան, Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը Սիլվա Կապուտիկյանի հրապարակախոսության մեջ	31
Թամարա Հովսեփեան, Սիլվա Կապուտիկեանի վերջին շրջանի հրապարակախոսական վաստակը.....	40
Արմենուհի Դեմիրճյան, Անդրանիկ Անդրեասյանի հրապարակախո- սությունը	47
Անահիտ Բրուտյան, Հայոց լեզվի արժևորումը Պարույր Սևակի հրապարակախոսության մեջ	55
Աստղիկ Աբրահամյան, Հրապարակախոս Մարզո Դուկասյանի ակնարկները.....	61
Մարիամ Կարապետյան, Քաղաքակրթական չափումը՝ անհատական ջանք. Ա. Այվազյանի «Հայություն» թերթը.....	71
Զարուհի Սարգսյան, Հակահայկական կարծրատիպերի բացահայտումը Ջորի Բալայանի հրապարակախոսությունում.....	83
Քնարիկ Միրզոյան, Հրաչյա Քոչարի հրապարակախոսությունը.....	89
Տաթև Հարությունյան, Գառնիկ Անանյանի հրապարակախոսությունը.....	92
Հեռուստատեսությունը և հասարակությունը	97
Մուշեղ Հովսեփյան, Մայրենիի պահպանման և մատուցման առանձնահատկությունները ՀՀ հեռուստատեսությունում	99
Անահիտ Մենեմշյան, Արժեքներ էկրանից	104
Նանե Վարդանյան, Հեռուստատեսության արդի հիմնահարցերից մինչև մեդիակրթություն	109
Աստղիկ Ավետիսյան, Սփյուռքում հեռարձակվող հեռուստաընկերությունների ծրագրային քաղաքականությունը	113
Վահրամ Միրաքյան, Հայկական հեռուստատեսության որոշ դրսևորումներ՝ ազդեցիկ սոցիալական դիրքորոշումների ձևավորման խնդրի համապատկերում	118
Զարուհի Սարգսյան, Հեռուստատեսության արդի դեռահասի արժեհամակարգի ձևավորման վրա	127

Հողվածներ	135
Դավիթ Պետրոսյան, Հակառակ հեռանկարի սկզբունքը ժամանակակից էսսեիստիկայում (Մ. Գալշոյան և Վ. Աստաֆև)	137
Շուշան Դոյդոյան, Յանցային լրագրության իրավական և էթիկական մարտահրավերները	143
Վարդուհի Պետրոսյան, Հեղինակային և հարակից իրավունքների օրենսդրական կարգավորումը Հայաստանում	149
Գայանե Վարդանյան, Քաղաքական գովազդը Հայաստանում (համառոտ ուրվագիծ)	153
Աննա Մկրտիչյան, Ղարաբաղյան շարժում. իրականության հատվածային պատկերների անդրադարձը ժամանակի մամուլում	158
Լիլիթ Հակոբյան, Զրուցավարի գործառույթները տեղեկատվական - ժամանցային հեռուստահաղորդումներում	169
Արևիկ Հափարյան, Եշուկներն ու ասեկոսեները մամուլում՝ որպես տեղեկատվական – հոգեբանական ներազդման միջոց	174
Արմեն Ավետիսյան, Համացանցային տեղեկատվական պաշարները լրագրողի մասնագիտական գործունեության մեջ	181
Էլինա Ասիակյան, ԶԼՄ-ների ազատության և պատասխանատվության հայեցակարգը ՀՀ – ում	194
Հայկ Նազարյան, ԱՄՆ – ի զանգվածային լրատվամիջոցներն ու հակաիրանական քարոզչությունը	197

ԺՈՒՌՆԱԼԻՍՏԻԿԱ

(ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ)

ՊՐԱԿ ԺԲ

Խմբագիր՝ Մ. Գ. Յավրյան

Համակարգչային ձևավորումը՝ Ա. Խ. Աղուզումցյանի

Պատվեր՝ 39: Տպաքանակ՝ 100:

—

ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, Ալ. Մանուկյան 1

ԵՊՀ տպագրատուն, Երևան, Արուսյան 52